Ethnos

C. RĂDULESCU-MOTRU

ETNICUL ROMÂNESC
•
NAȚIONALISMUL

ALBATROS

C. RĂDULESCU-MOTRU • ETNICUL ROMÂNESC - NAȚIONALISMUL

C. RĂDULESCU-MOTRU

ETNICUL ROMÂNESC

Comunitate de origine, limbă și destin

NAȚIONALISMUL

Cum se înțelege

Cum trebuie să se înțeleagă

Coperta de MIRCEA MUNTENESCU

C. Rădulescu-Motru,

ETNICUL ROMÂNESC
Comunitate de origine, limbă şi destin

Casa Şcoalelor, 1942, Bucureşti

NAŢIONALISMUL
Cum se înţelege
Cum trebuie să se înţeleagă

Editura Lumen, Bucureşti, 1909

C. RĂDULESCU-MOTRU

ETNICUL ROMÂNESC

Comunitate de origine, limbă și destin

NAȚIONALISMUL

Cum se înțelege

Cum trebuie să se înțeleagă

Îngrijire de ediție,
Introducere și Note

CONSTANTIN SCHIFIRNEȚ

EDITURA ALBATROS

București • 1996

ISBN 973—24—0389—6

ETNIC ŞI NAŢIONAL ÎN CONCEPŢIA LUI CONSTANTIN RĂDULESCU-MOTRU

Constantin Rădulescu-Motru (1868—1957) s-a distins în cultura noastră ca o personalitate multiplă ce a marcat o epocă, dar şi un destin personal: psiholog, filosof, creator al primului laborator de psihologie experimentală din ţară, editor şi conducător de reviste culturale, filosofice şi psihologice, academician şi preşedinte al Academiei Române, doctrinar şi politician, profesor şi îndrumător al multor generaţii de dascăli şi specialişti. Teoretician şi metafizician, pragmatic şi activ, C. Rădulescu-Motru s-a implicat în dezbaterile timpului său, inclusiv în acelea caracterizate de accente polemice virulente. Mai mult, s-a încumetat să abordeze teme de o rară complexitate, chiar în lipsa fondului autohton de idei ştiinţifice şi de fapte empirice. Etnicul se înscrie în rândul acestor teme.

Gânditor de talie europeană, filosoful român a construit o concepţie spirituală despre om, personalitate, vocaţie, cultură şi etnic. A edificat un sistem de gândire original pe temeiul conceptelor de energie şi personalitate[1]*. A repudiat stagnarea, pe cât a blamat*

[1] Vezi: G. Vlădescu-Răcoasa, *Viaţa, personalitatea şi opera lui C. Rădulescu-Motru*, în *Omagiu profesorului C. Rădulescu-Motru*, Bucureşti, Societatea Română de Filosofie, 1932, p. 17. Despre C.R.-M. au scris M. Ralea, E. Speranţia, V. Băncilă, N. Bagdasar, P. Vaida, Gh. Al. Cazan, S. Ghiţă, N. Gogoneaţă, Gh. Vlăduţescu, Z. Ornea, Corina Hrişcă, D. Otovescu. O caracterizare exactă a fon-

revoluționarismul, pledând pentru necesitatea progresului social și istoric real, concret, generat de viața sufletească a unui popor. Concepția lui Rădulescu-Motru este evoluționistă, marcată de exigențe scientiste și de tendințe către pragmatism.

A căutat să întregească viziunea filosofică și culturologică despre națiune cu una psihologică. Regenerarea și ierarhizarea energiilor naționale se produc, în viziunea sa, prin prefaceri sufletești și spirituale ale poporului, concordant cu valorile istorice ale epocii. Iar din această perspectivă a argumentat modernizarea țării prin „renașterea sufletească". Specificul național este studiat prin trăsăturile psihologice ale unui popor, prin dezvăluirea fondului propriu sufletesc.

*În vasta operă a lui C. Rădulescu-Motru problematica etnicului, a raporturilor acestuia cu alte procese sociale ocupă un loc distinct. Încă din prima sa scriere majoră — „Cultura română și politicianismul" — răzbate ideea specificului unui popor. Apoi, toate scrierile sale analizează profilul și comportamentul etnic românesc, autorul înscriindu-se astfel în marea dezbatere asupra problemelor fundamentale ale psihologiei și antropologiei poporului român. A publicat un număr de lucrări de referință în domeniu, în afara celei deja menționate: „Sufletul neamului nostru. Calități și defecte" (1910), „Personalismul energetic" (1927), „Vocația, factor hotărâtor în cultura popoarelor" (1935), „Românismul, catehismul unei noi spiritualități" (1936), „Psihologia poporului român" (*1936*), „Etnicul românesc" (1942). Acestora li se adaugă numeroase articole în reviste de specialitate sau în presa*

---

mulat Mircea Vulcănescu: „Filosof în sensul deplin al cuvântului prin personalitate și răsunet social, psiholog prin profesie și aptitudini, logician prin exercițiu și pedagog prin obicei, d. profesor Rădulescu-Motru este metafizician prin înclinație și, de vocație, sociolog" (Mircea Vulcănescu, *La sărbătorirea profesorului Rădulescu-Motru*", în Mircea Vulcănescu, *Pentru o nouă spiritualitate filosofică* (editor Marin Diaconu, Editura Eminescu, 1992, p. 209).

culturală. Aşadar, constatăm studierea constantă de către psihologul român a problematicii etnicului, ceea ce-l aşază în rândul marilor specialişti ai psihologiei etnice.

„Etnicul românesc" întregeşte viziunea lui Motru despre etnic şi aspectele legate de acesta. Este ultima sa lucrare amplă, scrisă la o vârstă venerabilă (74 ani), expresie a longevităţii spirituale a unei mari personalităţi. Acest volum s-a constituit şi într-un bilanţ al travaliului de o viaţă pe o temă atât de dificilă, dar şi ca reper în ansamblul concepţiilor autohtone despre profilul poporului român.

Înainte de a face o analiză a ideilor lui Motru, să subliniem, succint, persistenţa, de-a lungul timpului, în gândirea românească, a problematicii despre naţional.

Trezirea conştiinţei naţionale, pregnant afirmată de Şcoala Ardeleană, a născut întrebarea: cine suntem, cu toate corolarele ei ce s-au pus şi se pun încă. Paşoptiştii înşişi au formulat-o direct, fiind obligaţi, la interogaţii, pe această temă, de orientarea românilor către civilizaţia modernă. Dacă dintr-un început chestiunea apărea episodic sau era discutată prin referire la raporturile românilor cu Apusul şi cu Răsăritul, din a doua jumătate a secolului trecut dezbaterea capătă o dimensiune esenţială: specificul naţional. M. Kogălniceanu, A. Russo, B.P. Hasdeu discută analitic particularităţile etnicului românesc. Titu Maiorescu, şi o dată cu el mişcarea junimistă, pune tranşant problema: cum evoluăm şi cu ce mijloace?, de aici derivând un alt aspect nu mai puţin caracteristic: raportul dintre civilizaţia modernă şi psihicul naţional. Eminescu închegă o concepţie originală asupra căilor şi modalităţilor de modernizare a unei ţări plasate într-un context al influenţelor.

Cu toate acestea, o lucrare specială despre teoria etnicului nu s-a scris în secolul al XIX-lea, dominat de viziunea filologică, istorică sau folclorică asupra poporului român. Abia în anul 1907

sociologul Dumitru Drăghicescu tipărește primul volum dintr-o proiectată trilogie, „Din psihologia poporului român", rămas, din păcate, singurul, celelalte două anunțate nemaifiind elaborate. Masivă, incomodă și critică, lucrarea pune, pentru prima dată la noi, într-o manieră sistematică și rațională, problema profilului psihologic al românului. Parcă dorindu-se o confirmare a unora din trăsăturile noastre naționale, relevate de D. Drăghicescu, cu foarte puține excepții, lucrarea nu se va bucura de o exegeză autohtonă, fără a mai lua în discuție nevalorificarea ideilor ei în lucrări ulterioare pe aceeași temă.

Perioada interbelică cunoaște o efervescență a dezbaterilor și a polemicilor pe tema etnicului și a naționalului. Apar studii semnate de D. Gusti, S. Mehedinți, M. Ralea, Tr. Brăileanu, N. Petrescu, Lucian Blaga, N. Crainic, D. Stăniloaie, M. Eliade, N. Iorga, foarte diferite între ele.

Trei mari tendințe se desprind din bogata publicistică pe această temă: 1. *estetico-culturală, axată, în principal, pe specificul național (etnic) în creația artistică și literară; 2. sociologico-istorică, orientată spre explicarea mecanismelor de constituire a etnicului și naționalului; 3. filosofică, interesată de decelarea dimensiunilor gândirii și concepțiilor etnice și naționale. Nu este oportun să discutăm aici toate ideile românești din epocă. Facem referire doar la câțiva sociologi și filosofi.*

N. Petrescu a examinat factorul etnic ca rezultat al diferențierilor sociale, dar și ca motiv determinant al realității sociale[2]. *D. Gusti a considerat etnicul o comunitate de sânge și de tradiție, caracterizată prin fatalism, resemnare și pasivitate.: „Factorul determinant și de creare al națiunei este voința socială"*[3]. *Etnicul este strâns asociat cu poporul. P. Andrei a explicat că dintre*

[2] N. Petrescu, *Principiile sociologiei comparate*, (ediție Maria Larionescu) Editura științifică, 1994, p. 230.

[3] D. Gusti, *Problemele națiunii*, în *Sociologia militans*, 1934.

toate formele de comunitate, naţiunea imprimă adânc caracterele şi conştiinţa individului. Ea este diferită de comunitatea de sânge şi de rudenie, fără ca prin acestea să fie denumit etnicul. Sociologul ieşean a făcut distincţia intre popor, definit ca un fapt natural, şi naţiune, ca o comunitate civilizată[4].

Dintre filosofi, amintim doar pe L. Blaga cu teza spaţiului mioritic, element definitoriu pentru etnicul românesc[5], *şi V. Băncilă care, în studiul despre Blaga, a dezbătut categoriile cunoaşterii etnice româneşti şi a prezentat liniile spiritualităţii ţărăneşti*[6].

Nu este lipsit de interes să subliniem că în ţări europene din acel timp se editau lucrări ce tratau despre etnicul diferitelor popoare: contele Sforza — „L'âme italienne", Louis Reynaud — „L'âme allemande", Ernst Robert Curtius — „Essai sur la France", William Ralph Inge — „England" [7].

Revenind la C.R.-M., acesta, încă de la începuturile activităţii sale publicistice, a fost preocupat de psihologia etnică[8]. *În prima sa lucrare de psihologie socială, „Cultura română şi poli-*

---

[4] P. Andrei, *Sociologie generală* (ediţie M. Mâciu), Ed. Academiei, 1970, p. 397.

[5] L. Blaga, *Trilogia culturii*, Editura pentru literatură universală, 1969, p. 255.

[6] V. Băncilă, *L. Blaga. Energie românească*, 1938, p. 22.

[7] Cf. D. Iamandi, *D-l C. Rădulescu-Motru şi Etnicul românesc*, în „Preocupări literare", nr. 12, 1942, p. 636.

[8] La finele veacului trecut C.R.-M., împreună cu G. Coşbuc, Anghel Demetriescu şi O. Densusianu, a lansat în „Noua Revistă Română" un chestionar privitor la psihologia poporului român, cu următoarele întrebări: 1. Care operă literară, după părerea dvs., exprimă mai bine firea şi aspiraţiile neamului românesc?; 2. Care este trăsătura dominantă în firea românului?; 3. Care sunt calităţile şi defectele care deosebesc naţionalitatea română de celelalte naţionalităţi (Cf. T. Herseni, *Cultura psihologică românească*, Ed. şt. şi encicl., 1980, p. 118).

ticianimul", autorul descrie poporul român prin compararea sufletului rural cu cel urban. O societate se dezvoltă numai dacă dispune de un sistem de cultură, adică de o armonie între valorile sufletești cunoscute și apreciate de toți membrii ei. În acest volum formulează o teză ce o va dezvolta mai târziu: „Pentru ca un popor să fie apt de cultură, se cere ca el să fie apt de o personalitate" [9]. *În cazul românilor, valorile rurale ar determina psihicul lor.*

În anul 1910 C.R.-M. publică un opuscul „Sufletul neamului nostru. Calități și defecte", în care remarcă drept principală trăsătură a poporului român gregarismul sufletului său, produs prin imitație: „Gregarismul sufletesc care ne-a fost de mare ajutor în trecut, de aici înainte ne poate fi stricător" [10], *exprimând astfel o teză cu implicații metodologice: aprecierea virtuților istorice ale specificului nostru psihic, justificat de contextul istoric și geopolitic, concomitent cu afirmarea exigenței imperative a schimbării particularităților noastre etnice în acord cu cerințele timpului, idee întâlnită apoi, în toate scrierile sale ulterioare. Continuator al junimismului, C.R.-M. depășește nivelul strict teoretic, încercând o analiză concretă a căilor de transformare a caracterului național românesc, modernizarea țării fiind posibilă numai prin modificarea esențială a psihicului poporului român.*

În articolul „Rasa, cultura și naționalitatea în filosofia istoriei" sunt considerații foarte interesante despre națiune și naționalitate. Se subliniază că, față de rasă și cultură, naționalitatea este un proces social nou și nu dispune de caracterul universal al acestora: „Naționalitatea este o problemă europeană sau cel

---

[9] C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic și alte scrieri*, ediție Gh. Al. Cazan, Editura Eminescu, 1984, p. 64.

[10] Idem, *Sufletul neamului nostru. Calități și defecte*, Ed. Anima, 1990, p. 14.

mult europeană și americană. În celelalte continente sau nu există deloc, sau își face de abia apariția" [11]. *Polemizând cu unele doctrine, C.R.-M. demonstrează că popoarele europene a trebuit să devină naționale pentru a-și apăra existența. Dificultăți specifice spațiului european au obligat populațiile de aici să se unească în structuri naționale. Națiunile sunt rezultatul luptei duse de popoarele Europei pentru „a-și găsi stabilitatea și continuitatea". Întrucât popoarele europene au fost prea divizate, procesul de formare a națiunii nu a fost generat numai de un singur factor sau de un grup de factori, aceiași pentru toate. La fiecare popor a acționat un element determinant specific (fie înrudirea de rasă, fie religia, fie limba și tradițiile comune). Totuși, ar exista un factor cu rol decisiv pentru orice națiune : conștiința apartenenței la un grup ce a cunoscut și a trăit aceleași evenimente istorice, amintirea suferințelor și luptelor comune.*

În discursul academic „Andrei Bârseanu și naționalismul" (1924) C.R.-M. descrie pentru întâia oară elementele alcătuitoare ale națiunii : „Fundamentul unei națiuni îl constituiesc : înrudirea de sânge ; viața cu tradiții și influențe comune ; corelațiunile strânse cu pământul și multe alte legături de minte și de inimă, stabilite în decursul unei lungi conviețuiri, între locuitorii unei țări" [12].

În lucrarea „Personalismul energetic" autorul pledează pentru formarea unui tip de personalitate care să depășească pe cea etnică, văzută doar ca specifică satului : „Satul român nu este dar lipsit de personalitate. Pe cea istorică sau etnică, el o are fără discuție. El nu are însă o personalitate energetică, adică o personalitate care, continuând natura, să creeze, peste natură, forma

---

[11] Idem, *Rasa, cultura și naționalitatea în filosofia istoriei*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială", nr. 2, 1922, p. 27.

[12] Idem, *Andrei Bârseanu și naționalismul*, 1924, p. 17.

nouă de energie" [13]. *Peste ani, ideea de mai sus cunoaşte unele nuanţe, etnicul nemaifiind redus doar la sat.*

În anul 1935, prin lucrarea „Vocaţia, factor hotărâtor în cultura popoarelor", C.R.-M. aduce noi elemente în discutarea psihologiei etnice, îndeosebi cu referire la raportul dintre etnic şi vocaţie. Un popor se manifestă nu atât prin etnicul său, cât prin vocaţia sa: „Unul este însă sufletul poporului românesc în manifestările sale curat psihologice şi altul este sufletul poporului românesc în realizarea vocaţiei sale. Vocaţia românilor începe acolo unde sfârşeşte psihologia românilor" [14]. *Este o viziune modernă ce depăşeşte concepţia îngustă şi simplistă despre etnic. Nu este suficientă doar existenţa unui grup de populaţie reunit prin legături de sânge, teritoriu, strămoşi comuni. În contextul vieţii moderne, o naţiune se afirmă prin contribuţia adusă la fondul universal de creaţie, prin prezenţa activă şi dinamică. Cum? Prin individualităţile sale. Cultura românească ar fi alcătuită din opere ce aparţin maselor şi nu unor individualităţi, fapt explicabil, după C.R.-M., prin aceea că românii „erau constrânşi în trecut să-şi înăbuşe vitalitatea pentru a-şi ascunde mai bine existenţa"* [15], *idee ce o regăsim şi la Ralea* [16].

În „Românismul, catehismul unei noi spiritualităţi" (1936) se propune o perspectivă concretă asupra etnicului românesc în noul context dat de Unirea din anul 1918. Întâlnim aici o încercare de definire a etnicului: „Etnicul este echilibrul sufletesc şi trupesc pe care un popor îl realizează prin adaptarea sa la mediul geo-

[13] Idem, *Personalismul energetic şi alte scrieri*, ed. cit., p. 624—625.

[14] *Ibidem*, p. 734.

[15] *Ibidem*.

[16] Mihai Ralea, *Fenomenul românesc*, în Iordan Chimet, *Dreptul la memorie* vol. III, 1992, p. 624. („Ne-am redus individualitatea şi combativitatea la minimum ca să nu irităm inamici prea puternici, ne-am reţinut de la orice afirmare de sine ca să ne putem salva viaţa".)

grafic. În caracterele lui regăsim influențele climei și regiunii pământești, vecinătățile culturale și dispozițiile rasei etc., influențe dăruite de natură, nu cucerite prin sforțarea poporului. Etnicul este acumulare, vocația este creare. Pe baza etnicului, ființa românului dobândește dreptul de a figura în muzeul etnografic al omenirii. Dreptul de a participa la viața istorică a omenirii îl dă numai conștiința vocației de român [...] *Conștiința vocației este focul care purifică ființa poporului de compromisurile etnicului său*"[17]. *Cum se poate constata, C.R.-M. concepe, în anul 1936, etnicul prin trăsături biologice și etnografice, fără să sesizeze caracterul său originar, de prim strat în configurația unei națiuni, cu toate că el formulează condițiile de existență a națiunii române : reabilitarea tradițiilor și instituțiilor de baștină în care a trăit poporul român, reabilitarea spiritualității creștine, a ortodoxismului, grija pentru fondul biologic și etnic, dar și pentru teritoriu. Toate aceste clarificări teoretice au scopul de a argumenta necesitatea unei noi spiritualități, aceasta fiind românismul, al cărui ideal nu este afirmarea națiunii române în mod asemănător celor occidentale, ci dezvoltarea societății românești în acord cu cerințele psihice ale poporului român, el fiind „întronat în plămădeala sufletească a poporului român, în tradițiile, instituțiile de baștină ale acestui popor. Românismul nu caută să-și afirme legitimitatea, el se afirmă pe sine ca fapt*" [18].

O teză ce trebuie neapărat consemnată este relația dintre etnic și sistemul social și de producție. Englezul, spune C.R.-M. nu poate fi decât burghez și integrat societății capitaliste, „fiindcă el este adevăratul părinte al tehnicii economice capitaliste" [19]. *Cât privește pe români, aceștia ar fi disponibili pentru alte sisteme so-*

---

[17] Idem, *Românismul, catehismul unei noi spiritualități*, ediție Gh. Al. Cazan, Editura științifică, 1990, p. 91.

[18] *Ibidem*, p. 72.

[19] *Ibidem*, p. 102.

ciale. Psihologul român pune o problemă de acută importanță sociologică : adecvarea sistemului social și a producției la specificul psihic al fiecărui popor. Pentru români, pornind de la anumite realități social-economice de atunci, aprecia că este adecvat statul țărănesc, datorită preponderenței clasei țărănești, teză ce s-a dovedit neviabilă.

În lucrarea „Psihologia poporului român" (1937), *C.R.-M. revine asupra unor idei, dezvoltându-le prin investigarea raportului dintre însușirile sufletești ale unui popor și cadrul instituțional. Trei factori principali acționează asupra fondului sufletesc : fondul biologic ereditar al populației, mediul geografic și caracterele instituționale dobândite de populație de-a lungul evoluției sale istorice, acestea din urmă cuprinzând manifestări tipice de natură spirituală care prin tradiții se repetă în mod constant : vorbirea, obiceiuri morale și juridice, concepții despre viață, trăsături naționale. Nu orice popor ar fi capabil să creeze o cultură națională : „Sunt popoare care trăiesc într-o veșnică copilărie", iar populațiile apte pentru a edifica o cultură proprie „au în ele particularitatea de a-și cristaliza experiența istorică în instituții de natură spirituală, instituții, care, odată înrădăcinate, preiau conducerea vieții lor sufletești"* [20]. *Iar mai departe : „Numai poporul care găsește în finalitatea sa spirituală condiții prielnice pentru munca și dezvoltarea sufletească a majorității membrilor săi, numai acela este sigur de viitor. Poporul cu o finalitate spirituală corcită din diferite tipuri este un popor pierdut pentru istoria omenirei"* [21]. *Cadrul instituțional este determinant în constituirea profilului psihologic al unui popor. În acest sens, C.R.-M. explică trăsăturile noastre naționale. Românul nu este mai leneș decât alții, dimpotrivă are calități pentru o activitate eficientă și rațională. „El este*

[20] Idem, *Psihologia poporului român*, Societatea Română de Cercetări Psihologice", 1937, p. 7.

[21] *Ibidem*, p. 22.

neperseverent fiindcă instituțiile statului l-au obligat la improvizații" [22]. *Popoarele capabile de a crea instituții spirituale sunt acelea care „au cultură proprie, adică ele sunt creatoare de originalitate sufletească în istoria omenirei"* [23]. *Rezultă că pentru poporul român cerința este edificarea unei spiritualități proprii pornind de la un cadru instituțional structurat și coerent care să reflecte propria psihologie.*

Față de aceste idei (reluate de C.R.-M. și în „Enciclopedia României") s-au manifestat reacții diferite. Ne referim numai la una dintre acestea, cea aparținând cunoscutului sociolog Anton Golopenția: „Ipoteza de lucru nu trebuie să fie cea a imuabilității caracterului național. Să contăm cu posibilitatea unei oarecari mlădieri a lui" [24], *scria într-o recenzie autorul amintit. Mai mult ar fi necesară luarea în considerare, alături de țărani și funcționari, a muncitorilor și burgheziei, ce-și fac simțite prezența în viața socială și economică românească. Cât privește relația cu Occidentul, Golopenția aprecia că românii nu pot evita preluarea tehnicii și a administrației planificate, adoptate pretutindeni în lumea civilizată.*

Am sintetizat câteva dintre ideile lui C.R.-M. formulate în lucrări anterioare celei pe care o discutăm. Ce a rezultat? Gânditorul nostru nu definește riguros etnicul, totuși se desprinde o anumită concepție, și anume identificarea acestuia cu viața sufletească a unui popor marcată de condițiile fizice, geografice și etnografice, apropiindu-se în mare măsură de curentele antropologice și etnografice axate pe o asemenea înțelegere a etnicului. C.R.-M. pune în relief exigențe pentru poporul românesc în efortul său de depă-

---

[22] *Ibidem*, p. 15.

[23] *Ibidem*, p. 7.

[24] A. Golopenția, recenzie la *Psihologia poporului român* de C.R.-M., în „Sociologie românească", 1937, p. 369.

șire a acestei condiții etnice: afirmarea sa ca personalitate energetică sau prin virtuțile sale vocaționale, prin individualitatea sa socială și productivă.

DESTINUL UNEI CĂRȚI ÎNTR-O SITUAȚIE-LIMITĂ

Lucrarea „Etnicul românesc" este un volum de sinteză a propriilor idei despre fenomenele și procesele vieții psihice a unei națiuni. Ea s-a vrut a fi o analiză științifică, din unghiul filosofiei și al psihologiei, a unor teme ce erau acaparate de gazetari și partide politice. Însă ea a fost elaborată în condiții speciale asupra cărora stăruim în continuare, valorificând scrieri inedite ale autorului unde se fac referiri la tema discutată[25].

Cartea aceasta a apărut în anul 1942, deci în plin război mondial. Scrierea ei a fost motivată de context, care era unul de situație-limită, și așa, credem, trebuie judecată. Un intelectual cu o operă remarcabilă, ce a traversat un timp istoric al țării sale, bogat în evenimente decisive pentru destinul neamului său a găsit

---

[25] Este vorba de însemnările autorului, intitulate *Revizuirile și Adăogirile pe care experiența de 75 de ani împliniți mi-a impus să le fac la cele crezute și publicate de mine și de lumea din timpul meu cu începere de la* 2/15 *februarie* 1943(în continuare: *Revizuiri și Adăogiri...)* Lucrarea cuprinde 75 de caiete manuscris, aflate în Fondul de manuscrise al Academiei Române (I—4 Msse, 1—75). În cuprinsul acestui amplu op, filosoful și-a revizuit, uneori radical, concepția expusă în lucrările editate de-a lungul activității sale publicistice. A insistat pe tezele despre personalismul energetic, domeniu unde a adus o contribuție originală de excepție. De asemenea oferă informații și considerații proprii despre mari personalități ale culturii române, unele total diferite de ceea ce s-a cunoscut până acum. Menționăm doar pe T. Maiorescu, N. Iorga, I. Petrovici, S. Mehedinți, D. Gusti, M. Ralea, M. Sadoveanu ș.a. În aceeași manieră sunt examinate personalități ale vieții politice românești. Foarte interesante sunt aprecierile și evaluările sale privind evenimente din istoria țării, în special cele două mari războaie și perioada de după 23 august 1944. Nu mai puțin semnificative apar datele cu privire la propria-i biografie.

de cuviință să exprime, cu mijloacele exegezei filosofice și ale științei, o concepție și o opțiune într-un moment istoric crucial. Ultimul volum edit al lui C.R.-M. este, așa cum el însuși a afirmat, „o scriere ocazională cerută de împrejurări” [26]*, ceea ce-i conferă un statut oarecum special în ansamblul operei filosofului român.*

În „Revizuiri și Adăogiri” C.R.-M. explică motivele ce l-au determinat să elaboreze „Etnicul românesc”. Profesorul Iuliu Moldovan, președintele Astrei, l-a solicitat să scrie pentru Biblioteca Astra o lucrare cu titlul „Etnicul românesc” sau „Psihologia poporului român”. Dezbaterile din epocă privind mersul războiului l-au obligat să renunțe la acest proiect, propunând în schimb ministrului Propagandei Naționale, profesorul Al. Marcu, o lucrare pe aceeași temă, ceea ce a fost acceptat imediat. Autorul voia să dea răspuns astfel disputei din cadrul elitei românești, preocupată de soarta alianțelor României, divizată fiind în două curente : unul atașat alianței cu Germania, considerată ca singura soluție pentru a împiedica extinderea bolșevismului asupra României, altul care nu agrea orientarea către Germania, deoarece astfel România ar fi făcut-o împotriva Angliei și Franței, aliații noștri tradiționali.

Scrisă într-un stil simplu, dar în limitele exigențelor științifice, cartea nu este o lucrare de propagandă sau numai de oportunitate imediată. Prin ea, C.R.-M. a exprimat poziția sa în fața opiniei publice : aderența la alianța cu Germania care ar fi benefică pentru România, deoarece astfel ar fi protejate principiile vieții naționale, spre deosebire de aliații ruso-anglo-americani al căror instinct de dominație ar impune internaționalismul în relațiile dintre state.

---

[26] Pe 31 iulie 1943, formulând propunerile sale pentru *Antologia filosofică*, la cererea lui C. Narly, C.R.-M. scria : „Am lăsat la o parte *Etnicul românesc*, considerând că această lucrare are mai mult un caracter ocazional în timp de război” *(Revizuiri și Adăogiri*, caiet 4, p. 437).

Asupra opțiunii sale autorul a revenit deseori în „Revizuiri și Adăogiri", aducând nuanțe și informații cu implicații profunde asupra judecării gândirii sale. Dacă examinăm cartea „Etnicul românesc" numai prin ceea ce spune, am putea trage concluzii parțiale sau false, ce ar afecta ansamblul concepției discutate. De aceea, este absolut necesar să prezentăm succint ideile sale despre evoluția evenimentelor europene postbelice pentru a-i înțelege corect poziția.

În aprecierea concepției sale, trebuie luat în considerare faptul că filosoful a fost preocupat de-a lungul întregii sale activități științifice și publicistice de conservarea și evoluția spiritului național românesc. Or, în viziunea lui, în condițiile create de conflictul mondial, Germania ar fi reprezentat tendința de apărare a naționalității, pe când englezii, americanii și rușii ar fi distrus-o. El a discutat rolul Germaniei nu prin acțiunea regimului nazist, deși nu lipsesc considerații ce subliniază virtuți ale acestuia, ci prin raportul dintre cultura (civilizația) germană și cultura (civilizația) celorlalte puteri participante la război, văzute ca deosebite una de alta, situate într-un conflict ireductibil.

În discuție nu este nicidecum filogermanismul său. Gânditorul român a manifestat interes puternic pentru o strategie cât mai adecvată situației României, având în vedere un principiu : conservarea și protejarea particularităților naționale ale poporului român în contextul conflictului dintre marile puteri. Deși nu a acceptat războiul și a respins ideologia nazistă, a pledat pentru orientarea României către Germania, argumentând că dominația Europei de către germani ar avea efecte negative mai mici decât dominația rusească sprijinită de anglo-americani. El intuise că România era obiect de dispută între Germania și Rusia, ceea ce-i impunea să basculeze între aceste puteri, dar nu putea înțelege de ce englezii și americanii îi susțineau pe ruși și astfel, inevitabil, cădeam în sfera lor de influență. Desfășurarea evenimentelor avea să de-

monstreze că toate țările prinse între germani și sovietici s-au aflat într-o dilemă la care, indiferent de politica adoptată, nu au putut găsi o soluție satisfăcătoare, adică de autonomie sau suveranitate față de cele două puteri[27]. *Ca filosof și psiholog, C.R.-M. a abordat perspectiva României în contextul situației concrete din Europa: „Căci noi românii avem o menire pe lumea aceasta, cât timp Europa își păstrează vechile tradiții culturale. Din moment ce aceste tradiții vor dispare și vor fi înlocuite cu o civilizație mercantilă materialistă, așa cum este cea americană sau cu o civilizație comunistă cum este cea rusească, România își va pierde menirea sa''* [28].

Filosoful român a afirmat, de fapt, teza culturologică a rolului potențialului cultural al popoarelor participante la conflictul mondial, în deciderea căilor de evoluție a Europei. Germanii ar fi dispus de mijloace și ar fi fost obligați de propriile valori și tradiții să apere, este adevărat, de pe pozițiile unei puteri învingătoare, principiile naționale, dezvoltate și susținute de o îndelungată evoluție a gândirii despre națiune, pe când celălalt grup de țări ar fi accentuat valorile universale, în fond, propriile valori declarate ca universale. În acest sens, C.R.-M. îi vedea pe germani ca apărători ai spiritului european. În termenii lui Blaga, cultura germană ar fi catalitică și nu dominatoare. Se desprind deci două atitudini ce se manifestă concomitent: una care vizează consecințele imediate ale războiului asupra României, alta referitoare la evoluția Europei. În primul caz, recunoaște că a depășit condiția omului de știință,

---

[27] Vezi: Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin*, Editura Danubius, 1991. Mareșalul polonez E. Rydz-Smigly a afirmat în sensul celor discutate mai sus: „Cu germanii riscăm să ne pierdem libertatea noastră, cu rușii se pierde sufletul nostru'' (Cf. Fl. Constantiniu, *op. cit.*, p. 106).

[28] C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri și Adăogiri*, caiet 4, p. 464—465.

fără să analizeze lucid și mai profund desfășurarea războiului[29]. *În celălalt caz, a rămas credincios convingerilor sale cu privire la dezvoltarea ulterioară a Europei, în raport de situația Germaniei, deși a căutat să-i prezinte obiectiv pe germani : „Marele lor defect este că lor le lipsește conducerea de sine, adică conducerea prin ei înșiși, așa cum o au anglo-americanii. Foarte limpezi la minte, când este să judece în domeniul științelor exacte, și chiar în domeniul istoriei, germanii sunt cu mintea turburată când este să-și fixeze conduita politică [...]. Evoluția sistemului nervos n-a ajuns la ei până la desăvârșirea funcțiunilor care fac din voința liberă și autonomă suprema însușire a personalității omenești". Dar, se întreabă filosoful, înfrângerea Germaniei s-a soldat cu libertatea și pacea între popoare ? Evident nu, constata el. „După înfrângerea Germaniei nu urmează o epocă de înfrățire între popoare pe baza principiilor democrației, urmează organizarea unei viitoare dominații"*[30]*, scria în anul 1947.*

Spirit european și cunoscător al valorilor occidentale, C.R.-M. face diferența între totalitarismul rusesc și spiritul dominator al americanilor : „Este drept că între cele două pericole — internaționalismul rus și internaționalismul anglo-american — este de preferat acesta din urmă, fiindcă acesta mai lasă oarecare nădejde

---

[29] În 1945, după încheierea războiului, și-a reproșat implicarea prea mare în exprimarea opțiunilor legate de situația din timpul războiului: „Am fost târât mai mult decât mi-era permis, pe panta patriotismului convențional [...] Uitarea de mine însumi a mers chiar atât de departe încât am legat destinul României de persoana mareșalului Antonescu [...] Dacă aș fi fost consecvent convingerilor mele, această schimbare aș fi prevăzut-o (victoria Aliaților—*n.n.)* și strigând-o sus și tare aș fi fost mai de folos neamului meu, decât așa cum am fost lăsându-mă târât pe panta patriotismului convențional". *(Revizuiri,* caietul 23, p. 2601) Semnificativ este și faptul că C.R.-M. a semnat, în aprilie 1944, apelul intelectualilor adresat mareșalului Ion Antonescu pentru ieșirea României din război.

[30] *Ibidem,* caiet 34, p. 3876.

românilor într-o eventuală renaştere naţională'' [31], *deoarece democraţia americană tinde la o diferenţiere în personalitatea umană. C.R.-M. a echivalat comunismul cu nazismul: „Comunismul rusesc este oarecum a doua ediţie corectată şi mult adăugită a nazismului''* [32].

Am insistat asupra motivaţiilor punerii în circuit a lucrării „Etnicul românesc'', pentru a înţelege scopul pentru care C.R.-M. a elaborat-o, dar şi pentru a percepe cartea respectivă ca modalitate de expresie pentru frământările, ezitările, dificultăţile, situaţia dramatică şi contradicţiile trăite de un mare intelectual ce a dorit să ofere, cu deosebire tinerilor, un îndreptar spiritual în o situaţie-limită în care se afla naţiunea română. Încercăm să decelăm, în continuare, acele elemente perene din lucrare pentru concepţia lui C.R.-M. despre etnic.

CONCEPTUL DE ETNIC

În lucrarea „Etnicul românesc'', se urmăreşte, în principal, clarificarea teoretică a temei, ca şi o definire a conceptului. Dacă în studiile anterioare, aşa cum am remarcat, etnicul era doar descris sau noţiunea era definită sintetic, aici se ambiţionează investigarea globală a conceptului de etnic. Parcurgerea acestei lucrări pune în evidenţă tensiunea caracteristică efortului de clarificare şi de cunoaştere a unui fenomen greu măsurabil prin metode ştiinţifice simple. De aceea, găsim multe definiţii, descrieri, ca şi formulări lapidare despre etnic. Constatăm ezitări, reveniri, corecţii terminologice şi lingvistice, delimitări, toate în scopul de a oferi o imagine cât mai exactă asupra noţiunii de etnic.

C.R.-M. sesizează, deşi nu exprimă direct, caracterul limitativ al unor doctrine în domeniu. Este influenţat şi orientat, de teorii germane despre psihologia popoarelor. Nu se ataşează însă de ele

[31] *Ibidem*, caiet 37, p. 4027

[32] *Ibidem*, caiet 33, p. 3700.

pentru că acestea mi-i oferă explicațiile necesare realităților etnice românești. Cunoaște, din sursă directă, contribuții germane și engleze, citate, de altfel, în lucrare, dar le preia critic, chiar cu mare prudență. De pildă, realizează că noțiunea de etnic, așa cum apare în lucrări de antropologie și etnografie, nu este suficient de concludentă. El a semnalat tendința, inacceptabilă pentru cunoașterea specificului unui popor, de a reduce etnicul la procese și fenomene istorice sau caracteristice societăților primitive. Prin urmare, respinge înțelegerea etnografică a etnicului. El adoptă conceptul de etnic și-l dezvoltă în această lucrare pentru a exprima o realitate umană și socială foarte vastă, fără a surprinde diferențele specifice.

C.R.-M. recunoaște lipsa unei definiții a etnicului: „ci este numai pe cale de a se da". O scurtă sinteză a definițiilor formulate de C.R.-M. este necesară pentru înțelegerea concepției sale. Astfel, etnicul este definit „sufletul populației" sau „această comunitate de suflete o numim etnie". Etnicul este deci identic cu psihicul unui popor. Lucrarea discutată aici este, în subsidiar, o pledoarie pentru cunoașterea etnicului în relație cu structura psihică a fiecărui popor.

Etnicul are și sensul de caracter național. Există un tip etnic român, iar dacă vrem să cunoaștem acest tip să studiem locul ocupat de etnicul românului în tipurile de personalitate, tipuri de cultură, tipuri istorice și tipuri vocaționale. Întâlnim în lucrare și o definiție a etnicului raportată la individ: „un complex de manifestări tipice, pe care individul le găsește la nașterea sa și la care se adaptează fără împotrivire"[33].

Etnicul cuprinde toate tipurile psihologice și sociale: „Singurele tipuri omenești care rămân, adică indiferente tipului etnic,

[33] „O etnie se distinge prin fenomene culturale tradiționale", se scrie în *Enciclopedia Universalis*, vol. 6, 1968, p. 674.

sunt tipurile produse prin diferențierea de sex și rasă". Alteori etnicul este identificat cu naționalul: „Etnicul cuprinde poporul sau națiunea întreagă". Etnicul este definit și prin raportarea la rasă, originea rasială fiind, alături de condițiile geografice, un element ce structurează etnicul însă nu-l reduce la acesta, așa cum se întâmpla în alte lucrări ale sale. Voind să depășească înțelegerea unui popor prin originea rasială ca element definitoriu, C.R.-M. utilizează termenul de etnic, considerat operațional în cunoașterea vieții și manifestărilor sufletești naționale, dar îl descrie prin ceea ce astăzi se numește etnicitate: „Etnicul unei națiuni este sufletul națiunii, întrucât acest suflet se manifestă sub influența conștiinței de comunitate între membrii unei națiuni" sau „Etnicul este, prin urmare, într-o definiție mai precisă, structura istorică pe care o ia viața unui grup social, care se bucură de conștiința unui eu al său propriu" (subl. ns). *De asemenea, descrie națiunea ca o comunitate bazată pe juridic și spiritual, spre deosebire de etnic ce exprimă mai mult originea rasială și condițiile geografice în care trăiește o populație.*

Lucrări actuale asupra etnicului reliefează idei asemănătoare cu acelea formulate de C.R.-M. De pildă, etnicitatea este definită „ca aspect al relațiilor sociale dintre agenții care se consideră ei înșiși diferiți cultural de membrii altor grupuri cu care ei au un minimum de interacțiune permanentă" [34]. *Etnicitatea este definită și ca identitate socială (bazată pe contrastul vis-à-vis de alții) caracterizată prin o rudenie metaforică sau fictivă. Elementul etnic apare numai când diferențele culturale creează constant o diferență în interacțiunea dintre membrii grupului. La C.R.-M. etnicul ca structură sufletească a unui popor este o realitate tipică*

[34] Thomas H. Eriksen, *Ethnicity and Nationalism*, Pluto Press, 1993, p. 12.

procesului de evoluție socială. Originalitatea unui popor este conservată de etnic. Fenomenele tipice dezvoltării moderne (industrializarea, urbanizarea, birocratizarea), apreciază el, nu conduc la anularea diferențelor dintre popoare, dimpotrivă, le adâncește.

Balansul între etnic și etnicitate creează sentimentul de inconsecvență sau incoerență logică în viziunea sa. Psihologul a intuit diferența, dar nu a exprimat-o conceptual în mod riguros, deoarece ideea era foarte nouă și originală, neîntâlnită în literatura de specialitate a timpului, greu de conceptualizat adecvat. Teza lui este deosebit de valoroasă. Rămâne ca noi astăzi să acceptăm ce înțelegea el exact prin noțiunile discutate, precum și ideea permanenței etnicului în orice tip de societate, deci a universalității lui.

De asemenea, savantul distinge între etnicul restrâns și etnicul extins. Primul se referă la grupuri sociale mici ; fiecare din cele două tipuri are un specific dat de conștiință. Etnicul restrâns are conștiința comunității de origine, iar cel extins are conștiința comunității de limbă și de destin. Etnicul restrâns ar avea mărimea unui sat, iar cel extins s-ar identifica cu națiunea. Etnicul restrâns este mai bogat în manifestări tipice, pe când cel extins este mai sărac în asemenea gen de trăsături, dar conservă pe cele caracteristice. Diferențierea lui C.R.-M. este oportună, deoarece etnicul este conceput ca structură de comunitate complexă, nu ca una uniformă. Rezultă că etnicul cunoaște forme diferite în raport de condițiile concrete în care ființează. Comunicarea între ele are loc datorită, în primul rând, orientării lor spre valori fundamentale, ca și mijloacelor de acțiune ce sunt comune tuturor structurilor etnice ale unui popor.

CONȘTIINȚA ETNICĂ

Pentru gânditorul român condiția fundamentală a etnicului o constituie conștiința de comunitate ; aceasta coordonează actele

societății spre unitate și continuitate. Fără conștiința de comunitate nu există societate umană.

Fiecare popor cunoaște trei tipuri de conștiință a comunității: de origine, de limbă și de destin, dar prezente în grade diferite. În ordine istorică, prima este conștiința comunității de origine, adică membrii unei comunități conștientizează ei înșiși că au strămoși sau ocrotitori comuni. Originea lor comună se regăsește în aceste simboluri. Obiceiurile și tradițiile ar fi fost generate și susținute de conștiința de origine.

În evoluția lor, societățile traversează calea spre conștiința comunității de limbă, instrument fundamental de creare a culturii și de susținere a conștiinței unității culturale: „Pe baza comunității de limbă și nu pe aceea de origine, s-au trezit în conștiința popoarelor aspirațiile spre suveranitatea lor națională", teză evident restrictivă. Cercetări antropologice și etnosociologice au demonstrat că, în aceeași măsură, conștiința comunității de origine și cea de limbă au acționat în procesul de constituire a națiunii. Și în acest caz observăm o schimbare cu privire la factorii de constituire ai unei națiuni. În anul 1922, în articolul „Rasa, cultura și naționalitatea în filosofia istoriei", autorul sublinia că nu doar un singur factor sau grup de factori ar fi determinat, peste tot, formarea națiunilor.

Elementul nou-adus în definirea etnicului este conștiința comunității de destin. O comunitate națională este desăvârșită numai atunci când dispune de un asemenea tip de conștiință, aceasta manifestându-se în situații sociale și istorice complexe, excepționale. Înrudirea cu acele popoare care împărtășesc același destin este premisa esențială a conștiinței comunității de destin, care „ar aduce cu sine o adevărată revoluție în politica externă a națiunilor". Rezultă că acest tip de conștiință „este de o mare importanță în momentele de război, cum ne aflăm astăzi (anul 1942 — n.n.), și de aceea i se cuvine o deosebită atenție". CR-M se înscrie și de astă dată într-una din direcțiile ideologice ale timpului, pro-

blematica destinului, el însuşi scriind o carte semnificativă, „Timp şi destin" (1940). Ce este destinul? „Este desfăşurarea în timp a fondului sufletesc", greu de măsurat şi controlat, deoarece este imprevizibil: „destinul nu are hotar pentru etnicul său". Comunitatea de destin este mai întinsă decât celelalte două. În condiţii istorice concrete un popor poate să ajungă într-o comunitate de destin cu alte popoare.

Psihologul român caracterizează fiecare tip de conştiinţă. Conştiinţa de origine se întemeiază pe afectivitate şi tradiţii, fiind foarte puţin disponibilă la inovaţie. Conştiinţa comunităţii de limbă, pe lângă afectivitate, are şi intelectualitate. Conştiinţa comunităţii de destin este „condiţionată de raţiune", exprimată numai de conducătorii cu capacitate de previziune excepţională. Comunitatea creştină ar fi un exemplu de realizare de către etnic a conştiinţei comunităţii de destin care ar fi transformat vechiul etnic (precreştin) în etnic nou, deoarece acesta din urmă acţionează prin voinţă conştientă. Conştiinţa comunităţii de destin este „etnicul Europei viitoare", idee care ar însemna unificarea europeană sub auspiciile unor valori comune: „Comunitatea de destin consistă în solidarizarea conştientă a membrilor unei naţiuni, în voinţa de a păstra unitatea lor materială, cu orice sacrificii, chiar dacă ar lupta cu lumea întreagă". Conştiinţa comunităţii de destin este factorul ce ar asigura existenţa naţiunilor în situaţii-limită (războaiele, de pildă). Elementul central al etnicului îl reprezintă voinţa sa de a trăi şi de a se conserva. Primejdiile în care se află o naţiune sau un popor, generează în mod decisiv conştiinţa comunităţii de destin.

Acest tip de conştiinţă este asociat cu ideea de spaţiu vital care ar urma „să fie stabilit după indicaţiile etnicului, căci în spaţiul vital al unei naţiuni nu poate intra orice teritoriu locuit de orice naţiune străină, ci numai teritoriul locuit de o naţiune înrudită prin destin. Ştiinţa etnicului va delimita zonele spaţiului

vital din jurul fiecărei națiuni, căci Europa viitoare va fi probabil organizată pe baza comunității de destin. Națiunile amenințate de primejdii comune își vor asigura viitorul prin o apărare comună și astfel vor intra împreună în același spațiu vital. Ele vor trebui să recunoască deasupra suveranităților o organizare juridică supranațională, cerută de legea propriei lor conservări". Este ușor de remarcat actualitatea tezelor filosofului român, astăzi când se fac eforturi pentru edificarea unor structuri europene întemeiate pe rațiuni economice, dar și din nevoia prevenirii unor pericole pentru securitatea țărilor din acest spațiu. Deși pornea de la teoria spațiului vital, concepția lui C.R.-M., referitoare la construirea comunității de destin într-un areal spiritual și de civilizație pentru popoarele europene se distanța și se diferenția de respectiva teorie, mai ales în privința modalității de constituire a acesteia și de ființare a individualității etnice a fiecărui popor.

TRADIȚIE ȘI SCHIMBARE ÎN ETNIC

C. Rădulescu-Motru concepe etnicul în mișcare, în dezvoltare, fiind „totdeauna în proces de devenire" prin urmare, cunoaște o evoluție, fără ca aceasta să determine schimbări radicale. El subliniază ideea existenței de etnii refractare la schimbare, fără a oferi exemple concrete. Istoria cunoaște cazuri de dispariție a unor etnii datorată, înainte de orice, neputinței de adaptare la schimbare.

Discutând despre transformările etnice, C.R.-M. este cu deosebire interesat de modul cum se produc acestea în sat. Și în această lucrare, gânditorul român abordează satul ca element esențial al etnicului, fiind „celula nepieritoare care întreține continuitatea etnicului", teză productivă și de mare actualitate. Procese naționale contemporane dovedesc cu prisosință rolul satului în conservarea trăsăturilor etnice în contextul unor împrejurări ce au acționat și acționează încă pentru anularea specificului național prin integrarea forțată în comunități supranaționale.

O precizare a autorului este de reținut: etnicul sătesc nu este „un produs biologic, care apără pe locuitorii satului, așa cum instinctul apără pe animale". Uniformitatea specifică satului nu este generată de imitația mecanică, la fel ca în lumea animală, ci de faptul că lumea satului cere o conformare la tradiții, obiceiuri și rosturi ale locului. Săteanul este dependent de tradiții, iar uniformitatea se manifestă in sat „prin persistența aceleiași conștiințe între locuitorii satului". De aceea, în sat predomină relațiile sociale cu referire la concepția comună de NOI. Există un suflet colectiv al lumii rurale, determinant în constituirea conștiinței de origine. Exemplul oferit de colectivitate, iar nu inițiativa personală, acționează decisiv asupra comportamentului uman din mediul rural. Totuși, „liderii" satului pot oferi modele celorlalți, iar schimbarea se produce în acest sens.

Este sesizabilă o deosebire între ideile lui C.R.-M din „Etnicul românesc" și aprecierile lui despre sat în lucrări anterioare. Ruralul era văzut într-o stare de imobilism („Eterna lui imobilitate"[35]). Această eternă imobilitate „convine de minune personalității de tip istoric și etnic. Satul românesc nu inovează în deprinderile strămoșești, dar în schimb, prin repetarea acestora, întreține continuitatea tipului istoric"[36]. Satul reprezintă fundamentul evoluției istorice și, de fapt, factorul ce a conservat specificul etnic.

Am insistat asupra unora dintre tezele lui Motru formulate în anul 1927 („Personalismul energetic") în scopul comparării lor cu acelea din anul 1942. Ideile lui despre sat ca element al etnicului se înscriu în dezbaterile destul de agitate din epocă. Ne referim numai la două atitudini. Astfel, Lucian Blaga considera că „satul este în esență preistoric ... Tot ce a intrat în comunicare sau a influențat satul a fost adaptat de către sat"[37]. Filosoful din

---

[35] C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic...*, ed. cit., p. 623.

[36] *Ibidem*, p. 624.

[37] Lucian Blaga, *Permanența preistoriei*, în *Dreptul la memorie*, IV, ed. cit., 146.

Lancrăm dă exemplul creştinismului care s-ar fi adaptat la stilul vieţii preistorice a satului românesc. Pe o poziţie opusă este O. Densusianu: „Când se zice că în lumea satelor noastre s-a păstrat mai bine puritatea rasei, adică latinitatea, se afirmă ceva ce nu corespunde realităţei la condiţiile în care a trăit poporul nostru; fără deosebire de clase, s-a amestecat cu diferite elemente streine" [38].

C.R.-M. a dovedit flexibilitate ştiinţifică atunci când a procedat la corectarea unor opinii personale. Aşa s-a întâmplat cu ideile sale despre rolul satului în edificarea etnicului. În „Etnicul românesc" a pledat pentru definirea etnicului prin caracteristicile tuturor grupurilor sociale şi nu numai prin cele ale ţărănimii, aşa cum procedase anterior. Este posibil ca reconsiderarea ideilor sale să fie efectul sugestiei lui A. Golopenţia din anul 1937, care îi solicita, aşa cum am subliniat, studierea, din punct de vedere etnic, şi a altor categorii sociale din structura românească, nu numai a ţărănimii.

C.R.-M. a considerat greşită ideea după care manifestările etnice ar avea la origine gândirea omului primitiv. El a respins tezele teoreticienilor gândirii magice, atrăgând atenţia, în acelaşi timp, asupra pericolelor prezentate de orientarea către metafizică a unor cercetători în studiile despre etnic. Putem bănui că lucrarea „Etnicul românesc" s-a dorit a fi şi o demonstraţie a acuităţii demersului ştiinţific în domeniu.

Pe cine viza autorul nostru? Dacă luăm în considerare faptul că L. Blaga a publicat în anul 1941 volumul „Despre gândirea magică", este uşor de înţeles la cine se referea. Blaga nu a făcut niciodată referire la poziţia negativă exprimată de C.R.-M. faţă de încercarea conturării unei metafizici desprinse din cultura populară. Indirect, însă, într-un articol din revista „Saeculum"

---

[38] O. Densusianu, *Poesia vieţii rustice*, in *Dreptul la memorie*, IV, ed. cit., p. 107.

(ianuarie-februarie 1943) autorul „Spaţiului mioritic" şi-a exprimat rezerva faţă de virtuţile filosofice de orientare pozitivistă în a pune „în mişcare puterile creatoare ale gândirii unui popor în căutare de sine". C.R.-M. a găsit de cuviinţă să dea o replică prin articolul „Ofensiva contra filosoflei ştiinţifice", susţinând că în filosofia tinerilor şi-ar face loc „problematica eresurilor din descântecele şi miturile populare" şi s-ar cere filosofului român „să-şi ia ca ţintă a activităţii sale dezvăluirea misterului românesc, ascuns în etnic" [39].

Replica lui Blaga nu întârzie să vină. În revista „Saeculum" publică nu articole de analiză, ci pamflete într-un limbaj, nu numai nefilosofic, dar, uneori, lipsit şi de urbanitate (cu etichete, precum „Mortu", „săpunul filosofic" etc.). Articolele lui Blaga au stârnit o adevărată furtună în rândul intelectualilor români, ajungându-se la formarea de grupuri pro şi anti Rădulescu-Motru, primele fiind alcătuite, de regulă, din mari intelectuali ajunşi la o vârstă venerabilă, de cealaltă parte tineri. S-au organizat acţiuni de solidarizare la Academie, în presă s-au publicat pagini omagiale, articole de susţinere pentru C.R.-M. [40].

În legătură cu această controversă, analiza textelor relevă că ambii gânditori au avut dreptate, dar lipsa de receptivitate reciprocă a făcut că dialogul lor să nu fie productiv, ci steril. C.R.-M. reacţionează la gândirea magică din perspectiva ştiinţei şi a studiului etnicului românesc. Blaga, discutând despre magic, pune alături primitivul de ţăranul român, de unde ar rezulta o echivalenţă între gândirea primitivului şi cea a săteanului nostru.

---

[39] C. Rădulescu-Motru, *Ofensiva contra filosofiei ştiinţifice*, în „Revista Fundaţiilor Regale", an X, nr. 7, iulie 1943, p. 123—137.

[40] C.R.-M. a manifestat aprehensiune faţă de gândirea lui L. Blaga. N. Iorga nota în *Memorii* (VII, p. 341) cu prilejul alegerii lui Blaga ca membru al Academiei: „Motru-mi spune că nu înţelege nimic din filosofia lui". În *Revizuiri şi Adăogiri*, C.R.M, în perioada disputei cu Blaga, şi-a exprimat nedumerirea că Blaga a putut fi ales membru al Academiei.

Cum satul, ca etnic restrâns, reprezintă pentru psihologul român locul manifestării conștiinței de origine, nu putea să accepte explicarea pe bază de irațional a proceselor ce au loc în acest tip de comunitate umană. El a insistat pe necesitatea cunoașterii științifice a vieții sufletești țărănești. Apoi, intervine un alt element : modul de a concepe etnicul. Or, în viziunea sa, etnicul este un fenomen viu, actual și nu o relicvă istorică. Etnicul sătesc stă la originea etnicului național. El credea că prin ideile metafizice ale tinerilor filosofi s-ar accentua și întreține în continuare primitivitatea noastră : „Cultura română stă pe un fond tradițional, în bună parte refractar la cerințele timpului nostru. Rădăcinile ei se întind prea adânc în primitivitatea magiei și în mlaștina imaginației dezordonate, nu mai este nevoie să o mai ajutăm noi și pentru a se adânci mai mult. Când în jurul nostru activitatea științifică face atâtea progrese, este să ne tăiem noi singuri craca de sub picioare, lovind în prestigiul științei și încercând să înlocuim filosofia bazată pe știință cu o metafizică ieșită din interpretarea descântecelor băbești. Comandamentul suprem al neamului nostru este astăzi să intrăm în istoria lumei, iar nu să persistăm în preistorie"[41]. Aserțiuni, în principiu, adevărate. Numai că se instituie un divorț prea radical între știință și metafizică. Or, gândul filosofic poate fi tot atât de productiv ca și experimentul științific. C.R.-M. se alătură astfel acelui curent printre ai cărui reprezentanți se număra și sociologul H.H. Stahl, ce nega valoarea ideilor blagiene pentru că nu se bazau pe investigația empirică.

---

[41] C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri și Adăogiri*, caiet 5. Merită să consemnăm opinia lui Nichifor Crainic, adversar al filosofului, care este identică de această dată, cu a sa, referitoare la Blaga. Acesta „preconizează o metafizică românească elaborată din superstițiile folclorice, din miturile indiene și din ereziile creștine, toate elementele antiortodoxe. Dar aceasta n-ar fi decât o *metafizică a babelor vrăjitoare [subl. ns)*. (N. Crainic, *Transfigurarea românismului*, „Gândirea", aprilie, 1943, p. 184.)

L. Blaga a adus o contribuție excepțională la studiul gândirii mitice și magice. „Mintea primitivului — scrie Blaga — este articulată de aceeași logică și este înzestrată cu aproximativ aceleași funcții categoriale ca și mintea civilizatului, dar primitivul operează materialmente incomparabil mai frecvent decât civilizatul cu conceptul irațional al puterii de sine sau al substanței magice.”[42]

Aceste teze le formula Blaga în anul 1941, în totală opoziție cu sociologul francez Levy-Bruhl. Peste două decenii, antropologul francez Claude Levi-Strauss[43] *emitea o teză similară cu cea susținută de Blaga.*

Acuzația adusă de C.R.-M. tinerilor etnografi și folcloriști privind devierea de la adevărata cercetare a etnicului românesc nu se susține. O dezbatere a acestor idei noi, stimulative, inclusiv în Academia Română, ar fi fost mult mai benefică decât polemica înverșunată și agresivă ce a avut loc în prima parte a anilor '40[44].

[42] Lucian Blaga, *Opere filosofice, Trilogia valorilor*, Ed. Minerva, 1987, p. 289.

[43] C. Levi-Strauss, *Gândirea primitivă*, Editura științifică, 1970, p. 153.

[44] Au existat în epocă opinii ce aderau la ideile tinerilor filosofi și, implicit, la cele ale lui Blaga. În cronica la „Etnicul românesc” Dimitrie Iamandi nu s-a raliat judecății lui C.R.-M. referitoare la noile orientări ale tinerilor cercetători: „De ce să le refuzăm acest drept, acela de a face din idee metoda de divinație a sensului umanității ?” (Dimitrie Iamandi, *D-l C. Rădulescu-Motru și Etnicul românesc*, în „Preocupări literare”, nr. 12, 1942, p. 634.) Un analist al domeniului, N. Petrescu, fără a face referire la disputa C.R.-M.—Blaga, în articolul „Mentalitatea primitivă”, publicat în „Anale de Psihologie”, vol. IX, 1942, sub directoratul lui C.R.-M., scria: „De o deosebire organică și esențială nu poate fi vorba (între gândirea primitivă și cea a omului civilizat — *n.n.)* [. . .] Oricât de izbitoare ar fi unele aspecte ale gândirii primitivilor, identitatea de fond cu gândirea civilizaților este evidentă. Aceleași principii stau la baza ambelor tipuri de gândire, cu deosebire de formă în manifestarea lor”. Un exeget actual, Gh. Al. Cazan, apreciază ca vagi ideile lui C.R.-M. despre logica primitivului. (Gh. Al. Cazan, Studiu introductiv la C. Rădulescu-Motru: *Personalismul energetic și alte scrieri*, Ed. Eminescu, 1984, p. XXXIII.)

Procesul de formare a naţiunilor este conceput de C.R.-M. ca o consecinţă a evoluţiei etnicului. Comunităţile etnice în dezvoltarea lor istorică şi socială, în temeiul tradiţiilor, obiceiurilor şi al conştiinţei de comunitate, devin, în anumite condiţii, naţiuni.

Ideea este prezentă astăzi în studiile antropologice. Unul dintrei cei mai cunoscuţi specialişti în domeniu, Anthony D. Smith, propune marcarea unei diferenţe între modul de concepere a naţiunii în Occident şi modul de a gândi naţiunea dincolo de Rin[45].

RAPORTUL ETNIC – RELIGIE

CR-M s-a aplecat deseori asupra problematicii implicării religiei în viaţa socială şi naţională. Încă din „Cultura română şi politicianismul" sublinia rolul important al Bisericii ortodoxe pentru spiritualitatea românească: „Dacă astăzi suntem într-o unitate politică, — şi atâţia câţi suntem —, apoi aceasta se datoreşte în primul rând Bisericii ortodoxe. Graţie acestei biserici a fost cu putinţă să ieşim de sub atâtea influenţe străine, fără ca sufletul nostru să fie prea profund atins"[46].

Peste ani, psihologul român revine la chestiunea ortodoxismului, aducând noi elemente despre raportul dintre etnic şi religie, conform cu exigenţele investigării ştiinţifice. A respins hotărât tentativa de a aşeza la temelia naţiunii şi a statului naţional elementul religios, recte ortodoxismul, ceea ce-i va atrage critici, degenerate câteodată în invective. În „Etnicul românesc" C.R.-M. reia discuţia despre raportul religiei cu etnicul, cu accent pe creştinism. Teza susţinută este că religia nu poate înlătura sau substitui etnicul şi, cu atât mai puţin, să accelereze ritmul de evoluţie a unei etnii, ceea ce poate fi judecat şi ca o replică la ideea

[45] Anthony D. Smith, *National Identity*, Penguin Books, 1991, p. 11.
[46] C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic şi alte scrieri*, ed. cit. p. 65.

L. Blaga a adus o contribuție excepțională la studiul gândirii mitice și magice. „Mintea primitivului — scrie Blaga — este articulată de aceeași logică și este înzestrată cu aproximativ aceleași funcții categoriale ca și mintea civilizatului, dar primitivul operează materialmente incomparabil mai frecvent decât civilizatul cu conceptul irațional al puterii de sine sau al substanței magice."[42] *Aceste teze le formula Blaga în anul 1941, în totală opoziție cu sociologul francez Levy-Bruhl. Peste două decenii, antropologul francez Claude Levi-Strauss*[43] *emitea o teză similară cu cea susținută de Blaga.*

Acuzația adusă de C.R.-M. tinerilor etnografi și folcloriști privind devierea de la adevărata cercetare a etnicului românesc nu se susține. O dezbatere a acestor idei noi, stimulative, inclusiv în Academia Română, ar fi fost mult mai benefică decât polemica înverșunată și agresivă ce a avut loc in prima parte a anilor '40[44].

[42] Lucian Blaga, *Opere filosofice, Trilogia valorilor*, Ed. Minerva, 1987, p. 289.

[43] C. Levi-Strauss, *Gândirea primitivă*, Editura științifică, 1970, p. 153.

[44] Au existat în epocă opinii ce aderau la ideile tinerilor filosofi și, implicit, la cele ale lui Blaga. În cronica la „Etnicul românesc" Dimitrie Iamandi nu s-a raliat judecății lui C.R.-M. referitoare la noile orientări ale tinerilor cercetători: „De ce să le refuzăm acest drept, acela de a face din idee metoda de divinație a sensului umanității ?" (Dimitrie Iamandi, *D-l C. Rădulescu-Motru și Etnicul românesc*, în „Preocupări literare", nr. 12, 1942, p. 634.) Un analist al domeniului, N. Petrescu, fără a face referire la disputa C.R.-M.—Blaga, în articolul „Mentalitatea primitivă", publicat în „Anale de Psihologie", vol. IX, 1942, sub directoratul lui C.R.-M., scria: „De o deosebire organică și esențială nu poate fi vorba (între gândirea primitivă și cea a omului civilizat — *n.n.)* [. . .] Oricât de izbitoare ar fi unele aspecte ale gândirii primitivilor, identitatea de fond cu gândirea civilizaților este evidentă. Aceleași principii stau la baza ambelor tipuri de gândire, cu deosebire de formă in manifestarea lor". Un exeget actual, Gh. Al. Cazan, apreciază ca vagi ideile lui C.R.-M. despre logica primitivului. (Gh. Al. Cazan, Studiu introductiv la C. Rădulescu-Motru: *Personalismul energetic și alte scrieri*, Ed. Eminescu, 1984, p. XXXIII.)

Procesul de formare a națiunilor este conceput de C.R.-M. ca o consecință a evoluției etnicului. Comunitățile etnice în dezvoltarea lor istorică și socială, în temeiul tradițiilor, obiceiurilor și al conștiinței de comunitate, devin, în anumite condiții, națiuni.

Ideea este prezentă astăzi în studiile antropologice. Unul dintrei cei mai cunoscuți specialiști în domeniu, Anthony D. Smith, propune marcarea unei diferențe între modul de concepere a națiunii în Occident și modul de a gândi națiunea dincolo de Rin[45].

RAPORTUL ETNIC – RELIGIE

CR-M s-a aplecat deseori asupra problematicii implicării religiei în viața socială și națională. Încă din „Cultura română și politicianismul" sublinia rolul important al Bisericii ortodoxe pentru spiritualitatea românească: „Dacă astăzi suntem într-o unitate politică, — și atâția câți suntem —, apoi aceasta se datorește în primul rând Bisericii ortodoxe. Grație acestei biserici a fost cu putință să ieșim de sub atâtea influențe străine, fără ca sufletul nostru să fie prea profund atins" [46].

Peste ani, psihologul român revine la chestiunea ortodoxismului, aducând noi elemente despre raportul dintre etnic și religie, conform cu exigențele investigării științifice. A respins hotărât tentativa de a așeza la temelia națiunii și a statului național elementul religios, recte ortodoxismul, ceea ce-i va atrage critici, degenerate câteodată în invective. În „Etnicul românesc" C.R.-M. reia discuția despre raportul religiei cu etnicul, cu accent pe creștinism. Teza susținută este că religia nu poate înlătura sau substitui etnicul și, cu atât mai puțin, să accelereze ritmul de evoluție a unei etnii, ceea ce poate fi judecat și ca o replică la ideea

[45] Anthony D. Smith, *National Identity*, Penguin Books, 1991, p. 11.

[46] C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic și alte scrieri*, ed. cit. p. 65.

sociologului german M. Weber despre impactul religiei protestante asupra dinamizării economice și sociale a societăților occidentale.

C.R.-M. delimitează, în același timp, etnicul de creștinism : „El (creștinismul—n.n.) nu a venit că să înlocuiască etnicul și să dea popoarelor fără cultură un mijloc miraculos de a se ridica la o cultură desăvârșită, ci a venit ca să purifice și să înnobileze etnicul existent al popoarelor ajunse la un anumit nivel de cultură". Înainte de apariția creștinismului „cultul religios de până aici era un produs etnic curat ; el nu avea caracterul de universalitate pe care-l are eticul creștin. Eticul creștin pentru prima oară, deși condiționat în apariția sa, are totuși caracterul de universalitate, adică de comandament care depășește experiența istorică a omenirii".

C. Rădulescu-Motru nu poate accepta exacerbarea elementului religios din rațiuni ce țin de spiritualitatea timpurilor moderne. El susține, deși nu cu claritate, diferența între integrarea religiei în structura etnică și crearea unui stat întemeiat pe ideologia religioasă. În acest sens, concepe românismul. Acesta „nu este nici xenofobism ... , nici ortodoxism, este un naționalism mai adâncit sau mai integralizat în cerințele vremii" [47].

Față de cele afirmate în anul 1904, în „Cultura română și politicianismul", am putea vorbi de o schimbare în concepția savantului privind relația dintre religie și etnic? Răspunsul nu este simplu. Oricum, nu a negat niciodată apartenența românilor la ortodoxism, nu a minimalizat virtuțile sale spirituale, culturale și naționale. Însă el nu a acceptat fundamentalismul religios, cu deosebire clădirea unui stat pe valori religioase. Trebuie să remarcăm că autorul nostru rămâne la nivelul generalităților în chestiunea discutată, ea fiind mult mai complexă, și tocmai de aceea nu pot fi respinse ab initio *unele dintre ideile reprezentanților ortodoxismului. Numai pentru faptul de a fi pus în discuția publică această*

[47] C. Rădulescu-Motru, *Românismul*, ed. cit., p. 93.

temă, deosebit de dificilă și sensibilă, este un merit ce se cuvine a fi consemnat. Nu s-a luat în seamă că, în condiții concrete, apartenența la religie este identică cu apartenența etnică. Epoca noastră nu este scutită de experiențe în acest sens, de conflicte interetnice ce au la bază conflicte religioase, dovadă a existenței unei intercondiționări a etnicului cu religia.

Dincolo de discuțiile și polemicile pe seama ortodoxismului, rămâne indubitabilă realitatea integratoare a acestei religii în spiritualitatea și particularitățile naționale românești, fără ca aceasta să însemne o identitate cu etnicul românesc.

NAȚIONALISMUL

În scrierile lui C.R.-M. întâlnim dese referiri la naționalism. Începând cu articolul „Naționalismul. Cum se înțelege. Cum trebuie să se înțeleagă" (pe care-l publicăm în acest volum) și sfârșind cu publicistica de maturitate, psihologul a acordat o atenție specială acestui fenomen. Atitudinea și concepția sa despre naționalism cunosc o evoluție în raport de etapa istorică, dar, dincolo de asemenea variații, este de observat o constanță în gândirea sa, și anume pledoaria pentru un naționalism moderat, tolerant, flexibil.

Înscris în orientarea ideatică a „Junimii", C.R.-M. are ca deviză a concepției sale preceptul maiorescian „naționalism în marginile adevărului". Este interesant că savantul și-a formulat concepția sa sistematică despre naționalism în discursul de recepție la Academia Română, intitulat „Andrei Bârseanu și naționalismul", deci în cadrul celui mai înalt for științific a găsit de cuviință să abordeze problematica naționalismului.

În viziunea lui, naționalismul cunoaște o evoluție în conținutul și forma sa: „În sens vechi, naționalismul era un sentiment de conservație, el se desvăluia sentimentului și realizarea lui era lăsată tot inspirației sentimentului; era impulsiv și subiectiv. Naționalismul nou, cel al viitorului, va fi o armă ofensivă: va fi calculat și obiectiv. Cel dintâi ia ființă din venerarea trecutului; cel de

al doilea, din inteligența celor ce conduc treburile publice ; cel dintâi se întreabă de unde suntem ; cel de al doilea : încotro mergem" [48].

Și în cazul abordării naționalismului, C.R.-M. aplică cele două principii ale sale : analiza istorică prin care se recunosc virtuțile naționalismului și abordarea acestuia în raport cu exigențele evoluției României în viitor.

C.R.-M. a delimitat spiritul patriotic de cel naționalist excesiv. Patriotismul este sentimentul de solidaritate și de atașament față de valorile naționale create de activitatea productivă sau ele însele sunt generatoare de comportamente productive. În acord cu concepția sa generală despre consecințele revoluției de la 1848, el a formulat teza potrivit căreia naționalismul excesiv ar fi de sorginte pașoptistă, vorbind de „anacronica spiritualitate a naționalismului pașoptist" considerată a fi „astăzi principala piedică în calea însănătoșirii sufletești a neamului românesc" [49]*, ceea ce reprezenta la aproape 100 de ani de la desfășurarea revoluției pașoptiste, o poziție conservatoare lipsită de justificare, din moment ce întregul edificiu politic și instituțional românesc din deceniul 3 ale secolului nostru funcționa după standarde europene, prefigurate tocmai de pașoptiști.*

Prin sublinierea nuanței conservatoare a viziunii lui C.R.-M. privind căile de dezvoltare modernă a țării nu diminuăm valoarea criticii sale față de unele realități naționale, așa cum reiese cu claritate și din articolul „Naționalismul". Nu întreprindem o analiză detaliată a acestui articol. Punem în relief doar unele exagerări ale autorului în analiza naționalismului promovat de liberali, ca și a celui propovăduit de Iorga și A.C. Cuza. El a contrapus idei-

[48] C. Rădulescu-Motru, *Andrei Bârseanu și naționalismul*, ed. cit., p. 14.

[49] Idem, *Românismul*, ed. cit., p. 12.

lor emise de Iorga și A.C. Cuza gândirea eminesciană[50], *afirmând „adevăratul înțeles al naționalismului", care „are ca premisă majoră adevărul enunțat de Eminescu: la civilizație nu se ajunge decât prin muncă". Totuși îi reproșează lui Eminescu, de pe poziții psihologiste, că nu a luat în seamă dispozițiile sufletești, care ar explica starea românilor, dincolo de orice influență a străinilor: „Căci dușmanii noștri nu sunt în afară de noi, ci sunt în noi înșine, și ei nu se numesc nici evrei, nici greci, nici bulgăroi cu ceafa groasă, nici nemți, ci se numesc lenea, minciuna, lipsa de rezistență față de ispita viciului, orgoliul copilăresc și multe alte asemeni slăbiciuni".*

C.R.-M. a caracterizat teza lui Eminescu despre muncă, factor determinant al oricărei civilizații, ca fiind neadâncită. Psihologul formulează obiecții la tezele eminesciene, făcând o legătură mecanică între lecturile poetului (Buckle, de pildă) și ideile sale despre edificarea civilizației române moderne. El se pronunță asupra gândirii eminesciene numai în temeiul lecturii volumului I din „Scrieri politice și literare", fatalmente incomplet și nerelevant pentru cunoașterea întregii sale viziuni, așa cum se profilează astăzi, după editarea operei integrale a poetului.

C.R.-M. a insistat de-a lungul vieții pe ideea că numai prin muncă se poate ridica poporul român, astfel putând fi înlăturate trăsături negative, precum lipsa de disciplină și de finalizare a activității productive. „Cel ce muncește prosperă; cel ce nu

---

[50] În anul 1939, în cuvântarea ținută la ședința solemnă a Academiei Române din 16 iunie, cu prilejul comemorării morții lui Eminescu, C.R.-M. afirma: „Semnalăm îndeosebi contribuțiile d-nilor N. Iorga și A. C. Cuza care au reușit să popularizeze în cele mai îndepărtate unghere ale țării principiile naționalismului, arătând cât de mult aceste principii sunt sprijinite de concepțiile politice ale lui Eminescu" („Convorbiri literare", 6—9, 1939, p. 733). Se constată o schimbare a poziției sale față de ideile celor doi preopinenți ai săi, criticate în anul 1909.

munceşte, sau nu ştie a munci, acela nu prosperă" afirma C.R.-M., teză valabilă în general, dar nu pot fi eludate în abordarea unei asemenea teme condiţiile şi contextul muncii, motivaţiile ei, ceea ce la Eminescu întâlnim[51]. *Mai târziu, C.R.-M. va introduce o nuanţă în „Psihologia poporului român", şi anume că românul lucrează improvizat din cauză că statul îl determină să procedeze într-un asemenea mod.*

ETNOPSIHOLOGIA

Unul din scopurile lucrării „Etnicul românesc" este conturarea domeniului de studiu al etnopsihologiei. În viziunea savantului, aceasta este o psihologie diferenţială, deoarece se ocupă de studiul condiţiilor de producere a conştiinţei de comunitate a tipului etnic. În comparaţie cu alte psihologii de ramură, ea este considerată a fi un gen de psihologie generală. „Obiectul de cercetare al acestei ştiinţe consistă în descrierea şi explicarea condiţiilor prin care se întreţine între membrii unui grup social conştiinţa comunităţii de origine, de limbă şi de destin". Realitatea studiată de etnopsihologie este etnicitatea, adică procese şi fenomene vii, concrete. „Ştiinţa etnicului este ştiinţa vieţii sufleteşti a unei naţiuni existente în viaţă, ca atare, este ştiinţa unui suflet, iar nu ştiinţa unui organism mort".

Spre deosebire de sociologie care se ocupă de naţiune privită ca un organism social în condiţii identice, etnopsihologia studiază organismul sufletesc aflat sub incidenţa conştiinţei de comunitate, a conştiinţei naţionale şi a caracterului naţional..Constatăm însă o delimitare cam rigidă a acestei discipline de antropologie, sociologie ş etnografie. Omul de ştiinţă Motru nu a

[51] Constantin Schifirneţ, *Gândirea eminesciană asupra evoluţiei societăţii româneşti moderne*, „Viitorul social", 3, 1989; vezi şi Ilie Bădescu, *Sociologie eminesciană*, Editura Porto-Franco, 1994.

acceptat, surprinzător, interdisciplinaritatea studiului etnic. Aceasta explică, credem noi, evitarea sau neglijarea unor lucrări româneşti semnate de Ibrăileanu, Iorga, Blaga, Ralea, D. Drăghicescu, N. Petrescu, M. Eliade. Recursul doar la idei ce aparţin grupului său de gândire este vizibil, poate mai mult ca în orice altă scriere a sa.

Etnopsihologul nu este un empirist, ci un cercetător preocupat de explicarea condiţiilor şi corespondenţelor dintre conştiinţa de comunitate a grupului şi condiţiile de dezvoltare. El „trebuie să propună măsuri de îndreptare, ca o consecinţă a cercetărilor", iar în acest mod devine un „reformator social". Este vizibilă înscrierea modelului de cercetător etnopsiholog propus de C.R.-M. în curentul Şcolii sociologice a lui D. Gusti, care a teoretizat şi a aplicat tipul de cercetare-acţiune.

* * *

Despre această lucrare s-a scris în publicaţiile timpului[52], *însă în majoritatea dintre ele analiza a fost mai mult convenţională. De remarcat este că multe dintre cronici au fost publicate de reviste în numerele ianuarie-februarie 1943, când C.R.-M. împlinea vârsta de 75 de ani. În revista „Saeculum", recenzia apărea în numărul din septembrie 1943, deci după ce filosoful*

---

[52] Ne-am oprit la recenziile apărute în reviste din care am reţinut: Gavrilă Iacoş, *Baza filosofică a etnopsihologiei*, în „Revista Fundaţiilor Regale", februarie 1943; Al. C. Ionescu, *Etnicul românesc*, în „Convorbiri literare", februarie 1943; Al. Procopovici, *Etnicul românesc*, în „Luceafărul", februarie, 1943; Eugeniu Speranţia, *Glose la Etnicul românesc*, „Transilvania", ianuarie, 1943; Ştefan Zissulescu, *Etnicul românesc*, în „Gândirea", februarie, 1943; C. Grofşoreanu, *Etnicul românesc*, în „Revista Institutului Social Român", Banat Crişana, sept.-oct. 1942; Dimitrie Iamandi, *D-l prof. C. Rădulescu-Motru şi Etnicul românesc*", în „Preocupări literare", nr. 12, 1942; Ştefania Sorescu, *Etnicul românesc*, în „Analele de Psihologie" 1942; Gh. Pavelescu, *Etnicul românesc*, în „Saeculum", sept.-oct. 1943..

publicase în luna iulie a aceluiași an articolul „Ofensiva contra filosofiei științifice". Evident, analiza cărții a fost negativă și cu etichetări („oportunist", de pildă).

Singura cronică extinsă (8 pagini) este cea semnată de Eugeniu Speranția, cunoscut exeget al operei filosofului, în care se subliniază că lucrarea „Etnicul românesc" este un document al timpului, fiind „cea mai dinamică dintre cărțile lui C. Rădulescu-Motru".

Ce obiecții s-au adus, atâtea câte au fost? O bună parte dintre recenzenți s-au referit la teza despre conștiința comunității de destin. De pildă, Al. Procopovici observa că, dacă destinul nu are hotar, așa cum susținea C.R.-M., atunci acesta nu poate fi un aspect caracteristic pentru etnic. Sunt popoare care n-au origine comună, nici limbă comună, dar au conștiința unui destin comun, fiind dată ca exemplu Elveția. Ștefan Zissulescu nu este de acord cu ideea despre ordinea de succesiune a celor trei tipuri de etnic. Este de părere, că, dimpotrivă, conștiința comunității de destin precede conștiința comunității de limbă, deoarece ea nu este de dată recentă, cum argumentează C.R.-M. Același autor a apreciat că cele trei tipuri de etnic coexistă, dar în funcție de condiții istorice predomină unul dintre ele. Totul depinde de circumstanțele istorice prin care trece un popor.

În exegeza postbelică, nu prea extinsă, consacrată filosofului, lucrarea „Etnicul românesc" nu a fost analizată ,probabil și datorită dificultăților ridicate de problematică și de ideile vehiculate, neagreate oficial până în anul 1989.

C.R.-M. a recunoscut că tezele sale din volumul „Etnicul românesc" nu au fost înțelese și lucrarea „n-a avut succesul pe care-l așteptam" și „nu și-a atins scopul" [53]. *Și-a asumat eșecul deoarece,*

[53] „Cititorii n-au sesizat înțelesul pe care-l are destinul în momentele actuale ale vieții noastre istorice [. . .]. Legătura pe care o puneam eu între hotărârea luată astăzi cu voința conștientă de a fi în alianță cu poporul

așa cum el însuși a scris, nu a explicat îndeajuns cum destinul asumat prin o voință eroică generează un etnic nou. A fost convins că în viitor concepția sa va fi altfel judecată: „În schimb, sunt mulțumit că am expus un adevăr istoric (crearea unei comunități europene—n.n.), care mai târziu va fi recunoscut de toată lumea”[54].

Așadar, ultima lucrare de amploare a gânditorului român i-a adus insatisfacții, în loc să fie ceea ce și-a dorit, un îndreptar pentru opinia publică românească în chestiunea opțiunii României în contextul războiului.

Sinteza finală a principalelor teze despre etnic desprinse din investigația întreprinsă în acest studiu argumentează originalitatea viziunii filosofului român asupra unei tematici dificile, cu o multitudine de consecințe teoretice și practice:

1. Etnicul este o dimensiune universală a umanității. Aparține fiecărei comunități naționale, indiferent de nivelul de dezvoltare socială și economică, prin urmare, etnicul este un fapt psihologic și social viu. În acest sens, a interpretat raporturile dintre grupuri etnice prin ceea ce, astăzi, se numește etnicitate;

2. Viziunea asupra etnicului este evoluționistă, uneori restrictivă; modernizarea etnicului este concepută prin exigențe conservatoare;

3. Cunoașterea sensului evoluției proceselor etnice și naționale include ideea dezvoltării relațiilor dintre națiuni într-o structură de comunitate europeană, căreia să i se conceadă misiunea conservării valorilor, a naționalității și a identității naționale.

---

german (care salvează viitorul Europei de pericolul bolșevic) și destinul pe care ni-l cucerim de aci înainte n-a fost deloc mai înțeleasă. Vina este, desigur, a mea. N-am insistat în destul asupra destinului în înțelesul de drum nou istoric, cucerit prin voință eroică; am trecut prea repede asupra condițiilor sufletești și istorice care fac dintr-o hotărâre istorică, luată în momente tragice, generator de etnic nou, de un etnic fundat pe destin”. (*Revizuiri, și Adăogiri*, caiet 8, p. 1107).

[54] *Ibidem.*

Raportul dintre național și europenism l-a conceput ca pe unul de egalitate, și nu ierarhic. Un popor contribuie la dezvoltarea umanității numai prin păstrarea originalității sale. C.R.-M. nu a dizolvat naționalul într-o realitate supranațională, dar nu a exagerat unicitatea naționalului ;

4. Analiza etnicului integrează principiul metodologic : valorizarea virtuților istorice ale etnicului românesc și demonstrarea necesității adecvării sau a schimbării psihologiei etnice la cerințele dezvoltării moderne ;

5. Studiul psihologic al etnicului este explicativ, dar și normativ având ca obiectiv reformarea societății. Națiunea română poate progresa numai prin activități transformatoare ce au la bază studiul științific al realității românești ;

6. Este prefigurat un nou naționalism, definit prin conștiința de comunitate, care condiționează actele societății spre unitate și continuitate. Românismul este etnicul românesc, generat de specificul poporului român conexat la condițiile istorice ale Europei.

Cartea aceasta se vrea a fi mai mult decât o investigație teoretică. Ea urmărește formularea unor cerințe practice. Înainte de orice, este afirmată ideea adaptării oricărei activități la etnicul românesc. Oricum ? C.R.-M. este foarte clar și ferm : se impune spirit critic în atitudinea față de etnic. Nu tot ce ține de etnic este necesar a fi dezvoltat, ci numai ceea ce este valoare. Spiritualitatea pentru care pledează Motru este o categorie axiologică, iar schimbarea produsă în etnic să vizeze doar acest plan valoric.

Lucrarea este un punct de referință în domeniu, ea analizând idei moderne și actuale, distingându-se și ca o viziune originală asupra etnicului. C.R.-M. a sperat ca lucrarea aceasta să aibă impact direct asupra cititorului. Destinul ei a fost să fie altul : o contribuție importantă la studiul problematicii complexe a etnicului, la cunoașterea poporului român.

CONSTANTIN SCHIFIRNEȚ

Notă asupra ediţiei

Ediţia de faţă a lucrării „Etnicul românesc. Comunitate de origine, limbă şi destin" este prima după 54 de ani de la publicarea ei la editura Casa Şcoalelor în anul 1942. Ea este însoţită de un articol al autorului „Naţionalismul. Cum se înţelege. Cum trebuie să se înţeleagă", publicat în anul 1909, în „Noua Revistă Română", fiind prima analiză sistematică a psihologului român despre naţionalism.

Textele au fost transcrise în conformitate cu normele ortografice în vigoare, păstrându-se anumite forme şi cuvinte rar folosite astăzi. Au fost corectate unele erori tipografice şi au fost înlăturate, cu mici excepţii, inconsecvenţele autorului în transcrierea aceluiaşi cuvânt. Unele omisiuni din text au fost rezolvate prin confruntarea cu fragmente din manuscrisul „Obiectul etnopsihologiei", aflat la Biblioteca Academiei Române, Fond Manuscrise. Textul astfel introdus este în cursive, însoţit de menţiunea, în paranteze: Cf. mss., B.A.R.

Am considerat necesar să însoţim cele două lucrări cu note explicative şi referinţe scurte despre personalităţile la care se fac trimiteri.

Notele din subsolul paginilor (marcate în text prin asteric) aparţin autorului. În transcrierea acestora s-a păstrat metodologia sa de alcătuire a aparatului ştiinţific al lucrării. Notele explicative ale editorului sunt numerotate cu cifre arabe de la 1 în continuare, fiind plasate la finele volumului.

C. S.

ETNICUL ROMÂNESC

COMUNITATE DE ORIGINE, LIMBĂ ŞI DESTIN

PREFAȚĂ

Etnicul românesc este aceea ce în mod obișnuit se numește și Românism. *El conține în structura pe care i-a dat-o trecutul istoric potențialul de energie cu care națiunea română va avea să înfrunte necunoscutul viitorului.*

Paginile ce urmează, în care am încercat să-i arătăm înțelesul, se adresează în primul rând generației tinere, fiindcă ea este chemată să culeagă roadele victoriei, în caz de desăvârșire a comunității de destin în etnicul românesc, sau să plătească cu amare sacrificii, în caz de nedesăvârșire a acesteia. Doresc să fie citite cu cuget curat, așa cum au fost scrise.

Profesor C. RĂDULESCU-MOTRU

22 martie 1942

INTRODUCERE

1. Definiția omului trebuie să țină seama de trupul și sufletul acestuia. — 2. Ordinea condițiilor materiale și ordinea condițiilor sufletești în definirea tipului etnic. Controlul reciproc între cercetările antropologice și psihologice. — 3. Conștiința de comunitate, condiția fundamentală în existența etnicului. Evoluția conștiinței de comunitate. Comunitate de origine, de limbă și de destin. Influența războaielor asupra evoluției conștiinței de comunitate. — 4. Virtualitățile din etnicul românesc care înlesnesc conștiința comunității de destin. Obiceiurile de familie. Ortodoxismul. Geniul limbii române.

1. — Definirea omului, chiar când este vorba de a fi restrânsă la caracterele esențiale pe care le prezintă un om de un tip special etnic, cum este acela de Român, este greu de făcut, din cauza multiplelor perspective în care făptura omului intră ca obiect de cercetare științifică. O bună definiție științifică trebuie să dea obiectului un loc precis în ordinea unor obiecte de genul cel mai apropiat. Și tocmai această ordine este pentru om totdeauna discutabilă, fiindcă prin constituția lui complexă, omul poate intra în același timp în diferite ordine de genuri apropiate lui. El este trup și suflet; dar nu trup de o parte și suflet de altă parte; ci unitate nedespărțită de trup și suflet, aceea ce aduce după

4 — c. 415

sine o mare complicaţie la definiţie. Dacă ar fi trup numai, definiţia ar fi uşoară. Naturaliştii au şi dat-o de mult. După ei, omul este o speţă din ordinea animalelor mamifere caracterizată prin mersul drept, prin creier dezvoltat şi limbaj articulat. Dar această definiţie este de natură ca să mulţumească doară pe aranjatorii de muzee de ştiinţe naturale. Este ceva mai bună decât aceea atribuită lui Plato [1], după care omul ar fi o fiinţă în două picioare, fără pene; în fond, însă, ca valoare logică, amândouă stau pe aceeaşi treaptă.

Omul fiind trup şi suflet laolaltă, definiţia lui trebuie să ţină în seamă cel puţin două genuri de fiinţe apropiate lui: unele materiale şi altele spirituale; aceea ce au şi făcut toţi filosofii până acum. Pentru toţi filosofii, omul este o fiinţă care sc deosebeşte de animal prin manifestări spirituale. Kant [2] îl numeşte un animal care se poate perfecţiona sufleteşte. Max Scheler [3] îl numeşte un animal care poate să zică nu; bineînţeles, având puterea sufletească să zică nu. Nicolai Hartmann [4] îl numeşte fiinţa care-şi inventează ea singură primejdii, bineînţeles, iarăşi prin natura sa sufletească. Şi aşa mai departe. Toate definiţiile date omului implică cel puţin două ordine de fapte, una materială şi alta spirituală; cu atât mai mult, dacă se are în vedere făptura unui om de un tip special. Astfel se vorbeşte în zilele noastre foarte des de oameni, de tipuri rasiale, de tipuri istorice, de tipuri culturale, de tipuri etnice şi aşa mai multe; toate au nevoie pentru definirea lor de o dublă perspectivă cel puţin. Pentru definirea unui tip, o singură perspectivă este totdeauna insuficientă. Definiţia unui tip rasial, bunăoară, cere neapărat întregirea caracterelor corporale prin cele spirituale, căci altminteri, atât unele, cât şi celelalte singure sunt fără o aplicaţie practică. De asemeni, definirea unui tip cultural, istoric sau etnic, dacă se restrânge la caracterele pur spirituale, nu este complectă. Omul, sub orice formă ar fi privit, nu este complect definit, decât prin toate ca-

racterele sale esenţiale, atât corporale, cât şi spirituale. Şi dacă definiţia este să servească la o operă de reformă a vieţii lui sociale şi economice, această cerinţă trebuie numaidecât împlinită; o reformă reală a omului este posibilă numai prin înrâurirea atât a fiinţei lui corporale, cât şi spirituale.

De aceea, constatăm astăzi peste tot locul în lumea civilizată o schimbare de front, în ceea ce priveşte lupta dusă contra ignoranţei şi a mizeriei omeneşti. Răspândirea cunoştinţelor, prin instituţiile şcolare, nu se mai face, ca mai înainte, fără a ţine seama de tipul biologic la care aparţine elevul, şi nici reformarea morală a unei populaţii nu o mai aşteaptă nimeni de la acela care nesocoteşte măsurile de eugenie, adică de influenţare a eredităţii şi a factorilor mediului în care trăieşte populaţia. Cu deosebire, în Imperiul german şi în Italia, concepţia integrală despre om, trup şi suflet laolaltă, nedespărţite, stă la baza politicii de stat. Educaţia sufletului ţine un pas egal cu educaţia fizică; propaganda morală, cu măsurile de eugenie [5]. În celelalte ţări schimbarea de front merge mai încet, dar este, totuşi, în curs peste tot. La noi, în România, acum de curând, la 2 martie 1942, Conducătorul Statului, dl Mareşal I. Antonescu [6] a luat hotărârea ca să se înceapă cât mai repede studierea problemei introducerii măsurătorilor exacte pentru stabilirea tipurilor biologice şi psihologice, după care să se orienteze pe viitor educaţia tineretului şi politica muncii naţionale. În legile noastre şcolare, de altmintreli, aplicaţia instrumentaţiei ştiinţifice pentru cunoaşterea individualităţii biologice şi psihologice a elevilor din clasele primare şi secundare este prevăzută de mai mulţi ani; lipsa însă a unui personal pregătit şi mai ales dezinteresarea familiei au făcut ca realizarea acestei aplicaţii să fie foarte limitată. Totuşi, începuturi serioase avem şi ele se vor înmulţi, probabil, în urma hotărârii luate de Conducătorul Statului.

2. — Aceste considerații dau a înțelege pentru ce definiția unui tip omenesc, ca acela al tipului etnic român, nu se poate face ușor. Obiceiul pe care-l practicăm cu toții, de a caracteriza pe Român prin un epitet oarecare: Românul este răbdător; Românul este generos; Românul este bun soldat; Românul este născut poet și altele de felul acesta, exprimă starea noastră subiectivă, dintr-un moment dat, față de natura Românului, iar nicidecum o generalizare care poate contribui la definirea acestuia. Pentru ca definiția Românului ca tip etnic să aibă o valoare cât de mică din punct de vedere științific, trebuie ca ea să fie ridicată pe cel puțin două ordine de fapte: pe ordinea condițiilor materiale ale ființei lui și pe ordinea manifestărilor sufletești. O definiție precisă cere chiar mai multe asemenea ordine, fiindcă fiecare din cele două implică în sine mai multe. Ordinea condițiilor materiale se compune din ordinea condițiilor geografice și a condițiilor antropologice; aceea a faptelor sufletești se compune încă din mai multe.

Aci avem mai întâi ordinea tipurilor psihologice, care se subdivide în mai multe altele: tipuri de personalitate, tipuri de cultură, tipuri istorice și tipuri vocaționale; pentru a enumera pe cele principale. Numai după ce locul ocupat de etnicul român în aceste diferite ordine este precizat, se poate spune că definiția lui este pe cale de a se da; căci ea nu este încă, ci este numai pe cale de a se da. După ce vom ști locul precis pe care-l ocupă etnicul Românului în ordinea condițiilor geografice, antropologice și psihologice, mai este nevoie de cercetarea caracterelor specifice, care deosebesc pe român de toți ceilalți semeni ai lui etnici de pe suprafața pământului. Până la definiția lui științifică este, așadar, o cale lungă, pe care n-o putem scurta după voie, fără a reduce din valoarea definiției. Dacă o scurtăm, atunci să fim bine înțeleși că și valoarea definiției noastre este redusă. Din nenorocire, tocmai la aceasta trebuie să ne așteptăm în cazul defi-

niţiei ce urmărim să dăm tipului etnic român. Nu avem înaintea noastră pregătite prin cercetări metodice cunoştinţele privitoare la diferitele ordine de condiţionări, în care el este aşezat. Cunoaştem în mod fragmentar condiţiile geografice şi antropologice. Din condiţiile geografice cunoaştem mai bine pe acele de caracter general, cu referire la viaţa economică a Românului, iar acele cu referire la viaţa sufletească lipsesc cu desăvârşire. Nu ştim întrucât muntele şi şesul, schimbările atmosferice, flora şi fauna teritoriului locuit de Români au influenţat etnicul acestora. Despre condiţiile antropologice, de asemeni, indicaţiile vagi ce avem până acum sunt pentru caracterizarea etnicului cu totul insuficiente. Ştim că populaţia românească, luată în întregime, aparţine rasei alpine (hiperbrahicefale) într-un procent aproximativ de 41%; rasei dinarice (brahicefale) într-un procent iarăşi aproximativ de 30%; rasei nordice (mezocefale) într-un procent de 26% şi rasei mediteraneene (dolicocefale) de 3%; dar aceste procente sunt întemeiate pe cercetarea numai a câtorva mii de subiecte (ultima a laboratorului de psihologie experimentală din Bucureşti, pe cercetarea a 143,856 subiecte, bărbaţi, femei şi copii din mediul rural şi urban) şi încă şi aceste subiecte nu repartizate în mod proporţional pe densitatea de populaţie a diferitelor regiuni. Apoi, chiar dacă numărul subiectelor cercetate s-ar ridica la milioane, distribuţia tipurilor rasiale, dacă este dată în cifre medii pe ţara întreagă, nu oglindeşte sufletul populaţiei, adică etnicul. Media pe ţara întreagă este o simplă abstracţie. Trebuie cunoscută distribuţia tipurilor rasiale pe fiecare provincie, pe fiecare regiune, pe fiecare sat, pe cât este cu putinţă. Pe lângă distribuţia tipurilor de rasă, trebuie cunoscut coeficientul de vitalitate al populaţiei şi în special valoarea fiecărui tip rasial. După acestea încă, mai trebuie să cunoaştem dispoziţia la asimilare pe care o arată diferitele tipuri rasiale. Care dintre acestea, când se împreună, dau naştere la

generaţii de un acelaşi sau de un rang superior vital şi care duc, din potrivă, la o scădere de rang, căci sunt unele asimilări care dau generaţii fericite, şi altele nu. Seria condiţionărilor materiale, prin urmare, este destul de lungă. Dar presupunând că am ajuns la capătul ei, am ajuns oare după cunoaşterea tuturor acestor condiţionări materiale la cunoaşterea sufletului populaţiei, la etnicul român, în sfârşit? Nu, desigur. Avem, cu această cunoaştere, numai o latură a problemei etnicului rezolvată, partea condiţionării lui materiale, la care trebuie să adăogăm partea propriu-zis sufletească. Calea cunoaşterii etnicului este atunci prea lungă, ar zice cineva! Este în adevăr lungă, dar este aceeaşi cu aceea pe care merge şi cunoaşterea sufletului de om individual. Psihologul, după ce cunoaşte dispoziţia sistemului nervos şi după ce a ajuns să diferenţieze diferitele funcţiuni ale creierului, n-a ajuns prin aceasta să cunoască de-a dreptul însuşi sufletul individului, căci din dispoziţia elementelor materiale, oricât le-ar privi el de atent, nu reiese înţelesul pe care-l are sufletul, ci psihologul trebuie să interpreteze dispoziţiile sistemului nervos, coordonând la ele actele sufleteşti şi printr-un control reciproc între condiţiile materiale şi actele sufleteşti să ajungă la cunoaşterea adevărului. Astfel s-a ajuns în psihologie la progresele din ultimii ani. Problema localizărilor sufleteşti nu s-a elucidat privind la materia nervoasă a creierului, ci s-a elucidat prin controlul reciproc dintre condiţiile materiale şi manifestările sufleteşti, asociate lor. La fiecare nepotrivire dintre condiţiile materiale şi manifestarea sufletească, prin noi ipoteze s-a ajuns la un progres. Astăzi psihologul ştie unde sunt localizate, în materie nervoasă, cele mai multe din funcţiunile sufletului omenesc, şi cu timpul le va şti pe toate. Ştie, în orice caz, cu mult mai bine decât ştia psihologul, care evita legătura dintre suflet şi condiţionările lui materiale. Astfel, el ştie când sufletul se dezvoltă normal şi când el degenerează; apoi dacă este să

influenţeze asupra sufletului, pentru a-i da educaţie, ştie ce mijloace are să întrebuinţeze; de asemeni, când sufletul este în stare de boală, ştie la ce cauză are să atribuie boala, şi aşa în multe alte împrejurări. Cu cunoştinţele de astăzi nu este silit să invoce protecţia spiritelor bune ca să-i vină în ajutor. În aceeaşi situaţie este şi etnopsihologul. Cunoaşterea condiţiilor materiale nu-l dispensează de a face şi el cercetări asupra etnicului. Din potrivă, el trebuie să stea alături de antropolog şi de biolog, primind îndrumări de la aceştia şi dând la rândul său îndrumări, căci numai prin colaborarea reciprocă a tuturor se poate ajunge la cunoştinţa etnicului. De aceea, cu mâhnire am luat cunoştinţă de concluzia la care ajunge distinsul profesor şi publicist, dl Ion F. Buricescu [7], care, după ce trece în revistă rezultatele cercetărilor antropologice asupra rasei Românilor, declară sentenţios că în cercetările antropologice nu se poate găsi un sprijin solid pentru cunoaşterea sufletului poporului român („Revista de Filosofie", 1941, pag. 84). Singura concluzie îndreptăţită, care s-ar fi putut da, în momentul actual al ştiinţei, este că cercetările asupra condiţiilor materiale ale etnicului românesc nu sunt destul de înaintate, şi mai ales că ele nu sunt sprijinite pe cercetări paralele asupra manifestărilor sufleteşti ale acestui etnic. Căci, afară de colectarea obiectelor de interes etnografic, destinate muzeelor de etnografie, şi de culegeri de folklor, etnicul Românului n-a găsit la oamenii de ştiinţă din România ecoul cuvenit. El a fost luat drept pretext pentru făurirea multor speculaţii metafizice, dar ca obiect de cercetare ştiinţifică, în afară de utilizarea lui în câteva scrieri de filologie, a fost cu totul uitat. Din condiţionările lui psihologice nu cunoaştem deloc tipurile de personalitate care domină în rândurile populaţiei româneşti. Asupra tipurilor culturale istorice şi a tipurilor vocaţionale, avem descrierile improvizate de călătorii şi de amatorii de romane, nu însă studii făcute metodic. În primul rând, lipseşte o concepţie despre fundarea etnicului, care să permită coordo-

narea documentelor adunate până acum şi care apoi să îndrumeze cercetările viitoare; o concepţie care să servească omului de ştiinţă drept ipoteză de lucru, până la sistematizarea definitivă a cunoştinţelor despre etnic.

Scopul acestor pagini este tocmai de a formula o asemenea concepţie, absolut necesară în stadiul actual al cercetărilor etnologice.

3. — Între condiţiile care întreţin existenţa etnicului, aceea care nu lipseşte niciodată şi care cu drept cuvânt se poate numi fundamentală, este conştiinţa de comunitate. Fără o conştiinţă de comunitate nu există societate de oameni, chiar dacă societatea este redusă la familie. Familia de oameni, fundată pe instinct numai, poate că a existat odată pe pământ, dar nu ca fapt care intră în viaţa istorică a omenirii, ci ca un fapt biologic, care nu interesează etnopsihologia. Societatea omenească presupune ca având în existenţa ei funcţiunea conştiinţei, care singură poate explica dezvoltarea limbajului şi a tehnicii de muncă. O societate de oameni fără limbaj şi fără o tehnică de muncă este o simplă societate de animale, despre care putem vorbi teoretic, dar despre care nu avem urmă de cum vreodată a fost constituită. În cele mai primitive urme rămase din epocile preistorice ale omenirii se recunosc caracterele vieţii conştiente.

Între condiţiile fundamentale ale societăţii omeneşti, prin urmare şi ale etnicului, stă conştiinţa de comunitate, care coordonează actele societăţii spre unitate şi continuitate. Conştiinţa de comunitate nu este nevoie să fie tot timpul într-un câmp luminos, este destul ca ea să fie gata a interveni în orice moment. Primele manifestări ale ei îmbracă forma tradiţiilor religioase. Membrii societăţii, fie cât de primitivi, se simt în legătură de comunitate între ei prin cultul închinat fiinţelor supranaturale, în voinţa cărora ei pun soarta lor. În cuvântul latinesc „religio" se păstrează chiar înţelesul de comunitate. Cu dezvoltarea vieţii

istorice apoi conştiinţa de comunitate a mers lărgindu-se. Frica de necunoscut şi primejdia războaielor au făcut ca societăţile, asemănate prin origine, să se grupeze mai multe la un loc, în aceeaşi conştiinţă de comunitate. Din numeroasele seminţii de popoare care locuiau Italia s-a constituit cu timpul comunitatea Imperiului roman, cum s-a constituit şi Imperiul german de astăzi din seminţiile germane risipite pe teritoriul Europei centrale şi nordice. Primejdia războiului nu face să se nască însăşi conştiinţa de comunitate, această conştiinţă există mai dinainte în mod obscur la popoarele înrudite prin rasă, dar primejdia războaielor provoacă întărirea şi clarificarea acestei conştiinţe. Procesul acesta istoric urmat până acum se va urma şi de aci înainte. Primejdiile, dimpreună cu toate celelalte împrejurări istorice prin care trec popoarele, aduc în conştiinţa de comunitate, pe care o au membrii acestora, motive de adâncire şi de lărgire de orizont. Conştiinţa de comunitate evoluează astfel de la starea amorfă, pe care o au popoarele primitive, la stările din ce în ce mai luminoase şi mai adânc structurate, pe care le găsim la popoarele contimporane. Aceste stări de evoluţie sunt de neapărată nevoie să fie fixate de către etnolog, fiindcă ele formează o ordine de ascensiune sufletească, înlăuntrul căreia etnicul fiecărui popor în parte poate fi definit prin locul pe care-l ocupă.

Noi fixăm, ca mai principale, trei stări de evoluţie pentru conştiinţa de comunitate: conştiinţa comunităţii de origine, conştiinţa comunităţii de limbă şi conştiinţa comunităţii de destin. În etnicul fiecărui popor, cu lungă viaţă istorică, întâlnim câteşitrele aceste stări, nu însă într-un grad egal. Fiecare popor îşi are preferinţele sale, după alcătuirea ce are, din punct de vedere antropologic şi psihologic.

Să vedem cum se caracterizează fiecare dintre aceste stări. Conştiinţa comunităţii de origine este prima în ordine istorică.

Pe ea se fundează primele organizări sociale. Membrii acestor organizări, cu cât mai primitive, cu atât mai puţin numeroase, se consideră, ca având la originea lor strămoşi sau ocrotitori comuni. Zicem ocrotitori fiindcă la popoarele primitive descendenţa este o noţiune puţin lămurită. Sunt şi astăzi hoarde de sălbatici care se consideră descendenţii unor animale sau chiar ai unor obiecte materiale legendare. Conştiinţa comunităţii de origine trebuie luată în înţeles larg. Ea se referă mai des la faptul ocrotirii, decât la acela al descendenţei biologice. Fetişii, spiritele, strămoşii sunt puşi de-a valma la origine. Această conştiinţă de origine comună întreţine obiceiurile, ritualul cultului şi toate tradiţiile societăţii. Membrii poporului socotesc că orice abatere de la aceea ce ei au pomenit că trebuie făcut din generaţie în generaţie, este o ameninţare directă la existenţa societăţii însăşi. Dacă ei sunt înrudiţi prin fondul lor rasial, pe care-l pot şi păstra neştirbit faţă de invazia elementelor de neam străin, organizarea lor socială poate dura atunci îndelungat fără nici o schimbare, făcând impresia unui mecanism instinctiv. Dar aceasta se întâmplă foarte rar. Societăţile formate numai pe baza conştiinţei comunităţii de origine, dacă în energia lor proprie nu găsesc mijlocul de a evolua, sunt destinate degenerescenţei şi pieirii. Acesta este cazul multora dintre societăţile de sălbatici care vegetează până în zilele noastre. În mod obişnuit, societăţile evoluează transformându-şi treptat conştiinţa comunităţii de origine în conştiinţa comunităţii de limbă. Limba este instrumentul care înlesneşte comunicarea între membrii societăţii şi prin aceasta face posibilă cultura, adică acumularea experienţei sociale de la o generaţie la altă generaţie. Limba apoi, pe lângă că îndeplineşte acest rol de instrument, îndeplineşte şi un rol de creaţie. Ea incită pe om la inovaţii. Cu cât între membrii unui popor se găsesc mai multe exemplare de oameni dotaţi în mod excepţional, cu atât prin incitarea limbii se deschid înaintea so-

cietății orizonturi noi. Tehnica muncii se îmbogățește prin putința ce i se dă de a fi fructul colaborării între oameni distanțați în timp și spațiu; inteligența membrilor societății câștigă aripi ca să se înalțe; cuvântul, prin virtualitățile lui de a crea convingeri, spiritualizează tot ce întâlnește în jurul lui. Societatea prinde prin limbă conștiința unității sale de cultură, și această conștiință are un orizont și o potențialitate cu mult mai vastă decât avea aceea de origine. Conștiința comunității de origine este prinsă pe rădăcini adânci, dar ea este oarbă cât timp nu vine conștiința comunității de limbă ca să-i dea orizont. Pe baza comunității de limbă, și nu pe aceea de origine, s-au trezit în conștiința popoarelor europene aspirațiile spre suveranitatea lor națională. Căci prin cultivarea limbii, un popor începe a se cunoaște, ce este și ce poate. Creațiile culturale sunt pentru el oglindă, în care se poate vedea și admira. Naționalismul popoarelor europene din ultimul secol este produsul ideologic al stăruinții cu care fiecare din aceste popoare și-a cultivat limba.

Fără primejdiile provocate de războaie, poate că această stare a conștiinței de comunitate ar fi încă dominantă în Europa actuală. Organizația democratică a Europei de până aci chiar se găsea în bună armonie cu conștiința comunității de origine și cu aceea a comunității de limbă. Căci pentru principiile democrației nu este altă bază mai solidă decât conștiința că membrii unui stat sunt fiii aceluiași bun părinte, strămoș sau Dumnezeu, și, în același timp, sunt cu toții ființe cuvântătoare egal de îndreptățite la egalitate și libertate. Cumpăna vremurilor noi a voit însă altfel. Națiunile amenințate în existența lor prin războaie au trebuit să-și asigure viitorul printr-o nouă conștiință de comunitate. Aceasta este conștiința comunității de destin. Originea și limba nu sunt de aci înainte uitate, dar cad pe al doilea plan; pe primul plan vine voința națiunii de a trăi, înfruntând războiul. Membrii comunității de destin sunt aceia cari, având conștiința vieții lor primejduite, sunt hotărâți la

orice sacrificiu. Războaiele de astăzi sunt războaie pe viață și pe moarte. Pentru a-și susține hotărârea membrii comunității de destin nu găsesc în organizarea democrată a statului un ajutor; dimpotrivă, mai curând o piedică. Apărarea destinului cere disciplină și conducere competentă, pe când apărarea originii și a limbii puteau fi lăsate pe seama improvizației individuale. Și aceea ce este mai important din punct de vedere politic, apărarea destinului aduce o schimbare profundă în raporturile dintre popoare. Alianțele făcute după înrudirile de origine și de limbă sunt de aci înainte înlocuite cu alianțele dintre popoare apropiate prin destin. În direcția aceasta, conștiința comunității de destin aduce cu sine o adevărată revoluție în politica externă a națiunilor. Disciplina și conducerea competentă, dimpreună cu sincera întovărășire de destin, sunt de acum înainte grijile care stau pe primul plan în politica statelor contimporane.

Aceasta este marea răscruce de drum, înaintea căreia, dimpreună cu multe alte popoare europene, ne găsim noi Românii, astăzi. Etnicul nostru român va putea, sau nu, să suporte această transformare în conștiința lui de comunitate? Fi-va el o armătură puternică pentru apărarea viitorului românesc?

Iată tragica întrebare care se pune generației de astăzi.

Judecând după experiența trecutului, putem fi, într-o mare măsură, optimiști.

4. — După compoziția și gradul de asimilare armonică a elementelor din fondul rasial, precum și după cum împrejurările istorice aduc pace sau război, fiecare națiune își găsește echilibrul său sufletesc într-una din combinațiile pe care le oferă cele trei forme ale conștiinței de comunitate. Grecia veche nu s-a putut organiza într-un stat unitar, pe când populația Italiei vechi a ajuns să organizeze marele imperiu roman, fiindcă populația Greciei vechi și-a găsit echilibrul sufletesc în conștiința comunității de limbă, care se acomodează perfect cu descentralizarea pe

cetăţi, pe când popoarele latine din Italia, începând cu acelea din jurul Romei, împinse de neliniştea dela hotare, au trecut repede de la conştiinţa comunităţii de origine la conştiinţa comunităţii de destin. Etnicul latin a favorizat disciplina armatei şi selecţia conducătorilor statului, pe când etnicul grecesc a favorizat cultura literară şi frumoasele arte. În timpul nostru, de asemeni, Franţa are un etnic dominat de conştiinţa comunităţii de limbă, pe când Germania are pe al său dominat de conştiinţa de destin. Italia modernă s-a abătut câteva secole până ce şi-a transformat în cele din urmă conştiinţa etnicului său într-o conştiinţă de destin, alături de Imperiul german.

Bineînţeles, evoluţia de la o formă de conştiinţă la alta nu se poate dirija după voie. Etnicul unui popor îşi găseşte el însuşi, prin o evoluţie naturală, forma de conştiinţă care i se potriveşte mai bine. Căci, prin evoluţie, el nu face decât să se adapteze la pasul timpului pentru a-şi conserva existenţa. Dacă printre virtualităţile compoziţiei sale nu se află acelea necesare evoluţiei, etnicul rămâne ca împietrit pe loc, în forma de conştiinţă în care a izbutit să se aşeze. Şi aceasta este tocmai una din marile tristeţi ale istoriei culturii omeneşti. Sunt popoare al căror etnic a devenit refractar la o nouă evoluţie; popoare care par că şi-au găsit odată şi pentru totdeauna echilibrul sufletesc.

Despre etnicul românesc nu se poate zice acest lucru. În sate, în special în satele de munte, este adevărat că el este puternic ancorat pe conştiinţa comunităţii de origine. Obiceiurile legate de familie au fost şi sunt încă de o fixitate care n-are pereche la alte popoare; aceasta a şi făcut puterea de rezistenţă a satelor româneşti, cu toate băjeniile forţate din trecut. Dar alături de fixitate constatăm şi mobilitate. În obiceiurile satului a pătruns, mulţumită acestei mobilităţi, ritualul religios, împletindu-se în ele într-un chip aşa de armonic, încât dă impresia că ritualul introdus este tot aşa de vechiu ca şi obiceiurile. Cre-

dinţele, legendele, formulele de vrajă, simbolurile folosite de locuitorii satelor româneşti sunt minunate încrucişări spirituale născute din păgânism şi creştinism, cum nu se mai întâlnesc nicăieri în cealaltă lume creştină. Dispoziţiile testamentare apoi, care sunt actele cele mai intim legate de viaţa familiei, fiindcă prin ele se asigură avutul urmaşilor, au fost puternic influenţate de credinţa religioasă. O mare mulţime de proprietari de moşie au ţinut să înzestreze mai curând bisericile şi mânăstirile decât pe propriii lor fii. În grija inimii lor, întărirea ortodoxismului era pe acelaşi plan cu continuarea familiei lor. Desigur că la aceasta a contribuit într-o mare măsură caracterul Bisericii ortodoxe, care reprezintă învăţătura lui Christ, în forma ei de la începutul creştinismului; învăţătură îndreptată spre inima, iar nu spre raţiunea omului; dar nu mai puţin a contribuit la această îmbinare minunată, între obiceiul vechi păgân şi ritualul creştin, într-o bună măsură şi virtualitatea înnăscută sufletului românesc, de a fi primitor de inovaţie. Această virtualitate nu s-a mărginit la primirea ritualului creştin ortodox, ci a avut multe alte rezultate fericite. Este recunoscută astăzi de toată lumea valoarea de originalitate a folklorului şi a artei populare din satele româneşti. Satele noastre nu s-au alimentat spiritual din rămăşiţele căzute de pe masa culturală a oraşelor, cum a putut fi cazul în alte ţări, ci s-au alimentat din aceea ce au produs poeţii şi artiştii lor anonimi; anonimi, dar ai lor şi numai ai lor. Evoluţia de la conştiinţa comunităţii de origine la conştiinţa comunităţii de limbă s-a produs astfel în modul cel mai natural în constituţia etnicului românesc. Poezia şi arta populară, începute la sate, s-au transformat treptat prin mijlocirea oamenilor de vocaţie, educaţi în instituţiile de oraş, într-o mişcare culturală naţională, care a dus la unitatea culturală a Românilor de pe tot întinsul teritorial al Regatului român contimporan.

De mai bine de un secol, etnicul românesc a depăşit cadrul sătesc şi a luat caracterele unui etnic naţional pe ţara întreagă, fundat de conştiinţa comunităţii de limbă. Vechea iubire de moşie şi de obiceiuri s-a extins asupra acelora cari vorbesc aceeaşi limbă. Patriotismul localnic s-a transformat într-un naţionalism cultural şi politic, aşteptând timpul ca să se transforme în comunitate de destin. Virtualităţile limbii româneşti au uşurat în mare parte această extindere rapidă. Limba românească are, într-adevăr, într-însa, pentru cine o cunoaşte adânc, o putere de autodeterminare, care îi asigură dezvoltarea în contra tuturor influenţelor străine la care poate fi expusă [8]. Sunt limbi care-şi modifică structura de la un secol la altul, fiindcă sunt robite influenţelor care se exercită asupra lor. Limba românească, dimpotrivă. Ea primeşte cu uşurinţă inovaţiile, dar cu aceeaşi uşurinţă se şi scutură de ele. Unde mai sunt grecismele de acum 150 de ani, când până şi prin sate îşi vorbea lumea cu «Kir arhon», «ipochimen», «psihimu», «protipendadă», «kirumio»» şi altele multe ? Unde mai sunt franţuzismele care până acum de curând goniseră din saloanele bucureştene cuvintele româneşti ? S-au dus şi se vor duce încă toate, aşa cum s-au dus pe vremea lor slavonismele şi turcismele. Într-o legendă veche orientală se spune că pământul este aşezat pe spinarea unui elefant gigantic, care de câte ori îşi scutură pielea dărâmă de pe pământ clădirile ridicate de oameni. Un asemenea elefant gigantic este pentru cultura românească limba. Suportă pe ramurile ei tot felul de străinisme, dar din timp în timp le scutură şi revine la aceea ce a fost cu multe secole înainte. Creatorii literari de valoare, un M. Eminescu, un Gh. Coşbuc, un A. Odobescu, un Ion Creangă, un M. Sadoveanu şi alţii scriu în limba în care au scris primii traducători ai Bibliei în secolul al 17-lea. Geniul limbii româneşti îşi cunoaşte drumul.

În structura limbii stă, de altmintreli, ca într-un sâmbure, originalitatea pe care o va arăta în viitor etnicul unui popor; fiindcă în această structură a limbii este dat filtrul care alege, din influenţele mediului de viaţă, aceea ce se potriveşte şi se păstrează şi aceea ce nu se potriveşte şi se respinge. Însuşirile limbii pun în valoare însuşirile etnicului.

Însuşirile etnicului nostru îndrituiesc a aştepta cu încredere comandamentul zilei de mâine. De doi ani ni se cere adâncirea naţionalismului fundat pe conştiinţa comunităţii de origine şi de limbă, pentru a avea Românismul fundat pe conştiinţa comunităţii de destin. Obiceiurile satului ne-au întreţinut conştiinţa comunităţii de origine; cărturarii şi oamenii de vocaţie ne-au luminat conştiinţa comunităţii de limbă; este acum rândul ca să se întroneze în etnicul nostru conştiinţa comunităţii de destin prin eroismul acelora ce pot purta o armă pentru apărarea hotarelor în contra barbariei năvălitoare dinspre Răsărit. Nu suntem la prima năvălire de barbari. Românii au fost doar de veacuri o veşnică santinelă, pusă să apere în acest colţ al Europei creştinismul şi civilizaţia. Datoria ne-o cunoaştem. Caracterele tipului de Român se vor defini, după cum datoria, pe care o cunoaştem, va fi împlinită.

Când datoria va fi împlinită, atunci toate epitetele legate până acum de numele de Român vor fi de prisos. Va fi destul să se zică: în noua Europă, ieşită din focul năprasnic al războiului cel mare şi sfânt dus contra barbariei bolşevice, Românul şi-a făurit el singur destinul.

CAPITOLUL I

PROBLEMA ETNICULUI. CONSIDERAŢII PRELIMINARE

1. Obiectul etnopsihologiei. Descrierea şi explicarea etnicului. Etnopsihologia, ştiinţă auxiliară pentru educaţia şi conducerea politică. — 2. Conştiinţa socială. Definiţia sufletului după psihologia ştiinţifică. Viaţa este una. Condiţionarea vieţii sufleteşti de ordinea dinamică a faptelor biologice. — 3. Sufletul şi mediul său de viaţă. Rolul imitaţiei în formarea etnicului sătesc. — 4. Etnicul nu este o biogeneză animală. Obiceiurile etnicului sătesc în ierarhia lor. Oamenii model în sate. Diferenţierea etnicului prin cultivarea limbii. Rolul oamenilor de vocaţie. — 5. Etnicul de oraş. Rolul instituţiilor culturale de oraş. Ajutorul dat de ideea latină pentru susţinerea etnicului românesc. — 6. Caracterizarea etnicului de destin.

1. — Ştiinţa etnopsihologiei are de obiect descrierea şi explicarea condiţiilor care întreţin în mod permanent, între membrii unui grup social, conştiinţa comunităţii lor de origine, de limbă şi de destin. În grupurile sociale constituite în naţiuni, aşa cum le găsim în Europa, aceste trei comunităţi sunt la un loc, formând împreună comunitatea etnică sau naţională. Căci, după înţelesul etimologic, etnicul este tot una cu naţionalul. Diferenţierea dintre conştiinţele acestor comunităţi *reprezintă o diferenţiere, nu spaţială,* (cf. mss. B.A.R.) ci graduală în

dezvoltarea conştiinţei naţionale. Conştiinţa comunităţii de origine, căreia i se mai zice comunitatea de sânge, împreună cu aceea a comunităţii de limbă sau de cultură, fiindcă prin cultivarea limbii se mijloceşte cultura în genere, împreună şi cu conştiinţa comunităţii de destin, sau de menire istorică, — sunt cele trei aspecte pe care le ia conştiinţa naţională în cursul dezvoltării sale. Etnicul restrâns la grupuri sociale mici, cum se presupune că au fost popoarele primitive şi cum mai sunt încă popoarele sălbatice de astăzi, se bucură numai de comunitatea de origine; etnicul întins pe naţiune ajunge însă, treptat, la conştiinţa comunităţii de limbă şi apoi de destin. În ţările europene, etnicul restrâns îl avem în sate; însă şi satele, fiind încorporate în state naţionale întinse, nu pot sta în afară de o comunitate de limbă şi de destin; totuşi, ele au cu precădere conştiinţa comunităţii de origine şi de aceea pot fi considerate aparte. Este, însă, o inconsecvenţă a restrânge etnicul numai la sate. Etnicul cuprinde poporul sau naţiunea întreagă. Dacă se găsesc etnologi cari despart diferitele comunităţi şi consideră ca etnic propriu-zis numai etnicul care se raportă la comunitatea de origine şi lasă la o parte cultura şi menirea istorică a naţiunii, aceasta nu schimbă întru nimic obiectul însuşi al etnopsihologiei, ci schimbă numai metoda de lucru. Şi aceasta îşi are o explicare destul de mulţumitoare. Obiectul etnopsihologiei, întins peste cele trei comunităţi, este în adevăr foarte vast şi cere o cercetare sprijinită pe o bogată documentare şi pe o excepţională pregătire ştiinţifică, ceea ce numai puţini pot s-o aibă. De aceea, este prudent să se introducă despărţiri şi să se cerceteze deosebit etnicul redus la comunitatea de origine de etnicul întins la comunitatea de limbă şi destin. Inconsecvent este, însă, dacă se crede că psihologia etnicului trebuie să se oprească la comunitatea de origine, căci aceasta ar însemna că viaţa sufletească a et-

nicului întins pe națiune nu este o continuare naturală a etnicului restrâns, ci este o creație spontană, ceea ce ar fi pe de-a-ntregul o falsificare a realității.

Pentru a-și ușura sarcina, unii etnologi obișnuiesc să grupeze documentările lor după natura condițiilor care mijlocesc formarea conștiinței de comunitate etnică și propun, astfel, o clasificare după natura condițiilor. Într-o primă clasă, ei așază condițiile de natură fizică: teritoriul cu altitudinea și clima sa, bogăția solului, natura hotarelor etc.; într-o altă clasă, condițiile biologice: dispozițiile ereditare ale rasei; într-o altă clasă, iarăși: condițiile sociale și de ordine spirituală etc. Școala sociologică de la București împarte condițiile în patru cadre: cadrul cosmologic, cadrul biologic, cadrul psihic și cadrul istoric; cele două dintâi denumite naturale, iar celelalte două din urmă, sociale *. Clasificarea, după natura condițiilor, nu poate fi considerată din principiu ca o greșeală, fiindcă ea, de fapt, vine în ajutorul cercetărilor etnografice, mai ales când acestea se fac pe echipe, așa cum se fac de școala sociologică de la București; are numai dezavantajul că ea abate atenția etnologului, când acesta urmărește psihologia etnicului, de la principalul scop al științei lui. Scopul principal al etnopsihologiei este de a explica formarea conștiinței etnicului total, național, iar nu la alegere, câte o față a acestei conștiințe. Etnopsihologia este menită să servească, într-un viitor apropiat, ca știință de bază pentru educarea și pentru conducerea politică a națiunii.

Obiectul etnopsihologiei este mai restrâns de cum este obiectul psihologiei generale, care consistă în descrierea și explicarea condiționării faptelor sufletești de tot felul, legate de ființa omului (acesta luat atât ca ființă individuală, cât și ca ființă cu viață socială) și este mai larg de cum este obiectul psihologi-

* D. Gusti[9], *Sociologia militans* (1935, pag. 48).

ilor speciale, care se ocupă cu diferitele tipuri omeneşti din viaţa socială. Faţă de psihologia generală, etnopsihologia este o psihologie diferenţială, fiindcă obiectul ei îl formează nu condiţiile în care se produc faptele sufleteşti în genere, ci numai condiţiile în care se produce conştiinţa de comunitate a tipului etnic; dar faţă de celelalte psihologii speciale, ea este o psihologie generală, deoarece tipul etnic, pe care-l studiază ea, condiţionează naşterea tuturor celorlalte tipuri. Într-adevăr, tipurile profesionale: ucenic, lucrător, comerciant, industriaş, medic, avocat, magistrat, militar etc., cum şi tipurile culturale: cult, incult, lucrător manual, intelectual, sătean, orăşean etc. — nu se pot descrie şi explica decât ţinându-se seama de tipul etnic la care ele aparţin. Chiar şi tipurile după vârstă: copil şi adolescent — formează obiect de psihologie numai întruatât, întrucât sunt încadrate în tipul etnic; căci ceea ce interesează pe psiholog la aceste tipuri sunt dispoziţiile lor pentru educaţie care este totdeauna o educaţie într-un mediu etnic, iar nu o educaţie în genere. Singurele tipuri omeneşti care rămân în afară, adică indiferente tipului etnic, sunt tipurile produse prin diferenţierea de sex şi de rasă: bărbat, femeie, rasă de Nord, rasă galbenă, neagră etc. — care intră în obiectul psihologiei generale, sau mai curând în antropologie; toate celelalte tipuri, întru cât prezintă un interes din punct de vedere sufletesc, presupun totdeauna la baza lor o diferenţiere etnică. Încadrarea în etnic constituie pentru toate o condiţie esenţială. Ucenic, medic, magistrat, militar, comerciant, industriaş, intelectual, cult etc. — sunt denumiri goale de înţeles atâta vreme cât nu sunt raportate la un cămin etnic; adică pe cât ştim unde şi cum îşi trăiesc activitatea profesională şi culturală.

Din definiţia dată etnopsihologiei, vedem că obiectul de cercetare al acestei ştiinţe consistă în descrierea şi explicarea

condițiilor prin care se întreține, între membrii unui grup social, conștiința comunității de origine, de limbă și de destin.

De cele mai multe ori, cercetarea se oprește la simpla descriere a tipului etnic și nu merge până la explicarea lui. În cazurile acestea, etnopsihologul se mărginește la adunarea de documente antropologice, arheologice, istorice, filologice și artistice, din care el dovedește continuitatea conștiinței de comunitate, fără ca din documentele găsite să facă aprecieri și, mai ales, să facă prevederi asupra vitalității și menținerii tipului etnic; etnopsihologul este, astfel, mai mult un etnograf, iar idealul muncii lui este să ajungă la crearea unui muzeu etnografic în cuprinsul grupului sau al regiunii de etnic în care și-a făcut cercetările. Dacă etnopsihologul nu se oprește la descrierea materialului etnic, ci pășește la explicarea condițiilor, atunci această explicare, fără voia lui chiar, îl constrânge să analizeze mai de aproape corespondența în care se găsește conștiința de comunitate a grupului cu condițiile în care acesta se dezvoltă; să aprecieze întru cât condițiile favorizează sau periclitează tăria și continuitatea conștiinței de comunitate; ceva mai mult: îl constrânge să propună măsuri de îndreptare, ca o consecință a cercetărilor. Etnopsihologul devine astfel reformator social, iar rezultatele științei etnopsihologiei se încorporează ca argumente pentru susținerea unei anumite conduceri politice. Etnopsihologia nu este singură în acest caz. Alături de ea, și la noi în țară, precedând-o, stă sociologia *.

---

* Școala sociologică din București, din jurul profesorului *D. Gusti*, de la începutul ei a avut preocupări de reforme sociale. Semnificativ, în această privință, este însuși titlul organului de publicitate de sub direcția profesorului D. Gusti: *Arhiva pentru știința și reforma socială*. — Comp. și *Sociologia militans* de *D. Gusti*, București. — În Germania, pentru mulți sociologi, sociologia este nedespărțită, este chiar încorporată politicii.

Din moment ce etnopsihologia nu se opreşte la descrierea materialului, ci păşeşte şi la explicarea lui, ea are atunci nevoie de un larg împrumut de la psihologia generală. Cunoştinţele acesteia sunt numaidecât de trebuinţă pentru a orienta munca etnopsihologului. Cu deosebire sunt de trebuinţă cunoştinţele care privesc principiile generale de metodă. Împrumutând cunoştinţe de la psihologia generală, etnopsihologul poate să-şi lămurească definiţia conştiinţei de comunitate, care constituie în ştiinţa sa o problemă fundamentală. Este conştiinţa de comunitate un fapt sufletesc, de aceeaşi natură cu faptele sufleteşti pe care le cunoaşte omul individual? Această întrebare mulţi nici nu şi-o pun, deoarece au convingerea că faptele sufleteşti sunt de aceeaşi natură, fie că ele se petrec în fiinţa omului individual, fie că ele se petrec într-un grup social; cu toate acestea, răspunsul cere oarecare discuţie, ba chiar o serioasă discuţie. El poate suna şi altfel. Cineva se poate îndoi că faptul sufletesc ce se petrece în mediul etnic este de aceeaşi natură cu acela care se petrece în omul individual, pe următoarele consideraţii. Faptul sufletesc presupune, atunci când el are loc în viaţa omului individual, un suflet individual, legat de un corp individual, adică presupune o individuaţiune care trăieşte cât trăieşte şi omul individual; presupunere care nu-şi are loc atunci când este vorba de faptul sufletesc ce se petrece în grupul social, unde nu este suflet individual, nici corp individual, ci o succesiune de suflete şi de corpuri individuale *. De aceea, unii consideră ca puţin îndreptăţită denumirea de suflet, întrebuinţată pentru viaţa unei naţiuni sau a unui neam; naţiunile, neamurile, popoarele, societăţile n-au suflete, deşi au manifestări sufleteşti; manifestările lor sufleteşti, în orice caz, nu sunt de ace-

* Willy Hellpach[10], *Einführung in die Volkerpsychologie* (1938, pag. 106).

eași natură cu acelea pe care le găsim la sufletele individuale. Iată, prin urmare, că răspunsul nu se poate da fără discuție, în ceea ce privește înțelegerea conștiinței de comunitate ca fapt sufletesc și deci este nevoie de a examina, în prealabil, cum își definește psihologia generală conștiința, pentru a vedea în urmă dacă și conștiința de comunitate, pe care o găsim în grupul social, poate, sau nu, să formeze obiect de știință. Etnopsihologia mărginită la descriere, la etnografie, este oarecum independentă de psihologia generală. Un etnograf poate colecționa o întreagă comoară de documente asupra unui grup etnic, fără să simtă nevoia unei pregătiri cu cunoștințe serioase de psihologie generală; un etnopsiholog, însă, care are pretenția să explice și să judece întru cât un suflet etnic se găsește sau nu în condiții favorabile de dezvoltare, nu poate să se considere dispensat de ajutorul psihologiei generale; dimpotrivă, — cu cât pretențiile lui sunt mai mari, cu atât el trebuie să fie cu o competință mai adâncă în psihologia generală.

2. — Cuvântul *conștiință,* când este întrebuințat pentru a denumi fapte din viața omului individual, are în vorbirea curentă un înțeles aproape uniform; un înțeles, care nu egalează o definiție științifică, dar care, pentru rostul ce are de îndeplinit, este îndeajuns de bine determinat. Prin el se deosebește în mod lămurit aceea ce și știința deosebește prin cuvântul conștiință, în viața omului individual. Înțelesul din limba curentă devine însă neprecis, de-a dreptul chiar confuz, când este chemat să denumească fapte din viața socială. Aci, acela care-l întrebuințează se găsește într-o mare încurcătură. Nu știe, de la început, cum și unde să-l întrebuințeze. Are viața societății de oameni o conștiință, așa cum are viața omului individual? Dacă are o conștiință, și trebuie să aibă, fiindcă altmintreli însăși limba, care constituie organul de comunicare între oa-

meni, ar fi inexplicabilă; care este forma sub care ea se manifestă? Există o conștiință socială, în afară de conștiințele individuale, sau există numai conștiințele individuale, fără nici un adaos în plus? Limba curentă întrebuințează foarte des cuvântul de conștiință socială, precum și multe alte cuvinte de același fel; cum bunăoară: conștiința națională, conștiința de clasă socială, conștiința colectivă, conștiința omenirii etc., la care adăugăm conștiința etnicului, fiindcă limba înregistrează toate inovațiile gândirii omenești; îndreptățirea acestor cuvinte însă nu vine din simpla lor întrebuințare, ci trebuie să se facă deosebit și în mod metodic. Dacă îndreptățirea se verifică, ele se vor păstra mai departe; dacă nu se verifică, limba le va părăsi, așa cum a părăsit multe altele. Voim să zicem adică: întrebuințarea unui cuvânt nu garantează că înțelesul acestuia corespunde realității. Istoria culturii omenești prezintă destule exemple de cuvinte lipsite de orice corespondență cu realitatea.

Ce îndreptățește pe cineva să vorbească de o conștiință socială (și de celelalte conștiințe, legate de viața socială), ca de o realitate de sine stătătoare, și acestei conștiințe să-i atribuie apoi manifestări de felul acelora pe care le are conștiința individuală? Căci în împerecherea cuvintelor „conștiință" și „socială" se cuprind două afirmații. Prima că există o conștiință socială, deosebită de conștiința individuală, și a doua, că între conștiința socială și conștiința individuală este o asemănare de natură, amândouă fiind subordonate noțiunii generale de conștiință.

Ambele afirmații sunt subînțelese de acela care întrebuințează cuvintele de conștiință socială, dar nu și dovedite ca adevărate. Dovedite ca adevărate ele nici nu pot fi, prin simpla observare de sine, prin introspecție. Introspecția mijlocește cunoașterea faptelor sufletești din viața individuală, iar nu pe a

celor din viața socială. Acela care vorbește, așadar, de o conștiință socială, în nici un caz nu poate cunoaște din propria sa observare, întru cât această conștiință se aseamănă sau diferă de aceea internă, cunoscută lui, ci trebuie să recurgă la un raționament, și anume la un raționament care să depășească metoda de cunoaștere prin introspecție. Din fericire, un asemenea raționament îl poate găsi în psihologia științifică de astăzi.

Psihologia științifică de astăzi pune, ca îndreptar cercetărilor sale, o definiție a sufletului care face cu putință extinderea cunoașterii și asupra faptelor sufletești din viața socială, unde cercetarea prin introspecție este cu neputință. După această definiție, domeniul vieții sufletești începe de la condiționările ei biologice și se continuă neîntrerupt până la manifestările din lumina conștiinței; faptul de a fi în conștiință nu este pentru viața sufletească unica ei condiție de existență, ci este numai una între alte multe condiții. Viața sufletească are rădăcini adânci, dintre care până la lumina conștiinței se ridică numai câteva, și încă nu dintre acelea care întrețin substratul ei permanent. Substratul permanent al vieții sufletești se întreține de ordinea dinamică a condițiilor biologice, deasupra căreia lumina conștiinței joacă în mod intermitent. Orice fapt sufletesc, faptul, bunăoară al scrierii unei adrese pe plicul unei scrisori, sau al potrivirii pasului pentru a urca o scară, sau al scrierii numelui unei persoane etc., fie faptul cât de simplu, sau fie cât de complicat, este totdeauna o îmbinare de mișcări materiale și de înfățișări în lumina conștiinței, îmbinare care nu merge după voia aceluia care are în conștiință faptul, ci după cum este ordinea dinamică a condițiilor din substratul adânc al vieții sufletești. La scrierea adresei pe plicul unei scrisori, mișcările mecanice ale mâinii se îmbină cu fapte de memorie conștientă: numele persoanei, numele stradei etc., dar în ce proporție intră în această îmbinare mișcările mecanice și în ce proporție fap-

tele conştiente, aceasta nu se poate prevedea de mai înainte, fiindcă această măsură de proporţie nu se face în lumina conştiinţei, ci se impune de ordinea dinamică a substratului ascuns conştiinţei. Dacă în momentul de a scrie adresa, peniţa nu merge ca de obiceiu sau hârtia plicului întină cerneala etc., atunci proporţia faptelor de conştiinţă se va mări; de unde cu o peniţă bună şi pe o hârtie bună, scrierea adresei se făcea în mod mecanic, acum se va face conştient. Şi invers, dacă adresa care este să se scrie, se scrie pentru a suta oară, cu o peniţă încercată şi pe hârtie bună, de astă dată lumina conştiinţei aproape că dispare. De asemeni, în cazul potrivirii pasului în suirea unei scări, aceeaşi îmbinare de mişcări mecanice şi de acte conştiente, în proporţia dictată de substratul adânc al vieţii sufleteşti. Acestea, se va zice însă, sunt fapte sufleteşti prea simple, şi la faptele sufleteşti prea simple, mişcările mecanice joacă mare rol. Dar lucrurile se petrec tot aşa şi la faptele sufleteşti cele mai complicate. Un poet care-şi ascultă inspiraţia şi scrie versuri nu face altceva decât îmbină dispoziţii, de mult mecanizate, cu acte noi de conştiinţă. Întocmai cum omul la urcarea scării îşi potriveşte pasul, cedând când mecanicului, când conştientului, aşa şi el construieşte versul îmbinând asonanţe vechi, de mult mecanizate, cu creaţii noi, controlate de lumina conştiinţei. Nu este fapt sufletesc, cât ar fi de complicat, care să nu cuprindă în el o îmbinare de mecanic şi de conştient. Ba încă, este cu atât mai vădită îmbinarea, cu cât faptul este mai complicat. Faptele sufleteşti de o durată lungă, cum sunt toate faptele de voinţă cu premeditare, cad toate în această categorie. Ele sunt realizate în urma unui lung şir de momente, în care alternează conştiinţa cu inconştienţa, starea de veghe cu starea de somn, adeseori chiar starea de sănătate cu starea de boală şi cu toate acestea unitatea lor, în ciuda acestei îmbinări încâlcite, se păstrează până la sfârşit nealterată. În lumina conşti-

inţei, faptele de voinţă apar ca dirijate de un eu conştient, care le mână şi le susţine tot timpul, în realitate, însă, aceea ce mână şi susţine faptele de voinţă este ordinea dinamică a substratului biologic, fiindcă eul conştient este o realitate intermitentă. Ordinea dinamică a substratului biologic asigură, prin succesiunea condiţiilor, unitatea tuturor realizărilor sufleteşti. Dacă omul dispune de o logică a gândirii şi a faptei sale, cu toată intermitenţa conştiinţei sale, aceasta se datorează ordinii imanente din substratul adânc al fiinţei sale. Substanţa sufletului său este pe aceeaşi ordine dinamică, pe aceeaşi linie de destin, cu întreaga viaţă de pe pământ. Dar cum se explică această ordine dinamică din viaţa sufletească? În acelaşi fel în care se explică şi ordinea dinamică, prin care se asigură apariţia pe suprafaţa pământului a formelor de vieţuitoare, de mii şi sute de mii de ani. Cum formele vieţuitoarelor de pe suprafaţa pământului sunt ortogenetice, adică se continuă din generaţie în generaţie într-o direcţie care exclude întâmplarea, aşa şi manifestările vieţii sufleteşti. Sămânţa unei plante, în virtutea dinamismului ei intern, produce zi după zi formele plantei care au rodit-o; iar dispoziţiile ereditare sufleteşti ale unui om produc zi după zi, prin dinamismul lor intern, pe omul de mâine. Acelaşi destin în viaţa vegetală, ca şi în viaţa sufletească. Viaţa pe pământ este una; explicarea ei, sau misterul ei, de asemeni.

Această unificare a vieţii de pe pământ nu trebuie luată însă în înţelesul că pe pământ viaţa sufletească este fără realitate, şi că numai viaţa vegetală, sau biologică, are realitate, căci aceasta ar însemna dualism între cele două vieţi, iar nu unificare. Prin unificare trebuie să înţelegem tocmai îndepărtarea dualismului care a ţinut în loc atâtea secole ştiinţa psihologiei şi înlocuirea lui prin identitatea de natură între biologic şi sufletesc. Aceea ce separă viaţa sufletească de viaţa biologică sunt numai

condiţiile în care ele se produc, iar nu natura lor. Orice fapt din viaţa biologică, în anumite condiţii, poate deveni fapt sufletesc, precum şi orice fapt din viaţa sufletească poate deveni fapt biologic, în anumite condiţii. Aceea ce a împiedicat pe vechii psihologi să recunoască această unificare era credinţa lor greşită că realitatea vieţii sufleteşti consistă în perpetua ei însoţire de conştiinţă. Această credinţă este astăzi părăsită cu desăvârşire de psihologii ştiinţifici. Însoţirea de conştiinţă joacă un rol, încă un rol însemnat, dar în dirijarea vieţii sufleteşti, şi nu ca formând realităţile acesteia. Ea este pe planul fenomenologic, iar nu pe cel ontologic. Vadul pe care curge viaţa sufletească este cu mult mai adânc şi mai vast de cum este vadul conştiinţei. Despre aceasta avem să ne convingem de îndată ce vom intra în analiza vieţii sufleteşti sociale, la care trecem acum.

Vom analiza din viaţa sufletească socială, atât cât va fi de nevoie pentru înţelegerea etnicului.

3. — Faptele vieţii sufleteşti de ordine socială intră fără excepţie în aceeaşi definiţie, ca şi faptele vieţii sufleteşti individuale. Psihologia nouă, în deosebire de cea veche, integrează pe om în mediul său, aşa cum a făcut de mult şi ştiinţa biologiei cu animalul. Viaţa individuală izolată nu poate să existe, fie că este biologică, fie că este psihologică; fiindcă viaţa, pe orice plan ar fi, presupune o acţiune reciprocă între organism şi mediu. Organismul şi mediul constituiesc împreună o unitate; singura unitate care există de sine. Un organism, despărţit de mediul său de viaţă, este o simplă abstracţie. Mediul nu trebuie înţeles, cum din greşeală se înţelegea înainte, ca fiind acelaşi pentru toate organismele care trăiesc pe pământ, ci trebuie înţeles ca fiind diferenţiat, după nevoile fiecărui organism. Câinele n-are acelaşi mediu de viaţă, pe care-l are calul, sau boul, sau

iepurele etc. Pentru câine, mediul de viață se restrânge la aceea ce interesează simțurile și instinctele sale. Bolta înstelată a cerului, chiar și varietatea florilor dintr-o grădină sunt pentru câine inexistente; în schimb, pentru el sunt existente urmele de miros pe care le lasă oamenii sau animalele care trec pe lângă culcușul lui. Pentru cal, de asemeni, mediul de viață se reduce la aceea ce-l interesează pe el; cum se reduce și pentru bou, și pentru iepure etc. Fiecare fel de animal se întregește cu un anumit mediu, mediul care-l interesează pe el, și care este o porțiune din mediul cel mare cosmic de care se ocupă știința omenească, și care mediu, iarăși posibil, să nu fie cel de tot mare, întru cât și știința omenească aparține și ea unui organism, care face, la rândul său, o reducere în mediul cel de tot mare. Mediul de tot mare nu este dat organismelor de pe pământ să-l cunoască.

Cum organismul animal se întregește în mediul său de viață, și nu poate fi înțeles decât în legătură cu acesta, așa și sufletul omului. Mai ales sufletul omului. Luat individual, adică izolat, sufletul omului are o existență speculativă; este o simplă creație metafizică; o existență reală are el numai întregit în condițiile de viață ale mediului. Acest adevăr a ajuns, în sfârșit, să fie recunoscut astăzi de înșiși reprezentanții de seamă ai Metafizicei. Martin Heidegger[11] îl așază la baza filosofiei sale, și dimpreună cu el toată școala filosofilor existențialiști *.

Sufletul omului începe să existe din momentul ce intră în corespondență cu mediul său de viață. El și-a dobândit conștiința de sine, nu dintru început, ci după ce a avut conștiință de viața din jurul său și cu deosebire după ce a avut conștiință de sufletele similare lui. Sau, cu o expresie, des repetată astăzi,

* M. Heidegger, *Sein und Zeit*, I, Halle, 1927, p. 203 și urm.; *W. Mühlmann*[12], *Methodik der Völkerkunde*, 1938, p. 99.

omul a cunoscut pe semenii lor, pe *alter*, înainte de a se cunoaşte pe sine, pe *ego* al său propriu. Asupra acestui adevăr nu este nevoie să mai insistăm; el se înţelege de la sine; este chiar de mirare că a fost recunoscut aşa de târziu.

Primele înfăptuiri se realizează în sufletul unui copil, după tipul înfăptuirilor care s-au realizat de mai înainte în sufletele acelora care trăiesc în acelaşi mediu cu el. Imitaţia este prima şcoală a creşterii sufletului. Copilul învaţă să devină om, imitând pe acei din jurul său. Regulile după care el se îmbracă, mănâncă, se joacă, se culcă, se închină, vorbeşte etc. nu sunt inventate de el, ci sunt reguli impuse de înfăptuirile oamenilor care au trăit înaintea lui, şi în mijlocul cărora el s-a născut. Înainte de a înfăptui ceva din iniţiativă proprie, omul se conformează servil la tipul manifestărilor sufleteşti din jurul său. Şi se conformează, bineînţeles, fără să aibă conştiinţa că prin aceasta face un act de imitaţie. Regulile impuse de mediu au intrat aşa de adânc în felul său de a fi, încât nu le mai poate deosebi de acelea care pornesc din iniţiativă proprie; ele constituiesc a doua lui natură, sunt obiceiurile lui.

Între toate sufletele care trăiesc în acelaşi mediu social se formează, în chipul acesta, o comunitate de simţiri şi de deprinderi, aşa că întreg grupul social, cu toate că este compus din mai mulţi indivizi, câteodată chiar din foarte mulţi indivizi, apare ca având un singur suflet, care se manifestă uniform; şi încă, nu în curs de o viaţă de om, ci în curs de mai multe generaţii. Apare, cu alte cuvinte, înaintea noastră un bloc de suflete individuale, legate între ele prin o uniformitate de manifestări externe. De la portul îmbrăcămintei şi până la reacţiunile sufleteşti cele mai intime în caz de boală şi de moarte; de la zicătorile glumeţe, proferate în timpul danţului şi până la formulele solemne spuse în clipele hotărâtoare înaintea morţii; în vorbele şi faptele, manifestate la lumina zilei, de faţă cu lumea

toată, precum şi în cele manifestate în ascuns, departe de văzul lumii, peste tot se constată între membrii grupului un acelaşi tipar sufletesc. Această comunitate de suflete o numim etnic. Avem înaintea noastră un etnic ori de câte ori constatăm între membrii unei populaţii manifestaţii sufleteşti tipice, care se repetă din generaţie în generaţie. Etnicul poate fi restrâns şi poate fi întins. Cel mai restrâns, în zilele noastre, are totuşi mărimea unui sat. Cel întins se identifică, de regulă, cu naţiunea. Sunt însă cazuri când etnicul depăşeşte hotarele legale ale naţiunii. Între etnicul restrâns şi etnicul întins există diferenţe, nu însă diferenţe esenţiale. Etnicul restrâns este mai bogat în manifestări tipice. Etnicul întins este mai sărac în manifestări tipice, păstrează totuşi pe cele mai caracteristice. Astfel, în mijlocul unei naţiuni, unde se găsesc amândouă felurile de etnic, etnicul mărginit la sat constituie o comunitate sufletească cu mult mai bogată în manifestări tipice, decât etnicul întins peste teritoriul naţiunii întregi. Această diferenţă se exprimă şi prin gradarea spiritului de tradiţie. Este de mult cunoscută puterea pe care o are tradiţia în mijlocul populaţiei unui sat, în comparaţie cu aceea pe care o are în mijlocul unei populaţii numeroase. Cea mai bună exemplificare a etnicului se face de aceea prin sat. Satul este celula nepieritoare care întreţine continuitatea etnicului.

4. — Etnicul constituie astfel în viaţa societăţii omeneşti un complex de manifestări tipice, pe care individul le găseşte la naşterea sa şi la care el se adaptează fără împotrivire. El intră ca o verigă în lanţul unui mecanism, care şi-a început funcţionarea înainte de el, şi care va continua-o şi după el. În aceste condiţii, mai poate fi vorba de o conştiinţă a etnicului ? Nu este oare etnicul un complex de condiţionări de ordine biologică, fără legătură cu sufletul ?

Iată-ne reveniţi la problema formulată mai înainte cu privire la unificarea vieţii sufleteşti cu viaţa biologică. Etnicul este un minunat exemplu pentru ilustrarea unificării de care vorbeam. În etnic, conştiinţa nu se arată şi totuşi în el nu avem un mecanism brut, nu avem nici măcar un caz de simplă biogeneză, ca în societăţile de animale. Nimeni nu contestă etnicului o viaţă sufletească; ceva mai mult: nu-i contestă nici conştiinţa, deşi în manifestările lui conştiinţa nu apare. Prin urmare, o viaţă sufletească, deosebit de viaţa biologică, poate să existe şi fără ca totuşi ea să fie însoţită de conştiinţă. Cum se învederează această posibilitate?

Într-un chip simplu, şi convingător.

Aceluia care trăieşte într-un etnic sătesc şi care toată viaţa lui a repetat în mod inconştient obiceiurile din jurul său, daţi-i numai ocazia să se găsească înaintea unui străin, care nu se conformează aceloraşi obiceiuri, ci-şi urmează legea lui; ce constatăm? Constatăm că locuitorul satului nostru, cu toate că n-a practicat în mod conştient obiceiurile etnicului său, ştie totuşi perfect de bine ce aparţine şi ce nu aparţine acestui etnic. De unde răsare, acum deodată, ştiinţa lui de a deosebi? Răsare din acelaşi loc de unde răsare şi ştiinţa omului care, suind în mod automat o scară, se corectează la fiecare pas greşit; de unde răsare şi ştiinţa omului, care, având de scris cu o peniţă stricată, îşi corectează la fiece moment mişcările mâinii; răsare adică din condiţiile latente ale vieţii sale sufleteşti. Locuitorul satului nostru în lunga sa practică n-a fost o simplă verigă într-un lanţ mecanic, n-a fost nici măcar un simplu animal dotat cu un mimetism instinctiv, ci a fost un suflet de om; dar care în tot timpul, cât a practicat etnicul, n-a recurs la conştiinţă. De îndată ce însă condiţiile vieţii cer recursul la conştiinţă, această conştiinţă se găseşte la postul său. Ascultaţi numai judecata pe care locuitorul nostru de sat o administrează străinului! Ne-

practicarea obiceiurilor din partea străinului este judecată aspru, uneori ca o nelegiuire şi pe motive numeroase. Conştiinţa etnicului nu lipseşte aşadar, ea este numai ascunsă. Când viaţa o cere, răsare în toată lumina.

Conştiinţa, nu numai că există, dar ea este şi bine diferenţiată. Nu toate obiceiurile etnicului stau în lumina ei pe aceeaşi înălţime. Unele sunt mai imperative, aşa că vina aceluia care le calcă este mai mare, iar altele sunt oarecum facultative. În structura etnicului durează o adevărată ierarhie, o ierarhie care nu este aceeaşi la toate naţiunile. Sunt naţiuni care ancorează etnicul lor pe ritualul ceremoniilor mortuare, şi sunt naţiuni care-l ancorează pe sărbătorile calendaristice şi pe tehnica muncii; fiecare naţiune îşi are ierarhia sa de valori etnice, după rasa, trecutul şi poziţia sa geografică. Numai cine cunoaşte această ierarhie înţelege pentru ce fiecare naţiune îşi are barierele sale speciale în oprirea unei influenţe străine. În conştiinţa etnicului este dat implicit un criteriu de cunoaştere a unei populaţii.

Aceasta este prima formă sub care apare conştiinţa etnicului, conştiinţă datorită faptului că etnicul este negat prin o arătare contrară lui. Este forma cea mai strâns legată de viaţa etnicului. Este armatura de defensivă pe care şi-o creează acesta, în mod aproape instinctiv. De la această formă au împrumutat primele legiuiri omeneşti caracterul lor negativ. Să nu furi; să nu minţi; să nu ucizi, să nu-ţi faci chip cioplit pentru a te închina lui etc. Legi pentru aceea ce nu trebuie să faci, iar nu pentru aceea ce trebuie să faci; fiindcă pentru ceea ce trebuie să faci legile sunt de mai înainte date de etnic.

Pe lângă această formă negativă, conştiinţa etnicului ia şi o formă pozitivă. Aceasta de a doua prezintă mai multe variante şi este pentru psihologia etnicului de un mai mare interes. Ea este oarecum armatura ofensivă, prin care etnicul năzuieşte să-şi

cucerească un loc sub soare. Ea a atras cu deosebire atenția cercetătorilor etnologi *.

Să examinăm câteva din principalele variante în care ea se prezintă.

În fiecare mediu etnic practicarea manifestărilor tipice nu se face în mod absolut uniform. Chiar în mediul restrâns al unui sat sunt locuitori cari practică obiceiurile cu mai multă nobleță decât alții. În atitudinea lor, în gesturile și în vorbele lor, este ceva care-i distinge de ceilalți și care constrânge pe ceilalți să-i ia drept modele. În satele românești, acest lucru se observă foarte ușor și foarte des. Locuitorii cari trec drept modele nu sunt cei mai bogați, nici cei cu influența politică, nici cei mai instruiți. Dimpotrivă. Modelele sunt alese dintre aceia cari au un prestigiu aparte de curățenie sufletească, sau, cum se zice deseori, de omenie. În satele românești acest prestigiu aparte este legat totdeauna de vechimea la care se datează familia omului. Prestigiul îl au de drept băștinașii. Cei nou-veniți în sat, oricâte însușiri personale ar avea, sunt totdeauna niște venetici. Ei reușesc cu greu să-și ia neveste și chiar să-și facă prieteni credincioși în rândul celor de baștină. Prin această distincțiune concedată modelelor se introduce în conștiința etnicului o portiță pentru inovații. Nu intră pe această portiță prea multe și prea însemnate inovații, dar totuși intră câteva. Dacă un venetic îmbracă haina altfel de cum este dat s-o îmbrace, sau dacă în biserică se comportă altfel de cum este obiceiul, sau dacă face cine știe ce abatere de la ceremonialul înmormântării, locuitorii satului privesc cu curiozitate, poate și râd; de emoționat nu se emoționează nimeni. Dacă însă un băști-

* A se vedea lucrările lui Malinowski B.[13], Rivers W. H. R.[14], Sbirokogoroff S. M.[15], Steinmetz S. R.[16], Thurnwald R[17] ș.a., cu toate că în mai toate se dă preferință etnicului de la popoarele sălbatice.

naş face asemenea lucruri, satul întreg este în fierbere; şi despre un aşa eveniment vorbesc locuitorii lui nu o zi, două, ci luni şi ani de zile. Dar inovaţiile produse de locuitorii model nu sunt, la drept vorbind, inovaţii în obiceiurile satului, ci numai potriviri de atitudine în practicarea obiceiurilor. În fond etnicul rămâne neschimbat. Aceea ce se schimbă în el este partea convenţională, gradarea lui, şi până la un punct, eleganţa. La botezul copiilor, la nunţi, la pomenirea morţilor, la sărbătorile mari etc. este obiceiu să se facă cheltuieli şi schimb de plocoane; fondul acestui obicei rămâne neatins de inovaţiile locuitorului model, dar poate fi atins în ceea ce priveşte măsura şi fudulia până la care se ridică suma cheltuielilor. Prin atitudinea locuitorilor model suma poate fi urcată sau scăzută, trâmbiţată, zgomotos sau ţinută sub tăcere. Sunt sate în care cheltuielile de botez şi de nuntă constituiesc o adevărată catastrofă pentru bugetul familiei săteanului, şi sunt sate în care aceste cheltuieli sunt cumpătate. Acestea din urmă au norocul de a avea în mijlocul lor modele preţioase. Interesant este apoi de văzut raportul dintre influenţa locuitorilor model şi ierarhia obiceiurilor din structura etnicului. Care parte din etnic cade sub influenţa modelului şi care, nu? Căci model pentru practica întregului etnic nu există. Locuitorul băştinaş este luat ca model şi imitat în practica obiceiurilor legate de viaţa familiei, iar în restul celorlalte obiceiuri, alţii sunt mai influenţi ca el. În practica vrăjitoriilor, a farmecelor şi a medicamentărilor la boală, el este întrecut de toate babele satului. Adeseori el nu dă tonul nici în practica obiceiurilor în legătură cu munca. Foarte rar iarăşi atitudinea lui impune în alegerea şi aprecierea cântece-

lor şi a produselor artistice. Influenţa lui este importantă prin aceea că se raportă la obiceiurile care fac parte din substratul primitiv al etnicului, la tradiţiile de familie. Când tradiţiile de familie sunt slăbite într-un sat, atunci aci şi prestigiul băştinaşului este pierit. Satele, cu locuitorii de amestecătură, nu pun preţ pe o conformare exactă a ceremoniilor de astăzi la cele din trecut. De aceea, în asemeni sate, improvizările la ceremoniile de la naştere, de la botez, de la nuntă nici nu sunt observate, iar întrucât conformarea nu este cerută, dispare şi rolul modelului. Acesta este cazul tuturor oraşelor.

O altă formă, în arătarea conştiinţei etnicului o oferă producţia literară. Limba este pentru grupul social sătesc un simplu mijloc de comunicaţie între membrii săi. Aceştia n-au la început nici o conştiinţă despre funcţiunile şi mai ales, despre funcţiunile creatoare ale limbii. O vorbesc, aşa cum au vorbit-o moşii şi strămoşii lor. Când însă vine împrejurarea să o audă, scânteind de imagini şi de înţelesuri noi, în gura povestitorilor şi a cântăreţilor de talent, atunci limba pentru ei nu mai este un simplu mijloc de comunicaţie, folosit în mod mecanic, ci este o vrajă care le leagă gândurile şi simţirile într-o admiraţie comună. La ospeţe, la şezători, la horă şi la toate serbările locuitorii satului, prin admirarea plăsmuirilor literare, iau cunoştinţă de comunitatea lor culturală. Ceva mai mult: deodată cu această cunoştinţă încolţeşte în sufletul fiecărui locuitor al satului încrederea în virtualităţile propriei sale energii. În plăsmuirile limbii stau ascunse dorinţele, iar dorinţele întreţin îndemnul spre activitate. În literatura populară stă chezăşia avântului eroic de mai târziu, la care tinde orice etnic de destin.

Un sprijin imediat la formarea conştiinţei etnicului îl dau oamenii înzestraţi cu însuşiri excepţionale de inteligenţă şi de caracter, şi pe care îi numim oamenii de vocaţie. Aceştia se nasc într-o proporţie mică, dar constantă în rândurile fiecărui popor: câteva exemplare la zeci de mii de născuţi într-o generaţie, a popoarele de rasă superioară, iar la popoarele de rasă inferioară [18], câteva exemplare la sute de mii şi chiar la milioane de născuţi, căci natura este foarte zgârcită cu oamenii de vocaţie. Prin aceşti oameni de vocaţie, cari duc în sufletul lor grija pentru viitorime, îşi asigură etnicul diferenţierea cerută de condiţiile lmorale şi materiale.

Etnicul sătesc este prea restrâns, ca populaţie, pentru a-şi asigura prin oamenii săi de vocaţie diferenţierea cerută. El este constrâns să se ajute cu împrumuturi făcute de la un etnic mai întins şi pe care-l găseşte în oraşele cu care are raporturi de comunicaţie. Astfel, sprijinul pe care-l dau oamenii de vocaţie la formarea conştiinţei etnicului sătesc nu este direct, ci este indirect, dat pe calea oraşului. Tot ce se adaogă la conştiinţa etnicului sătesc, peste practica obiceiurilor legate de instituţia familiei şi peste aceea ce artişti populari reuşesc să trezească în sufletul locuitorilor de sat, este datorit împrumuturilor din afară. În ţările europene, aceste împrumuturi sunt obligatorii. Căci în Europa, precum şi în unele ţări din celelalte continente, fiecare sat îşi are şcoala şi biserica sa, care nu sunt altceva decât instituţii puse în serviciul împrumutului obligatoriu pe care satul trebuie să-l facă de la oraş. Prin acest împrumut obligatoriu fiecare ţară urmăreşte unitatea sa etnică, aceea ce în zilele noastre este un lucru îndreptăţit, atât din punct de vedere politic, cât

şi din punct de vedere cultural. Un etnic, curat sătesc, este, prin urmare, greu de întâlnit în ţările cu o cultură înaintată.

5. — Etnicul întins, prin mijlocirea oraşelor, pe întreg teritoriul unei naţiuni, pierde din caracterele originare ale etnicului sătesc. Conformismul omului la tradiţie, şi în special la ritualul ceremoniilor de familie este în noul etnic slăbit, dar în schimb intră în acest etnic nou preocupări de o ordine mai înaltă. Prin instituţiile culturale ale oraşului, oamenii de vocaţie găsesc prilejul să lărgească orizontul conştiinţei comunităţii săteşti. Ei transformă înrudirea de origine în conştiinţă naţională. Familia nu mai este mărginită la bătrânii satului, ci se întinde dincolo peste veacuri la originile naţiunii; limba, de asemeni; destinul, de asemeni. În instituţiile de oraş, după care apoi se vor lua şi instituţiile satului, preocuparea merge spre totalitatea naţiunii, care apare ca o fiinţă de sine stătătoare deasupra oamenilor luaţi individual. Naţionalismul modern este produsul muncii culturale din instituţiile oraşului. Progresul lui a mers paralel cu progresul acestor instituţii.

Etnicul satului românesc a fost însă mult timp lipsit de sprijinul oraşelor, fiindcă oraşele posedând instituţii culturale erau în Ţara românească puţine, şi apoi şi acelea care erau aveau instituţii culturale în limbă şi în sprijin străin. Este drept că etnicul satului românesc era destul de adânc înrădăcinat, şi de aceea a putut rezista multe secole de-a rândul, dar izolarea lui totuşi ar fi sfârşit prin a-l nimici, dacă această vitregie a soartei s-ar fi prelungit prea mult. Din fericire, înainte ca instituţiile culturale româneşti să intre în rolul lor, el a fost ajutat dintr-o

dată şi în împrejurări care n-au seamăn în istoria lumii. Credinţa în latinitate şi cu aceasta dimpreună preţuirea nobleţii de origine a neamului românesc au adus ajutorul mântuitor. Descoperirea originii neamului românesc în glorioasa Romă antică a fost pentru etnicul sătesc de până aci mai mult decât o înviorare; a fost pentru el o viaţă nouă care dintr-o dată o lărgit conştiinţa lui până la orizontul de conştiinţă naţională. Noi acei de astăzi, cari suntem născuţi în orizontul conştiinţei naţionale, abia ne putem închipui îmbărbătarea produsă în sufletul comunităţii româneşti de această descoperire. Numai recitind cronicile şi cărţile scrise pe vremea veche şi identificându-ne cu sufletul celor ce le-au scris, putem să ajungem la o înţelegere. Ne dăm seama atunci că tot ce stă scris în aceste cărţi şi cronici porneşte din inspiraţia unei revelaţii. Ţara de până aci, oropsită şi aruncată în drumul răilor, se revelă în ele ca post de santinelă al civilizaţiei; limba, nevrednică până aci să servească la tipărirea cărţilor sfinte, devine o limbă dulce şi melodioasă, care aşteaptă să fie curăţită de străinismele ce au năpădit-o; neamul obidit ajunge acum înrudit deodată cu neamurile mari ale Europei şi chemat la un măreţ destin. Credinţa în latinitate dă lumini noi şi motive noi de reforme. Prin argumentările cele mai variate se urmăreşte unitatea tuturor Românilor pe baza originii lor latine. Izolarea satelor era astfel înlăturată. Până ce instituţiile culturale ale oraşului să păşească la tipărirea cărţilor utile poporului, grăbesc a le tipări răzleţii oameni de vocaţie sub inspiraţia crezului latinist. Românul are o limbă frumoasă; are o literatură de valoare şi are un viitor politic

strălucit; fiindcă înainte de toate el este de origine nobilă latină[19]. Ca o chemare la o nouă viaţă îşi face arătarea acest crez mai întâi, pe la jumătatea secolului al XVII-lea, în scrierile lui Grigore Ureche[20] şi Miron Costin[21]. „Limba noastră din multe limbi este făcută şi ni este amestecat graiul nostru, măcar că de la Râm ne tragem", – scrie Grigore Ureche în cronica sa. Iar Miron Costin, după ce descrie cât de măreţ a fost trecutul Imperiului roman, unde neamul Moldovenilor îşi află strămoşii, exclamă plin de mândrie către cititorii săi, Moldoveni: „Caută-te dară acum, cititorule, ca într-o oglindă şi te priveşte de unde eşti, lăpădând de la tine toate celelalte basne, câte unii au însemnat despre tine, de neştiinţă rătăciţi, alţii de zavistie, care din lume între neamuri n-a lipsit niciodată; alţii din băigăite scripturi şi deşarte". Pe urmele lui Miron Costin vin apoi Dimitire Cantemir[22] şi Stolnicul C. Cantacuzino[23], unchiul lui Constantin Brâncoveanu[24]. După secolul al XVII-lea ţara cade sub influenţa grecismului. Crezul latinist răzbate totuşi la lumină şi încă mai convingător. La 1787 Ienache Văcărescu[25] scrie în prefaţa de la prima ediţie a gramaticii sale: „De la primii fii ai coloniştilor lui Traian a început a se dejghina limba, căci fiind Daci împreună locuitori cu dânşii, Sârbii şi Bulgarii vecini, atâtea limbi deosebite şi a lor (a fiilor de colonişti) fără gramatică, ce urma să fie alt la limba noastră, decât aceea ce vedem astăzi ? Căci de ar fi fost măcar un dascăl de gramatică, astăzi am grăi toţi limba latinească sau italienească, cu carele au venit acei stăpânitori de atunci". Argumente, desigur, naive, dar care arată cât de neţărmurită era credinţa în latinitate. Tot în acelaşi sens Radu Tempea[26], din Sibiu, în prefaţa gra-

maticii sale din 1797. „Cât a stat Dacia sub sceptrul Împărăţiei romane, Românii latineşte sau râmleneşte au vorbit. Iar mai târziu limba s-a amestecat''. Apoi Samuel Clain [27] în „Istoria Românilor'' tipărită la Buda în 1800, precum şi istoricii din timpul său Gh. Şincai [28] şi Petru Maior [29] scriu cu acelaşi entuziasm de originea şi trecutul neamului românesc. În 1856 literele chirilice sunt înlocuite cu cele latine [30], şi în acelaşi timp ca o completare, o întreagă şcoală de filologi se puse pe lucru, ca să scoată cât mai neîntârziat din ortografie şi chiar din dicţionarul limbii române orice urmă de element nelatin. A trebuit să vină războiul Independenţei şi proclamarea Regatului din 1881 pentru ca zelul latinist să se domolească, şi ca neamul românesc să dobândească încrederea că el valorează şi prin firea sa proprie, nu numai prin nobleţa descendenţii sale. Vasile Alecsandri publicase încă de la 1867 în ediţie completă poeziile populare, ca pe nişte modele de frumuseţe, fără să apeleze la paternitatea latină; Titu Maiorescu [31] susţine o ortografie fonetică şi atacă şcoala lui Simion Bărnuţiu [32], care propunea pentru organizarea Statului român modelul republicii antice a Romei; istoricii cei noi pun, din ce în ce, în mai multă lumină popoarele din vechea Dacie, atribuindu-le o parte însemnată în constituirea poporului român; un mare număr de publicişti, începând cu genialul Mihai Eminescu, vorbesc mai puţin de latinitate şi mai mult de autohtonia Românilor, de Geto-Daci şi de Românism... [33] Credinţa în latinitate sfârşeşte prin a pierde actualitatea pe care o deţinea odinioară. Dar cu pierderea actualităţii, ea n-a pierdut şi locul de cinste pe care-l deţine, şi-l va deţine totdeauna, în istoria neamului

românesc. Fără credinţa în latinitate nu s-ar fi putut forma, din conştiinţa etnicului românesc, conştiinţa naţională a poporului românesc de astăzi.

6. — La conştiinţa naţională, fiecare popor ajunge în intervale de timp diferite, unul mai repede, altul mai încet, toate însă au calea trecerii aceeaşi. Etnicul strâns legat de configuraţia teritoriului şi de moştenirea biologică se ridică, mai întâi, prin tradiţiile de familie şi prin obiceiurile practicate din tată în fiu la conştiinţa comunităţii de origine. În etnicul cel mai restrâns, conştiinţa acestei comunităţi iese la lumină, cel puţin ca o apărare în contra străinului. Apoi etnicul prinde a lua conştiinţă de comunitatea de limbă. În literatura populară avem aurora acestei conştiinţe. Odată conştiinţa comunităţii de limbă înfiripată, etnicul îşi are pregătită calea de trecere spre naţional. Limba este instrumentul cel mai de seamă al acestei treceri, fiindcă ea înlesneşte colaborarea oamenilor de vocaţie din cuprinsul unei ţări în instituţiile de cultură ale oraşelor. Instituţiile de cultură pregătesc, la rândul lor, conştiinţa comunităţii de destin, şi cu aceasta se desăvârşeşte conştiinţa naţională.

Această evoluţie de la conştiinţa comunităţii de origine la aceea de destin face să înţelegem rolul deosebit pe care-l au aceste trei conştiinţe în conducerea politică a popoarelor de astăzi în ceea ce priveşte educaţia cetăţenească şi organizarea propagandei de stat. Conştiinţa etnicului de sat, fiind izvorâtă din condiţii geo-biologice, este greu de influenţat. Ea se pleacă cu greu la intenţiile educatorului şi ale propagandistului. Rămâne neschimbată, ca o piatră de temelie. Greu de influenţat

este şi conştiinţa etnicului cu privire la limbă. Frumuseţile unei limbi nu se pot da cu împrumut pentru a fi gustate, dincolo de hotarele ei naturale. Şi ca şi frumuseţile limbii, tot aşa sunt şi originalităţile culturii unui popor. Dacă din snobism capodoperele sunt admirate astăzi peste întreg pământul, cu adevărat rodnice însă, adică cu adevărat seminţe spirituale, din care să răsară noi opere de valoare, capodoperele nu sunt decât în ţara de origine. Dintre toate, singura influenţabilă este conştiinţa comunităţii de destin, care vine cea din urmă.

Conştiinţa comunităţii de destin izvorăşte din marile hotărâri prin care trece o naţiune în decursul vieţii sale istorice. Războaiele; revoluţiile; alianţele de arme; trădările... adică faptele care hotărăsc de soarta naţiunii. Aceste fapte sunt pe planul transcendental al libertăţii şi nu se pot prevedea, fiindcă ele sunt condiţionate de factori necontrolabili: înmulţirea populaţiei, schimbările de vecinătate, schimbările în cursul istoric al culturii omeneşti şi altele ca acestea. Astfel, destinul neamului românesc a fost hotărât, în direcţii diferite: după ameninţările popoarelor vecine, ale căror interese au fost schimbătoare; după principiile călăuzitoare ale politicii europene şi, în sfârşit, de aci înainte, după pacea care se va încheia la sfârşitul marelui război început la 22 iunie 1941 de către Marele Imperiu German contra Uniunii Sovietelor Ruse, la care s-a aliat şi România[34]. Comunitatea de destin este astfel schimbătoare, pe când comunitatea de origine şi comunitatea de limbă (şi când zicem limbă, zicem cultură în genere) sunt stabile. Etnicul românesc, precum şi al oricărui alt popor, consistând în conştiinţa câtortrele comunităţi, este, aşadar, stabil prin baza sa şi mobil prin ultima sa desăvârşire. În muzeele etnografice

de aceea pot figura în număr mare documentările de la bază: pentru obiceiuri, pentru ceremonii, pentru tehnica de muncă, pentru începuturile de cultură etc., dar nu și pentru manifestarea conștiinței de destin. Aceasta din urmă, strâns legată de actualitate, este greu de prins în forme tipice. Sunt etnopsihologi cari, din această pricină, renunță la manifestarea conștiinței de destin și se mulțumesc cu manifestarea etnicului în înțeles restrâns, fiindcă ei socotesc că prin aceasta din urmă se caracterizează într-un mod mai lămurit individualitatea unei națiuni. Noi credem că această separare este o inconsecvență. Individualitatea unei națiuni nu se caracterizează pe deplin prin manifestările ei neschimbătoare, ci prin toate manifestările cerute de destinul ei.

CAPITOLUL II

ETNICUL ROMÂNESC. COMUNITATE DE ORIGINE, DE LIMBĂ ȘI DE DESTIN

1. Satul românesc la prima vedere. Uniformitatea lui nu este datorită instinctului de imitație. — 2. Greșita teorie a unei gândiri magice, opusă gândirii logice. — 3. Punctul de vedere al etnopsihologiei, alături de acela al antropologiei și sociologiei. — 4. Înțelesul pe care-l are „lumea" în mintea săteanului. Etnicul se caracterizează ținând seamă de toate manifestările lui. Sunt unilaterale caracterizările care țin seamă numai de etnicul sătesc. — 5. Eul colectiv al satului. — 6. Condițiile pentru constituirea unei bune hărți etnografice. Înnoirile în tehnica muncii sătești. Lupta lor cu tradiția. Sărbătorile. Întovărășirile dintre săteni. — 7. Așa-numita pasivitate a săteanului. Etnopsihologia și practica educației. — 8. Limba, ca factor în constituirea națiunilor moderne. Greutățile întâmpinate în trecut la cultivarea limbii românești. Urmele lăsate de aceste greutăți. — 9. Noțiunea de destin în știința contimporană. Cauza specială pentru producerea comunității de destin. Ea poate diferi de la un secol la altul. Nevoia de conducător politic în etnicul de destin. — 10. Avantajele pe care le are studiul etnicului din întreitul punct de vedere: al originii, al limbii și al destinului.

1. — Cine intră într-un sat românesc, mai ales într-unul de munte, chiar de la prima vedere, după aşezarea caselor, risipite sau adunate la un loc, în linie dreaptă sau puse într-o configuraţie geometrică, îşi dă seama de felul ocupaţiei locuitorilor şi, într-o mare măsură, de vechimea aşezării lor *; dar, în acelaşi timp, el îşi dă seama, din toată înfăţişarea satului, că locuitorii acestuia sunt înrudiţi între ei prin origine. Vede casele construite în acelaşi stil şi aproape din acelaşi material; de asemenea, îngrădirile cu poarta din jurul casei; apoi, coşera vitelor, pătulul şi celelalte mici acarete. Micile deosebiri de la o casă la alta stau în raport cu avutul proprietarului şi privesc mărimea, iar nu caracterul înfăţişării. Casa omului înstărit este mai largă şi mai înaltă, ferestrele şi uşile ceva mai regulate, cerdacul mai spaţios, pe când casa omului sărac este mai pitică şi mai strâmtă, dar în total aspectul este acelaşi. Acela care locuieşte în una, ca şi acela care locuieşte în cealaltă par a fi copilărit împreună în aceeaşi casă părintească, fiindcă amândoi au acelaşi simţ gospodăresc, acelaşi gust şi aceleaşi obiceiuri în mişcări şi odihnă. Dacă în sat se zăresc, ici şi colo, câteva case de zid, construite în alt stil şi din alt material, acei cari locuiesc în ele sunt străini sau săteni umblaţi pe la oraşe şi îmbogăţiţi prin comerţ ori moştenire. Aceeaşi impresie o lasă şi privirea îmbrăcămintei. Când este vară, uniformitatea portului iese şi mai mult în evidenţă, fiindcă îmbrăcămintea este mai sumară.

* Comp., pentru satul român din Transilvania şi Banat, studiile prof. Romulus Vuia[35], rezumate în volumul *La Transylvanie*, Col. Academia Română, 1933; pentru problema însăşi a satului, publicaţiile şcoalei sociologice din Bucureşti, în special monografiile satelor Nerej, Drăguş, Clopotiva, precum şi anchetele în 50 de sate româneşti făcute de echipele regale studenţeşti, sub direcţia dlui profesor D. Gusti (Biblioteca de Sociologie, Etică şi Politică). Contribuţii preţioase asupra aşezării satelor româneşti, în cărţile de geografie ale dlor profesori S. Mehedinţi[36], V. Mihăilescu[37] ş.a.

Dar și iarna diferența nu este tocmai mare. Căciula, cojocul, ițarii, opincile, la bărbați; cârpa de pe cap, haina sub care se vede cămașa cu râuri și zavelca, opincile, la femei, sunt croite la fel, fiindcă ele îmbracă oameni care au gustul și nevoile de confort la fel. Mici variații se găsesc și la îmbrăcăminte, așa cum se găsesc la locuințe. Aceia dintre sătenii trăiți pe la orașe au împrumutat câte ceva din portul orășenilor. Tinerii cari au fost pe la orașe vin de aci cu pălărie, cu vestă, cu surtuc pe care le pun la zi de sărbătoare și mai ales la horă, modul însă cum le poartă nu schimbă nici la ei ținuta totală, care rămâne la fel cu a celorlalți. Îmbrăcămintea, ca și casa, nu caracterizează pe individul care le posedă, ci caracterizează satul întreg. Fiecare sat, după regiunea în care se află, își are modelul său de casă și de îmbrăcăminte.

Această uniformitate își are explicarea în comunitatea de origine a satului. Generație după generație, locuitorii satului continuă a-și construi locuințele și a-și confecționa îmbrăcămintea după același tipar. Și tot astfel, generație după generație, își păstrează obiceiurile, credințele și până și superstițiile. De la prima vedere, acela care intră în sat are impresia că se află înaintea unei uniformități produse în mod mecanic, prin imitație. Copilul imitează pe tatăl, și așa, în decursul timpului, toată lumea din sat ajunge la aceeași înfățișare. Această primă impresie de uniformitate mecanică a și fost considerată de mulți etnografi și sociologi ca un fapt indiscutabil, pe care ei și-au fundat apoi teoria imitației pentru explicarea etnicului. Explicarea este și la noi în România aproape curentă. În lipsă de etnografi, de cari avem foarte puțini, culegătorii de folklor, bazați pe generalizările sociologice ale lui F. Tönnies [38] și E. Durkheim [39], socotesc că etnicul sătesc, întocmai ca și etnicul popoarelor primitive, este un produs biologic, care apără pe locuitorii satului, așa cum instinctul apără pe animale. Tönnies, în special,

prin deosebirea ce face între comunitate și societate *; cea dintâi izvorâtă din voința speciei, iar cea de a doua, din voința omului ca persoană conștientă, a încurajat printre folcloriștii noștri răspândirea acestei păreri. Ea este răspândită chiar între puținii noștri etnografi. G. Vâlsan [40], dacă nu o susține pe față, îi aduce totuși multe argumente în sprijin **. Părerea este, de altfel, seducătoare prin simplitatea ei. Sociologul nostru Traian Brăileanu [41], într-o scriere voluminoasă despre „Teoria comunității omenești" (1941), o ia ca adevăr fără să o discute măcar. Teoria este, totuși, nu numai discutabilă, dar eronată pe de-a-ntregul.

Imitația curat mecanică, sau asemănată cu funcția instinctului, nu există la om, decât ca fapt întâmplător și fără urmări pentru viața sufletească. În timpul unei conferințe plicticoase bunioară, se poate repeta de unul, ori de mai mulți, căscatul nereținut al unei persoane din asistență, sau un strănut, sau un gest izolat, dar o repetare mecanică de mișcări complicate, fără intenție voită, aceasta este o imposibilitate. Copilul care călărește pe băț și repetă toate gesturile și strigătele omului matur, nu imitează mecanic, ci organizează intenționat mișcările și strigătele sale pentru a-și da înfățișarea de om matur, adică adaptează după slaba lui pricepere imitația la un scop. Dacă scopul îi rămâne neînțeles, imitarea nu se face. Nu s-a născut încă pe lume omul care să imite fapte neînțelese, adică fapte care să nu corespundă unei intenții. La popoarele primitive sunt cazuri în care se imită animalele, dar niciodată fiindcă mișcarea animalelor se impune în mod mecanic, sau instinctiv, ci fiindcă omul primitiv crede că imitând pe animal poate înșela sau poate să-și însușească puterea lăuntrică a acestuia. Imitație pentru imitație nu se poate produce decât prin sugestie,

* F. Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft*, 1935.
** G. Vâlsan, *O știință nouă, etnografia*, Cluj, 1927.

dar aceasta este fără urmări în viața sufletească. În orice caz, n-am putea susține că uniformitatea etnicului este datorită puterii de sugestie pe care părinții o au asupra copiilor, căci atunci uniformitatea etnicului, ca orice sugestie, ar fi absolut inconștientă, aceea ce nu se întâmplă cu locuitorii satului. Este drept că, dacă ai întreba pe un sătean de ce se îmbracă așa cum se îmbracă sau de ce la naștere, la botez, la cununie, la înmormântare, practică obiceiurile pe care le practică, acestuia i-ar fi greu să răspundă, dar din neputința lui de a răspunde nu trebuie să conchidem că față de îmbrăcăminte și față de obiceiuri el este absolut inconștient. Și de aceasta ne convingem de îndată ce schimbăm întrebarea. În loc de a-l întreba de ce face așa cum face, să-l întrebăm: de ce nu se îmbracă ca oamenii de la oraș; de ce nu practică obiceiurile străinilor, când asistă la un botez, la o căsătorie sau la o înmormântare, și atunci vom vedea că aceea ce credeam că nu există la el, există și încă foarte adânc. Conștiința comunității lui de origine cu satul întreg iese numaidecât la iveală. Nu se îmbracă și nu practică alte obiceiuri, fiindcă atunci ar ieși din rândul lumii; din rândul lumii, în care s-a pomenit. Uniformitatea la care el se subordonează nu este o uniformitate produsă în mod mecanic, ci este uniformitatea pe care o cere lumea la care aparține. Ce zice lumea, ce face lumea, ce crede lumea, ce poruncește lumea, pentru el nu sunt sugestii venite de aievea, la care se supune inconștient, ci sunt realități vii sufletești, pe care le poartă cu el, zi și noapte; dacă nu în lumina conștiinței, dar pe pragul conștiinței și gata să intre în funcție ori de câte ori nu sunt urmate. Aceasta se întâmplă, de regulă, în viața sufletească a oricărui om. Cine a învățat să meargă, merge pe drum fără a se gândi la fiecare pas pe care-l face; de îndată ce însă este greșit pasul, conștiința intervine numaidecât; conștiința nu este dispărută prin urmare, ci este numai acoperită, gata să intervină, când cere trebuința. Așa se petrec lucrurile

şi în constituirea comunităţii etnicului. Uniformitatea acestuia se produce nu în mod mecanic, ci prin persistenţa aceleiaşi conştiinţe între locuitorii satului. Aceştia continuă să practice obiceiurile, cum continuă să vorbească aceeaşi limbă. Oare şi limba să fie un produs mecanic? Aşa ar trebui să zicem, fiindcă şi ea păstrează aceleaşi forme în decurs de mai multe generaţii. Dar atunci am pune şi pe orăşeni pe ordinea mecanică, sau biologică, pe care vor unii sociologi şi etnografi să-i pună pe săteni, aceea ce, desigur, este un lucru cu totul necuviincios chiar.

2. — Teoria imitaţiei mecanice nu este singura greşeală care îngreunează progresul cercetărilor etnografice, mai este şi o a doua tot aşa de regretabilă. Aceasta datorită amestecului cu speculaţiile metafizice. Se pretinde anume că manifestările etnicului au la originea lor o gândire specială a omului primitiv; o gândire magică, deosebită de gândirea omului cult european şi că nimic nu se înţelege din viaţa etnicului dacă i se nesocoteşte acestuia logica lui particulară. Se petrece astfel şi cu etnicul aceea ce s-a petrecut mai înainte cu explicarea originii literaturii populare. Cum originea acesteia din urmă era explicată prin mitologia popoarelor plecate din India, aşa şi etnicul în genere urmează să fie explicat prin misterul magiei. Să examinăm pe scurt această rătăcire metafizică.

Sociologii cari au întreprins primele cercetări asupra societăţilor primitive au constatat că afirmaţiile oamenilor primitivi păcătuiesc din punctul de vedere al logicii raţionale. Omul primitiv nu respectă principiul contradicţiei. El afirmă că un lucru este, şi nu este, în acelaşi timp. De asemeni, pentru el, partea unui tot este aci mai mică, aci egală cu totul. Dar aceea ce este mai absurd, la omul primitiv, este puterea magică pe care o acordă cuvântului. Cuvântul este la el realitate. Pronunţând numele unui lucru el crede că intră în stăpânirea acestui

lucru, iar nepronunţând numele unei boale sau al unei primejdii, că scapă de boală şi de primejdie.

Aceste constatări făcute de sociologi ispitiră de îndată pe unii filosofi, — şi înainte de filosofi, pe unii etnografi chiar să le găsească explicarea în existenţa unei logici speciale a omului primitiv. Ispita aceasta nu merse prea departe. L. Lévy-Bruhl[42], cel mai filosof dintre sociologi, se opri la definirea câtorva principii, lăsând altora sarcina de a continua. Din nefericire, continuară, nu sociologii, ci metafizicienii. Teoriile acestora, sprijinite pe o conjunctură favorabilă de împrejurări, — aceste teorii s-au produs tocmai pe când inconştientul lui Freud[43] şi matriarhatul lui Bachofen[44] erau la modă —, nu întârziară de a se înmulţi şi de a câştiga partizani. Aşa ele au ajuns şi până la noi. Ce cuprind aceste teorii? Cu referire la explicarea etnicului, ele sunt aproape de acord a găsi în gândirea etnicului o gândire magică revelatoare de realităţi ontologice transcendente. Gândirea magică, de o parte, şi gândirea logică raţională, de cealaltă parte, ar fi ca două faze ale unui proces de metamorfoză; gândirea magică, fiind matricea din care a ieşit gândirea logică, şi, bineînţeles, mai adâncă şi mai plină de adevăr decât aceasta din urmă. Cum logica raţională are postulate, categorii şi forme de certitudine, aşa ar avea şi gândirea magică. Numai că gândirea magică ar pătrunde în ontologic, pe când logica raţională se menţine pe planul superficial al formei.

Cu toată frumuseţea şi iscusinţa dialectică a acestor speculaţii, ele nu vor întârzia a fi descoperite ca erori. Cercetătorii etnografi de specialitate, străini, le evită din ce în ce mai mult*. La noi, unde nu sunt mulţi cercetători etnografi de specialitate,

* W. Mühlmann, *Methodik der Völkerkunde*, 1938, pag. 142 şi urm.

se întâlnesc destul de des. De aceea, socotim că este bine ca asupra problemei să atragem atenția.

Teoreticienii gândirii magice pleacă de la o greșită înțelegere a gândirii omenești, ca fapt psihologic, și de la o și mai greșită înțelegere a logicii raționale, și apoi pe aceste două greșeli construiesc o teorie a gândirii magice, care nu corespunde la ceva real. De fapt, omul vine pe lume nu cu o gândire în înțelesul propriu al cuvântului, ci vine cu o conștiință, în care se perindă tot felul de stări sufletești; vine cu o conștiință torent, cum a denumit-o psihologul W. James[45], și din acest torent face el o gândire; și aceasta după o lungă perioadă de cultură, și anume, după ce el își stabilește anumite norme de clasare și de raportare a stărilor de conștiință; și, mai ales, după ce intră în stăpânirea unei limbi evoluate de la starea de simplă expresie emotivă la starea de simbolizare a înțelesurilor abstracte. Gândirea în înțelesul propriu al cuvântului, adică, gândirea care duce la cunoștințe obiective, și nu la simple stări subiective, este un produs al culturii, iar nu un dar al naturii. Natura dă omului conștiință intuitivă proteică, din care el trebuie să-și pregătească un instrument de cunoaștere.

De aceste simple adevăruri nu vor să țină seamă teoreticienii gândirii magice. Pentru ei logica rațională este un fel de gândire, potrivită unui anumit tip de om, căreia i s-ar opune, iarăși ca o gândire potrivită altui tip de om, gândirea magică. Odată rătăciți de această eroare, ei inventează precum am mai spus, pentru această din urmă gândire: postulate, categorii și forme de certitudine pentru a face din ea o mentalitate opusă mentalității raționale. Întreaga articulație dintre operațiile logice, prin mijlocirea cărora omul cu cultură își înmulțește cunoștințele, este reconstituită sub altă formă în gândirea magică pentru a-i da acesteia puterea de a avea și ea cunoștințe, și încă de o valoare mai impunătoare de cum sunt acele ale logicii

raționale; cu un cuvânt, omul primitiv, neavând la dispoziția sa decât conștiința intuitivă proteică și servindu-se numai de o limbă nediferențiată de expresia emoțională, are totuși o gândire minune, perfectă gata, prin mijlocirea căreia pătrunde misterele existenței. Cine este ursit să urce calvarul culturii ajunge la simpla logică rațională, cine este însă ursit la magie are de-a dreptul gândirea magică și n-are nevoie de cultură; trăind, el știe pentru ce trăiește, știe și tot adevărul despre lucrurile care-l înconjură.

Înțelegem acum fericirea ce așteaptă pe cercetătorul etnicului sătesc, când se lasă condus de teoria gândirii magice. Tot ce etnicul prezintă ca neînțeles, sau greu de înțeles pentru logica rațională, va trece de partea gândirii magice, unde numaidecât găsește o explicare.

Teorii metafizice, și deci inofensive, vor zice unii! Desigur, inofensive, fiindcă sunt metafizice, dar nu pentru toată lumea. Sunt inofensive pentru acei obișnuiți să se ocupe cu metafizica, dar nu și pentru acei care-și propun să facă cercetări asupra etnicului, mai ales când ei sunt la începutul carierei lor, așa cum este cazul cu mulți tineri la noi. În loc de a merge pe urmele unui Simion Mehedinți, unui G. Vâlsan, Romul Vuia, D. Gusti, mulți dintre tinerii cari cercetează etnicul nostru sătesc, în loc de documentări și de judecăți controlate, se avântă pe aripile imaginației în tot felul de explicări metafizice. Obiceiurile vechi, cum de pildă: obiceiul pe care-l au ciobanii noștri, când urcă primăvara la stână, să-și aprindă primul foc prin frecarea a două lemne; sau găsirea de unelte vechi, cum ar fi plugul de lemn, țăstul-cuptor, închizătoarea secretă de poartă cu drugi dințați; oale cu desenuri caracteristice epocii preistorice și multe altele ca acestea, despre care au scris istoricii noștri, dându-le ca dovezi de vechimea poporului român pe pământul Daciei, sunt luate de către unii dintre tinerii noștri publiciști drept semne

care scot la lumină, din adâncul substratului ontologic al etnicului de sat românesc, conturul spaţiului tracic sau al spaţiului geto-dacic[46]; ba chiar al unui spaţiu grachic, după numele celebrilor tribuni ai Romei, fraţii Tiberius şi Caius Grachus[47], deoarece, după părerea unora dintre aceşti publicişti, dorinţa de a avea pământ este tot aşa de vie în săteanul român de astăzi ca în cetăţeanul Romei din timpul Grachilor. Şi aşa, sub influenţa puterii revelatoare pe care ar fi având-o gândirea magică: doinele, baladele, muzica, jocul, ornamentele de pe vase şi râurii de pe cămăşi, stilul locuinţelor şi, în sfârşit, tot materialul documentar al etnicului românesc iese de sub cercetarea minuţioasă a judecăţii ştiinţifice, pentru a intra în sfera speculaţiilor metafizice. Mult timp pierdut, şi tocmai când el ne este mai scump ca oricând.

Această orientare spre metafizică, pe care o constatăm în scrierile unora dintre tinerii noştri folklorişti şi etnografi, constituie, după părerea noastră, o barieră serioasă în calea cercetărilor asupra etnicului românesc, şi de aceea ne-am permis să aducem întreaga problemă la cunoştinţa Academiei Române, care are datoria să-şi spună cuvântul ori de câte ori în activitatea culturală a ţării se produc îndrumări greşite *.

3. — Cu înlăturarea teoriei că uniformitatea vieţii din etnic este datorită imitaţiei mecanice dintre membrii comunităţii, precum şi a teoriei că manifestările etnicului se explică prin natura particulară a gândirii magice, care ar fi pentru etnic aceea ce este logica raţională pentru omul de ştiinţă, se face liber drumul spre constituirea unei ştiinţe speciale a psihologiei etnicului. Căci atâta vreme cât se crede că etnicul se confundă cu biogeneza animală, nu poate fi vorba de o psihologie specială

* Acest capitol a fost citit în şedinţa Academiei Române din 30 ianuarie 1942.

a etnicului, ci cel mult de un capitol al psihologiei comparate, dacă nu chiar de un capitol al psihologiei animale. De asemenea, dacă se consideră ca adevărată teoria gândirii magice, în acest caz n-are ce căuta o cercetare specială a etnicului unui popor, până ce nu este constituită, ca disciplină universală, o Metafizică a gândirii magice, înlăuntrul căreia diferitele psihologii ale comunităţilor etnice să-şi ocupe locul de simple ilustraţii. Într-un caz, ca şi în altul, etnografii ar trebui să renunţe la autonomia ştiinţei lor şi să aleagă între Biologie şi Metafizică. Din fericire, cele două teorii au fost de scurtă durată. Încurajate la început de primii sociologi, cari s-au ocupat cu civilizaţia popoarelor primitive, ele sunt astăzi părăsite de etnografii specialişti.

Cu liberarea drumului din partea Biologiei şi a Metafizicei, constituirea psihologiei etnicului ca ştiinţă separată nu vine de la sine, ci mai are încă dificultăţi de învins. Principala dintre acestea priveşte definirea obiectului său. Căci domeniul de fapte pe care-l cercetează etnopsihologul nu numai că este vast, dar este în acelaşi timp cercetat şi de alţi oameni de ştiinţă. Intrând într-un sat, etnopsihologul se interesează de locuinţele locuitorilor, de portul lor, de datinele şi de obiceiurile, cum şi de credinţele, de jocurile, de serbările familiale şi calendaristice, de întovărăşirile şi superstiţiile la care locuitorii se supun prin tradiţie, de arta populară şi, în sfârşit, de toate particularităţile sufleteşti ale satului. Dar acestea toate sunt şi pentru alţii obiecte de interes. Geograful, istoricul, istoricul culturii, antropologul, sociologul şi psihologul se interesează deopotrivă de aceleaşi obiecte, fiindcă pentru fiecare dintre ei manifestările sufleteşti ale satului intră în categoria faptelor ce aparţin ştiinţei fiecăruia. Dar pe lângă aceştia, au interes să cunoască viaţa sufletească a satului mulţi alţii. Filologul, istoricul literar, pedagogul, igienistul etc. nu mai puţin vin să cerceteze satul pentru a cunoaşte limba, expresivitatea literară, aptitudinile

intelectuale, condițiile igienice în care trăiesc locuitorii; cu un cuvânt, de sat și de manifestările lui se interesează aproape toți oamenii de cultură, nu numai etnopsihologul. În anchetele monografice asupra satului, întreprinse de școala sociologică din București, de sub conducerea dlui profesor Gusti, precum și în cercetările făcute de Institutul de Biopolitică de la Cluj, de sub direcția dlui profesor Iuliu Moldovan [48], a fost nevoie chiar de echipe compuse din numeroși specialiști, pentru a aduna materialul documentar ce făcea trebuință. Satul, prin urmare, poate forma obiectul mai multor științe, cum, de altfel, este cazul cu numeroase alte obiecte sau înfăptuiri ale naturii. Același obiect însă, când este studiat de mai multe științe, este studiat din diferite puncte de vedere, și tocmai această diferență dintre punctele de vedere constituie criteriul după care se definește știința. Aceea ce numim obiectul unei științe stă în punctul de vedere, pe care și-l fixează omul de știință în studiul său. Întrebarea care este obiectul psihologiei etnicului este, așadar, una și aceeași cu întrebarea: care este punctul de vedere diferit pe care-l adoptă etnopsihologul când studiază viața satului sau viața unui popor, în deosebire de ceilalți oameni de știință?

Singurul punct de vedere care se poate menține deosebit și care nu este adoptat de sociolog, de istoric, de filolog, de antropolog și de toți ceilalți este, după părerea noastră, următorul: Etnopsihologul are să-și îndrepte cercetarea spre condițiile care întrețin între membrii unui grup social, din generație în generație, conștiința comunității lor de origine, de limbă și de destin; aceea ce nu intră în preocupările celorlalte științe. Zicem condiții și nu cauze, fiindcă termenul de cauză este prea pretențios într-o știință care nu poate duce la o constatare de raporturi matematice: și înțelegem prin condiții șirul de fapte sau complexul de împrejurări în care se încadrează în mod permanent, în timp și în spațiu, conștiința comunității.

Condiţiile acestea, care încadrează viaţa comunităţii etnice, constituiesc, este drept, un obiect de studiu şi pentru ştiinţele enumerate mai înainte: în primul rând, pentru sociologie şi pentru istoria culturii; deosebirea punctului de vedere al etnopsihologiei stă însă în aceea că ea are drept scop să descrie, sau să explice, condiţiile comunităţii etnice în legătură cu persistenţa conştiinţei de origine, de limbă şi de destin între membrii ei, pe când sociologia şi istoria culturii au drept scop să descrie şi să explice aceleaşi condiţii, dar în legătură cu instituţiile politice, sociale şi culturale ale unui grup social, fără a ţine seama dacă membrii grupului social au sau nu o conştiinţă de comunitate între ei. Un sociolog american din zilele noastre crede chiar că este indiferent pentru sociologie dacă grupul social are măcar o conştiinţă de orice fel. Este natural, cu toate acestea, ca între sociologie, istoria culturii şi etnopsihologie să existe o legătură strânsă care să impună sprijinul lor reciproc.

Condiţiile în care se încadrează conştiinţa de comunitate etnică sunt variate de la un popor la altul, aceea ce aduce tocmai o serioasă piedică la înaintarea cercetătorilor de etnopsihologie. Comunităţile etnice, chiar când ele trăiesc în condiţii geografice şi biologice asemănătoare, prin structura funcţională a dispoziţiilor lor sufleteşti totuşi, diferă foarte mult una de alta, în aceea ce priveşte conştiinţa de origine, de limbă şi de destin. În această varietate stă piedica de care vorbeam în calea muncii etnopsihologului, dar, în acelaşi timp, în această varietate stă şi îndreptăţirea acestei munci. Cu cât etnopsihologul pătrunde mai adânc în originalitatea unui etnic, cu atât munca lui este mai de folos. Şi cum în adâncul care separă originalitatea unui etnic de altul nimeni nu poate pătrunde cu o egală competinţă, de aceea stricta specializare a etnopsihologului devine o necesitate. Bun etnopsiholog este cineva numai pentru un singur etnic.

4. — După cele arătate până aci, obiectul etnopsihologiei îl formează studiul condiţiilor care întreţin între membrii unui grup social conştiinţa comunităţii, iar la cunoştinţa acestor condiţii se ajunge prin interpretarea materialului etnografic. Aceea ce se înfăţişează etnopsihologului la intrarea sa într-un sat nu sunt condiţiile care întreţin conştiinţa etnicului, ci sunt exteriorizările determinate de aceste condiţii. Dacă mâine, peste un an sau peste zece ani, etnopsihologul, intrând în acelaşi sat, găseşte aceleaşi datine, aceleaşi credinţe şi obiceiuri, acelaşi port şi acelaşi ceremonial în serbări, aceasta nu este din cauză că fiecare locuitor al satului a însemnat în registrul memoriei sale de cum să se poarte, cum să vorbească sau cum să petreacă, ci fiindcă neschimbate au rămas în el condiţiile vieţii sufleteşti. În registrul fiecăruia, înţeleg pe locuitorii satului nostru, stă o singură însemnare, dar aceasta adânc, aşa ca să nu se şteargă: voi face ce face toată lumea. De un registru în memoria fiecăruia în parte nu este nevoie. Dacă un locuitor uită ce trebuie făcut, în o anume zi, este de ajuns să se întâlnească cu primul consătean care-i va aduce aminte. Datinele, credinţele, obiceiurile, toate se continuă neschimbate, câtă vreme rămân neschimbate condiţiile sufleteşti care au creat pe acest „atotştiutorul" care se cheamă toată „lumea". Şi între aceste condiţii, aceea care stă la baza tuturor este neîncrederea locuitorului de sat în propria sa gândire şi simţire. Această neîncredere a lui are un lung şi dureros trecut. Ea este urma atavică a fricii pe care a simţit-o omul faţă de natura înconjurătoare încă de la originea sa.

Omul şi-a început viaţa sufletească pe pământ sub stăpânirea copleşitoare a slăbiciunii sale. El este, la naştere, mai slab ca orişicare alt animal. Dar, totdeodată, este singura fiinţă pe pământ capabilă de perfecţionare. Conştiinţa nimicniciei i-a dat imbold spre perfecţionare, şi de la aceasta a venit mân-

tuirea sa. Frica întrucât a trezit conştiinţa în mod permanent, a făcut din om o fiinţă sociabilă. Sociabilitatea a adus apoi cu sine tradiţia, şi cu aceasta prima armătură solidă pentru om. Societăţile primitive s-au închegat şi dezvoltat organizate pe tradiţii. Acestea au înlocuit funcţiunea instinctelor, care lipseau. La această armătură n-au renunţat societăţile omeneşti, nici până astăzi. Dar de la armătura societăţilor primitive până la a acelor de astăzi, ce deosebire!

În mai puţin de zece mii de ani, interval de timp foarte scurt faţă de milioanele de ani cât a trăit omul pe pământ în stare de sălbăticie, tradiţia primitivă s-a transformat în cultura morală şi raţională de astăzi. Armătura omului de astăzi este cultura, pe care societatea i-o transmite, învăţându-l a o utiliza de la naştere.

La această cultură s-a ajuns prin contribuţia tuturor popoarelor. Fiecare popor, în limita potenţialului său de originalitate, a contribuit cu ceva, şi contribuţia fiecăruia, prin împrumuturi reciproce, a devenit avutul tuturor. Şi, totuşi, fiecare popor îşi are drumul spre progres deosebit; îşi are etnicul său. Fiindcă, deşi în fiecare popor există condiţii de înaintare şi unde nu sunt, sau sunt slabe, se pot suplini prin împrumuturi, dinamica acestor condiţii însă nu este pretutindeni la fel. Popoarele evoluează într-un tempo diferit unele de altele. Unele îşi găsesc repede o structură sufletească echilibrată, pe care o păstrează multe secole în şir; pe când altele sunt veşnic în căutarea unui echilibru şi îşi modifică structura de la un secol la altul. Fizionomia etnicului de această structură depinde. De aceea, în loc de a constata în evoluţia popoarelor spre cultura raţională şi morală o uniformitate care să se asemene cu aceea pe care o au plantele în creşterea lor, constatăm o mare deosebire de la popor la popor. Ceva mai mult. Evoluţia spre cultura raţională şi morală nu şterge deosebirile dintre popoare, ci, din potrivă, le adânceşte, pentru a le utiliza apoi în profitul culturii însăşi.

Nu insistăm mai mult asupra acestei constatări, fiindcă ea este făcută de mulţi oameni de ştiinţă şi este de multă vreme făcută. Ea confirmă, de altmintreli, legea diferenţierii organismelor în lumea întreagă, şi poate fi chiar socotită ca o simplă aplicaţie a acesteia.

Această constatare, şi anume, că fiecare popor în contribuţia pe care el o dă la progresul omenirii îşi păstrează originalitatea sa şi că numai mulţumită păstrării acestei originalităţi el poate fi de folos culturii generale omeneşti, atrage asupra popoarelor de astăzi îndatorirea de a reflecta asupra etnicului, pe care potrivit firei sale îl are fiecare dintre ele, pentru ca în acord cu acest etnic să-şi dirijeze activitatea culturală.

Îndatorirea aceasta n-a scăpat atenţiei vigilenţilor conducători de stat din zilele noastre. Dovada o avem în multiplicarea cercetărilor de etnografie făcute din iniţiativa Statului şi, mai ales, în interesul cu care publicul cel mare urmăreşte rezultatele acestor cercetări. Problema este pusă, etnicul este chiar la modă, dar metodele prin care se urmăreşte rezolvarea problemei nu sunt totdeauna dintre cele mai fericite.

Unii cercetători se mărginesc la studierea condiţiilor materiale şi morale în care se dezvoltă viaţa satelor şi socotesc că, din momentul ce au descris organizarea acestei vieţi sub raportul proprietăţii, al familiei, al obiceiurilor etc., prin aceasta au sfârşit prin a cunoaşte şi etnicul poporului. Alţii se mulţumesc cu mai puţin. Pentru aceştia, curentele literare sau filosofice, dacă nu chiar moda îmbrăcămintei, destăinuiesc tot etnicul. Poporul francez, bunioară este raţionalist şi universalist, fiindcă a avut pe Descartes şi are o limbă literară cu circulaţie universală; poporul englez, din potrivă, este practic şi individualist, din motive cam de aceeaşi natură; şi aşa cu toate popoarele. Pentru aceşti cercetători, sunt destul câteva manifestări, bătătoare la ochi, pentru ca, pe temeiul lor, să găsească etnicul

unui popor. Problema este însă de o prea mare însemnătate, pentru ca deslegarea ei să fie abandonată unor asemeni metode improvizate.

Condițiile materiale și morale în care se dezvoltă viața de sat, oricât de caracteristice pentru etnic ar fi ele, sunt ale unei singure pături sociale și nu ale poporului întreg; de asemenea, orice alte condiții luate în parte, pe lângă că aparțin unei clase sociale, aparțin în tot cazul și unei epoci din viața poporului; etnicul trebuie să fie definit, însă, ținându-se seama de toate păturile sociale, precum și de o durată cât mai extinsă din viața poporului, căci numai așa ne apropiem de cunoașterea fondului lui original. Poporul vechiu elin apare, în Iliada lui Omer[49], eroic; în filosofia lui Plato și Aristoteles[50], meditativ; în perioada de la sfârșit, cu tendințe mistice; care din aceste aparențe exprimă adevărul etnic ? Tot astfel, cetățenii Romei erau împărțiți, în aceea ce privește credințele religioase, cel puțin în două categorii: unii cari credeau în ele și alții cari nu credeau în ele; între acei cari nu credeau în ele, erau chiar acei însărcinați să le celebreze oficial. Relativ la aceștia, ni se spune, ca de un fapt cert, că preoții oficiali ai credințelor în preziceri nu se puteau abține de a râde între ei, ori de câte ori se întâlneau. Prin urmare, este cazul și aci de a ne întreba: care este adevăratul etnic al Romei ?

În mod practic, s-a răspuns la asemeni întrebări, recurgându-se la numărătoare. Caracterul etnic al unui popor l-ar da, în consecință, clasa socială cea mai numeroasă. Și cum clasa socială cea mai numeroasă o constituiesc, în multe țări, și la noi mai ales, locuitorii satelor, etnicul s-ar confunda astfel cu sufletul satului. Răspunsul acesta aduce o înlesnire practică, dar din punct de vedere științific nu rezolvă problema. Originalitatea unui popor, originalitatea de care depinde viitorul acestuia, nu este condiționată de numărul, ci de calitatea sufletească

a fiilor săi, sau mai precis vorbind: de tipurile vocaţionale din mijlocul populaţiei sale. După modul cum aceste tipuri sunt distribuite la sat şi la oraş şi, mai ales, după nivelul de vitalitate fizică şi morală la care stau aceste tipuri, se poate face un pronostic cu şanse de a fi confirmat de viitor. Etnopsihologul face, aşadar, o greşeală dacă se opreşte la câteva manifestări ale etnicului, fie acestea cât de bătătoare la ochi. El trebuie să pătrundă cu studiul său până la structura condiţiilor adânci şi permanente de tipologie rasială, şi să nu se mulţumească cu obişnuitele clasificări ale statisticii: ştiutori şi neştiutori de carte; cunoscători sau necunoscători ai limbii recunoscute ca preponderantă în stat: credincioşi la o confesiune bisericească sau alta etc.; asemeni clasificări sunt şi ele importante, dar numai ca simple indicaţii.

Bineînţeles, descoperirea condiţiilor adânci şi permanente, în faza actuală a cunoştinţelor de etnografie, este o întreprindere din cale afară de grea. Ea depăşeşte puterile de muncă ale unui singur om de ştiinţă. Poate şi chiar ale unei întregi generaţii de etnopsihologi. La descoperirea lor nu se poate ajunge deci decât treptat, prin o muncă metodică. Pentru organizarea colaborării între specialişti şi pentru uşurinţa clasificării materialului documentar, este însă nevoie, în primul rând, de o ipoteză de îndrumare, aşa cum se obişnuieşte în multe alte ştiinţe, şi care de aceea se şi numeşte, în mod obişnuit, ipoteză de muncă. În cazul cercetărilor de etnopsihologie, ipoteza de îndrumare trebuie să o dea, după părerea noastră, psihologia omului individual, considerată din punctul de vedere genetic. Evoluţia sufletului colectiv al unui popor nu reproduce, bineînţeles, evoluţia omului individual, dar nici nu o contrazice. Evoluţia sufletului colectiv de popor este mai complicată de cum este aceea a sufletului de om individual, dar evoluţia acestuia din urmă, în orice caz, poate servi drept normă ipote-

tică pentru cea dintâi. Noi am adoptat, precum s-a văzut din definiția dată obiectului etnopsihologiei, ca ipoteză de îndrumare, deosebirea dintre cele trei stadii ale conștiinței etnice: conștiința comunității de origine, de limbă și ⟨a⟩ comunității de destin. Prin această ipoteză, pe care o supunem verificării cercetătorilor etnografi și folcloriști, am voit să înțelegem că în sânul omenirii, întru cât omenirea evoluează spre o cultură rațională și morală, se produc treptat comunități conștiente de originea lor, de limba lor și de destinul lor. Nu toate popoarele trec consecutiv prin aceste trei stadii. Sunt unele care se opresc la primul, altele la al doilea și câteva numai ajung până la al treilea. Comunitatea etnică din primul stadiu condiționează legătura dintre membrii ei prin conștiința acestora de a fi de origine comună. Această conștiință se învederează prin păstrarea datinelor, obiceiurilor și a tuturor tradițiilor în port și muncă, așa cum le întâlnim prin satele noastre. Conștiința n-are nevoie să fie totdeauna luminată; destul că ea pândește din umbră la continuitatea uniformă a vieții din comunitate. Acest stadiu corespunde, în evoluția omului individual, la starea de primă orientare a conștiinței lui în societate; când raporturile de la om la om sunt reduse la acelea de contact direct: imitație, întovărășiri după vârstă, ceremonial simbolic și de familie, participare la datine, jocuri și obiceiuri etc., adică la raporturi susținute pe intuiția persoanei. Conștiința comunității de limbă, care formează al doilea stadiu, presupune între membrii comunității raporturi extinse, mijlocite de limbă. Limba intră și ea în raporturile de contact direct, adică în viața comunității din primul stadiu, unde ea este susținută pe intuiția persoanei; dar limba are și virtualități care depășesc contactul direct, și anume are virtualitățile culturale de diferite grade, prin care se ajunge la o conștiință de comunitate între oameni numeroși, locuind pe un teritoriu care trece dincolo de hotarele satului; limba,

adică, prin virtualitățile ei, unifică și aceea ce nu unifică originea. Multe popoare își datorează unitatea lor națională limbii, iar nu originii. În evoluția omului individual, acest stadiu corespunde la starea conștiinței orientate prin o cultură organizată și dirijată. În sfârșit, în comunitățile cu conștiința de destin, membrii comunității sunt legați între ei prin înfăptuiri istorice, la care au participat sau au consimțit și care pun în cumpănă viitorul lor și al copiilor lor. În evoluția omului individual, acest al treilea stadiu corespunde conștiinței cetățeanului hotărât să se solidarizeze cu destinul comunității sale, din convingere intimă și liberă.

Etnicul nostru românesc are particularitatea de a prezinta câteșitrele aceste stadii. Stadiul întâi, etnicul sătesc, este reprezintat printr-un material bogat și care este extins pe o perioadă de timp extrem de lungă, fiindcă începe de la perioada neolitică; stadiul al doilea, bine închegat prin conștiința unității culturale; iar stadiul al treilea începe cu ultimele mari războaie, după toate semnele într-un chip fericit.

5. — Să luăm acum în parte și în mod mai amănunțit cunoștință de cele trei stadii ale etnicului românesc.

Etnicul românesc a fost constituit prin contribuțiile diferitelor seminții de popoare, dinlăuntrul hotarelor Daciei vechi, seminții apropiate între ele și unificate, în decursul unui lung șir de secole într-o singură națiune română, sub influența conștiinței dobândite despre comunitatea lor de origine, despre comunitatea lor de limbă și despre comunitatea lor de destin. Conștiința comunității de origine a dat structura etnicului sătesc: obiceiurile, credințele, portul și arta țărănească, păstrate și astăzi de numeroase sate, așezate pe o largă suprafață din teritoriul țării noastre. Ea a avut primul rol în constituirea etnicului românesc și acest rol îl va păstra totdeauna. Cu diferențierea orașelor de sate și cu organizarea progresivă a statului românesc,

la conştiinţa comunităţii de origine s-a adăugat, cu un rol din ce în ce mai preponderent, conştiinţa comunităţii de limbă, din care s-a ridicat aceea a unităţii de cultură naţională. Iar, sub continua ameninţare a soartei neamului, plămădită prin îngrijorarea războaielor tragice şi a hotărârilor eroice, la aceste două, s-a adăugat în al treilea stadiu de dezvoltare, conştiinţa comunităţii de destin: „unul ne este destinul la toţi Românii", sub a cărei influenţă ne găsim astăzi.

Conştiinţa comunităţii de origine a produs etnicul sătesc. Că acest etnic este produs sub influenţa unei conştiinţe, nu face îndoială. Am spus-o mai înainte, şi revenim asupra acestui adevăr prin câteva cuvinte. Orişicât am numi organizaţia satului o organizaţie primitivă, ea nu este totuşi o comunitate animală; nu este chiar o adunătură de sălbatici. Sălbaticii se grupează în hoarde constituite prin înrudirea de sânge, dar gruparea lor se datorează mai mult condiţiilor de viaţă biologică şi excepţional numai celor de viaţă sufletească. Satul românesc, cum şi de altminteri orice sat din Europa, îşi găseşte unitatea sa socială în datul unei conştiinţe de comunitate omenească. Nu aflăm sat în Europa care să-şi caute ascendenţa într-un animal sau într-un obiect al naturii, aşa cum fac multe hoarde de sălbatici. Negreşit, conştiinţa comunităţii de origine nu o are satul european într-o lumină vie, dar el o are cu toate acestea, fiindcă numai aşa se explică integrarea lui sufletească în organizaţiile sociale şi culturale pe care le aduce cu sine statul naţional, în care intră toate statele europene. Hoardele de sălbatici sunt refractare organizărilor de stat naţional; trăiesc şi mor în structura lor primitivă, fără putinţă de a se integra în organizări superioare de cultură, aceea ce a şi îndreptăţit pe unii antropologi să le considere ca resturi degenerate şi nicidecum ca forme de început ale evoluţiei istorice a omenirii.

Conştiinţa comunităţii de origine are pentru exprimarea sa în satul românesc, un organ foarte viu, care se cheamă: gura lumii. Cum face lumea; cum crede lumea; cum hotărăşte lumea. Săteanul se orientează după lume. Nu după o lume abstractă sau cu o existenţă transcendentă lui, ci după lumea care-l înconjură şi a căreia realitate el o simte trăind în obiceiurile şi credinţele pe care le-a pomenit de când s-a născut. Această lume dătătoare de obiceiuri şi de credinţe, stă strajă şi călăuză întregii sale activităţi. Memoria, judecata, gustul pentru frumos, aprecierea de ce-i bine şi de ce-i rău, precum şi toate facultăţile lui spirituale se sprijină şi nu pot fi înţelese în manifestările lor, decât raportate la lume; iar această lume este însăşi comunitatea lui de origine, iar nu o autoritate impusă cu de-a sila. Revolta în contra lumii, adică în contra obiceiurilor şi a credinţelor satului, revoltă pe care o întâlnim aşa de des la omul de oraş, pentru sătean este o scrânteală de minte; el nu-şi poate concepe fiinţa, ca deosebită de lume. El formează cu ea o unitate nedespărţită. De aceea, unui sătean nu-i vine niciodată în minte să întrebe: de ce la naştere, la nuntă, ori la înmormântare obiceiul este aşa şi nu altminteri; de ce iarăşi credinţa că anumite semne duc la prevestiri rele şi nu la unele bune; de ce, în sfârşit, descântatul, când este să-l facă, trebuie să-l facă repetând anumite cuvinte şi nu altele, fiindcă asemeni întrebări i se par la fel de ridicole cu întrebările: de ce s-a născut cu ochii căprui şi nu albaştri, de ce este înalt şi nu este scund şi altele ca de-al-de-astea. Întrebări de felul acestora şi le pune numai omul care a ajuns să-şi facă din experienţa sa personală un criteriu de judecată, aceea ce săteanul este departe de a face. Săteanul este condus, nu de „eul" personal, ci de „eul colectiv" al lumii. Supremele sale convingeri şi le exprimă la plural: „noi sătenii", „noi bătrânii", „noi tinerii", „noi femeile". Totdeauna „noi",

nu „eu". La persoana întâi de la singular, vorbesc în sat numai aceia cari au dobândit deprinderi de şcoală.

Obiceiurile, credinţele, portul, întovărăşirile la joc şi la muncă, tehnica muncii în genere, arta populară etc., cu un cuvânt, tot etnicul sătesc poate fi înţeles numai ţinând seama de această identificare a săteanului în sufletul colectiv al „lumii satului". Constatarea aceasta nu este nouă; ea a fost făcută şi de mulţi alţii; aproape chiar în aceleaşi cuvinte. Din nefericire însă, constatarea aceasta, odată făcută, n-a fost folosită pentru a scoate din ea îndrumările necesare cercetărilor etnografice, ci a servit de bază la tot felul de speculaţii sociologice şi metafizice, iar aceia care au avut oroare de speculaţii s-au mărginit la strângere de material etnografic. Desigur, aceştia din urmă erau mai folositori ştiinţei, de cum erau ceilalţi, dar nici ei nu serveau ştiinţei lor în mod desăvârşit. Etnopsihologia trebuie să fie ceva mai mult decât o ştiinţă ajutătoare istoricului culturii; ea trebuie să ambiţioneze a găsi îndrumări, nu numai pentru viitoarele cercetări etnografice, dar şi pentru educaţia şi conducerea politică a naţiunii, asupra căreia se aplică.

6. — În cercetarea obiceiurilor şi a credinţelor unui sat, prima regulă care se impune etnografului este ca el să se asigure că aceste obiceiuri şi credinţe sunt în adevăr în actualitatea vieţii satului, iar nu simple născociri sau lucruri citite prin cărţi. De aceea, este de datorie o cât de prelungită şedere printre săteni în acest scop. Dacă s-ar putea, etnograful ar trebui să ia cunoştinţă de obiceiurile şi credinţele satului, nu prin întrebări puse, ci lăsând ca obiceiurile şi credinţele să se actualizeze în faţa lui. În felul acesta el îşi dă seama de sinceritatea şi de prestigiul lor; date pe care nu le poate avea din informaţiile dobândite prin întrebări. Graba de a culege cât de mult etnic, de la orişice informator şi câteodată chiar prin corespondenţă scrisă

între necunoscuţi a produs multe rătăciri în etnografie şi în special mult discredit pentru culegerile de folklor. Cercetătorul de etnic nu trebuie să uite că ştiinţa etnografiei este o ştiinţă de observaţie şi ca orice ştiinţă de observaţie trebuie să se fundeze pe o intuiţie lămurită, pe care în domeniul etnicului nu o poate avea cineva decât prin trăirea manifestărilor etnice. Ţinându-se seama de aceste îndatoriri, se poate ajunge în urmă la alcătuirea unei hărţi etnografice, în care sufletul etnic al unui popor este arătat ca într-o oglindă. Dacă însă nu se ţine seama de aceste îndatoriri, harta etnografică, alcătuită pe bază de informaţii superficiale, este fără valoare ştiinţifică şi poate fi interpretată după interesul aceluia care a alcătuit-o. Spunem toate aceste lucruri banale, fiindcă, în zilele noastre, lupta care se dă între popoare pentru dovedirea constituţiei lor etnografice a făcut din falsificarea hărţilor etnografice o afacere de stat[51]. Sunt guverne care cred că pot servi popoarelor ce conduc prin organizarea sistematică a falsificării hărţilor etnografice *.

Cercetările întreprinse asupra altor manifestări etnice, ca: stilul locuinţei, portul, construcţia uneltelor de lucru şi de gospodărie casnică, desenurile şi armonizarea culorilor pe diferite obiecte etc., necesită o şedere mai redusă în mijlocul sătenilor, deoarece aceste manifestări se intuiesc repede, şi de multe ori cu ajutorul fotografului, fără ca să fie nevoie de prezenţa chiar a cercetătorului. În schimb, aceste manifestări cer de la etnograf o mai mare iscusinţă în ceea ce priveşte stabilirea originalităţii lor. Unele dintre ele sunt de-a dreptul marfă care circulă din sat în sat; altele sunt datorite unor specialişti, care îşi mută reşedinţa din loc în loc, după cum cer interesele comerciale. În afară de acestea, legătura lor cu conştiinţa de comunitate a

* Comp. Vintilă Mihăilescu, *Ueber die ethnogr. Karte des Grafenl. Teleki*, „Bul. Soc. rom. de Geografie", 1940, pag. 233.

lumii satului, nefiind atât de strânsă, cum este aceea a obiceiurilor şi a credinţelor, face ca ele să fie mai expuse influenţelor venite din vecinătate. Totuşi, cu totul libere de sub etnicul sătesc, nu sunt nici ele. Inovaţiile în stilul locuinţei şi al îmbrăcămintii se strecoară cu mare greutate. O unealtă nouă, fie ea cât de practică şi cât de ieftină, nu înlocuieşte pe cea veche, deşi aceasta este fără calităţi, decât treptat. Ea trebuie să fie adoptată mai întâi de un fruntaş al satului, să-şi facă un lung stagiu până ce să fie adoptată de toată lumea. Furca de tors, în forma ei primitivă, bunăoară, îşi ţine locul la brâul ţărancelor noastre, cu toate că multe dintre acestea cunosc furca în modele noi şi îşi dau seama de neajunsurile celei vechi. Tot astfel şi cu celelalte unelte de gospodărie. Săteanul le înlocuieşte cu greu, deşi nepotrivirea lor cu cerinţele practice ale vieţii îi este câteodată vădită. Toate aceste unelte fac oarecum parte din ritualul credinţelor şi au prin acestea un rost în ursita vieţii sale. Plugul şi boii trebuie tămâiaţi înainte de a ieşi la prima arătură de primăvară, slujbă ce nu se poate face la orice maşinărie; jugul boilor îşi are fixate forma şi materialul, deci nu poate fi înlocuit cu hamul de piele; tot aşa: războiul de ţesut, vârtelniţa, căldarea, pirostriile, ceaunul, vătraiul, făcăleţul şi multe altele, nu fiindcă sunt simple şi deci ieftine, ci fiindcă în ele se prelungeşte felul de a simţi al săteanului. În structura lor simplă îşi găseşte săteanul liniştea şi ordinea sa la lucru. Înainte de a-l obliga să-şi înnoiască acest vechiu inventariu de unelte, — dacă este ca obligaţia să fie executată şi deci să fie spre folosul lui —, trebuie pregătit ca sufletul lui să preţuiască uneltele dintr-un alt punct de vedere, de cum făcea el până acum. Trebuie găsit mijlocul, ca el să preţuiască tehnica muncii cu altă măsură ca în trecut. În trecut, tehnica muncii nu este preţuită pentru valoarea sa proprie; este o simplă tradiţie anexată altora. Înaintea ei treceau şi trec obiceiurile şi credinţele, fie cât de păgubi-

toare. „Când soarele este aproape de asfinţit să încetezi din lucru", după o credinţă a locuitorilor din jud. Ialomiţa *. „Orice lucru să-l începi lunea, iar marţea şi sâmbăta sunt zilele morţilor şi orice lucru ai începe în ele nu iese la capăt bun". „Dar lunea să nu înveţi boii la jug". „Marţea, joia şi sâmbăta nu se începe nimic, căci nu-ţi iese cu spor". „Vinerea sau sfânta Vineri este o zi în care femeile se abţin de la multe lucruri, precum: pieptănatul, măturatul în casă, facerea de leşie etc., căci este rău de boală" **. „Miercurea nu se spală cămaşa, că pe ceia lume bei zoală (leşia cu care se spală cămăşile)", cred locuitorii din judeţul Iaşi. Iar cei din alte judeţe cred că miercuri să nu te cârpeşti, că nu ţine cusătura. Joi după Sf. Paşti şi toate joile până la a noua săptămână după Sf. Paşti, este interzisă munca, după credinţa din Bucovina, din Vâlcea şi din multe alte localităţi. Duminica, dacă tai păsăre sau orice dobitoc, dacă te lai, dacă sădeşti plante, dacă cioplești sau faci orice fel de muncă, te aşteaptă focul, pe lumea aceasta şi pe cealaltă ***. Nu este zi din săptămână care să nu-şi aibă oprelişteа****. Şi cu toate acestea, nu se mărgineşte, la atâta numai, puţina trecere, pe care o are tehnica muncii, la sătean. La zilele nefaste, care-l opresc de la muncă, trebuie să mai adăugăm deprinderile consacrate prin tradiţie şi care fac din el un muncitor fără încredere în experienţa şi judecata sa personală. Conştiinţa comunităţii hotărăşte pentru el. Când începe aratul de primăvară, când însămânţatul şi strângerea recoltei, ce sămânţă să aleagă, ce vite să crească şi în

* Artur Gorovei[52], *Credinţi şi superstiţii ale poporului român*, Ediţia Academia Română, 1915.

** Comp. Artur Gorovei, *Op. cit.* ; N. Cartojan[53], *Cărţile populare în literatura românească*, vol. I, pag. 158.

*** Artur Gorovei, *Op. cit.*, pag. 109.

**** Este de prisos să înşirăm toate zilele de sărbătoare; numărul lor exagerat este cunoscut de toţi.

ce condiții să le crească etc., toată organizarea muncii agricole, cu un cuvânt, este bazată, nu pe inițiativa personală, ci pe exemplul dat de toată lumea. Munca este o datorie, iar izvor de bogăție și putere este numai prin întâmplare sau prin noroc.

Tehnica muncii este înglobată ca o anexă în tradiție așa că nici o inovație nu se poate face înlăuntrul ei, până ce nu se schimbă tradiția. Alegerea zilei când începe aratul, semănatul sau culesul recoltei, înlocuirea uneltei vechi cu una nouă; îngrijirea de sănătatea vitelor și de hrana lor, întovărășirea cu alții la muncă, precum și toate mișcările pe care le face săteanul în scop gospodăresc sunt hotărâte de tradiția satului și nu de judecata sa personală. Oricâtă experiență ar avea săteanul, mai tare decât experiența lui este tradiția satului.

Și aci este locul de a face o observație pe care mulți au făcut-o, dar după ce au făcut-o au și uitat-o de îndată. Un sătean luat aparte poate fi ușor convins că felul lui de muncă este greșit și că trebuie schimbat numaidecât. El făgăduiește că pe viitor va semăna și va prăși porumbul altfel decât până acum. Sinceritatea convingerii lui nu lasă nici o îndoială. Cu toate acestea, când vine semănatul și prășitul porumbului, el muncește așa cum a mai muncit. L-au convins alții de contrar? Nu, ci pur și simplu: convingerea cea nouă, pe care a făgăduit-o, a plutit la el pe deasupra voinței, fără a fi fost în stare să-l determine la o schimbare. Căci convingerea, ca să prindă într-o minte de om și ca să aibă urmări în activitatea acestuia, trebuie să fie sprijinită pe o anumită organizare de funcții sufletești. Ea are o tehnică prin care se realizează, cum are orice muncă în genere. Dacă nu funcționează această tehnică, atunci convingerea nu reușește să prindă. Primul rol în funcționarea acestei tehnici îl joacă mecanismul vorbirii. La începutul convingerii stă cuvântul. După natura pe care o are înțelesul cuvântului este și natura convingerii la om. La omul la care cuvântul nu

este împreunat cu un înţeles bine definit şi obiectiv, ci este legat de o actualitate sufletească subiectivă, convingerea este puţin solidă. Ca să dureze la el o convingere, trebuie ca aceasta să se sprijine pe o deprindere: să fie expresia unui sentiment permanent sau să fie în acord cu actualitatea sufletească a mediului social. Cazul în care se găseşte tocmai săteanul. Convingerea săteanului se reazămă pe actualitatea sufletească a conştiinţei satului; adică, el are convingerea pe care o are toată lumea şi care este fixată în zicători, credinţe şi proverbe. Un sătean, de etnic curat românesc, vede cu ochii lui şi aude cu urechile lui, dar judecă şi, mai ales, conchide în zicători, credinţe şi proverbe. În mod excepţional, dacă este luat deoparte şi dacă starea lui sufletească stă sub influenţa unor sentimente puternice, el adoptă o convingere nouă şi o adoptă chiar în mod sincer, dar de îndată ce reintră în lumea satului, convingerea cea nouă a pierit şi el revine la aceea ce a crezut şi a făcut totdeauna.

O confirmare a acestei caracteristici o aflăm indirect în practica întovărăşirilor dintre săteni. Are săteanul nostru înclinare pentru întovărăşiri cu alţii? Da, când este vorba de joc, cântec şi petrecere; fiindcă la acestea nu este nevoie de o organizare contractuală, după un program de lucru discutat şi bazat pe răspunderea fiecărui tovarăş, ci este mai mult o organizare între anonimi, în care colaborarea este fixată de tradiţie, în mod uniform. Pentru întovărăşirea la joc, cântec şi petrecere săteanul nostru are multă înclinare. Danţurile şi colindele constituiesc chiar o parte însemnată şi originală a etnicului sătesc. Până la vârsta de maturitate se pare că nu este sătean care să nu fi făcut parte din asemeni întovărăşiri. În schimb, întovărăşirile, în scop de producţie economică, care cer un plan de lucru şi răspundere nu sunt încercate. Lucrul de tovărăşie miroase a sărăcie, zice un proverb. Conştiinţa de comunitate leagă pe membrii satului între ei, în mod trainic, prin obiceiuri şi tradiţii,

dar ea nu este o conştiinţă de solidarism, în înţeles economic. Această din urmă conştiinţă trebuie educată în mod special, ea nu răsare de-a dreptul din etnicul sătesc. În această privinţă, sociologul F. Tönnies are dreptate să insiste asupra marii diferenţe dintre comunitate şi societate; comunitatea este etnic, iar societatea este organizarea bazată pe un plan de lucru şi pe răspundere personală.

7. — Cu cât mai amănunţite şi mai bine conduse sunt cercetările făcute asupra etnicului sătesc, cu atât constatarea de la care am plecat se verifică mai mult. Conştiinţa comunităţii de origine dirijează întreaga activitate a săteanului. Săteanul se simte liniştit şi asigurat când se ştie în acord cu lumea satului. Munceşte după tradiţie, cum după tradiţie practică toate obiceiurile de familie. Este aceasta o dovadă de pasivitate, venită prin influenţa fatalismului oriental, aşa cum au scris şi scriu încă mulţi etnografi metafizicieni? Dar unde începe şi unde sfârşeşte orientul şi influenţa lui, deoarece sătenii din toate ţările pământului arată aceeaşi pasivitate? Săteanul francez şi german sunt tot aşa de pasivi ca şi cel român. Singurii săteni întreprinzători pe suprafaţa pământului sunt aceia cari îşi părăsesc etnicul lor originar şi se duc să exploreze terenurile virgine ale unei ţări străine, aşa cum s-au petrecut lucrurile în timpul colonizării Americii de Nord, dar aceştia numai săteni adevăraţi nu pot fi socotiţi, ci mai curând sunt burghezi, cu suflet de negustori *. Sătenii adevăraţi sunt lipsiţi de spirit întreprinzător, întrucât viaţa lor este dirijată de conştiinţa unei comunităţi de origine. Nu faptul că sunt născuţi în Franţa, Germania sau România determină pasivitatea lor, ci faptul că sunt născuţi şi trăiesc într-un etnic sătesc. Cu încetarea influenţei aces-

* T. Herseni[54], *Sociologia rurală*, în „Revista de Filosofie", 1941 ianuarie.

sunt atâtea motive preţioase de artă, că munca depusă pentru alegerea lor este totdeauna răsplătită cu prisos. Entuziasmul, pe care l-a arătat şcoala romantică germană, din secolul trecut, pentru literatura populară, tocmai acestei cauze se datorează. Asemenea şi la noi: poeţii şi literaţii de frunte, începând cu Vasile Alecsandri şi cu Mihai Eminescu, au împrumutat multe imagini şi locuţii fericite din bogatul tezaur al poeziei populare. Întregul etnic poate servi în acelaşi scop lumii şcolare. O educaţie este cu atât mai temeinică, cu cât ea găseşte o mai adâncă rezonanţă în sufletul elevului, iar o asemenea adâncă rezonanţă o dă numai armonia dintre etnic şi şcoală. Educaţia trebuie să se clădească pe etnic.

8. — De altminteri, acesta este şi drumul pe care îl urmează dezvoltarea culturii orişicărui popor sănătos. Numai că şcoala procedează într-un cadru redus şi prin mijloace puse sub direcţia unei ştiinţe metodice, pe când cultura se dezvoltă într-un cadru larg şi prin mijloace care ies de sub stăpânirea omului. Etnicul sătesc a evoluat la etnicul românesc de astăzi, întregind la conştiinţa comunităţii de origine, conştiinţa comunităţii de limbă şi de destin, tot prin selectarea elementelor sale proprii. Limba vorbită de comunitatea satului cuprinde în ea virtualităţi infinite. Din acestea sunt realizate în viaţa satului numai acelea care ajută expresivitatea intuitivă. Cuvântul săteanului este un cuvânt-gest. El exprimă stări sufleteşti subiective şi prea puţin înţelesuri obiective. Pe acestea din urmă săteanul n-are nevoie să le exprime, cu tot dinadinsul, deoarece ele sunt prezente în mintea tuturor sătenilor sub formă de credinţe şi de proverbe; ele circulă în întreg satul ca un avut comun. Pentru o comunitate însă mai extinsă, aceste realizări sunt insuficiente. Oamenii cari au pierdut conştiinţa comunităţii de origine, fiindcă trăiesc în aglomerări mari de populaţie, unde nu se mai

ştie de origine, au nevoie de o limbă cu o altă structură şi cu o altă valoare de circulaţie. Cuvintele acestei limbi trebuie să fie fixate de un înţeles obiectiv, pentru ca ele să poată fi comunicabile şi să producă în mintea ascultătorului aceeaşi judecată pe care o are în mintea sa şi vorbitorul. Între sătenii, cari îşi vorbesc în sat, stă la mijloc, înlesnindu-le înţelegerea, actualitatea sufletească pe care o dă tradiţia. Abia apucă a vorbi unul, că ceilalţi au înţeles ce vrea să spună. Ei se cunosc între ei prea bine, iar noutăţile satului sunt prea rare. Cu totul altfel, în aglomeraţiile mari de populaţie, în care a slăbit sau chiar a dispărut comunitatea sufletească întreţinută prin tradiţiile etnicului. Aci, nemaifiind o intimitate de toate zilele între vorbitori, cuvintele ce se schimbă între ei trebuie ca, prin proprietăţile lor, să producă comunitatea de suflet necesară pentru a fi înţelese. De aceea, cu multă dreptate, a fost considerată limba ca un factor fundamental în constituirea naţiunilor moderne. Fără o unitate de limbă nu se poate concepe o unitate de viaţă naţională. Şi unitatea de limbă, pentru aglomeraţiile mari de populaţie, nu o dă direct limba vorbită în etnicul satului, ci o dau perfecţionările care se adaugă acesteia. Perfecţionările încep chiar din mijlocul etnicului. Povestitorii de basme şi poeţii populari, în mod spontan, toarnă în tipare noi cuvinte întrebuinţate zilnic de săteni. Unele din acestea rămân şi, fiind plăcute, se repetă din generaţie în generaţie. La ele se adaugă formulele solemne, în care cuvântul se însoţeşte cu un înţeles, fixat intenţional pentru veşnicie. Aşa sunt formulele de vrăjitorie la primitivi; formulele de credinţă creştină la popoarele creştinate. Proverbele, cu cât sunt mai bine prinse după realitate, deschid un drum larg raţionamentului obiectiv. Cu depăşirea etnicului sătesc apoi scrisul devine o necesitate. Cuvântul scris are un alt prestigiu decât îl are cel vorbit. Iar cel tipărit, un prestigiu şi mai mare. Cărţile bisericeşti, în primul rând,

autoritatea de a impune un înţeles precis cuvintelor sale şi încă mai puţin autoritatea de a stăvili năvala neologismelor. Aceasta nu s-ar întâmpla, dacă în secolele trecute ea ar fi fost dintru început folosită de biserică şi apoi treptat de gândirea românească în legi, în ştiinţă şi în literatură. Lipsa de a fi făcut un lung stagiu se răzbună astăzi. Sperăm, însă, că prin mijlocirea instituţiilor şcolare şi de cultură ale Statului să se înlăture aceste neajunsuri, aşa că limba să-şi îndeplinească pe deplin rolul la care este chemată în realizarea unităţii noastre naţionale.

9. — La cele două forme de etnic, arătate până aci, unul fundat pe conştiinţa comunităţii de origine şi altul pe conştiinţa comunităţii de limbă, în mai toate ţările europene, deodată cu organizarea statelor, se mai adaugă şi un al treilea, fundat pe conştiinţa comunităţii de destin. Acesta de al treilea, de obicei neluat în seamă în timp de pace de către etnopsihologi, este de o mare importanţă în momentele de război, cum ne aflăm astăzi şi de aceea i se cuvine o deosebită atenţie.

Ce este destinul şi întrucât conştiinţa destinului este un factor activ la constituirea unui etnic?

Încă din cele mai vechi timpuri ale culturii europene, prin destin s-a înţeles neprevăzutul care hotărăşte desfăşurarea vieţii omeneşti sub influenţa unei puteri necunoscute, putere deasupra tuturor celorlalte puteri. Pentru creştini această putere este aceea a lui Dumnezeu şi astfel creştinul numeşte destinul, providenţă. În filosofia modernă înţelesul oscilează, după cum filosofia este idealistă sau materialistă, dogmatică sau critică, dar în toate cazurile tendinţa lui este de a înlocui puterea necunoscută prin date accesibile raţionamentului; date care să nu treacă, în tot cazul, peste mijloacele de control ale logicii. Cu progresele biologiei, antropologiei, istoriei şi psihologiei, tendinţa aceasta s-a accentuat şi mai mult, aşa că astăzi datele care

hotărăsc destinul omului sunt căutate în constituţia sufletească a acestuia, în caracterul lui, iar destinul popoarelor, în condiţiile fundamentale rasiale, geografice şi culturale, pe care se aşază viaţa istorică. Astfel, după înţelesul pe care în mod curent îl găsim în filosofie, şi după ea şi în ştiinţa modernă, destinul este desfăşurarea în timp a fondului sufletesc, cu care vine omul, sau poporul, pe lume. El este imprevizibil, fiindcă, pentru ştiinţa de astăzi, fondul sufletesc pe care el îl desfăşură este dincolo de control; dar nu este nici fatalitate oarbă, întrucât acest fond sufletesc este, totuşi, în realitatea experienţei omeneşti şi poate fi influenţabil *.

Ideea de destin nu mai este, aşadar, o sperietoare pentru omul modern. Publiciştii o întrebuinţează zilnic în discuţiile pe care le fac în jurul problemelor de educaţie, de politică, de ideal, fără să fie acuzaţi că se pierd în metafizică. Bărbaţii de stat o invocă, fără sfială, în discursuri şi proclamaţii solemne. Ideea este în curs, la noi, ca şi peste tot în lumea cultă europeană. Un reprezentant de frunte al şcoalei istorice româneşti, profesorul de la Universitatea din Bucureşti P. P. Panaitescu [60] îşi începe un studiu despre destinul românesc, publicat acum de curând, cu aceste cuvinte semnificative: „Concepţia de destin care de abia acum se cristalizează pentru studiile istorice este fecundă pentru dezvoltarea lor. Istoria nu mai poate fi pentru timpurile noastre grave şi pline de sământă hotărâtoare a viitorului o plăcută înşirare de anecdote pentru oamenii de spirit, nici un haos în care înoată cu voluptate eruditii, căci destinul, adică misiunea unui popor în lume, este descifrabil din paginile istoriei" **.

---

* Comp. C. Rădulescu-Motru, *Timp şi Destin*, Bucureşti, 1940.

** P. P. Panaitescu, *Destin românesc*, în „Convorbiri literare", 1941, pag. 1270.

Întrebarea, care este destinul unui om sau al unui popor, este pe cale de a putea avea un răspuns din ce în ce mai precis, paralel cu rezultatele pe care le vor avea cercetările asupra caracterului la omul individual și asupra fondului sufletesc la popoare. Când aceste din urmă cercetări vor ajunge la rezultate temeinice, ideea destinului va fi şi ea limpezită, sau în orice caz va fi pe cale de a fi limpezită. Vom şti pe viitor la ce să o raportăm.

Dar problema etnicului, pe care o avem noi în vedere, nu se soluționează prin simpla limpezire a raportului dintre destin și caracterul omului individual sau dintre destin și fondul sufletesc al unui popor. Din acest raport nu reiese necesitatea unei conștiințe de comunitate etnică. Nu avem cauza producerii ei. În etnicul de sat, ca şi în etnicul de limbă, caracterul omului individual, cum și fondul sufletesc al poporului, există ca date permanente, prin urmare, încă pe timpul lor conștiința comunității de destin ar trebui să fie actuală și un nou etnic n-ar mai avea ce căuta. De ce, cu toate acestea, vorbim de conştiinţa comunităţii de destin, ca de un ce nou, în afară de conştiinţa care serveşte de bază celorlalte două forme ale etnicului? De ce, de fapt, trăiesc popoare pe lume, care nu ajung la conștiința destinului lor? Limpezirea ideii de destin nu este de-ajuns, ci, pentru soluționarea problemei noastre, trebuie să ne întrebăm mai departe, aşa cum ne-am și întrebat, întrucât este necesară ivirea unei conştiinţe speciale de destin, care să producă o nouă comunitate de etnic?

Prin cercetările antropologice, istorice, entopsihologice etc., fondul sufletesc al poporului românesc este într-o oarecare măsură cunoscut, şi el va fi şi mai cunoscut, în urma cercetărilor viitoare. Ştim, astăzi, că moştenirea rasială primită de la vechii locuitori ai Daciei l-a înzestrat cu predispoziții spre ascetism, aceea ce l-a făcut să practice, cu o înaltă religiozitate, creștinismul, în ritualul ortodox; că prin virtualitățile fericite ale limbii, el și-a putut crea în scurt timp o cultură națională demnă

de admirat, cu toate greutățile ce i-au stat împotrivă; că, în sfârșit, se bucură de la natură de un robust optimism, care-l face, ca și pe strămoșii săi Daci, să nu se teamă de primejdiile războiului, orișicât ar fi ele de tragice; toate acestea le știm și pe viitor le vom ști încă mai bine, dar nu mai puțin știm, de asemeni, că momentele hotărâtoare din care este constituit destinul poporului românesc sunt diferite de la secol la secol — fiecare epocă își are semnificația sa în destinul unui popor — și că, așa fiind, fiecare moment hotărâtor din destinul românesc trebuie să aibă cauza sa specială, în afară de fondul sufletesc al poporului românesc, care rămâne ca o condiție permanentă. Comunitatea de destin este slabă în timp de pace; ea se întărește în momente de grea cumpănă, când este de ales între pace și război, când Țara este în primejdie. Fondul sufletesc este însă același. Nu de la el vine provocarea momentelor de grea cumpănă. Acestea trebuie explicate prin intervenția unei cauze speciale, așa cum sunt explicate, de altminteri, toate schimbările ce se petrec în natură. O piatră se rostogolește de pe înălțimea unui deal. Care este cauza? Dacă ea n-ar fi fost pe înălțime de deal și ar fi fost într-un fund de vale; dacă ea n-ar fi fost grea; dacă pământul de sub ea n-ar fi fost mâncat de ploaie; dacă ea n-ar fi fost izolată, ci ar fi fost legată de un bloc mai mare: dacă n-ar fi fost ploaia din ajun... nu s-ar fi întâmplat rostogolirea. Mulți „dacă", unul tot așa de important ca altul. Care este cauza? Evident, dacă n-ar fi fost ploaia din ajun, piatra ar mai fi rămas pe loc, cu toate că ea era pe înălțime, era grea, era izolată și pământul de sub ea era mâncat. De aceea, zicem că ploaia din ajun este cauza, iar înălțimea, greutatea, izolarea și starea pământului care o sprijinea sunt numai condițiile în care s-a petrecut rostogolirea pietrei. Așa și la înțelegerea destinului românesc. Fondul sufletesc al poporului român constituie condiționarea permanentă a momentelor hotărâtoare de

destin; iar fiecare dintre aceste momente îşi are cauza sa specială. Poporul românesc în decursul istoriei sale a trebuit să facă faţă la diferite primejdii şi de fiecare dată a luat hotărâri, ale căror motive erau susţinute pe fondul sufletesc al poporului, dar aceste motive nu erau aceleaşi în mod permanent, ci diferite după împrejurări. Şi nu erau aceleaşi, fiindcă de multe ori hotărârea, care era de luat, nu aparţinea numai poporului român, ci şi altor popoare. Comunitatea de destin este mai întinsă de cum este aceea de limbă şi de origine. Prin destin se pot lega între ele popoare care n-au în de comun, nici limba, nici originea. Aşa poporul român, în trecutul său, a mers ca apărător al creştinătăţii, alături de popoarele slave, iar astăzi, ca apărător al civilizaţiei europene, merge alături de poporul german, în contra tocmai a celui mai numeros dintre popoarele slave. Destinul n-are hotar pentru etnicul său. El poate pune în comunitate pe membrii unui singur popor şi tot el poate pune în comunitate pe toate popoarele unui continent.

Cu alte cuvinte, destinul românesc este condiţionat în mod permanent de fondul sufletesc al poporului român, dar acest fond nu explică motivele care fac ca poporul român să ia o hotărâre supremă, de pace sau de război, într-un anumit moment; aceste motive, care constituiesc cauza specială a desfăşurării destinului, le dă conştiinţa, trezită în popor, prin prevederea conducătorilor săi. În războiul din 1916—1918 alianţa cu Imperiul rusesc apărea în conştiinţa conducătorilor poporului român ca fiind puţin periculoasă pentru viitor, deoarece se credea Imperiul rusesc, supranumit Colosul cu picioare de lut, ca fiind în decădere [61]; în 1941, poporul român, sub conducerea Mareşalului I. Antonescu, conducătorul Statului, porneşte război contra Sovietelor ruse, fiindcă alta este conştiinţa acestuia de destin românesc. Fondul sufletesc al poporului român este acelaşi în amândouă cazurile.

Cu aceste constatări am ajuns să avem elementele care fac originalitatea etnicului de destin şi-l deosebesc de etnicul de origine şi de etnicul de limbă.

Câteşitrele forme de etnic sunt determinate de conştiinţa comunităţii româneşti, însă după conţinutul deosebit al acesteia. Conştiinţa comunităţii de origine este adânc înfiptă în afectivitate; este puţin supusă inovaţiilor; şi în acelaşi timp, mai puţin limpede. Ea dă etnicul sătesc, uniform şi ordonat prin tradiţii. Mulţumită acestei conştiinţe, locuitorii satului se simt ca la ei acasă, chiar când sunt siliţi să emigreze, dacă emigrarea lor se face cu satul întreg. Aşa se explică trăinicia integrităţii poporului român cu toată urgia băjeniilor din trecut. Satul emigra întreg şi cu satul întreg se păstra şi fiinţa poporului român. Etnicul bazat pe conştiinţa comunităţii de origine n-are nevoie de conducători, el se conduce de sine; este fără moarte. Conştiinţa comunităţii de limbă cuprinde şi ea multă afectivitate, dar şi multă intelectualitate. Ea dă etnicul de cultură naţională, adică etnicul pe cuprinsul Ţării întregi. Are nevoie de oameni de vocaţie. Din fericire, la popoarele sănătoase aceşti oameni de vocaţie se găsesc în anumită proporţie, la fiecare generaţie. Întunericul unei perioade poate fi compensat prin lumina perioadei următoare. Aşa la poporul român, multiplele influenţe străine asupra limbii n-au oprit, ci numai au întârziat purificarea şi stilizarea acesteia pentru o cultură superioară. În schimb, conştiinţa comunităţii de destin este cea mai sensibilă şi deci cea mai expusă. Ea este condiţionată de raţiune, adică de prezenţa, în mijlocul poporului, a unor conducători de prevedere excepţională. Lipsesc aceşti conducători, în momentul când ei sunt necesari, destinul poporului este periclitat. Căci hotărârile supreme nu aşteaptă deliberări îndelungi şi atât mai puţin deliberări luate pe jumătate. O părere greşită, iscodită de o ideologie politică superficială, susţinea până de curând că destinul

popoarelor este asigurat prin instinctul lor de conservare; şi, în consecinţă, că hotărârile supreme se pot lua prin sufragiul universal. Nimic din trecutul istoric al omenirii nu vine să confirme această părere. Hotărârile supreme care au determinat asigurarea sau distrugerea vieţii popoarelor au fost totdeauna opera conducătorilor. Această legătură dintre destinul poporului şi conducătorul lui constituie tocmai partea de tragedie din istoria omenirii. Fiecare popor are posibilitatea să fie condus de conducători destoinici, dar această posibilitate este intermitentă în realizarea ei. La minutul când trebuie, conducătorul destoinic poate lipsi şi atunci nimeni altul pe lume nu-l poate înlocui.

10. — Dacă studiul etnicului românesc se face din întreitul punct de vedere: al comunităţii de origine, de limbă şi de destin, credem că etnopsihologul poate, cu mai multă uşurinţă şi chiar în mod mai ştiinţific, să-şi claseze materialul adunat şi apoi să ordoneze generalizările scoase din acest material, de cum ar face păstrând, ca până acum, un punct de vedere unitar şi care, de obicei, este unul dintre cele trei. Nici comunitatea de origine, nici comunitatea de limbă, nici comunitatea de destin, luate în parte fiecare, nu reuşesc să dea o bază pentru caracterizarea etnicului întreg. Căci etnicul unui popor este totdeauna în curs de devenire, cum este şi orice organism de pe faţa pământului. În orice etnic, ca şi în orice organism, viaţa se primeneşte continuu, lăsând în urma sa structuri vechi acoperite de altele noi. În sufletul omului individual deosebim funcţiuni vechi şi funcţiuni noi, legate de organe vechi şi noi. Conştiinţa însăşi nu este unitară, ci se desfăşoară pe planuri de înălţime diferită şi cu ea dimpreună întreaga personalitate omenească. Etnicul, care pentru popor este aceea ce este personalitatea pentru individ, prezintă o structură diferenţiată. A-l forţa să intre într-o

structură unitară însemnează a-i întuneca cele mai prețioase particularități, și anume acelea provenite din devenirea lui. Adeseori interesante de știut sunt tocmai aceste particularități.

Într-un sat românesc, bunăoară, se găsesc multe obiecte prețioase pentru studiul etnicului românesc. Acela care vizitează satul se poate înapoia la oraș ducând cu sine un material, cu care poate împodobi o cameră de muzeu etnografic. Dar oare numai aceste obiecte sunt de preț ? Sunt de preț și obiceiurile, credințele, tehnica de muncă și altele. Sunt și acestea, negreșit. Dar în afară de acestea, nimic altceva ? Îndrăzneala surprinsă la câte un sătean de a-și scrie, pentru sufletelul lui, o carte despre „multe și de toate"*, în care zilnic să-și noteze impresiile și reflecțiile, unele în versuri, altele în proză stilizată pe simțul lui de frumos, nu constituie și aceasta un document etnic de preț, care să merite a reține atenția vizitatorului ? Socotim că da, și de aceea sunt de felicitat etnografii cari se îndeletnicesc cu adunarea unor asemenea documente, fiindcă în ele găsim dovada trecerii în mod normal de la etnicul de origine la etnicul de limbă. Unor asemeni documente eram obișnuiți, până acum, să le dăm atenție numai dacă au o vechime; ele sunt însă de preț chiar când sunt recente, căci trecerea de la etnicul de origine la etnicul de limbă se face în mod continuu. Același preț îl au și documentele în care se manifestă începuturile etnicului de destin. Prefețele multora dintre vechile tipărituri românești intră în această categorie. Conștiința clară de destin, care încoronează, în vremuri cu totul nouă, etnicul popoarelor, la poporul român o găsim, din trecutul îndepărtat, conducând politica lui Ștefan cel Mare, Vlad Țepeș și Mihai Viteazul. „N-am avut de la Turci, zice acesta din urmă, nici o greutate sau vreo nedreptate, dar

* Ion Chelcea[62], *Neam și Țară. Pagini de etnografie și folklor*, București, 1940, pag. 121.

ceea ce am făcut, toate le-am făcut pentru credinţa creştinească... M-am apucat să ridic această mare greutate cu această ţară săracă a noastră, ca să fac un scut al întregei creştinătăţi". Această conştiinţă de destin este apoi mai clară, ca oricând altădată, în zilele noastre. Pericolul bolşevismului rus a adus pe toţi Românii într-o strânsă solidaritate pe câmpul de război, alături de Imperiul german.

Întreitul punct de vedere, pe care-l propunem pentru studiul etnicului românesc, nu înlătură însă unificarea. Unificarea celor trei forme de etnic trebuie să se facă, dar la sfârşit. Căci numai aşa din studiul etnicului românesc se pot scoate îndrumări fundate pentru educaţia şi orientarea politică a poporului românesc.

CAPITOLUL III

DE LA ETNIC LA ETICUL CREŞTIN

1. *Descrierea etnicului african după cartea lui Diedrich Westermann. Deziluzia negrilor africani faţă de europeni şi de creştinism.* — 2. *Influenţa eticului asupra etnicului. Limitele acestei influenţe. Eticul creştin depăşeşte cadrele etnicului.* — 3. *Împrejurările istorice în care a apărut eticul creştin. Caracterul de revelaţie al acestuia.* — 4. *Eticul creştin fundează etnicul de destin, a cărui realizare se urmăreşte în istoria popoarelor europene.*

1. — Un bun cunoscător al regiunilor locuite de popoarele sălbatice de pe continentul Africii, Diedrich Westermann [63], directorul Institutului African din Berlin, a avut ingenioasa idee ca, în loc de a publica o carte, în care să descrie etnicul popoarelor din Togo, Sierra Leone, ţara Buşmenilor, colonia Kenya etc., a lăsat pe reprezentanţii acestor popoare să-şi istorisească ei înşişi viaţa, el mulţumindu-se cu simplul rol de tălmăcitor. Cartea este de un deosebit interes. Ea dă un bogat material documentar şi, în acelaşi timp, deschide un larg orizont pentru înţelegerea psihologiei etnicului. Reprezentanţii popoarelor sălbatice, cari-şi istorisesc aci viaţa lor, cunosc cu toţii pe europeni, la cari unii au servit ani îndelungaţi, alţii au fost în şcolile

lor, înfiinţate de misionarii diferitelor biserici creştine; unui chiar a trăit mai mulţi ani în Europa, unde a frecventat cursurile unui gimnaziu real şi ale unei facultăţi de medicină. Prin urmare, toţi îşi dau seama de deosebirile dintre mediul vieţii lor de origine şi mediul de viaţă european şi, totodată, îşi dau seama de perspectiva ce se deschide comunităţilor lor pentru viitor. În istorisirile lor avem direct intuiţia procesului de diferenţiere a etnicului primitiv; avem sub ochi un adevărat experiment de ordine socială.

Din conţinutul acestei cărţi aflăm mai întâi că, în constituţia etnicului popoarelor sălbatice africane, primul rol îl joacă conştiinţa comunităţii de familie. Reprezentanţii cari-şi istorisesc viaţa insistă fără excepţie asupra genealogiei lor. Nu este unul care să conceapă că omul poate trăi în afară de legăturile lui de familie. La orice vârstă, fiul, fiica şi nepoţii se adăpostesc, în caz de nenorocire, în casa părinţilor. Ei nici nu se despart de părinţi decât constrânşi de sărăcie sau izgoniţi de vrajele aruncate asupra lor de duşmani. Căci vrajele joacă un rol important în viaţa sălbaticilor. Prin mijlocirea lor sunt explicate boalele şi toate nenorocirile prezente şi viitoare. Vrăjitorii sunt medicii şi sfătuitorii de fiece moment ai sălbaticului; sunt exploatatorii ignoranţei acestuia. Dar cu tot rolul nenorocit al vrajelor, sentimentele de familie se menţin sincere şi puternice. Bătrânii sunt respectaţi de tineri. Femeia, deşi într-o situaţie inferioară faţă de bărbat, nu este totuşi sclava acestuia, ci este egala lui în îndatoririle faţă de continuitatea familiei. Din toate istorisirile reprezentanţilor africani reiese că imperativul vieţii africane este să se asigure continuitatea cât mai numeroasă a familiei. Sentimentul de prietenie este iarăşi sincer şi puternic. Iată cum se exprimă în această privinţă unul dintre reprezentanţii cari figurează în cartea lui Westermann: „În prietenia pe care o arată un european pentru un negru african, stau lucrurile aşa:

într-o bună zi, acesta, fie că a făcut ceva bun sau a făcut ceva rău, europeanul nu mai vrea să știe de el. O asemenea prietenie este fără valoare. Trebuie să iubești pe om dacă îi ești prieten, chiar dacă el face rău, fiindcă om fără păcat nu este. De aceea, eu zic: în ce privește prietenia, europenii sunt prieteni răi. Am mai observat apoi că europeanul arată prietenie numai cât are interes de negrul african, iar când nu mai are interes rupe prietenia... Prietenia europeanului este din gură, nu din inimă. Europeanul minte. Noi, africanii, nu eram obișnuiți să mințim, acum am învățat de la europeni" (*Afrikaner erzählen ihr Leben*, pag. 249).

Această caracterizare pesimistă este datorită în mare parte relei înțelegeri pe care o are negrul african despre motivele purtării europeanului față de el. Europeanul tratează pe african drept copil, căutând să se servească de el pentru anumite interese economice viitoare. Urmărirea unui interes economic pe plan de viitor, obișnuită europeanului, este tocmai pentru africanul care trăiește pe planul actualității, de la început, un act de nesinceritate. Negrul african mănâncă, atunci când are și atunci când poate; de aceea, la el motivele de ospătare în comun sunt totdeauna bine venite; cu cât cercul lui de prieteni și de rude este mai întins, cu atât și zilele de foame sunt la el mai rare; pe când europeanul, rostuindu-și viața cu prevedere, are mai puțin nevoie de ospețele prietenilor și ale rudelor. Pentru negrul african, europeanul apare de aceea ca fiind un egoist, deși se declară creștin. Fiecare are dreptate, dar dintr-un punct de vedere deosebit. Africanul judecă în orizontul etnicului său, iar europeanul în orizontul unui etnic cu mult mai evoluat. La negrul african practica prevederii este necunoscută. Asigurarea vieții lui se sprijină pe obiceiurile legate de organizarea comunității de origine. Aceste obiceiuri îl dirijează și îl susțin. De aci rezultă, la el, reaua înțelegere a europeanului, precum

şi reaua înţelegere a creştinismului european. Am putea mai bine zice, marea deziluzie a negrului african, faţă de creştinismul european, deziluzie care aduce după sine şi pe aceea faţă de european în genere. Negrul african aşteaptă de la Dumnezeul creştin asigurarea unei vieţi, ferită de griji şi de necazuri, aşa cum etnicul lui bazat pe comunitatea de origine l-a obişnuit să aştepte. Dumnezeul creştin ar trebui să fie, după el, un spirit bun de vrăjitor atotputernic care să deschidă fiecăruia drum sigur spre linişte şi fericire. Europeanul nu practică un asemenea creştinism. Dimpotrivă, în loc să se lase în grija lui Dumnezeu, el se forţează să-şi întindă cât mai mult puterea asupra naturii, pentru a o aservi scopurilor sale egoiste; iar prin ştiinţă şi invenţii, el înfruntă chiar pe Dumnezeu. „Mare deziluzie am avut, istoriseşte negrul african venit în şcolile din Europa, când am constatat că nici unul dintre camarazii mei albi nu se ducea regulat la biserică, deşi toţi se ţineau drept creştini" *. Creştinismul european nu împuţinează greutăţile vieţii. El lasă pe om să se descurce singur cu găsirea hranei şi a adăpostului; nu intervine niciodată.

Africanul, care-şi istoriseşte viaţa în cartea lui Westermann, ar fi putut merge mai departe cu constatările sale, dacă ar fi cercetat evoluţia istorică a creştinismului. El ar fi putut constata în purtarea europenilor de astăzi o gravă inconsecvenţă faţă de purtarea primilor creştini. Primii creştini nu urmăreau câştiguri materiale; dimpotrivă, ei se lepădau de orice avere şi trăiau în comunităţi sărace, ajutându-se reciproc, ca nişte fraţi ce aparţin la aceeaşi familie. Cu umilinţa în suflete, ei duceau o viaţă ascetică. A fost şi în Europa o epocă în care creştinismul era practicat după dorinţa negrului african! De ce această epocă nu s-a continuat?

---

* Diedrich Westermann, *Afrikaner erzählen ihr Leben*, 1938, pag. 385.

2. — Fiecare ţară îşi are etnicul său, adică structura istorică pe care a luat-o sufletul poporului care o locuieşte, suflet strâns legat, în dezvoltarea sa, de anumite condiţii, pe care nici o credinţă religioasă nu le poate suprima sau înlocui, ci cel mult dirija. Creştinismul nu era chemat să uniformizeze etnicul popoarelor, ci era chemat să moralizeze etnicul acestora; el este etic, nu etnic. Etnicul dă omenirii obiceiurile şi practica vieţii de toate zilele, eticul dă omenirii aspiraţiile. De aceea, prin creştinism, nici Europa nu este constrânsă să persiste în starea ei economică şi socială de acum 19 secole în urmă, nici Africa să devină deodată continent cu civilizaţie europeană. Deziluzia africanului, de care pomeneam mai sus, provine din o greşită înţelegere a faptelor omeneşti. Africanul din cartea lui Westermann ia eticul creştin drept etnicul european. El aşteaptă de la răspândirea unui ideal etic suprimarea sau, în tot cazul, scurtarea etapelor de evoluţie ale etnicului.

Această greşită înţelegere a raportului dintre etnic şi eticul creştin nu o au numai reprezentanţii Africii, ci o au şi unii reprezentanţi ai altor continente, inclusiv şi ai celui european. Ea constituie, pentru etnopsihologie, o problemă importantă, care trebuie să fie îndeaproape cercetată; aceea ce ne şi îngăduim să o facem în capitolul acesta.

Începem această cercetare referindu-ne din nou la materialul documentar pe care ni-l procură istorisirile din cartea lui Westermann. Africanul care îşi arată deziluzia, văzând lipsa de sinceritate a europenilor în practicarea creştinismului, ne vorbeşte şi de cele văzute în şcolile din ţara sa de origine. Aci, în portul Lome al coloniei franceze Dahomey [64], misionarii creştini au înfiinţat şcoli care aveau în programul lor de studii şi studiul limbii indigenilor. Cum era considerat acest studiu din partea şcolarilor indigeni? Ca fiind absolut fără importanţă. Dar să-l lăsăm pe el singur să istorisească: „Învăţătorii noştri nu

puteau să ne convingă de importanţa limbii materne şi de necesitatea de a o cultiva. Ne ruşinam dacă făceam greşeli în scrierea limbii franceze sau engleze, dar nu ne ruşinam deloc dacă făceam greşeli în scrierea limbii noastre. Acei dintre noi cari avuseseră ocazia să se plimbe pentru scurtă vreme prin Europa, la înapoierea lor se prefăceau că au uitat limba maternă, prin aceasta ei voiau să arate cât de bine stăpânesc limba străină. Ceea ce este mai trist este că erau admiraţi de toată lumea" (*op. cit.*, pag. 356). Aceasta în ceea ce priveşte limba. Arătările sunt şi mai puţin îmbucurătoare în ceea ce priveşte sentimentele de solidaritate cetăţenească. Bunul-plac al şefilor diferitelor neamuri pune piedică oricărui progres. „Cât de des mă gândesc cu tristeţe la ce ar fi putut să ajungă neamul meu, dacă n-ar fi fost cruzimea fostului rege Agokoli, care a silit pe toţi supuşii săi să se împrăştie pe regiuni întinse" (*op. cit.*, pag. 353). Reprezentanţii Africii, care-şi istorisesc viaţa, au apoi de multe ori ocazia să vorbească despre tehnica muncii din regiunile lor de origine. Această tehnică este primitivă, bineînţeles. Ea se mărgineşte la vânătoare, la agricultură redusă şi la un comerţ încă şi mai redus. Această stare de primitivitate nu constituie principala ei caracterizare. Principala ei caracterizare stă în aceea că această tehnică primitivă rămâne neschimbată din generaţie în generaţie. Copilul face aceeaşi muncă primitivă ca şi tatăl său. Dacă într-un meşteşug oarecare unul a ajuns la o inovaţie, aceasta, de obicei, se pierde la moartea sa sau cel mult o cunoaşte numai acela care a stat lângă dânsul; mai departe inovaţia nu merge. De altmintreli, inovaţia care aduce un spor de productivitate nu atrage atenţia. Ea este pusă pe seama vrăjitoriei. În etnicul african se bucură de atenţie numai ceea ce este extraordinar. Un om care manifestă semne de nebunie are cu mult mai multă vază decât cel mai iscusit meşteşugar. Din generaţie în generaţie, experienţa se reia de la început, ca în lumea

animală. Etnicul negrului african, cu alte cuvinte, nu are o viață istorică. El trăiește perpetuu în prezent.

Ne oprim deocamdată la aceste date documentare pe care le găsim verificate în toate scrierile sociologilor contimporani.

Ce schimbare poate să aducă eticul creștin în această stare de lucruri ? Nici o schimbare, dacă el nu este precedat de multe alte schimbări în viața de toate zilele. Înainte de a-și iubi pe aproapele, ca pe sine însuși, negrul african trebuie să se familiarizeze cu vederea oamenilor, cari nu aparțin direct familiei sale, și să nu-i mai ia pe aceștia drept dușmani, așa cum face de obicei. Ca să ajungă la această familiarizare este de neapărată nevoie ca între el și străin să existe putința de a comunica prin vorbă. Comunicarea prin vorbă iarăși, pe lângă că este condiționată de cultura limbii, este condiționată și de înlăturarea piedicilor pe care le opune spațiul. Unde nu există circulație între oameni, nu există nici înțelegere. Presupunând aceste condiții îndeplinite, vorba de la om la om nu aduce după sine și iubirea de la om la om. Mai este nevoie ca între oamenii cărora li se propagă creștinismul să existe o organizare socială, în care să fie cuprinse familiile în care acești oameni sunt născuți. Cercul iubirii nu merge mai departe de cercul organizației sociale. Dar o organizație socială, constituită din numeroase familii, nu se poate înfiripa decât între oameni cari au cât de puțin simțul prevederii. Cu cât organizarea socială este mai întinsă, pentru ca ea să fie durabilă, trebuie ca în sânul ei să se găsească mai mult simț de prevedere: adică, să fie mai bine condusă. Altmintreli, prima împrejurare neprielnică: o secetă, o inundație, o invazie de lăcuste, o boală contagioasă etc., reușește să o împrăștie. Acesta este tocmai cazul multor neamuri de sălbatici. Împrejurări prielnice fac că multe din aceste neamuri ajung la o oarecare densitate de populație dar prima împrejurare neprielnică le risi-

peşte din nou şi constrânge pe fiecare familie să-şi caute norocul care şi încotro poate.

Nu înşirăm mai departe condiţiile toate, câte trebuiesc împlinite, pentru ca eticul creştin să aibă răsunet în mijlocul populaţiilor de sălbatici. Ele se rezumă într-un cuvânt: fără a fi precedat de un anumit nivel de cultură, eticul creştin este fără efect. Aceasta explică de ce el n-a apărut în conştiinţa omenirii decât la un anumit moment istoric din viaţa acesteia. El nu a venit ca să înlocuiască etnicul şi să dea popoarelor fără cultură un mijloc miraculos de a se ridica la o cultură desăvârşită, ci a venit ca să purifice şi să înnobileze etnicul existent al popoarelor ajunse la un anumit nivel de cultură. Iubirea de oameni este înţeleasă şi practicată numai acolo unde există pentru ea rădăcini adânci, care să-i pregătească ieşirea la lumină. Înainte de Evanghelia iubirii creştine, secole de-a rândul, conştiinţa omenirii s-a mulţumit să recolteze din aceste rădăcini numai sentimente izolate de sociabilitate. Fiecare etnic şi-a avut deprinderile sale morale. În cultul religios al zeităţilor de tot felul, în care a crezut omenirea, de la începutul ei chiar, s-au manifestat multe din aceste deprinderi. Organizările sociale erau totdeauna legate de anumite sisteme de practică a dreptăţii şi a respectării persoanei omeneşti; dar aceste sisteme nu ieşeau din cadrul etnicului, ci erau o consecinţă a organizării sociale. Cultul religios de până aci era un produs etnic curat; el nu avea caracterul de universalitate pe care-l are eticul creştin. Eticul creştin pentru prima oară, deşi condiţionat în apariţia sa, are totuşi caracterul de universalitate; adică de comandament care depăşeşte experienţa istorică a omenirii. Iubirea de oameni, predicată de Evanghelia lui Christ, trece dincolo de hotarele etnicului; are chiar o tendinţă contrară etnicului. Cum se explică apariţia lui şi apoi marea înrâurire pe care a avut-o în dezvoltarea culturii europene?

3. — Inovările, de pe urma cărora se produc schimbări în cursul istoriei omenești, sunt totdeauna izvorâte din activitatea oamenilor deosebit de dotați, de la natură și pe cari-i numim oameni de vocație. Înmulțirea cunoștințelor, perfecționarea tehnicii de muncă, progresul moral, toate sunt datorite oamenilor de vocație. Între aceștia însă, acei cari inovează pe terenul moral ocupă un loc aparte. Ei sunt foarte rari. Și sunt foarte rari fiindcă dispozițiile sufletești care se cer pentru a inova pe terenul moral sunt de cele mai multe ori contrare dispozițiilor naturale omenești. Morala cere de la inovatorul ei uitare de sine, sacrificiul chiar de sine, aceea ce nu este cazul inovatorilor în genere. Pe terenul științeì și al tehnicii, activitatea inovatorului se poate asocia, și de fapt se și asociază totdeauna, cu dorințe egocentrice. În morală însă, niciodată. Aci, inovația este totdeauna o victorie repurtată în contra egoismului. De aceea, inovatorii, pe terenul moral sunt nu numai rari, dar lumea se îndoiește chiar că ar fi de aceeași natură cu ceilalți oameni. Eticul creștin este, față de morala timpului în care s-a produs, așa de ridicat, încât nu face îndoială că izvorul lui este de inspirație divină.

Împrejurările istorice în care el a apărut sunt bine cunoscute și se pot rezuma în puține cuvinte. Teritoriul Asiei occidentale dinspre Marea Adriatică a fost tot timpul disputat de statele puternice de pe valea Eufratului și a Nilului. El trecea când sub stăpânirea unora, când a altora. Într-un răstimp de pace, pe acest teritoriu au reușit să pătrundă și să formeze mici state independente semințiile israelite și judee. Pacea n-a fost însă de lungă durată. Teritoriul este din nou invadat și statele de pe el nimicite, dimpreună cu zeitățile la care ele erau închinate. Un singur stat se menține, dacă nu complet independent, dar cel puțin cu o aparență de continuitate: acela al lui Israel, care avea ca zeitate pe Jahve [65]. Această catastrofă a ridicat în prestigiu

cultul acestuia din urmă. Un şir de profeţi sfârşiră apoi prin predicile lor a face din Jahve o zeitate răzbunătoare şi atotputernică. Dacă Israeliţii îi vor rămâne credincioşi, acesta le va da nu numai vechea independenţă, dar şi stăpânirea lumii întregi.

În atmosfera profetismului evreiesc moravurile patriarhale revenîră la viaţă şi astfel raporturile între clasele sociale se mai îndulciră; etnicul însă rămase acelaşi. Obiceiurile îşi urmară cursul lor vechi: în viaţa de toate zilele; în raporturile de familie; în comerţ; în tehnica muncii; în raporturile cu străinii etc. Morala familiei, a comerţului şi a conduitei faţă de străini se continuă, ca mai înainte. Dacă Jahve va fi să iasă victorios din lupta sa cu celelalte zeităţi, singurii în câştig vor fi Israeliţii, cari ca popor ales i-au rămas credincioşi. Ei vor avea bogăţie şi glorie. Restul lumii rămâne aşa cum a mai fost *.

Pe urmele acestui profetism a venit creştinismul, nu însă ca o continuare, ci ca o purificare şi ca o înălţare. Dumnezeul creştin este Bunul Părinte al lumii întregi; nu are popor ales şi nu este răzbunător ca Jahve. În eticul profeţilor, obligaţiile impuse credincioşilor lui Jahve sunt răsplătite cu bunuri pământeşti şi, mai ales, cu dreptul de stăpânire asupra celor necredincioşi; în eticul creştin, obligaţiile impuse credincioşilor sunt o pregătire pentru viaţa de dincolo de mormânt, şi în afară de orice răsplătire cu bunuri pământeşti. Mai presus de toate apoi, în eticul creştin deosebirile de origine, de avere, de limbă şi de hotar sunt suprimate. Credincioşii, de orice origine şi de orice limbă, sunt deopotrivă fiii lui Dumnezeu, chemaţi la o fericire cerească, egală pentru toţi. Eticul profeţilor izvorăşte din dorinţa de a da poporului evreu o reparaţie, după nenorocirile suferite, pe când eticul creştin izvorăşte din dorinţa de a da tuturor oame-

* E. Troeltsch[66], *Das Ethos der hebräischen Propheten* (Logos, B. VI. 1916/1917).

nilor, fără deosebire, putinţa de a ajunge la fericire prin purificarea şi înălţarea lor sufletească. Între unul şi altul este o deosebire ca de la pământ la cer. Profeţii evrei urmăresc mântuirea neamului lor şi sunt legaţi de etnicul acestuia; creştinismul urmăreşte mântuirea omului, fără a ţine seama de tradiţia etnicului. Din această cauză, creştinismul nu a prins rădăcini în ţara profeţilor israeliţi, ci a trebuit să treacă în ţările cu o cultură mai înaintată. Şi nici aci fără o aprigă rezistenţă. Idealul lui era prea ridicat pentru toate ţările. În aceasta stă tocmai proba revelaţiei sale divine. Eticul creştin apare într-un moment al istoriei omeneşti, dar nu cerut de cultura timpului, ci impus culturii timpului. Născut, iar nu făcut. Acest paradox explică persecuţia cu care a fost întâmpinat creştinismul din partea conducătorilor politici ai statelor antice. Aceştia nu puteau înţelege o religie despărţită de tradiţia unui etnic. În Roma, bunăoară, îşi găseau azil tot felul de zeităţi. Dar credincioşii adunaţi în jurul acestor zeităţi aparţineau unei anumite seminţii şi unei anumite limbi; comunităţile creştine, singure ele, erau constituite din credincioşi, recrutaţi dintr-un amestec de seminţii şi limbi, şi practicau obiceiuri de înfrăţire şi de disciplină morală, cu totul diferite de cele practicate până aci. Noua religie apărea ca un element de dizolvare pentru organizarea Imperiului roman. De aceea, măsurile de persecuţie îndreptate contra creştinismului *.

4. — În realitate, noua religie nu era un element de dizolvare pentru organizarea Imperiului roman, ci ea aducea cu sine, dimpotrivă, o conştiinţă mai largă de comunitate omenească prin mijlocirea căreia organizarea imperiului ar fi avut de câştigat în soliditate. În comunitatea creştină îşi află realizare etnicul pe baza conştiinţei de destin, a solidarităţii în aceeaşi soartă, che-

* Ernst Troeltsch, *Die alte Kirche* (Logos, B. VI. 1916/1917).

mată să joace în viitor un rol hotărâtor în viaţa popoarelor europene. În această viaţă a popoarelor europene, ca un fir roşu, se poate urmări transformarea vechiului etnic într-un etnic de destin. Teama de odinioară a conducătorilor statelor antice, că prin această transformare se introduce în organizarea statului un element dizolvant, se dovedeşte fără temei. Este adevărat că în comunitatea creştină, vechiul etnic, cu tradiţiile lui de origine şi de limbă, cade pe al doilea plan, dar nu pentru a face loc anarhiei de moravuri, ci, dimpotrivă, pentru a pune în locul lui un etnic de o disciplină mai severă, necunoscută până aci. Etnicul vechi se mulţumea cu sprijinul dat de tradiţie; etnicul nou cere voinţa conştientă. Pentru a-şi mântui sufletul, creştinul nu este de ajuns să imiteze, ci el trebuie să aibă veşnic conştiinţa trează pentru a evita păcatul. În comunitatea creştină domneşte o disciplină tot aşa de severă, dacă nu chiar mai severă, ca în rândurile celei mai bune armate. Această disciplină, de natură sufletească, a scăpat priceperii conducătorilor politici, în prima epocă a creştinismului. Ea n-a întârziat însă să fie pricepută, şi odată pricepută să fie folosită, chiar cu precădere înaintea aceleia din rândurile armatei. Prin mijlocirea acestei disciplini sufleteşti, cerută de eticul creştin, a fost cu putinţă organizarea raporturilor culturale dintre popoarele Europei moderne. Idealurile, care depăşesc sfera intereselor strict naţionale, ar fi rămas fără apărători în mijlocul Europei, dacă creştinismul n-ar fi creat din vreme etnicul fundat pe conştiinţa comunităţii de destin. Căci popoarele prin firea lor sunt egocentrice, ca şi indivizii. Până ce ele să-şi cunoască menirea de santinelă în apărarea unui ideal comun, trebuie ca mai înainte prin conştiinţa lor să treacă fiorul eticului creştin, care singur poate da putere de sacrificiu. Fără plămădirea dată de creştinism sufletului european, n-ar fi astăzi războiul pentru apărarea civilizaţiei în contra barbariei

bolşevice şi n-ar fi nădejdea în organizarea unei Europe mai civilizate pe viitor.

Eticul creştin a fost făcut cunoscut popoarelor din antichitate prin revelaţia divină a lui Isus Christos, şi de atunci fiecare popor a înfăptuit din el atât cât i-au permis puterile sufleteşti. Căci revelaţia se mărgineşte la lumina conştiinţei, nu trece şi la înfăptuire. Înfăptuirea rămâne să şi-o pregătescă fiecare popor în parte. Poporul care are fericirea să nască din mijlocul lui oameni de vocaţie, inovatori pe toate terenurile, este mai în măsură să realizeze condiţiile cerute de înfăptuirea eticului creştin. Oamenii lui de vocaţie pregătesc conştiinţa comunităţii de destin prin dezvoltarea pe care ei o aduc culturii. A face numai predica eticului creştin, fără a pregăti de mai înainte dezvoltarea culturii, este fără folos. Pe urmele unei asemeni predice vine deziluzia, aşa cum am văzut-o la negrii africani, în cartea lui Westermann. Europa de astăzi, după atâtea secole de pregătire culturală, este încă departe de a avea între popoarele ei o comunitate de destin, prin care să-şi apere viitorul. Este lung şi spinos drumul pe Golgota, pe care omenirea trebuie să-l suie, după pilda Mântuitorului.

CAPITOLUL IV

ÎNDRUMĂRI NOI ÎN ETNOPSIHOLOGIE

1. *Etnic şi naţional au acelaşi înţeles.* — 2. *Etnicul nu se reconstituie din piesele de muzeu etnografic, el este în actualitatea naţiunii.* — 3. *Ştiinţa etnicului, un îndreptar pentru politica şi cultura unei naţiuni. Conştiinţa de comunitate este pentru viaţa socială aceea ce este eul pentru viaţa individuală. Conştiinţa de comunitate, cheia de boltă a statului naţional european.* — 4. *Rolul pe care-l are ştiinţa etnicului în viaţa naţiunilor. Ajutorul pe care-l dă la interpretarea datelor antropologice şi sociologice. Activitatea şcolară trebuie înrădăcinată pe cunoştinţa etnicului. Valoarea de circulaţie a însuşirilor şi a scăderilor din sufletul unei naţiuni.* — 5. *Aplicarea ştiinţei etnicului la raportul dintre naţiuni. Realizarea pe teren politic a comunităţilor de destin. Condiţiile în care această realizare s-a făcut în Germania şi Italia.* — 6. *Etnicul de destin pe linia politicii internaţionale. Spaţiul vital şi problema minorităţilor.*

1. — Etnicul, după etimologia sa (din grecescul *ethnos*), are înţelesul cuvântului *naţional*, pe care-l găsim în mai toate limbile europene format din latinescul *natio*, şi care denumeşte comunitatea de naştere. În limba latină, clasică şi medievală,

cuvântul *natio* are o întrebuințare rară; în locul lui este întrebuințat cuvântul *ethnicus*, pentru a denumi pe barbarul sau păgânul *(gentilis)* după neamul de origine. Cu organizarea popoarelor europene în state naționale, cuvântul *național* câștigă în răspândire, înlocuind peste tot pe *ethnicus*. Cuvântul înlocuit revine însă la viață prin constituirea științei, etnografia. Această știință, care are de scop să cerceteze viața sufletească a națiunilor, după uzul adoptat în terminologia științifică, a trebuit să se denumească cu un termen grecesc. Astfel *ethnos*, *ethnicus*, *etnicul* se încetățenesc din nou în vorbirea curentă, dublând înțelesul cuvântului *național*.

Dar când doi termeni au la origine același înțeles, întrebuințarea lor sfârșește prin a le găsi o diferențiere. Așa și în cazul de față. Etnicul a dobândit în vorbirea curentă un înțeles legat ceva mai strâns de originea rasială și de condițiile geografice, pe când naționalul s-a extins de preferință pe planul juridic și spiritual. Nu se zice suveranitate etnică sau biserică etnică, ci se zice suveranitate națională și biserică națională. În schimb, nu se zice: naționalul de munte, ci etnicul de munte; de asemenea, expresia: înrudire națională nu se zice, ci înrudire etnică. Etnicul, în limba română, are o tonalitate afectivă mai pronunțată de cum are naționalul, care se desface din ce în ce mai mult de personalitatea omenească pentru a lua un caracter neutral.

Este de prevăzut că pe viitor, prin înmulțirea cercetărilor etnografice și mai ales prin ramificarea acestora, diferențierile de înțeles, produse până acum în vorbirea curentă, să se precizeze mai mult. Etnicul își va avea înțelesul elaborat de știința etnologiei, iar naționalul va continua să aibă înțelesul pe care i-l vor da ideologiile politice și sociale. De pe acum chiar, în scrierile de etnologie, aproape că nu se întâlnește decât cuvântul etnic, deși adesea acest termen ar putea fi înlocuit cu naționalul.

2. — Cum și în ce scop trebuie studiat etnicul unui popor? Prin însăși punerea acestei întrebări, mărturisim neîncrederea pe care o avem în îndrumarea dată până astăzi cercetărilor asupra etnicului. Știința etnicului este știința vieții sufletești a unei națiuni existente în viață, ca atare este știința unui suflet, iar nu știința unui organism mort, pe care l-am avea de reconstituit din rămășițele trecutului. Sufletul unei națiuni, în firea lui, se continuă același, de la nașterea și până la moartea națiunii, așa că acela care vrea să-l cunoască trebuie să-l cerceteze în întregimea lui. În acest chip procedează și celelalte științe, cu obiecte asemănătoare. Antropologia pentru a cunoaște tipul de rasă, la care aparține o națiune, compară caracterele corporale ale diferitelor generații perindate în viața națiunii, fără preferință pentru o generație sau alta, și dă, ca rezultat, definiția tipului rasial la care națiunea aparține; tip care cuprinde deopotrivă pe strămoși și pe cei ce se găsesc în viață. Dacă tipul de la o generație la alta nu este același, aceasta înseamnează că nici națiunea nu a rămas aceeași. Căci viața organismelor, fie individuale, fie sociale, este unitară; ea se ridică pe aceeași curbă de creștere de la naștere și până la moarte. Aceea ce antropologia face pentru cunoașterea tipului rasial, trebuie să facă și etnopsihologia pentru cunoașterea etnicului unei națiuni. Ea trebuie să studieze viața sufletească a națiunii începând cu strămoșii și sfârșind cu ultima generație. Căci antropologia și etnopsihologia au același organism social de studiat, numai că antropologia se ocupă cu caracterele fizice ale organismului, iar etnopsihologia, cu caracterele lui sufletești. Din aceste considerații, socotim că îndrumarea dată până acum cercetărilor asupra etnicului este greșită. Știința etnicului nu poate ca până acum să se mărginească la colectarea unor obiecte pentru muzeu, fie aceste obiecte cât de artistice și cât de rare; ea nu poate iarăși să stea în serviciul istoricului pentru a ușura acestuia datarea și carac-

terizarea epocilor culturale; cu atât mai puţin încă nu poate fi o apologetică a trecutului, ci ea trebuie să fie o ştiinţă a realităţii sufleteşti, din care să se poată trage învăţăminte pentru viitorul naţiunii studiate. Pentru cunoaşterea realităţilor sufleteşti dispărute sunt ştiinţele arheologice, preistorice, protoistorice şi multe altele. Acestor ştiinţe le revine sarcina de a reconstitui aceea ce nu mai există. Etnicul nu este un obiect de reconstituire, după date istorice; el este viu în fiinţa oricărei naţiuni şi trebuie numai dezvăluit pentru a se vedea în întregime; explicat pertru a i se înţelege unitatea organică. Etnicul românesc, dacă ar fi să-l reconstituim din piesele de muzeu, ar fi să renunţăm la adevărata lui cunoaştere. Căci ce reprezintă oare piesele de muzeu ? Rarităţi de tot felul. Acestea adunate la un loc nu constituiesc o realitate vie, ci o plăsmuire fictivă. Etnicul reconstituit din piesele adunate în muzeu este ca o pasăre reconstituită din legendele imaginate de poeţi: pasăre cu tot felul de pene frumoase, cu tot felul de zboruri agere şi cu tot felul de ciripiri, în fond, un fel de fenix fără viaţă. Etnicul românesc adevărat stă în sufletul întregii naţiuni române, care trăieşte în prezent, şi care în decursul vieţii sale a putut desfăşura diferite virtualităţi, toate însă formând un singur organism, cu o singură linie de destin.

În afară de antropologie, ştiinţa de care etnopsihologia se apropie mai mult este sociologia, dar fără să se confunde cu ea. Sociologia are între obiectele sale de cercetare şi naţiunile, alături de toate societăţile omeneşti, începând cu acelea ale sălbaticilor şi sfârşind cu acelea ale oamenilor civilizaţi. Dar cercetarea sociologului porneşte din alt punct de vedere de cum porneşte aceea a etnopsihologului. Sociologul priveşte naţiunea ca pe un organism social, în care unificarea diferitelor funcţiuni sufleteşti se face în condiţii de ordine universală, adică în condiţii asemănătoare, dacă nu chiar identice la toate naţiunile de pe suprafaţa pământului, pe când etnopsihologul priveşte naţiunea

ca pe un organism sufletesc, produs sub influenţa unei anumite conştiinţe de comunitate şi care, prin diferenţierea sa de la naţiune la naţiune, face din fiecare naţiune un unicum pe lume. Atenţia sociologului este îndreptată spre faptul instituţional, care se repetă în timp şi în spaţiu; iar atenţia etnopsihologului, spre faptul caracteristic individual. Adevărurile sociologiei se descoperă, în mod izolat fiecare, prin metoda comparativă şi se verifică prin statistică; adevărurile etnopsihologului, fiind strâns legate de intuiţia totului etnic, n-au putinţa de a se izola, aşa că descoperirea lor prin metoda comparativă înaintează cu greu, şi tot aşa este şi verificarea lor. Pentru a le descoperi, omul de ştiinţă trebuie să le trăiască în el însuşi. Sociologul care-şi propune să strângă cercetarea înlocuind observarea comparativă făcută asupra naţiunii în genere cu ancheta asupra naţiunii sale proprii, în etnicul căreia el pătrunde trăindu-l, în aparenţă îşi uşurează sarcina, dar în realitate şi-o îngreunează. De aceea, foarte rareori sociologii se hotărăsc la această restrângere.

3. — Cunoaşterea unui etnic dispărut din viaţa omenirii este greu de realizat; este chiar un lucru irealizabil; dar şi dacă s-ar realiza, o asemenea cunoaştere n-ar avea alt rol decât să ilustreze o epocă din istoria culturii omeneşti, aşa cum este ilustrată această istorie de atâtea alte capodopere produse de geniul omenesc. Un rol practic, în viaţa naţiunilor de astăzi, ea n-ar avea sau l-ar avea pe acela pe care-l au, de regulă, cunoştinţele istorice. Adică, foarte redus. Ştiinţa istoriei, în scop pragmatic, se scrie de aceea astăzi din ce în ce mai rar.

Cu totul diferit este rolul pe care este chemată să-l aibă ştiinţa etnicului existent şi pe care urmăreşte să îl dea etnopsihologia. Această ştiinţă, pe lângă că pune în valoare rezultatele cercetărilor antropologice şi sociologice, precum vom vedea îndată, constituie un îndreptar preţios pentru orientarea politică şi cul-

turală a naţiunii, la care ea se referă. Dar înainte de a trece la arătarea motivelor cărora se datorează acest rol diferit, să insistăm prin câteva cuvinte asupra caracterelor care definesc etnicul.

Am spus mai înainte că etnicul este sufletul unei naţiuni. Această definiţie are nevoie de o precizare în ceea ce priveşte cuvântul suflet. Mai întâi, nu înţelegem prin suflet o entitate metafizică, ci unitatea de viaţă legată de o orientare conştientă. Suflet, în înţeles larg, au şi animalele, fiindcă oriunde constatăm o simţire conştientă, trebuie să admitem şi existenţa unui suflet. Dar cuvântul suflet are şi un înţeles restrâns, care mărgineşte sufletul la om. În acest înţeles restrâns, el este simţirea împreunată cu o conştiinţă a eului. Animalul simte, dar nu raportează simţirea lui la un eu conştient. Singur omul ajunge la această conştiinţă. În acest înţeles restrâns, luăm şi noi sufletul din definiţia etnicului. Etnicul este prin urmare, într-o definiţie mai precisă, structura istorică pe care o ia viaţa unui grup social, care se bucură de conştiinţa unui eu al său propriu. Un eu al său propriu omul individual îl are din naştere, dar acest eu nu-l are societatea de oameni. Societatea de oameni este formată la început prin constrângeri instinctive, apoi este menţinută prin aceste constrângeri mult timp fără ca manifestările ei să fie conduse de conştiinţa unui eu; ea ajunge la acest eu, după perioade lungi de evoluţie, sub influenţa credinţelor religioase, care introduc în viaţa societăţii obiceiurile de supunere către o ordine superioară, unde domnesc fiinţe cu puteri supranaturale şi de care atârnă soarta oamenilor. Prin aceste obiceiuri, se pregătesc în decursul veacurilor condiţiile care determină apariţia conştiinţei de comunitate între membrii societăţii şi care pentru viaţa societăţii este aceea ce este conştiinţa eului pentru viaţa individuală. Când conştiinţa de comunitate şi-a făcut apariţia, mani-

festările sufleteşti ale societăţii dobândesc, sub influenţa ei, un caracter de înrudire între ele; constituiesc un etnic. Etnicul unei naţiuni este, aşadar, însuşi sufletul naţiunii, întrucât acest suflet se manifestă sub influenţa conştiinţei de comunitate între membrii naţiunii.

Această conştiinţă de comunitate este cheia de boltă care susţine edificiul statului naţional modern. Pe persistenţa acestei conştiinţe durează, şi cu încetarea ei va înceta şi statul naţional modern. Dacă va înceta, cu ce ar putea fi înlocuit? Este o prevedere pe care nimeni nu este capabil să o facă. Poate va fi înlocuit cu un stat susţinut pe o forţă de constrângere nouă, şi aceasta ar însemna o revenire spre trecut, şi poate fi înlocuit tot aşa de bine printr-un stat susţinut pe o conştiinţă de comunitate mai vastă de cum este aceea cunoscută omenirii până acum; dar aceasta este o problemă, care deocamdată nu se pune. Statul naţional, în Europa de astăzi, este puternic şi, probabil, va fi şi mai puternic în Europa de mâine.

Conştiinţa de comunitate, care stă la baza etnicului, după condiţiile istorice în care s-au dezvoltat popoarele europene, îmbracă trei diferite forme, ce se urmează într-o constantă ordine de succesiune, aceea ce probează că ele sunt creaţiile unui proces istoric comun tuturor popoarelor europene. Prima este forma comunităţii de origine, pe care au cunoscut-o şi popoarele antice, sub denumirile de *ethnos*, *gens*, *natio*, *ethnicus*, denumiri pe care le păstrăm şi astăzi. Această formă dă etnicului satelor de astăzi. A doua formă este aceea a comunităţii de limbă, care este o simplă adaptare a celei dintâi la cerinţele spirituale ale vremii. Limba, prin multiplele ei virtualităţi spirituale, este menită să înlocuiască treptat conştiinţa originii. Oamenii de aceeaşi limbă tind spre o unitate de cultură, iar unitatea de cultură, luând din ce în ce mai mult în viaţa popoarelor moderne caracterul unei arme de luptă pentru apărarea existenţei, sfârşeşte, prin

a întuneca și apoi a îngloba în ea conștiința de origine. Aceasta de a doua formă dă etnicul de pe teritoriul întreg al națiunii, sat și oraș la un loc. A treia formă mai recentă, dar care se arunță de pe acum ca aceea ce va avea durata cea mai lungă, este conștiința comunității de destin; etnicul Europei viitoare. În această formă a conștiinței de comunitate, eul omenesc apare în maximum său de energie, ca voință. Comunitatea de destin consistă în solidarizarea conștientă a membrilor unei națiuni în voința de a păstra unitatea lor națională, cu orice sacrificiu, chiar dacă ar fi să lupte cu lumea întreagă. Această conștiință de comunitate este cerută de războiul mondial al epocii noastre și se va intensifica pe măsură ce războaiele vor amenința pe viitor siguranța națiunilor, adică, probabil, pe veșnicie de aici înainte.

Ne oprim deocamdată la aceste caracterizări generale ale etnicului, pentru a nu anticipa prea mult conținutul paginilor ce urmează.

4. — Reluând considerațiile începute asupra rolului deosebit pe care-l poate avea știința etnicului în viața practică a națiunilor europene, notăm, de la început, ajutorul pe care această știință este chemată să-l dea interpretării rezultatelor obținute de cercetările antropologice și sociologice. Aceste cercetări sunt pornite în toate țările europene din dorința de a dobândi o cât mai exactă cunoaștere a posibilităților morale de care dispune națiunea asupra căreia ele se fac, pentru a putea apoi, pe baza acestei cunoașteri, să se întreprindă îmbunătățiri pentru viitor. Rezultatele acestor cercetări au nevoie de interpretare, fiindcă altmintreli ele nu se pot aplica. Ele sunt simple documente. Astfel, dacă se constată că populația României se împarte, după indicele cefalic, în patru tipuri rasiale, și anume: 3,2% dolicocefali; 25,6% mezocefali; 30,3% brahicefali; 40,9% hiperbrahicefali; sau dacă din punct de vedere al tipului de personalitate,

tinerii români între 16—25 ani se împart în: 8,33 % extravertiţi, 60,27 % ambivertiţi şi 31,40 % introvertiţi; şi iarăşi dacă înălţimea corporală la copiii români de 3 ani este de 87 centimetri, iar la tinerii de 25 ani este de 1,71 m, toate aceste rezultate date de cercetările antropologice * prin ele înseşi nu îndreptăţesc o propunere de realizat în organizarea viitoare a naţiunii române, până ce nu ştim precis ce cere etnicul românesc de la diferitele tipuri rasiale şi tipuri de personalitate. Fiecare etnic naţional, întocmai ca orice organism, îşi are cerinţele sale. Unul cere încordare de braţe şi rezistenţă la intemperiile climei; altul cere încordare intelectuală pentru invenţii industriale sau artistice; unul prosperă, cu cât sunt mai înrudite tipurile de rasă ale populaţiei sale; altul, din potrivă, cu cât sunt mai diferite; nu sunt două etnice la fel pe suprafaţa pământului. Etnicul actual al Imperiului german are alte cerinţe de cum are etnicul Imperiului britanic, de aceea după alt criteriu sunt judecate rezultatele antropologiei în Germania şi după un alt criteriu sunt judecate rezultatele în Britania; aceea ce este reprobat într-o ţară este aprobat în alta. Dogmatica Bisericii creştine catolice este adoptată

* Rezultatele de mai sus au fost obţinute de măsurătorile antropometrice făcute de echipa Laboratorului de psihologie experimentală al Universităţii din Bucureşti. în anii 1937—1941, sub conducerea dlui I.M. Nestor [67], şeful de lucrări al Laboratorului. Măsurătorile pentru indicele cefalic au fost făcute asupra unui număr de 143.856 subiecte, bărbaţi, femei şi copii de origine etnică română. Măsurătorile pentru tipul de personalitate au fost făcute asupra unui număr de 3.000 subiecte. Rezultatele date mai sus asupra personalităţii sunt provizorii. Rezultatele date asupra înălţimii au fost scoase din măsurarea unui număr de 95.000 indivizi, români. Rezultatele definitive obţinute din toate măsurătorile făcute de echipă, şi care privesc cercetarea tipului rasial sub şase aspecte, vor apărea ulterior în publicaţia ce pregăteşte dl I. M. Nestor. O comunicare prealabilă despre tipurile rasiale româneşti după indicele cefalic s-a făcut la Academia Română (publicată în „Revista Fundaţiilor Regale", 1 aprilie 1941).

de un mare număr de națiuni și după această dogmatică sufletul omului nu are rasă, ci el este același pretutindeni, fie că trupul care-l însoțește este alb, negru sau galben, căci el este după chipul și asemănarea lui Dumnezeu, nemuritor; cu toate acestea, unele națiuni țin seama de rasă și altele, nu. Etnicul unora cere selecția rasială, iar etnicul altora, nu. Este necesară cunoașterea etnicului, adică a conștiinței actuale a eului unei națiuni, pentru a da o bună interpretare rezultatelor ieșite din cercetările antropologice. Tot astfel și cu rezultatele ieșite din cercetările sociologice. Instituțiile fiecărei națiuni își au un climat propriu, după influența pe care o exercită asupra lor conștiința de comunitate a membrilor națiunii. Instituțiile care trăiesc în climatul comunității de destin funcționează cu un simț de răspundere morală, necunoscut instituțiilor care trăiesc în climatul comunității de origine sau de limbă, fiindcă la baza lor este o mărturisire de credință, care lipsește la acestea din urmă. Comunitatea de destin impune fiecărui membru al său dovadă de sinceritate. Pentru ea, nu este de ajuns certificatul de naștere. Sociologia cunoaște națiunea, ca tip de societate omenească, „sub specie aeternitatis”, de aceea adevărurile ei privesc pe toate națiunile existente deopotrivă, pe când în realitate fiecare națiune este un organism unic în felul său; aceea ce este adevăr folositor pentru una nu este adevăr folositor pentru oricare alta. Pentru a nu cădea în eroarea de a împrumuta instituții, perfecte din punct de vedere formal, dar nepotrivite, inutile, sau chiar stricătoare unei națiuni, este necesar de a controla totdeauna adevărurile sociologice la lumina cerințelor etnicului național. Această necesitate au și întrevăzut-o unii dintre sociologi. Max Rumpf [68], încă din 1931, recomandă sociologilor intrarea în realitate, înțelegând prin realitate tocmai ajustarea cercetărilor sociologice la cerințele etnicului. Și ca început al acestei intrări în realitate el pro-

pune sociologilor germani să-şi aibă privirea aţintită asupra celor două tipuri de om pe care le prezintă etnicul naţional german: tipul locuitorului de sat, care reprezintă tipul culturii naturale, vechiu de mii şi mii de ani pe pământul Germaniei, şi tipul euro-american al locuitorului de oraş mare, care reprezintă tipul civilizator şi care este o arătare cu totul nouă*. Şcoala sociologică din Bucureşti, din jurul profesorului D. Gusti, merge, de asemeni, prin anchetele monografice întreprinse pe întreg cuprinsul ţării, într-o direcţie care o apropie mult de ştiinţa etnicului naţional. Totuşi, sociologia în spiritul fundatorului său, Auguste Comte[69], ca o ştiinţă de legi pentru faptele sociale, la fel cum este fizica pentru faptele fizice, are încă numeroşi partizani. În scrierile acestora citim zilnic despre mişcarea democraţiei sau mişcarea capitalismului burghez sau a proletariatului, ca de nişte fenomene astronomice, care, indiferent de ţară, s-ar fi producând după anumite legi fixe. Nu de mult s-a publicat şi în România o asemenea scriere de către Şt. Zeletin[70] asupra burgheziei româneşti, bineînţeles fără să dea atenţie dacă burghezii, pe cari i-au creat legile sociologice în România, au fost români sau streini. Şi acest abuz de legi sociale, cu aplicaţie universală, ameninţă să continue şi de acum înainte dacă răspândirea ştiinţei etnicului, înti-o nouă îndrumare, nu-i va pune barieră.

Dar acestea sunt foloasele indirecte ale nouei ştiinţe a etnicului. Alături de ele, sunt şi altele directe care privesc sistemul de educaţie şi de conducere politică în viaţa unei naţiuni. Un sistem de educaţie nu poate da roade pentru viitorul unei naţiuni, câtă vreme el nu se ajustează la posibilităţile de care ea dispune. Ştie toată lumea că o sământă nu se aruncă la întâmplare pe pământ roditor sau pe piatră seacă, ci se aruncă acolo unde este cerută de condiţiile atmosferice şi de însuşirile terenului. De ce nu se

* Max Rumpf, *Deutsche Volkssoziologie im Rahmen einer sozialen Lebenslehre*, Nürnberg, 1931.

face acelaşi lucru şi cu şcoala, care este în felul ei şi ea o sămânţă producătoare de energii spirituale? Fiecare naţiune îşi are etnicul său, adică potenţialul său sufletesc, în parte hărăzit de natură, în parte format din propria sa experienţă istorică. Pe acest etnic trebuie înrădăcinată activitatea şcoalei. Ce este de preţ în acest etnic trebuie ajutat să se dezvolte; ce este învechit şi fără preţ trebuie înlăturat ca învechit şi fără preţ, iar nu trecut sub tăcere, ca să dăinuiască în virtutea inerţiei. Şcoala are datoria să fie curajoasă. A lăuda cu exageraţie tot ce se cuprinde într-un etnic naţional însemnează a socoti acest etnic ca mort, căci numai despre morţi se spune numai bine. Fiecare etnic naţional cuprinde într-însul destul lucruri de preţ, care să-i salveze respectul ce i se cuvine. Linguşirea către el, din partea celor care-l continuă, nu poate avea altă cauză decât nevrednicia acestora.

În etnicul satelor noastre, bunăoară, ca şi în etnicul oricărui sat din Europa, se găsesc urme de superstiţii păgâne; legende; formule de farmece şi de descântece rămase aproape fără înţeles alături de tradiţii creştine, câteodată chiar combinate împreună; tradiţiile creştine altoite pe cele păgâne. D. profesor N. Cartojan în documentatele sale două volume despre *Cărţile populare în literatura românească* (Bucureşti, 1929) dă o sumă de exemple în această privinţă. Toată literatura populară, care, începând din secolul al 16-lea şi până astăzi, circulă în mod neîntrerupt şi intens prin satele noastre, intră în această categorie. Şcoala nu le dă însă o atenţie deosebită. Ele sunt citate ca lucruri copilăreşti, câteodată chiar cu dispreţ. Şi cu toate acestea, ce fericite ocazii ar putea ele să ofere educatorului pentru dirijarea sufletească a tineretului! În orişice superstiţie se poate găsi un fond care să ilustreze o obişnuinţă ori o diformaţie a judecăţii omeneşti, care este bine să fie cunoscute pentru a le opri repetarea. Într-o superstiţie se afirmă, bunăoară, că „nu este bine să te speli seara

la ochi, că orbeşti *. Evident, în această superstiţie se afirmă un lucru cu totul neadevărat şi de care oricine se poate convinge prin experienţă proprie. Dar învăţătorul care se mulţumeşte să constate neadevărul şi să îndemne tineretul să se spele fără frică seara, când este de trebuinţă, n-a făcut o lecţie, ci a pierdut timpul şcoalei degeaba. O adevărată lecţie ar fi făcut el, dacă ar fi explicat pentru ce omului, de la care a pornit superstiţia, de acum câteva mii de ani în urmă i-a fost frică să se spele seara. Tineretul ar fi aflat atunci că, pe timpul când omul nu ştia că ziua şi noaptea sunt fapte naturale care se produc prin rotaţia pământului în jurul axei sale, noaptea apărea ca o fiinţă duşmănoasă, gata să-l înghită de la apusul soarelui; pe când astăzi ea nu mai inspiră frică, deoarece mintea omului a fost luminată prin ştiinţă. Ce lecţie frumoasă ar fi fost şi cât de folositoare pentru inteligenţa tineretului. Apoi, legendele, în care păgânismul şi creştinismul sunt amestecate, la câte lecţii folositoare n-ar putea ele da ocazie, dacă ar fi bine utilizate! În ţesătura fiecăreia dintre aceste legende se pot urmări treptele pe care s-a suit cu greu sufletul păgân spre cerul creştinismului. „Epistola Mântuitorului Isus Hristos"; „Apocalipsul Sfântului Pavel" şi multe altele, care până astăzi constituiesc pâinea spirituală a poporului de jos, sunt minunate mijloace de educaţie morală, pentru educatorii cari le ştiu interpreta pe înţelesul culturii de astăzi. În „Apocalipsul Maicii Domnului" sunt descrise muncile iadului pentru acei cari au păcătuit în viaţă; unele mai groaznice decât altele. Citite, aşa cum sunt scrise, nu sunt de un mare câştig pentru educaţia tineretului. Citite, însă, având alături atârnate pe peretele şcolii tablouri cu ilustraţii, în care sunt înfăţişate: murdăria, sărăcia, urâţenia şi schilodirile corporale rezultate de pe urma necumpătării şi a viciilor contractate din ignoranţă, cât de folosi-

* A. Gorovei, *Credinţe şi superstiţii ale poporului român*, Bucureşti, 1915, pag. 247.

toare devin ele atunci ca mijloace de educație! Tânărul, chiar după părăsirea școlii, dacă va citi „Apocalipsul" se va gândi că iadul începe încă din lumea aceasta pentru omul păcătos și că iadul de dincolo de mormânt este numai o continuare.

Multe învățăminte folositoare, pentru educație, se pot, așadar, scoate din superstițiile și legendele etnicului, dacă știe cineva să le interpreteze cum trebuie. Se pot folosi și multe alte elemente ale etnicului. Cântecele și dansurile populare sunt minunate mijloace prin care cultura muzicală și exercițiile sportive ale tineretului se pot îndruma, având prin acestea și avantajul de a apropia școala de căminul familiei*.

Tot atât de folositoare, dacă nu și mai folositoare, sunt datele etnicului pentru conducerea politică a națiunii.

Orice conducător politic este ținut să cunoască realitatea etnică a națiunii pe care este chemat să o guverneze, chiar dacă în intenția sa este să nu sprijine mai departe această realitate, ci să o reteze din rădăcină; căci și atunci el nu poate proceda la dezrădăcinarea etnicului fără să-l cunoască. Astfel, guvernanții din ultimii 25 ani ai Uniunii Sovietelor Ruse, pentru a scoate poporul rus din ignoranța în care, după părerea lor, l-au ținut guvernanții din trecut, n-au găsit mijloc mai potrivit decât să creeze muzee și școli de etnografie, în care erau colectate și explicate datele etnicului: obiecte vechi, superstiții, credințe etc., pentru a dovedi tineretului în câtă ignoranță a stat poporul rus

* Apropierea dintre școală și căminul familiei a ntenționat-o și prof. N. Iorga [71], care, în calitate de ministru al Educației Naționale, a dat în 1930 o circulară către școlile primare, prin care introducea un ceas de șezătoare pe săptămână în programul de studii al claselor II, III și IV primară. Lăudabile stăruințe pentru a folosi folklorul ca mijloc de educație a depus Apostol D. Culea [72], în calitate de consilier cultural și de director al școlilor țărănești de pe lângă Fundațiile Culturale Regale. Comp. Ap. D. Culea, *Probleme culturale din satul românesc. Câteva realizări* („Școala și Viața", ianuarie 1942, București).

sub stăpânirea burgheziei şi cât de luminat rămâne pentru el, de aci înainte, drumul spre cultura dirijată de bolşevism.

Într-o direcţie contrară bolşevicilor, dar în fapt tot aşa de greşită, este întrebuinţarea pe care o dau etnicului demagogii. Dacă bolşevicii condamnă etnicul fără judecată, tot fără judecată îl linguşesc demagogii. Prima grijă a demagogului este de a fi pe placul mulţimii. Sufletul acesteia, pentru el, este o comoară de înţelepciune, de frumuseţe, de virtute şi chiar de credinţă religioasă. Când mulţimea nu satisface ambiţiile politice ale demagogului, atunci acesta nu arareori întoarce foaia şi în loc de linguşire vine cu injurii la adresa aceluiaşi suflet, care, în loc de comoară, este găsit plin de păcate. Demagogii de toate nuanţele, după succesul avut în politică, au pus în circulaţie tot felul de epitete exagerate, asupra etnicului unui popor, atât în bine, cât şi în rău.

În afară de acest rol caricatural, etnicul a avut însă, în conducerea politică de până acum, şi un rol serios. Adevăraţii conducători politici au ţinut totdeauna seama de realitatea lui. Exemplele istorice, în această privinţă, sunt aşa de numeroase, că nu este nevoie să insistăm. Încă din timpul Greciei antice, avem părerea filosofului Heraklit [73], că moravurile poporului sunt ziduri mai tari în jurul cetăţii, de cum sunt zidurile făcute în piatră, şi, desigur, că părerea filosofului era rezultatul unei experienţe începute de poporul grec cu mult înainte. Romanii, de asemeni, aveau proverbul că legea trăieşte numai susţinută de moravuri. Dar cu tot rolul lui din trecut, un rol mai însemnat este rezervat etnicului de astăzi înainte. Până acum, conducătorii politici sunt ţinuţi la obligaţii cu mult mai grele. Ei trebuie să cunoască etnicul, nu prin simpla experienţă personală, ci să-l cunoască ştiinţific, în mod chiar adânc, fiindcă pe baza acestei cunoştinţe ei sunt constrânşi să clădească viitorul naţiunilor. În vechea conducere politică, etnicul cerea să nu fie contrazis, avea un rol pasiv;

în noua conducere politică, etnicul cere să fie ascultat, are un rol activ. Cum s-a ajuns la această schimbare?

Cu această întrebare ajungem la problema cea mai nouă și de bună seamă cea mai gingașă pe care etnopsihologia și-o pune astăzi: problema îndreptățirii pe care o are cunoașterea științifică a etnicului de a se impune conducerii politice a unei națiuni. Ce aduce cu sine nou această cunoaștere științifică, pentru ca ea să fie îndreptățită la rolul imperios pe care-l pretinde?

Răspunsul ne este în parte indicat prin examinarea unor cazuri analoage. Sunt și alte cunoașteri științifice, care în timpul din urmă au ridicat pretenții la fel. Așa, cunoașterea științifică a faptului eredității. De asemeni, cunoașterea științifică a faptului înmulțirii populației. Aceste două fapte erau de mult cunoscute conducerii politice. Dar ele, deși cunoscute, nu se impuneau politicii. Astăzi, cunoștința lor științifică a adus după ea obligația pentru conducătorul politic de a se supune la prevederile lor. Căci cunoașterea științifică nu se mărginește la semnalarea faptelor, ci ea le și prevede. În prevedere stă îndreptățirea aplicării.

Etnicul se prezintă, înaintea omului de bun-simț, ca o totalitate de însușiri și scăderi sufletești, din care rezultă anumite manifestări caracteristice. Bunul-simț fixează aceste manifestări caracteristice în câteva tipuri expresive, pe care le consideră drept realități. Etnicii sunt astfel clasați în vrednici sau leneși, curagioși sau fricoși, cu gust artistic sau cu îndemânări negustorești, după cum întîmplarea face ca o însușire sau o scădere a lor sufletească să iasă în evidență. Bunul-simț nu poate prinde structura dinamică a manifestărilor. Și aci este partea lui slabă. Însușiri și scăderi se găsesc în sufletul oricărui om individual, dar nu statistica însușirilor și scăderilor este hotărâtoare, ci valoarea de circulație a fiecăreia dintre ele. Aceasta din urmă este de ținut în seamă la caracterizarea etnicilor. Din adunarea tuturor mani-

festărilor de artă, pe care le-a realizat un popor, în timp de secole, nu rezultă că sufletul lui este înclinat spre artă, cum nici din adunarea tuturor neologismelor dintr-o limbă nu rezultă că limba și-a pierdut caracterul ei național, pe câtă vreme cuvintele ei care circulă, în număr și mai mare, sunt de origine națională. Cunoașterea etnicului bazată pe bunul-simț este o cunoaștere descriptivă, făcută dintr-o anumită perspectivă, adesea subiectivă. Conducerea politică nu se poate orienta după o asemenea cunoaștere. Pentru ea, etnicul trebuie să fie o busolă care să indice precis pulsul vieții naționale. Această busolă o poate ea avea numai în cunoașterea științifică a etnicului, care dezvăluie valoarea de circulație a fiecărei însușiri și scăderi caracteristice din constituția sufletească a națiunii.

Iată, bunăoară, un popor la care producția agricolă lasă mult de dorit. Standardul de viață al membrilor lui amenință să scadă și să periclitezе viitorul. Îmbunătățiri în tehnica de muncă se impun. Conducerea politică este gata să le sprijine și le și sprijină cu mari sacrificii. Dar în calea îmbunătățirilor se ivesc dificultăți neașteptate. Producătorii mici agricoli, sătenii persistă în tehnica lor de muncă, așa că sprijinul acordat de conducerea politică pare a fi zadarnic. Ce va sfătui cunoașterea de bun simț și ce va sfătui cunoașterea științifică a etnicului în această împrejurare? Cea dintâi va sfătui aceea ce a sfătuit totdeauna. Săteanul este un îndărătnic și un leneș, trebuie deci constrâns să-și schimbe munca. Ce va sfătui cunoașterea științifică? Va sfătui înlăturarea treptată a tradițiilor în care este încătușată munca săteanului. Căci săteanul nu este nici îndărătnic, nici leneș, ci este robul tradiției. Uneltele, ca și zilele de muncă, nu sunt la alegerea lui, ci sunt impuse lui de tradiție. N-are să încerce el o unealtă nouă, pentru a fi de râsul satului; nici n-are să înjure noii tineri, neînvățați, în ziua de luni, pentru ca să-i moară boii;

această pentru el însemnează cuminţenie; pentru cine nu-l cunoaşte, lene. Dacă este să-şi schimbe tehnica de muncă, săteanul trebuie să înceapă prin a-şi schimba şi tradiţia, şi la aceasta nu-l poate aduce cineva cu sila, ci cu învoirea lui. În locul tradiţiei, trebuie să aibă o regulă urmată de tot satul, pentru ca el să se ştie la fel cu toată lumea; fiindcă convingerea la el nu vine pe cale individuală, ci numai pe cale colectivă. Cunoaşterea ştiinţifică a etnicului este astfel în măsură să arate cum, fără a întrebuinţa mijloace de constrângere şi, prin urmare, fără a pierde din popularitate, o conducere politică poate ajunge nu numai la schimbarea tehnicii de muncă agricolă, ci şi la schimbarea multor altor deprinderi rămase necorespunzătoare cu vremea.

5.— Aplicaţiile, pe care ştiinţa etnicului pretinde a le avea în politică, trec însă de cadrul politicii interne a unei naţiuni; ele năzuiesc să aducă o schimbare şi în înţelegerea raporturilor dintre naţiuni. Deocamdată ele sunt afirmate ca posibile prin publicaţii de caracter filosofic, dar toate semnele sunt de pe acum că ele vor fi formulate în curând ca principii de drept internaţional, pentru a fi realizate în practică. Dacă aceste aplicaţii ale ştiinţei etnicului se vor găsi îndreptăţite în viitor, atunci însuşi scopul ştiinţei etnicului va câştiga o amploare necunoscută cercetărilor etnografice de până azi. În problema etnicului naţional se vor concentra, în cazul acesta, toate interesele vitale ale politicii timpului nostru.

Ce cuprinde în sine această problemă a etnicului şi pentru ce deslegarea ei este legată de atât de însemnate interese politice internaţionale?

Am arătat mai sus cele trei forme pe care le poate lua conştiinţa de comunitate a etnicului: conştiinţa comunităţii de origine, de limbă şi de destin. Conştiinţa comunităţii de origine, precum şi aceea a comunităţii de limbă izvorăsc de la sine, prin însăşi organizarea societăţilor omeneşti. Etnicul statornicit pe baza lor este

vechiu, de când durează și cultura europeană. Herodot[74] vorbește de omogloți, adică de oamenii care aparțin unei comunități de limbă. Aceea de origine este și mai veche, fiindcă este fundată pe instituția familiei. Ambele comunități de origine și de limbă n-au nevoie să fie susținute pe o conștiință clară, luminoasă. Este destul pentru ele o conștiință latentă, care să le apere. Săteanul nu știe de unde vin obiceiurile și limba, totuși nu se abate de la tradiția lor, și de câte ori se abate lumea satului îl face să simtă că s-a abătut. Etnicul bazat pe conștiința comunității de destin este deosebit. Conștiința de la baza lui nu vine din tradiție și nu este latentă, ci este clară, luminoasă, fiindcă ea este sprijinită pe voință. Dintr-un etnic de destin fac parte aceia cari, cu voință conștientă, țin linia unui destin comun cu prețul oricărui sacrificiu. Există oare pe teren politic realizate asemeni comunități de destin, și dacă există, cum s-au organizat și întru cât exemplul lor influențează conducerea actuală a politicii internaționale?

Aceste comunități de destin există și încă foarte puternice. În primul rând sunt: Comunitatea național-socialistă germană, Italia fascistă și Imperiul japonez, după care urmează apoi altele, pe cale de constituire. Între ele sunt câteva diferențe; structura lor de bază este însă aceeași. În rândurile ce urmează, noi avem în vedere comunitatea național-socialistă germană, a cărei organizare exercită cea mai puternică influență în politica mondială.

Înălțarea de la conștiința comunității de origine și de limbă la conștiința comunității de destin, care stă la baza noului etnic german, italian și japonez, este provocată de dificultățile cu care aceste trei imperii au avut de luptat în ultimii ani. Între aceste dificultăți, în prima linie trebuie pusă dificultatea de a ține un echilibru între producția economică și creșterea de populație. Câteșitrele aceste imperii se găsesc pe teritorii lipsite de materii prime în cantitatea cerută de înmulțirea populației lor. La dificultatea de ordin economic. s-a adăugat apoi aceea de ordin politic.

Câteşitrele aceste imperii, din cauza progreselor industriale şi a valorii muncii lor inventive, sunt duşmănite de statele care dispun de întinderi teritoriale vaste şi de bogăţii materiale. Conştiinţa comunităţii de destin a venit ca o disciplinare a energiilor naţionale pentru a preîntâmpina dificultăţile, de care aceste imperii erau ameninţate. Etnicul bazat pe conştiinţa comunităţii de origine nu cere de la membrii săi o disciplină deosebită. Singura lui disciplină este păstrarea tradiţiei. O selecţie a membrilor săi în îndeplinirea sarcinilor sociale nu este nici ea cerută. Membrii au drepturi egale, fiindcă sunt de aceeaşi origine, sau, cum se zice, fiindcă toţi sunt „de ai noştri''. Şi etnicul bazat pe conştiinţa comunităţii de limbă nu cere o deosebită disciplină. Cere însă o oarecare selecţie. Limba este un instrument de cultură şi, prin aceasta, de distincţie socială. În etnicul comunităţii de limbă, oratorul este un om cu prestigiu. Naţiunea însăşi, dacă etnicul ei este bazat pe conştiinţa comunităţii de limbă, se consideră ca având un prestigiu deosebit şi o valoare mai mare culturală, prin faptul că limba ei este cu însuşiri stilistice şi are o circulaţie universală. Exemplul ni-l oferă în această privinţă naţiunea franză *. Singur etnicul bazat pe conştiinţa comunităţii de destin cere în mod imperios disciplină şi selecţie printre membrii săi.

Conştiinţa comunităţii de destin a găsit în naţiunea germană un teren prielnic de realizare şi prin dispoziţiile sufleteşti ale acestei naţiuni.

* În grelele vremuri de astăzi pentru Franţa, când toate instituţiile şi formele de viaţă ale acesteia sunt criticate în urma dezastrului suferit în războiul cu Germania din 1940, singură limba franceză se bucură în Franţa de un prestigiu universal. Ea este prezentată ca o boltă care sprijină unitatea şi viitorul naţiunii franceze. (Comp. Gabriel Hanotaux [75] şi Duc de la Force, membri ai Academiei Franceze, în articolul *Richelieu et les lettres*, „Revue des Deux Mondes'', 15 februarie 1942).

Rasele superioare se deosebesc de cele inferioare prin aceea că au în mijlocul lor numeroase exemplare de oameni dotați cu însușiri excepționale. Din judecata și voința acestora izvorăsc inovațiile binefăcătoare, care, răspândite apoi în masa populației, constituiesc civilizația de astăzi. Peste toate însușirile însă, de care se bucură oamenii de rasă superioară, stă însușirea de a pune frâu și de a învinge stăpânirea egoismului. Egoismul este stăpânul oamenilor de rasă inferioară. O națiune de rasă superioară, când se găsește amenințată în viitorul ei, are singura ei scăpare în unirea într-un singur gând și o singură voință a oamenilor săi de însușiri excepționale. Dacă aceștia izbutesc să se impună, prin disciplină și curaj, națiunea atunci de la sine se transformă dintr-o comunitate de origine și de limbă, într-o comunitate de destin. Egoismul individului este înlăturat din conducerea politică a națiunii și interesele comunității sunt îmbrățișate de toți. Comunitatea de destin, ca să aibă între membrii etnicului său o disciplină strânsă, are nevoie de un conducător. Un conducător care să se impună prin judecată prevăzătoare și prin energie de voință și care, înainte de toate, să ia asupra sa răspunderea. În conducător este simbolizat însuși destinul națiunii, fiindcă de gândul și de fapta lui depinde viitorul.

În condițiile acestea a fost constituit noul stat național-socialist german [76], sub conducerea lui Adolf Hitler [77], o pavăză pentru a asigura națiunea germană în contra primejdiilor de care ea era amenințată. Primejdiile fiind aceleași și pentru alte națiuni, este natural ca organizația Statului german să fie adoptată și de alte națiuni. În fapt, ea a fost chiar într-o mare măsură anticipată de organizarea Statului fascist italian.

Organizarea sau mai curând consolidarea unei națiuni, prin transformarea etnicului său dintr-o comunitate de origine și de limbă într-o comunitate de destin, nu poate rămâne fără influență asupra conducerii politice. În ceea ce privește politica in-

ternă, lucrul n-are nevoie de multe dovezi. Influenţa s-a arătat din primul moment, mai întâi, în Imperiul german. Sub conducerea lui Adolf Hitler, viaţa politică internă germană este cu desăvârşire alta. Disciplina şi selecţia, care şi mai înainte nu lăsau de dorit, astăzi au devenit exemplare [78]. Influenţa nu se mărgineşte însă numai între hotarele naţiunii germane, ci ea trece şi dincolo de hotare.

6. — În două ordine de fapte se manifestă această influenţă, în mod mai acut. Întâi, în delimitarea suveranităţii naţionale şi al doilea, în constituirea statutului de recunoaştere a etnicului minoritar. Cea dintâi, de regulă, cunoscută sub denumirea de problemă a spaţiului vital; cea de a doua, sub denumirea de problemă a minorităţilor de etnic străin.

În amândouă aceste ordine de fapte o bună orientare politică nu se poate avea decât pe baza unei cunoştinţe ştiinţifice a etnicului.

Absoluta suveranitate a fiecărei naţiuni înlăuntrul hotarelor sale proprii era un lucru ce se înţelegea de la sine în perioada etnicului fundat pe conştiinţa comunităţii de origine şi de limbă. Hotarele închideau ca într-o casă proprie, pe acei de aceeaşi origine şi de aceeaşi limbă. Lucrul acesta nu se mai înţelege tot aşa de uşor pe baza noului etnic, constituit pe comunitatea de destin. Hotarele destinului sunt cu mult mai elastice de cum sunt acelea ale originii.

Chiar etnicul fundat pe comunitatea de limbă năzuise încă de mult la un spaţiu mai larg de cum este acel oferit de teritoriul naţional. Fiecare popor ţine ca limba lui să se extindă peste hotare. Cu atât mai mult, dacă poporul trăieşte într-o comunitate de destin. Antropo-geograful Fr. Ratzel [79] a afirmat, cu multă dreptate, că modificările pe harta geografică sunt numai o consecinţă a desfăşurării vieţii istorice. Şi destinul ce este el oare alt-

ceva decât o desfăşurare istorică? Naţiunile cu o conducere politică prevăzătoare trebuie să-şi asigure în jurul lor un spaţiu vital. Iar acest spaţiu vital urmează să fie stabilit după indicaţiile etnicului, căci în spaţiul vital al unei naţiuni nu poate intra orice teritoriu locuit de orice naţiune străină, ci numai teritoriul locuit de o naţiune înrudită prin destin. Perspective largi se deschid astfel înaintea cercetărilor viitoare etnografice. Ştiinţa etnicului va delimita zonele spaţiului vital din jurul fiecărei naţiuni, căci Europa viitoare va fi, probabil, organizată pe baza comunităţii de destin. Naţiunile ameninţate de primejdii comune îşi vor asigura viitorul prin o apărare comună şi astfel vor intra împreună în acelaşi spaţiu vital [80]. Ele vor trebui să recunoască deasupra suveranităţilor o organizare juridică supranaţională, cerută de legea propriei lor conservări.

O organizare juridică supranaţională va trebui, de asemeni, să soluţioneze şi vechea problemă a minorităţilor străine de pe teritoriul unei naţiuni. Ştiinţa etnicului este chemată să găsească leac iredentismului naţionalist de odinioară. Şi leacul va fi găsit, cu atât mai repede, cu cât conştiinţa comunităţii de destin va fi mai răspândită. Iredentismul de odinioară era întreţinut de conştiinţa comunităţii de origine, care împingea naţiunea să se închidă cu zid chinezesc pentru a-şi apăra suveranitatea faţă de naţiunile vecine, aşa cum face şi melcul, care se închide în căsuţa sa pentru a se pune la adăpost de lumea externă. În viaţa politică a Europei viitoare, ştiinţa etnicului, lărgind orizontul conştiinţei de comunitate, va reuşi să găsească, pentru asigurarea viitorului unei naţiuni, mijloace mai solide de apărare, decât acelea de până acum. Prin respectul reciproc ce şi-l vor păstra între ele, de o parte, etnicul naţiunii majoritare, de altă parte, diferitele grupări etnice minoritare, se va ajunge la consolidarea tuturor. Viitorul

plin de neprevăzut impune solidaritate, nu numai între membrii unei naţiuni, ci şi între toate naţiunile care merg pe linia aceluiaşi destin.

Ştiinţa etnicului este astfel menită să dea o importantă contribuţie la realizarea unei mai bune conduceri, în politica fiecărei naţiuni, precum şi o organizare durabilă a raporturilor dintre naţiuni.

NAȚIONALISMUL

Cum se înţelege
Cum trebuie să se înţeleagă

NAȚIONALISMUL, CUM SE ÎNȚELEGE

I

În secolul în care s-a cucerit libertatea politică, nu o singură dată oratorii și publiciștii, în lupta lor pentru câștigarea drepturilor, au fost constrânși să exclame: Libertate! Libertate! câte crime nu se comit în numele tău!

Dacă acești oratori și publiciști ar fi privit lucrurile dintr-un punct de vedere mai științific, ei nu ar mai fi fost aduși să facă o exclamație cu un caracter așa de tragic, ci s-ar fi mulțumit cu constatarea unei legi generale, și anume cu constatarea că în găsirea unei etichete pentru denumirea stărilor sufletești ale omului natura este foarte econoamă; ea întrebuințează aceeași etichetă pentru stări sufletești variate. Oratorii și publiciștii ar fi văzut apoi că faptul constatat de ei formează de mult, pentru oamenii de știință, un obiect de cercetare metodică.

Așa în știința limbagiului, nu este un studiu mai atrăgător pentru filologi decât acela care se ocupă cu schimbarea de înțelesuri pe care le suferă un cuvânt, în vreme ce forma lui materială rămâne aceeași. Sunt atâtea cuvinte care se pronunță astăzi, în același chip ca și cu două-trei sute de ani înainte, și cari cu toate acestea au trecut printr-o serie lungă de schimbări, și cari au ajuns câteodată să aibă înțelesuri tocmai contrarii, de cum le aveau înainte. Bunioară, calificativul «domn», știe ori-

12 — c. 415

cine, că se da înainte, în semn de distincţiune, numai persoanei care exercita o stăpânire asupra semenilor săi, pe când astăzi «domn» se zice fiecui; şi cu cât este cineva numai «domn» pur şi simplu, cu atât este mai lipsit de orişice stăpânire. Calificativul «jupâneasă» iarăşi, ce a fost odată, şi cum a ajuns acum! Apoi «crai», «cavaler», «cocon» şi atâtea altele. Pronunţarea tuturor acestor cuvinte a rămas ca pironită în aceleaşi sunete, pe când înţelesul lor a curs dimpreună cu vremea.

Negreşit însă că legea formulată mai sus nu se ilustrează nicăieri mai bine ca în domeniul vieţii sociale. Aci, cu deosebire, în loc de a fi restrânşi numai la cuvinte, putem urmări schimbările de înţeles pe cari le suferă principiile, programele şi idealurile; apoi aci schimbarea, în loc de a se face numai succesiv în decursul timpului, ea se face şi simultan prin coexistenţa diferitelor straturi sau clase sociale. Un ideal, exprimat prin anumite cuvinte, are un înţeles pentru bogatul din clasele privilegiate şi un alt înţeles pentru săracul din clasele oropsite. Un principiu, neschimbat ca expresiune, se schimbă ca înţeles de la o clasă socială la alta! Nu este dar numai cuvântul «libertate» care acoperă crime, ci orişice principiu. În înţelesul pe care îl capătă un principiu, un program sau un ideal, se oglindeşte interesul vremelnic al omului care aplică principiul, programul sau idealul; şi interesul acesta este individual. Exprimarea verbală este eticheta sau decorul care vorbeşte lumei din prejur; sub etichetă stă însă sufletul care se zbuciumă după interesele de moment; acest suflet trăieşte şi deci se mişcă cu vremea; este tiran sau blând după cum cere momentul... pe când decorul rămâne în veci acelaşi. Natura pare că are oroare să inventeze prea multe decoruri. Iată, bunioară, decorul de eternă frumuseţe care îmbracă idealul blândului Mântuitor Isus Christos! Ce exemplu clasic pentru ilustrarea legei de economie a naturii! Cum l-au înţeles pe Isus primii apostoli, şi cum l-au înţeles războinicii papi din Evul Mediu? Cum îl înţeleg bogaţii de astăzi, şi cum îl înţeleg

săracii? În aceleaşi cuvinte se exprimă idealul lui pentru toţi! La toţi stă pe buze resemnarea, iar în fundul sufletului celor mai mulţi patima; la toţi stă pe buze iubirea aproapelui, iar în fundul sufletului celor mai mulţi pisma şi vanitatea! Idealul este veşnic acelaşi, adică în acelaşi vestmânt, pe când înţelesul lui se schimbă după om şi după vremuri... Şi nimeni nu gândeşte să schimbe decorul, deşi el nu mai serveşte decât pentru a induce lumea în eroare! O, natură, din cauza economiei tale, la adăpostul frumoaselor cuvinte inventate pe vremuri, se comit atâtea crime!

II

Noi nu ne vom ocupa însă de idealul lui Isus, fiindcă de el s-au ocupat prea mulţi alţii; ne vom ocupa de ideaul naţionalismului, un decor tot aşa de frumos, deşi mai puţin vast; şi încă nu de idealul naţionalismului *român*...

Şi aci este un teren bogat de exploraţie!

Politicianul român este, după vorbă, naţionalist şi numai naţionalist... Idealul lui este să servească interesele mari ale neamului şi să contribuie la înălţarea neamului! El nu cunoaşte o doctrină mai sfântă ca aceea a intereselor superioare naţionale! Ochii lui devin scânteietori şi vocea îi vibrează, când aude sau rosteşte cuvântul de naţional! Politicianul român este în stare să comită şi o crimă în numele naţionalismului... Legea de economie a naturii duce, precum am zis, la multe cruzimi.

Să vedem însă ce se ascunde la naţionalistul român dedesubtul decorului. Ce suflet bate sub un vestmânt aşa de frumos?

La 1848, majoritatea naţionaliştilor era formată din postulanţii de slujbe, cari doreau căderea boierilor pentru ca ei să le ia locul [81]. Şi le-au luat locul. În mai puţin de 30 ani slujbele cele mai înalte ale Statului ieşiră din patrimoniul familiilor boiereşti

şi trecură în acela al boiernaşilor şi foştilor arendaşi îmbogăţiţi pe la moşiile boierilor. Statul se naţionaliză. În sfârşit, atmosfera cea grea a trecutului dispăru, şi toţi îmbogăţiţii din comerţ şi arendă putură să respire liber... pe scaunele din divan, ocupate mai înainte de ciocoii şi de boierii mari! Un parvenit voi chiar să se urce pe treptele tronului... dar îşi termină aventura la Ploieşti [82]. Interesele superioare ale neamului fură dar satisfăcute! Din fericire, nu pentru multă vreme, căci politicianul român continua să vegheze...

Boierii grecizaţi părăsiseră, aşadar, slujbele mari, şi în locul lor se aşezară oamenii noi, — singurii iubitori de neam — , poporul însă nu era fericit, ba era chiar nefericit. Şi nefericirea poporului este tot ce nu poate să suporte un politician român, naţionalist! Neamul să sufere, când el, naţionalistul, este în fruntea Statului? Aceasta nu se poate. Ce-l doare pe neam? Sărăcia. Ah! trebuie făcut ceva! Ignoranţa? Trebuie făcut ceva! Şi politicianul român, rănit în suflet de durerea neamului, gândi cum să îndrepte lucrurile. Sărăcia? Cum să se îndrepte sărăcia? Prin bogăţie, negreşit; reţeta era uşor de găsit. Să îmbogăţim neamul aşadar. Dar cum? Trebuie găsit un mijloc, şi încă un mijloc naţionalist, pentru a nu da de bănuit! Şi politicianul român, deştept din fire, găsi o adevărată perlă: programul economic al Partidului Naţional-Liberal!

Trebuie făcut ceva pentru interesele neamului, îşi ziseră gânditorii acestui partid; trebuie să ne arătăm naţionalişti nu numai în viaţa politică, ci şi în viaţa economică! Slujbele statului le-am ocupat noi, este drept, dar nu este destul! Naţionalizarea slujbelor este un lucru secundar, pe lângă naţionalizarea muncii poporului! Trebuie să avem devotament ca să naţionalizăm şi câştigurile industriei mari, a<le> băncilor şi a<le> tuturor întreprinderilor susţinute de Stat. De ce aceste câştiguri să meargă la străini; ele trebuie să meargă în pungile noastre. La lucru dar,

devotaţi membri ai Partidului Naţional-Liberal, naţionalizaţi câştigurile mari din industrie şi bănci, cât mai repede; căci interesele superioare ale neamului vă impun acest sacrificiu! Neamul românesc are să vă admire şi să vă păstreze o veşnică recunoştinţă în viitor! Dar ce vorbim noi de viitor! el vă admiră şi vă este recunoscător încă de pe acum. Cu zece zile în urmă, am văzut noi înşine pe câţiva oameni din popor cari vărsau lacrămi de bucurie, când au auzit că se serbează jubileul fabricii naţionale de la Letea! [83] «Domnule, îmi zicea unul foarte mişcat, nu ştii cât mă simt de mândru ca Român cu ocazia jubileului acestei fabrici! Am auzit că această fabrică nu produce nici hârtie multă, nici hârtie bună, şi cu toate acestea câştigurile ei merg strună! Ce invenţie bună, domnule! Ar trebui ca toată lumea să se lase de plugărit şi să se apuce de fabrici, căci aci plouă, nu plouă, câştigul merge sigur. S-au dus vremurile când Românul, cu sudoarea frunţii sale, trebuia să-şi câştige averea! Acum, în secolul maşinilor, faci o fabrică şi nu mai duci grije! Ce, domnule, numai străinii să câştige din fabrici? Să câştigăm şi noi Românii! Trăiască Ion C. Brătianu» [84]. M-am grăbit negreşit să sporesc entuziasmul omului meu, explicându-i că astăzi se câştigă, nu numai cu fabricile, ci şi cu băncile privilegiate de Stat, cu întreprinderile de tramvaie şi cu multe altele... numai deşteptăciune să ai, şi să te înscrii între devotaţii Partidului Naţional-Liberal! Omul meu era foarte încântat, căci sfatul, acest din urmă, îl executase el încă de mult...

Naţionalizarea muncii poporului, iată dar ţinta cea sfântă a unui bun naţionalist! Cine nu-i mulţumit cu această ţintă? Cine nu vrea să se îmbogăţească, luptând pentru interesele superioare ale neamului? Cine este naivul, care să dea cu piciorul la tantieme şi la dividende de acţionar, când aceste tantieme şi dividende sunt tocmai tot atâtea mângâieri cari se aduc pentru sufletul neamului? Numai un nebun poate să azvârle banul, care

are proprietatea miraculoasă, că intrând în punga ta să aducă în mod indirect şi fericirea poporului!

Şi sunt, totuşi, nebuni de aceştia! În capul lor stă profetul de la Vălenii de Munte, d. N. Iorga [85]. Acesta este un profesor citit, şi care nu se lasă să fie înşelat cu frazeologia din programul naţional-liberal! Acesta are şi curajul ca — vorba aceea — să spună naţionalistului, naţionalist, şi hoţului pe nume! Programul Partidului Naţional-Liberal, după dânsul, nu este naţionalist *.

Iată-ne dar înaintea unui nou naţionalism! Decorul rămâne însă acelaşi: interesele superioare ale neamului; înălţarea neamului; idealul cel sfânt al neamului...dar să vedem ce se ascunde sub decor.

D.N. Iorga este un cărturar, adică un om a cărui cultură este formată din cărţile citite, iar nu din o experienţa încercată în viaţa reală. Această origine a culturii sale îl constrânge sufleteşte să fie ca mai toţi cărturarii cari se amestecă în politică, şi pe cari i-a descris perfect de bine încă de acum un secol J. de Maistre [86]: orgolios; îmbătat de ideile sale şi mai ales ideea propriului său eu; duşman al principiului de subordonaţiune; «frondeur» din fire şi partizan înnăscut al oricărei inovaţiuni **. Cu un asemenea

---

* Iată de altfel cuvintele proprii prin care caracterizează d. Iorga Partidul Naţional-Liberal: „Un partid întreg, cel liberal, se înfăţişează totdeauna ca păstrătorul acelor idei (de la 48), ca purtătorul acelui steag, ca moştenitorul acelor deschizători de cale, idealişti şi revoluţionari. Astfel de reclamaţii i-au adus destul folos şi i-au asigurat până dăunăzi o popularitate, pe care el însuşi trebuie să recunoască astăzi că a pierdut-o cu totul, şi pe dreptate, căci liberalii sunt conservatorii poziţiilor câştigate, şi ei reprezintă acelaşi amestec de boierie decăzută, de parvenitism rapace şi de intelectuali fabulos de ambiţioşi cari alcătuiesc clasa stăpânitoare de azi". (*Neamul Românesc* [87], 19 decembre 1908).

** J. de Maistre, *Quatre Chapitres sur la Russie*, t. VIII, ch. II, pag. 297.

suflet este ușor de înțeles ce politică naționalistă are să se facă. Viața reală va trece pe al doilea plan, iar pe primul plan va veni mirajul idealist. Naționalismul din programul național-liberal este egoist, fiindcă exprimă interesele unei clase restrânse compuse din bogătașii cari au capitaluri de plasat, dar, în schimb, acest naționalism este clar, ba încă este așa de clar că aproape nu mai rămâne nimic pentru idealitate; naționalismul cărturăresc însă, care este fondat pe idei citite, nu este mai puțin egoist, dar, în schimb, este vag, așa de vag, că cineva, care vrea să-l înțeleagă, amețește. Partidul Național-Liberal își are pentru naționalismul său o unitate de măsură, care este banul; d. Iorga n-are nici o unitate de măsură, — căci vanitatea eului, ca și spațiul dintre ideile citite, nu se poate măsura, și de aceea dânsul vorbește ca un profet, în numele unei... misiuni divine! [88] Ascultați numai cum își anunță activitatea sa naționalistă în primul număr apărut din *Neamul Românesc* * :

„Dacă m-am hotărât să scot aceste caiete, n-am făcut-o în însușirea mea de om care port barbă, care locuiesc în cutare stradă, la cutare număr, care am cutare loc în viață, al cărui nume începe cu litera I. Ci mă cred în stare, cu câtă învățătură pot să am, cu câtă muncă pot să cheltuiesc, și cu ce suflet am ajuns să-mi fac; mă simt în stare, va să zică, să vorbesc despre lucrurile cele mari ale neamului meu, despre nevoile lui adânci, despre suferințele lui vechi și sfinte, despre țintele lui înalte și grele de ajuns, despre tot ce mă privește, până în adâncul inimei mele, și pe mine care am scris aici, dar și d-ta, care citești, și pe vecinul d-tale, și pe cine nu-ți este vecin, și pe prietenul d-tale, și pe acela care, suferind, totuși de aceleași nevoi și tinzând către același ideal, îți este dușman, pentru cine știe ce pricină, care rămâne

* „Neamul Românesc", 10 mai 1906, pag. 2.

numai între d-voastră amândoi, și care n-are a face câtuși de puțin cu viața cea mare, cea largă, cea curată și trainică, — ce zic trainică? *veșnică* — , din care pornesc toate viețile noastre, și depărtându-se de care, viața oricăruia dintre noi se stinge și se ofilește, *viața neamului*, a tuturor celor de astăzi, a tuturor celor de ieri, de alaltăieri, și din adâncul vremurilor, a tuturor celor ce cu ajutorul lui Dumnezeu vor veni pe urma noastră pentru a trăi și a munci ca *Români*. Despre lucrurile acestea mă simt în stare a vorbi, nu ca mine însumi, ci ca unul din mulțime, care s-a întâmplat că știe mai bine, pe când alții știu mai puțin și căruia, din nevoia sufletului său, într-o clipă îi vine glas pentru a vorbi, cu graiul său, dar cu inima voastră, a tuturora. Mă înțeleg nu ca un om, ce-și urmărește rosturile lui, fie cât de vrednice și de curate, ca un om ce caută să scoată la iveală ființa lui, chiar spre înaintarea și binele altora, ci ca «mâna de țărână» prin care ar scrie, zi de zi și ceas de ceas, despre tot ce ne mișcă mai mult și ne îndeamnă mai tare, cineva mai mare, cu mult mai mare decât mine ".

Ați citit această compoziție de stil? Recitiți-o, deși este cam lungă, căci este un model în care se răsfrânge tot ce poate da un suflet de cărturar; orgoliu fără seamăn: *mă înțeleg nu ca un om, ce-și urmărește rosturile lui... ci ca „mâna de țărână" prin care ar scrie, cineva mai mare, cu mult mare!* ; beția de vorbe, pentru a masca lipsa unei cunoștințe precise despre nevoile reale ale țării: *mă simt în stare să vorbesc despre lucrurile cele mari ale neamului meu, despre nevoile lui adânci, despre suferințele lui vechi și sfinte, despre țintele lui înnalte și grele de ajuns...* ; dușman înnăscut a tot ce-i organizat de alții, și partizan al inovațiilor impuse de un ideal nebulos: *țintind către aceleași ideal... către viața cea mare, cea largă, cea curată și trainică, — ce zic trainică? veșnică — , din care pornesc toate viețile noastre, și depărtându-se de care, viața oricăruia dintre noi se stinge și se*

ofilește viața neamului, a tuturor celor de astăzi, a tuturor celor de ieri, de alaltăieri, și din adâncul vremurilor, a tuturor celor ce cu ajutorul lui Dumnezeu vor veni pe urma noastră pentru a trăi și a munci ca Români!...

De când au apărut aceste cuvinte prin cari se anunță misiunea divină a dlui N. Iorga, au trecut mai mult de trei ani. În acest interval caietele din *Neamul Românesc* au apărut regulat câte două și trei pe săptămână, așa că acum formează vreo șapte volume groase, fiecare de câte 1 000 pagini. Ce teanc colosal de hârtie tipărită! Deschideți de curiozitate însă aceste volume și căutați o soluție precisă și practică pentru durerile neamului, scrisă de d. Iorga: veți avea o mare decepție! Afară de injurii și trivialități foarte precise, nu veți găsi decât aceleași cuvinte goale pe care le-am reprodus mai sus: viața curată și veșnică a neamului; lucrurile cele mari ale neamului; suferințele vechi și sfinte ale neamului... tot cuvinte mari, și atâta tot. Iar când vrea să fie cu dinadinsul precis, d. Iorga cade în contradicții evidente pentru orișicine. Așa, la 5 noiembrie 1908, dânsul se întreabă prin *Neamul Românesc*, ce e un naționalist? și vrând cu orișice preț să se deosebească de naționaliștii sentimentali, — iată ce răspunde: «În fața lor (adică a sentimentalilor) se ridică o altă generație (a dlui Iorga), care știe că patriotismul e ceva care nu se expune fiindcă se înțelegea de la sine, ca și iubirea de neam. Ea (tot generația dlui Iorga) știe că *naționalismul e o doctrină politică*, o anume *concepție* a vieții de stat pusă în serviciul neamului privit ca ființă organică, hotărâtoare. ,,Ea (tot generația dlui Iorga) știe deci că liberalul, conservatorul, nu pot fi naționaliști, tocmai fiindcă sunt — și-și zic — liberal și conservator. Naționalismul nu e un colorit sentimental pentru orice credință politică; el e însuși *o credință*, și *una exclusivă*''.

Observați acum logica. Naționalismul este la început, în prima propoziție, o *doctrină politică* și *o concepție* ; iar în a doua, el este o *credință exclusivă* ! Apoi liberalii și conservatorii (adică restul lumii politice din țara noastră cu excepția dlui Iorga) nu pot fi cu nici un preț naționaliști, fiindcă *își zic* liberali și conservatori ! Naționalismul trebuie să rămână cu orice preț monopolul exclusiv al dlui Iorga. Ceilalți își zic liberali și conservatori, deci își pierd naționalismul; d. Iorga nu-și zice: deci el are credința exclusivă a naționalismului! Naționalismul este, într-o propoziție, *o doctrină politică* și *o concepție de stat*, adică un produs al judecății dobândit în urma unei cumpăniri de argumente, și deci supus discuțiunii, ca toate produsele judecății; dar tot naționalismul este în a doua propoziție și *o credință exclusivă !* Dar în ce cap se pot lega toate aceste propoziții, cari cuprind afirmațiuni așa de contradictorii ? O doctrină care să fie credință exclusivă! Cu cine avem de a face ?

Presimțind, probabil, reflecția noastră, d. Iorga își și termină articolul, din care extragem aceste contradicții cu următoarele cuvinte pline de înțeles:

Însă datoria noastră e să denunțăm cu orice prilej ordinara șarlatanie ce se face, pângărind naționalismul.

Iată ce și noi ne grăbim să facem, prin articolul de față. Denunțăm o șarlatanie, care, din fericire, nu are altă origine decât vanitatea unui suflet copilăros.

Dacă în acești trei ani de când apare *Neamul Românesc* nu ar fi fost chestia adunării fondurilor pentru înființarea unei tipografii naționale la Văleni de Munte și n-ar fi fost chestia alegerii dlui Iorga ca deputat la Iași, iar în timpul din urmă apelurile pentru Liga Culturală [89], nicăieri nu s-ar putea găsi o publicațiune care să semene revistei *Neamul Românesc* prin deșertăciunea muncii depuse de directorul ei. Injurii, trivialități se găsesc cu duiumul; dar acestea nu constituiesc o operă durabilă, și nici

onorabilă. În orice caz, noi credem că „acel cineva mai mare, cu mult mai mare”, care și-a ales „mâna de țărână”, numită Iorga, pentru ca să predice poporului român idealul naționalismului, va fi având el și altele de spus decât trivialitățile scrise în *Neamul Românesc!* Sau să fie „acel cineva mai mare”, „cu mult mai mare” nimeni altul decât tot d. Iorga? Dacă da, atunci ce atâtea floricele de stil? Înjură, dle Iorga, după pofta inimii, căci în țara românească presa este liberă și n-ai nevoie să-ți zici naționalist pentru așa lucru mic!

Tot ce s-a scris serios pentru cauza naționalismului în *Neamul Românesc*, nu vine de la d. N. Iorga, ci de la alții, obscurii corespondenți cari ne povestesc păsurile lor! De la d. Iorga ne vin numai frazele nebuloase și sibilice *, când este vorba de principii; și grosolăniile de mahala, când este vorba de persoane.

Naționalismul Partidului Național-Liberal și-a găsit cea mai potrivită sărbătorire în jubileul din zilele trecute a fabricii de hârtie de la Letea. Cu această ocazie acționarii partidului și-au numărat dividendele și s-a băut pentru fericirea poporului. Naționalismul dlui Iorga s-a sărbătorit ceva mai nainte: cu ocazia congresului studențesc de la Iași. Aci în loc de dividende s-au numărat declamațiile retorice... Încurajați industria națională, căci așa faceți fericirea poporului! ziceau liberalii la Letea; răspândiți învățăturile luate „din aceeași carte”, căci așa realizați unitatea culturală a neamului! ziceau studenții pe viață, adepții dlui Iorga, la Iași. Neapărat, unii subînțelegeau să se încurajeze industria care este proprietatea dlor naționali-liberali; iar ceilalți subînțelegeau să se răspândească învățăturile din cartea

* În genul profetismului ebraic, precum am arătat în articolele mele anterioare (*Profetismul în cultura noastră națională*, „Noua Revistă Română”, nr. 15 și 16, vol. 6).

dlui Iorga, carte care măgulește vanitatea profetului de la Văleni de Munte și a adepților săi! Și unii, și alții își zic naționaliști... sinceri! Mai încape vorbă?

III

Dacă aș avea un temperament de revoluționar, aș încheia acest articol cu o energică diatribă în contra societății românești de astăzi, care tolerează ca interesele personale și deșertăciunea unora să fie luate drept interese superioare ale neamului! Dar n-am temperament de revoluționar, ci sunt un simplu om de de știință, care dorește să-și dea seamă de toate cele ce-l înconjoară; și care față de semenii săi nu are decât o singură patimă, anume: aceea de a nu suferi să fie prostit...

Constatările făcute mai sus sunt departe de a mă îndemna să pornesc o diatribă în contra societății. Din potrivă, ele îmi sunt simpatice, fiindcă le înțeleg... *Felix qui potuit rerum cognoscere causas* [90]. Așa este mersul fatal al lumii; oamenii trebuie să trăiască; și ce sunt ei de vină, dacă natura se arată zgârcită în inventarea expresiunilor! Naționalismul guralivilor și poligrafilor de la noi? Desigur, o simplă etichetă, care acoperă egoismul și vanitatea lor. Dar ce-i cu asta? Egoismul și vanitatea, nu sunt ele oare cele mai adânci sentimente din cari pornesc, în genere, faptele omenești? Cum să le dai atunci la o parte, sau să le condamni? Ele au servit până acum ca pârghie pentru ridicarea culturii omenești, și probabil că tot ele au să servească și de acum înainte! Legea evoluțiunii este, așadar, fatală? Negreșit. Oamenii trebuie să trăiască! Trăiască Ion Brătianu! Trăiască Nicolae Iorga!

NAŢIONALISMUL, CUM TREBUIE SĂ SE ÎNŢELEAGĂ

I

Am cunoscut până acum, aşadar, două înţelesuri diferite pe cari le are cuvântul naţionalism: înţelesul din programul economic naţional-liberal şi înţelesul din frazeologia dlui Iorga; unul avându-şi rădăcinile în interesele unei clase, dacă nu chiar a unor familii, celălalt în temperamentul unui om, care întruneşte în sine calităţile unui remarcabil stilist cu acelea ale unui îndrăzneţ agitator. Negreşit însă că acestea nu sunt singurele înţelesuri, în curs mai sunt şi altele, numai că aceste două, descrise mai sus, sunt cele mai răspândite şi prin urmare cele mai tipice la noi. Toate celelalte sunt imitaţiuni şi variante ale acestora, după loc şi ocazie. Domnul băcan din colţul stradei, bunioară, care face naţionalism „la toartă", nu se ridică până la perspectiva la care se ridică un fruntaş naţional-liberal, dar în strâmta lui perspectivă, el împărtăşeşte cu toate acestea tendinţa egocentrică a acestuia din urmă: fericirea neamului depinde de îmbogăţirea lui... De asemenea, băietanul licean care sparge geamurile magazinelor evreieşti, după fiecare manifestaţie, deşi este departe de a suferi de ipertrofia eului, cum suferă d. Iorga, cu toate acestea în fond, sufleteşte, el este fiul acestuia din urmă: fericirea

neamului depinde de satisfacerea vanității sale copilărești. Schimbați rangurile, schimbați vârstele, și diferențele dispar.

Aceste înțelesuri nu sunt speciale limbii românești, ci sunt universale. În orișice limbă s-ar găsi cuvântul naționalism, întrucât limba este vorbită de egoiști și de vanitoși, se vor găsi și înțelesurile arătate mai sus. Dar în opunere cu toate aceste înțelesuri însă, mai este unul; acela pe care îl găsim în judecata oamenilor deprinși să facă abstracțiune de interesele și deșertăciunea personalității lor, înțelesul care ar trebui să fie ...

Pentru a-l găsi pe acesta, în limba românească, trebuie să revenim la scrierile politice ale lui Mihail Eminescu.

Cuvântul de „naționalism" îl întrebuințează Mihail Eminescu rar, în comparație cu acei cari au venit după dânsul, dar la el cuvântul este cu un înțeles precis și profund, cum ar trebui să fie. Toți naționaliștii de după Eminescu, în cazul cel mai bun, n-au făcut decât să repete aceea ce a scris Eminescu, și în cazul când ei au vroit să depășească pe Eminescu, cum a voit d. A. C. Cuza [91], n-au făcut decât să exagere concepția lui. Inteligența extraordinar de originală și de limpede a lui Eminescu a desprins din șirul fenomenelor sociale pe acelea cari au adus mizeria morală și materială a poporului român; Eminescu a explicat înlănțuirea cauzală a suferințelor noastre din prezent; și tot el a formulat marea întrebare la care rămâne să răspundă viitorul. Mintea lui critică a găsit toți termenii problemei; sufletul lui, bogat în însușiri artistice, a dat și cea mai strălucită formă, care se putea da, unei mișcări naționaliste. Acei veniți după dânsul sunt, și în ceea ce privește fondul, și în ceea ce privește forma cugetării, cu mult inferiori lui. De aceasta se poate convinge oricine comparând cele scrise de Eminescu cu cele scrise de cel mai de valoare epigon al lui Eminescu, d. A. C. Cuza.

Cât a văzut Eminescu atâta văd și epigonii lui, naționaliștii noștri de astăzi; cu deosebire numai că Eminescu vedea limpede și avea măiestria formei în exprimarea celor văzute, pe când a-

ceştia de astăzi văd turbure, şi când exprimă cele ce văd, bâjbâie numai cu fraze apocaliptice, iar nu vorbesc. Acolo unde n-a izbutit Eminescu, şi anume în faţa unei soluţiuni pozitive la problema naţionalismului, acolo de fapt n-au izbutit nici epigonii lui; nimic nou, de valoare, nu întâlnim în mişcarea naţionalistă de astăzi, care să iasă deasupra celor gândite, acum vreo 30 ani în urmă, de nemuritorul poet.

Înapoi la Eminescu dar, toţi acei cari aveţi dorinţa să ştiţi cum se pune chinuitoarea problemă a durerilor neamului nostru!

Ideile naţionaliste ale lui Mihail Eminescu au fost publicate între anii 1876 şi 1881 prin *Curierul de Iaşi* [92] şi prin *Timpul* [93], ziare cari apăreau pe acea vreme. Ideile acestea au avut de la început un mare răsunet, şi ele au fost cunoscute de toată lumea care se interesa de progresul culturii româneşti, deşi nu toată lumea ştia că sunt ale lui Eminescu. La această mare răspândire au contribuit nu atât cele două ziare amintite, cât persoanele cu cari venea în contact Eminescu, şi în special acelea cari făceau parte din societatea literară a *Junimei* [94], înfiinţată de dnii Carp [95], Maiorescu [96], Negruzzi [97] şi Pogor [98]. Această admirabilă societate făcea o întinsă propagandă pentru ideile nemuritorului poet. Întocmai cum servesc în laboratoarele de fizică instrumentele numite *rezonatoare* pentru a distinge şi a întări tonurile muzicale, tot aşa servea pe vremuri această admirabilă societate a *Junimei* pentru a distinge şi a răspândi ideile originale pe cari câte unul dintre membrii săi le da la lumină. O frumoasă cugetare rostită sau scrisă într-o frază lapidară, cum era în obiceiul lui Eminescu să rostească şi să scrie, era destul să fie auzită de membrii *Junimei*, pentru ca a doua zi să-şi ia zborul în toate

cercurile societăţii româneşti. „Aţi auzit ce-a spus Eminescu?" „Aţi citit ce-a scris Eminescu?" şi în trei zile cel mult nu mai era nimeni care să nu ştie ce a spus şi a scris marele cugetător! Admirabilă societate, — pe care unii, numai în necunoştinţă de bunele ei servicii, o numeau societate de admiraţie mutuală; — fără ea, cine ştie, dacă ideile naţionaliste ar fi găsit aşa de curând un ecou în politica ţării noastre!

Naţionalismul eminescian consistă mai ales în o critică nemiloasă a stării de fapt în care se găseşte societatea românească de astăzi. Mergem înspre pieire, ne zice Eminescu. Poporul român se stinge din viaţă, înaintea ochilor noştri indiferenţi. „Un mic bulgăr de omăt căzând din vârful unui munte se face din ce în ce mai mare, rupe cu el copacii codrilor, strică ogoarele, astupă un sat. Un mic sâmbure greşit în organizaţia societăţii, în viaţa economică, creşte şi îngroapă o naţiune. Ne mirăm cu toţii de mulţimea crâşmelor în ţara noastră, — de mulţimea jidanilor — , cauza e mulţimea rachiului, mulţimea velniţelor, dar oare această mulţime de unde vine? Supt domnia turcească a existat micul sâmbure, o dispoziţie de export. Exportul grânelor era oprit. Prin urmare, grânele neconsumate trebuiau prefăcute în obiect exportabil, în vite. S-au combinat lucrurile. Velniţa consumă prisosul, şi dă hrană vitelor. Velniţa producea rachiu, rachiul trebuia consumat şi era mult. S-au făcut multe crâşme. Pentru acestea trebuiau crâşmari. S-au adus *mulţi evrei* şi proprietarul impunea fiecărui din supuşii lui de a lua atâta rachiu pe an. Unele plăţi pentru muncă se făceau în rachiu. S-a introdus exportul, în adevăr, *însă velniţele au rămas*, în locul grânelor s-au luat cartofii, căci rachiul devenise o trebuinţă, şi această trebuinţă cerea împlinire. Care au fost rezultatele ei? O populaţie nesănătoasă, fără energie de caracter, fără energie economică, care îşi vinde munca pe băutură, o populaţie în care mortalitatea creşte în mod înspăimântător, iar sudoarea mânilor ei se capitalizează în mâinile unui element fără patrie, fără limbă,

fără naţionalitate. Nu este de mirat că influenţa austriacă «este mare»".

Aşa îşi explică Eminescu la 1876 [99] influenţa austriacă *. Problema nu se mărgineşte însă pentru el numai la rolul nefast al cârciumilor, ci el îmbrăţişează întreaga noastră dezvoltare socială. Noi ne-am dat, zice dânsul, o constituţie politică nepotrivită cu existenţa reală a claselor noastre sociale. „Corelatul constituţiilor statelor apusene este o clasă de mijloc, bogată, cultă, o clasă de patricieni, de fabricanţi — industriaşi — cari văd în constituţie mijlocul de a-şi reprezenta interesele în mod adecvat cu însemnătatea lor, — la noi legea fundamentală nu înseamnează decât egalitatea pentru toţi scribii de a ajunge la funcţiile cele mai înalte ale Statului". Noi nu avem acele clase sociale pozitive pe care se sprijină organizaţia de stat în Apus. „Aristocraţia istorică — şi ea trebuie să fie totdeauna istorică pentru a fi importantă — a dispărut aproape, clasa de mijloc pozitivă nu există, golurile sunt împlinite de străini, clasa ţăranilor e prea necultă şi deşi singura clasă pozitivă, nimeni n-o pricepe, nimeni n-o reprezintă, nimănui nu-i pasă de ea.

Ne mai rămâne o singură clasă pozitivă, pe al cărei spate trăim cu toţii — ţăranul român...

Cum am tratat noi pe aceşti ţărani? Am clădit un aparat greoi şi netrebnic pe spatele sale, aparat reprezentativ cum îl numim, şi care nu-i decât pretextul de a crea din ce în ce mai multe posturi, plătite tot din punga lui, direct sau indirect. Într-o ţară, care n-are export industrial, ţăranul munceşte pentru toţi: sigur şi necontestabil. Dantela de Bruxelles, galonul de pe chipiul generalului, condeiul de fier cu care scriem, chibritul cu care ne aprindem ţigara, toate ne vin în schimbul grâului nostru, şi acest grâu îl produce numai ţăranul, grâul e productul muncii sale".

* M. Eminescu, *Scrieri politice şi literare* (Ediţia Minerva), I, p. 98.

„Cu cât mai mulți indivizi se sustrag de la producerea brută, cu atât mai mulți trăiesc pe seama aceleiaşi sume de oameni. Ce este consecvența ? Este că acel om, sau nu va fi în stare să ne susție, sau va trebui ca cu acelaşi timp și cu aceleași puteri să producă mai mult. Va trebui sau să peară, sau să se cultiveze și să lucreze cu maşina. Care-i cazul nostru ? El nu s-a cultivat. Țăranul nostru este acelaşi ca și înainte de acum 50 ani, dar sarcina ce-o poartă, înzecită. El poartă în spatele lui: câteva mii de proprietari (la începutul secolului câteva zeci), mii de amploiați (la începutul secolului câteva zeci), sute de mii de evrei (la începutul secolului câteva mii), zeci de mii de alți supuși străini (la începutul secolului câteva sute)''.

Sâmburele greşit din organizația societății noastre a crescut și amenință să îngroape întreaga națiune. „Dacă nu ne vom trezi de cu vreme și nu vom arunca la naiba toți perceptorii, subperceptorii, sub-subperceptorii, dacă nu vom descărca pe țărani și nu-i vom asigura o desvoltare liniștită, dacă nu ne vom hotărî, să nu purtăm nici un product străin pe noi, precum au făcut ungurii în vremea absolutismului. . Nu dreptul public, ci păstrarea naționalității noastre e lucrul de căpetenie pentru noi și ar fi mai bine să nu alegem deputați decât să piară nația românească''.

„Altfel am avea a alege între domnia austriacă și cea rusească. Supt cea dintâi, evreii ar intra în sate în număr mai mare decât astăzi, țăranii ar deveni servii lor, moșiile ar fi cumpărate de societăți și de capitaliști, colonizate cu nemți, iar nația redusă la proletariat. — În cazul al doilea, un ucaz ar șterge limba din biserică și stat, țăranul ar trăi mai bine, însă supt condiția ca să se rusifice; care din noi, cum ar scrie, acolo i-ar îngheța mucu condeiului; iară cei mai curajoși ar mări pohodul na Sibir, fără

judecată, prin ordin administrativ — *administratnym poriadkom*" *.

Aceste idei din 1876 revin sub condeiul lui Eminescu și câțiva ani mai în urmă, în 1880—1881, pe când Eminescu se găsea ca prim-redactor la ziarul conservator *Timpul*, cu deosebirea numai că influenței austriace i se dă acum un rol mai redus, și în locul acesteia vine pe primul plan teoria *păturei superpuse*. „Nu există, după a noastră părere, nici o deosebire între rasa română din Muntenia, Moldova, din cea mai considerabilă parte a Ardealului și a Țării ungurești. E absolut aceeași rasă, cu absolut aceleași înclinări și aptitudini".

„Dar în București și în orașele de pe marginea Dunării, s-a ivit un element etnic cu totul nou și hibrid care ne-a furnizat generația actuală de guvernanți. Aceștia sunt rămășițele haimanalelor de sub steagurile lui Pasvantoglu [100] și Ypsilant [101] și resturile numeroase ale cavalerilor de industrie din Fanar [102]... Toată spuma asta de fanarioți novisimi, cari s-au pripășit în țară de 50—60 de ani încoace, formează naturalmente elementul de disoluțiune, demagogia României.

Fizic și intelectual stârpituri, neavând nici tradiții, nici patrie, nici naționalitate hotărâtă, le vedem punându-se la discreția străinilor și votându-le când pe Strussberg [103], când rescumpărarea, ba le vedem aliându-se în Moldova cu evreii, ca să paraliseze lupta de emancipare națională de acolo. Aprinși de o instinctivă ură contra tuturor elementelor istorice și autoctone ale acestei țări, le-am văzut introducând în toate ramurile legi străine, neadaptate nici intereselor, nici naturei ei" **.

Și Eminescu adaugă: „Ceea ce sunt pentru Moldova evreii, sunt pentru Țara Românească aceste venituri cari, prin identi-

* M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, I, pag. 99—102.

** M. Eminescu, *Culegere de articole apărute în „Timpul"* (Ed. Gr. Peucescu), pag. 91.

tatea religiei, au ştiut să se strecoare printre români, să-i amăgească şi să ajungă a-i stăpâni; şi pentru ca lucrul să le succeadă şi mai bine au precupeţit tocmai instinctele noastre naţionale...".

„Avem de o parte rasa română, cu trecutul ei, identică în toate ţările pe cari le locuieşte; popor cinstit, inimos, capabil de adevăr şi patriotism. Avem apoi deasupra acestui popor o pătură superpusă, un fel de sediment de pungaşi şi de cocote, răsărită din amestecul scursăturilor orientale şi occidentale, incapabilă de adevăr şi de patriotism... pe care Moldovenii din eroare o numesc Munteni.

Această teorie am expus-o în mai multe rânduri..."

În alte articole Eminescu arăta apoi cum pieirea neamului nostru decurge din exploatarea nemiloasă a ţărănimei sub jugul ierarhiei sociale, pe care ne-am dat-o.

„Boalele fizice bântue populaţiile noastre din cauza regimului rău alimentar. Acest regim nu se poate schimba decât prin îmbunătăţirea soartei materiale a ţăranului şi această îmbunătăţire nu-i cu putinţă decât prin o reorganizare socială care să-l asigure în contra exploatării sub orice formă ar veni, fie sub forma datoriilor contractate pentru a plăti birul, fie sub aceea a prestaţiunilor exagerate, fie, în fine, sub aceea a datoriilor pentru băuturi" *.

Dar cum se explică faptul că ţărănimea noastră a început să piară d-abia acum, deşi regimul său alimentar a fost insuficient şi în trecut? În timpurile de dinainte de epoca de când s-a deschis comerţului ţării noastre drumul exportului european, nu era o mai mare bogăţie în ţară, dinpotrivă; şi cu toate acestea populaţiunea ţării noastre era în creştere, pe când acum este în descreştere! Cum se explică acest fapt paradoxal?

---

* M. Eminescu, *Culegere de articole*, pag. 92—93, 111.

Pentru a da această explicare, zice Eminescu: „Venim la principiul pe care l-am stabilit de mult în coloanele acestei foi (*Timpul*). Regimul vechiu ori câte defecte ar fi avut, capabile încă de îmbunătăţire, era ieftin. Pentru a susţinea un regim, pe care surâzând d. C.A. Rosetti [104] îl numea compus din zece boeri mari şi treizeci de boiernaşi mici, ţăranul plătea acel tradiţional galben pe an din prisosul lui. În fine, trebuinţele acelor patruzeci de oameni erau mici şi lesne de satisfăcut; astăzi o Carada [105] cheltuieşte mai mult decât Iordache Filipescu [106], care era putred de bogat, cum se zice. Sarcina socială era uşoară; era în raport cu puterile de producţiune ale poporului! Dacă ţăranul trăia rău ori bine, în belşug sau sărăcie, forţa musculară pe care avea a o pune la dispoziţia societăţii, a ţării era minimă; echilibrul între puterea musculară cheltuită şi între restituţia acestei puteri prin alimente era deplin. Acest echilibru e acum stricat. Sute de mii de greco-bulgari şi de jidani trăesc astăzi de pe spatele aceluiaş număr de muncitori; aceştia caută să-şi înzecească munca pentru ca să susţie noua sarcină socială şi cu toate acestea regimul alimentar, departe de a deveni mai bun, e mult mai rău decât înainte...” *.

Această explicare revine adeseaori în articolele lui Eminescu; ea era aproape subînţeleasă în toate afirmările susţinute de dânsul. „Populaţia, şi tocmai populaţia producătoare, scade de la 1864 încoace în proporţii înspăimântătoare, dar ceea ce e mai trist sunt cauzele acestei scăderi, cauze adânci economice şi sociale cari fac ca însuşi sâmburele naţionalităţii, *rasa*, să degenereze. S-a observat de către medicii de regimente că statura oamenilor scade, că aptitudinile lor fizice şi morale degenerează şi această din urmă împrejurare e mai tristă decât celelalte. Nu mai e nevoie a adăoga că aceste rezultate sunt a se atribui şi să-

* M. Eminescu, *Culegere de articole*, pag. 112.

răciei și urmărilor ei morale, decăderii vieții de familie, viciilor... Dar care e originea comună a acestor rele? Declasarea, zicem noi, înmulțirea peste măsură a oamenilor ce trăiesc din munca aceleiași sume de producători. În alte țări, clasele superioare compensează prin munca lor intelectuală, munca materială a celor de jos. Întrebăm dacă cele patru clase primare și cursul de violoncel a dlui Costinescu[107] compensează zecile de mii de franci ce acest consumator le ia pe an, evident din munca altora? Înaintarea pe scara societății române nu este dar datorită meritului, științei, activității, ci un leneş ignorant care învârtește șurupuri patriotice, ajunge prin intrigă și neadevăr ori unde poftește. Acești oameni declasați sunt totodată instrumentele cele mai bune, pentru că sunt cele mai coruptibile, cu cari se servesc străinii pentru a exploata țara, populațiile ei autoctone.

Iată nervul răului în contra căruia nu ajuta nici proclamarea independenței, nici coroana de oțel a regelui, nici ridicarea creditului visteriei, bogat pe cunoștința că Statul român are bunuri imobiliare de câteva miliarde de înstrăinat, nici frazele patriotice!" *.

Şi după constatarea răului în altă parte asupra soluțiunei: „Chestiunea e, fără îndoială, socială: am fi socialiști numai atunci când am propune a *soluțiune* socialistă. Departe de noi asta. Din contra, soluțiunea ce o propunem nu poate fi decât conservatoare, reacționară chiar. Clasele muncitoare trebuesc scăpate de paraziți; paraziții înșiși trebuiesc, prin o riguroasă organizație, siliți la munca la care se pricep. La tăiat lemne Serurie[108], la cârciumărie Carada! Nu oameni mari cu abecedarul în mână; nu escroci și tâmpiți în demnitățile statului; nu cocoterie și pungășie în afacerile publice!

---

* M. Eminescu, *Culegere de articole*, pag. 83—84.

O reorganizare socială având de principiu apărarea şi încurajarea muncei, înlăturarea feneanţilor şi paraziţilor din viaţa publică, iată ceea ce e de neapărată trebuinţă!

Aşa dar să ne înţelegem.

Nu cerem şi nu voim, precum insinua *Românul*[109], exterminarea cu sabia a elementelor hibride. Dar ceea ce pretindem pozitiv e ca asemenea elemente să nu fie *determinante, domnitoare* în Statul român. Nu ne opunem dacă ele se vor hrăni prin muncă proprie, dar nu exploatând munca altora. Nu avem nimic de zis dacă Serurie se va ocupa cu cinstita cismărie, Bosnagi cu zidăria. Dar în capul unui Stat român nu se cade să vedem aproape esclusiv numai oameni străini, incapabili de a pricepe geniul poporului nostru şi, până la un grad oarecare, incapabil de a-l iubi şi de a-l cruţa.

Şi când vorbim de poporul român, ştim foarte bine de cine vorbim. Nu de amestecături, nu de oameni veniţi de eri alaltăeri în una din provinciile Daciei lui Trajan, ci de acel element etnic eşit din încrucişarea Românilor cu Dacii, de rasa romană. Aceasta a fost în trecutul ţărilor noastre rasa plastică, rasa formatoare de stat, cea orânduitoare, cea istorică; aceasta trebuie să şi rămâie de acum înainte. Cum că deosebirea între adâncimea rasei istorice şi superficialitatea celor superpuse e mare, o ştie oricine. În inima unui popă din Ardeal e mai mult sentiment naţional românesc decât într-o sută de mii de Caradale şi în craniul unui singur Român încape de cinci ori pe atâţia creeri pe cât s-ar constata cu cumpăna în titvele mutrelor de paiaţă ale patrioţilor" *.

Acestea sunt scrise de Eminescu cu vreo treizeci de ani în urmă, deşi sună aşa de cunoscut că par a fi scrise de ieri, alal-

* M. Eminescu, *Culegere de articole*, pag. 127.

tăieri. Societatea *Junimea* a avut, în păstrarea actualității lor, un rol frumos și netăgăduit, după cum am mai spus-o.

De asemenea, d. A.C. Cuza a fost un aprig propagator al acestor idei până la o vreme. Scrierea sa din 1895, *Țăranii și clasele dirigente*, este un simplu rezumat al teoriilor lui Eminescu despre păturile superpuse; numai că d. A.C. Cuza evită această din urmă denumire și se mulțumește cu denumirea de „paraziți". Pentru unul ca și pentru celălalt, procesul nenorocirii noastre naționale se urmează în același chip: începe de la aceeași dată și are aceleași faze. „După pacea de la Adrianopol s-au dărâmat, în sfârșit, și cele din urmă fortificații pe cari Turcia le avea pe malul stâng al Dunării, și de o dată cu acestea se ridicară una câte una piedicele de până atunci ale negoțului și agriculturei și astfel, începând a se desvolta bogățiile pământului nostru și căutându-și schimbul pe producte apusene, am fost puși în contact cu civilizația, cu ideile apusului, cari și-au făcut drum, s-au răsădit la noi fără nici o greutate, fără nici o împotrivire din partene", — ne spune Eminescu *. Aceeași constatare de dată o face și A.C. Cuza **. Apoi, după ce libertatea comerțului fu proclamată prin tratatul de la Adrianopol, exploatarea muncii țăranului și parazitismul social urmează în aceeași înlănțuire cauzală. „Cauza morbidității țăranului român este exploatarea neomenoasă la care este supus în linia întâia din partea statului, în linia doua de către mulțimea nenumărată de străini pe cari îi susține cu munca lui. Cauza e demagogia, care se hrănește din spinarea lui, uzura roșie, administrația roșie, sporirea bugetelor de cheltuieli ale statului... iar nu clima și epidemiile. Sub aceeași climă poporul nostru era sănătos și sporea până mai alaltăeri, sub Mihai Sturdza [110], sub Barbu Știrbei [111], sub Grigore

* M. Eminescu, *Culegere de articole*, pag. 21.

** A.C. Cuza, *Țăranii și clasele dirigente*, pag. XVI—XVIII.

Ghica" [112], — ne spune Eminescu *. Aceeaşi logică şi la d. Cuza. „În trecut era o potrivire perfectă între modul de trai, hrană, îmbrăcămintea şi locuința țăranului nostru, și munca ce i se cerea; între formele înăuntru cărora era chemat să se mişte, și starea sa de cultură; între foloasele ce le avea de la organizația puterii statului şi mijloacele ce se luau de la dânsul pentru întreținerea sa. Puterile claselor noastre muncitoare fiind astfel cruțate, poporația țării a putut să prospereze, după cum se vede din înmulțirea sa îmbucurătoare şi din liniştea ce domnea atunci printre locuitori. Starea aceasta de lucruri a ținut până la anul 1829, când tractatul de Adrianopol a proclamat libertatea desăvârşită a comerțului în principate, care, modificând sistemul de schimb al productelor, a trebuit fireşte să transforme şi întregul nostru sistem de producere... De unde odinioară munca țăranilor noştri era mărginită prin însuşi sistemul economic în vigoare, atraşi în piața universală, munca lor nu mai putea să aibă astăzi de normă decât trebuințele acestei piețe, cari sunt nemărginite. De unde altădată stăpânii mijloacelor de producere lăsau neîntrebuințate chiar zilele de clacă hotărâte prin lege, astăzi puterile claselor noastre muncitoare, încordate peste măsură, nu mai erau în stare să astâmpere setea nepotolită de câştig, care este în firea însăşi a formei de producere capitalistă..." **. Întreg raționamentul pe care îl face Eminescu încă de la 1876, îl repeta şi d. A.C. Cuza la 1895: „Era firesc dar ca clasele noastre dirigente să înmulţească funcţionarii, peste nevoile reale ale țării, şi să întrebuinţeze întreaga putere a statului şi mai toată munca luată de la cei de jos sub forma de impozit pentru satisfacerea propriilor trebuinți.

---

* M. Eminescu, *Culegere de articole*, pag. 117.
** A.C. Cuza, *Țăranii și clasele dirigente*, pag. XLVI.

Astăzi nu mai este nici un soiu de potrivire între modul de trai, hrană, îmbrăcăminte, locuința țăranului nostru și munca ce trebue să o facă; între formele înăuntrul cărora e chemat să se miște și starea sa de cultură, între foloasele ce le are de la organizarea puterei statului și mijloacele ce i se cer pentru întreținerea sa. Puterile claselor noastre muncitoare fiind astfel risipite fără folos pentru dânsele, poporația noastră își manifestă strâmtorarea în care trăește prin descreșterea sa și prin răscoalele periodice ale țăranilor" *.

În sfârșit, soluțiunea la care ajunge d. A.C. Cuza, în scrierea sa din anul 1895, este aceeași la care ajunsese și Eminescu cu vreo douăzeci de ani înainte, cu deosebire numai că Eminescu, mai modest, nu vedea necesitatea unei noi direcțiuni în politică, direcția cu tendințe naționale și democratice, ci se mulțumea cu direcția conservatoare pe care o împărtășeau și patronii ziarului *Timpul*, la care el colabora. Am văzut cum își expune Eminescu soluțiunea sa: „o reorganizare socială având de principiu apărarea și încurajarea muncei, înlăturarea feneanților și paraziților din viața publică, iată ceea ce e de neapărată trebuință"; d. A.C. Cuza ajunge la aceeași soluțiune, numai că dânsul pune printre paraziți, în prima linie, elementul evreiesc.

II

În fiecare teorie socialo-politică trebuiesc deosebite două părți: partea referitoare la faptele constatate și partea referitoare la explicarea acestor fapte. Pentru ca o teorie să fie numită adevărată, sau în tot cazul să fie numită științifică, trebuiesc ca ambele aceste părți să fie întemeiate. Nu este destul ca faptele să fie bine observate, ci se mai cere ca și explicarea faptelor să

* A.C. Cuza, *Țăranii și clasele dirigente*, pag. L.

fie la înălțimea științei timpului, și, de altă parte, nu este de nici un folos o bună logică în explicarea dată, dacă faptele nu au fost exact observate.

Teoria socialo-politică a lui Eminescu și a continuatorilor săi naționaliști de astăzi îndeplinește ea oare condițiunile ce se cer unei teorii științifice ?

Iată ce ne propunem să examinăm în paginile următoare.

Întru ce privește faptele, Eminescu are în general dreptate. Poporațiunea noastră, dacă nu degenerează tocmai, este departe de a avea procentul de creștere pe care ar trebui să-l aibă, dat fiind pământul așa de roditor al țării. De altmintreli. d. A.C. Cuza n-a pierdut nici o ocazie ca să dovedească acest fapt prin ajutorul statisticilor făcute după Eminescu. Tot așa de adevărat este apoi spusa lui Eminescu, că, în organizația societății noastre, parazitismul este foarte întins. Și iarăși tot d. Cuza a complectat pe Eminescu printr-o formulare și mai fericită pe care o găsim în discursul său de la 29 noiembrie 1894, pronunțat în Cameră: „în organismul nostru social s-a stabilit ceea ce se numește în sociologie și în biologie o stare de *parazitism*, în loc de o stare de *symbioză*, adică de împreună viețuire, bazată pe reciprocitatea serviciilor. Eu susțin, în adevăr, că pătura conducătoare în țara românească trăește pentru sine și din acest trai nu rezultă nici un folos pentru nevoile adevărate ale poporului român".

Întru ce privește elementele cari constituiesc parazitismul, nici Eminescu, nici continuatorii săi, naționaliștii de astăzi, nu dau o enumerare precisă. Eminescu, în primele timpuri, când scria la *Curierul de Iași*, înclină să vadă în poporațiunea de origine *austriacă*, adică în evrei [113], elementul parazitar; dar în urmă, când trece în București ca redactor la *Timpul*, el lasă pe evrei pe al doilea plan și pune pe primul plan „rămășițele haimanalelor de sub steagurile lui Pasvantoglu și Ypsilant, resturile numeroase ale cavalerilor de industrie din Fanar"; și pe aceste

rămăşiţe şi resturi, cari nu au nici tradiţii, nici patrie, nici naţionalitate hotărâtă, el le consideră ca pe acelea cari mijlocesc venirea străinilor în ţară. Naţionaliştii, de după Eminescu, au revenit din nou la evrei; poate şi din cauză că d. Cuza locuieşte la Iaşi. Apoi, în afară de evrei şi rămăşiţele de care vorbeşte Eminescu, între elementele parazitare mai trebuie să punem şi elemente de origine curat românească, căci altfel nici Eminescu, nici continuatorii săi n-ar fi putut identifica pe paraziţi cu clasele dirigente![114] Oricâtă xenofobie am admite noi pe seama naţionaliştilor, este cu neputinţă să credem însă că ei au putut afirma cum că toate elementele ce intră în clasele dirigente de astăzi sunt de origine evreiască sau sunt rămăşiţe din Fanar! Clasele dirigente de astăzi cuprind elemente româneşti, şi ele totuşi sunt, atât pentru Eminescu, cât şi pentru d. Cuza, acelea cari sug din vlaga poporului şi-l aduc pe acesta la nenorocire, în aşa fel că studenţii naţionalişti ai d-lui Cuza s-au crezut îndreptăţiţi ca într-un congres public să respingă orice colaborare cu clasele dirigente, pentru motivul că ei, domnii studenţi, voiesc cu adevărat ridicarea poporului!

La aceste două fapte, cari sunt în fond adevărate, — lăsând la o parte, bineînţeles, exagerarea sub care le prezintă unii naţionalişti — se adaogă un al treilea fapt, acesta nediscutabil, şi anume: avântul economic şi social pe care îl ia ţara după tratatul de Adrianopol din 1829.

Ţara românească, se îmbogăţeşte după 1829, şi, totuşi, poporaţiunea ei muncitoare descreşte; descreşte poporaţiunea muncitoare şi, totuşi, elementele parazitare se înmulţesc; acestea sunt faptele cari au izbit mintea lui Eminescu, şi pe care Eminescu a căutat să le explice.

Să vedem explicarea.

Eminescu are două explicări; amândouă nu pe deplin formulate, dar amândouă îndeajuns de schiţate pentru a forma obiectul discuţiunii noastre. Pe una dintre aceste explicări o găsim

în conferinţa sa asupra *influenţei austriace*, adică în prima perioadă a activităţii sale politice ca redactor la *Curierul de Iaşi*, pe cea de a doua o găsim în *Timpul*, adică în cea de a doua perioadă.

Aceste două explicări sunt mult diferite între ele, precum mult diferite între ele sunt şi condiţiunile în cari scrie Eminescu. Pe cea dintâi Eminescu o schiţează la Iaşi: într-un mediu cu preocupări ştiinţifice; pe cea de a doua o schiţează la Bucureşti în calitate de redactor al unui ziar de partid. La Iaşi, Eminescu era mai mult în atmosfera cărţilor; la Bucureşti, era mai mult în atmosfera pasiunilor politice. Începem cu aceea schiţată în conferinţa asupra influenţei austriece.

În timpul când scria Eminescu în *Curierul de Iaşi* în toată lumea cultă europeană făcea mare zgomot o scriere a istoricului englez H.T. Buckle[115], intitulată *Istoria civilizaţiunii în Englitera* *. În această scriere, pentru prima oară, era făcută încercarea ca faptele istorice, în loc să fie numai descrise, să fie şi explicate prin legi cauzale. Buckle, întemeiat pe ideile filozofice ale timpului său, încerca să-şi explice progresul şi decadenţa civilizaţiunii din analiza condiţiunilor de viaţă ale popoarelor. În special, explicarea dată de dânsul mizeriei în care trăiseră popoarele vechi orientale, cari avuseseră totuşi sub picioarele lor un sol foarte fertil, a făcut o mare impresiune în lumea cultă de pe atunci. Explicarea lui Buckle era citată de toţi scriitorii timpului, mai ales că ea se sprijinea şi pe teoriile lui Malthus[116], un alt scriitor foarte răspândit pe acea vreme. Această scriere a lui Buckle pătrunsese şi la Iaşi. D.l Titu Maiorescu, pe atunci profesor de filosofie la Universitatea din localitate, o comenta la curs şi chiar în conferinţe publice. Toţi membrii *Junimei* o cunoşteau şi cu atât mai mult o cunoştea Eminescu care avea o

* În traducere franceză, *Histoire de la civilisation en Angleterre*, apărură la 1865, în 5 volume. Volumul I este acela în care se găsesc consideraţiunile generale.

mare preferință pentru scrieri de asemenea natură. Credința noastră este că Eminescu a împrumutat din scrierea lui Buckle cu ceva modificări metoda acestuia de argumentare în explicarea faptelor istorice, și că de această metodă el s-a servit pentru a-și explica starea de fapt în care se găsea țara noastră sub ochii lui.

Astăzi scrierea lui Buckle este socotită ca o scriere de valoare, judecată față de acelea din timpul său, dar ca o lucrare științifică incomplectă, față de cele contimporane nouă. Buckle n-a ținut seamă de toate datele problemei ce avea de rezolvat; el a trecut cu vederea câteva dintre cele principale, cum este influența caracterelor fixate în rasă, și influența eredității în genere; iar în schimb, a dat o prea mare importanță înfluenței mediului fizic asupra sufletului omenesc. În tendințele sale fundamentale, scrierea lui Buckle urmează filozofiei lui Locke [117], care este în deobște recunoscută astăzi ca unilaterală.

Modificările pe cari le aduce Eminescu argumentării lui Buckle sunt de un ordin secundar, așa că ele nu înlătură lipsurile fundamentale de cari s-a făcut vinovat marele istoric englez. Din această cauză și teoria politică-socială a lui Eminescu lasă mult de dorit din punctul de vedere științific.

Buckle stabilise în scrierea sa mai sus citată, o legătură cauzală între fertilitatea solului și mizeria popoarelor orientale din vechime prin mijlocul următorului raționament: un pământ prea fertil, zicea dânsul, are ca rezultat o sporire a populațiunii, fiindcă el dă un belșug de materii hrănitoare, — și teritoriile vechilor civilizațiuni orientale, India și Egiptul, erau tocmai fertile și dedeau un belșug de sâmburi de orez; sporul de populațiune aduce însă după sine o ofertă prea mare de brațe muncitoare și deci o concurență prea mare la muncă; o prea mare concurență la muncă aduce după sine scăderea salarului și cu aceasta mizeria claselor muncitoare! Dacă n-ar fi fost belșugul de materii hrănitoare, — sâmburele de orez „greșit în organizarea socie-

tății", cum ar zice Eminescu, — , n-ar fi venit nici mizeria claselor muncitoare pe care o întâlnim în vechile civilizațiuni! Acum iată și raționamentul lui Eminescu din conferința sa asupra *influenței austriece*, pe care l-am citat pe larg în articolul precedent. Țara românească până la tratatul de la Adrianopol avea exportul oprit, zicea dânsul, și din această cauză locuitorii ei rămâneau cu un prisos de grâne neconsumate, fiindcă prețul acestora era mic; acest prisos de grâne — „sâmburele nenorocit" pentru noi! — își găsi o întrebuințare în cultura vitelor, fiindcă acestea se puteau vinde mai cu preț; cultura vitelor aduse după sine necesitatea fabricațiunii de rachiu; de aci: înmulțirea cârciumilor, înmulțirea evreilor și degenerarea populațiunii rurale. „Sâmburele nenorocit" care aduce mizeria claselor muncitoare, la Buckle, este sâmburele de orez, care, ieșind prea nutritiv din pământul fertil al Indiei și al Egiptului, sporește populațiunea, care apoi se îmbulzește la muncă și scade salariul; iar la Eminescu, „sâmburele nenorocit" este prisosul recoltelor neconsumate, din cauza opririi exportului, și care prisos a trebuit să fie prefăcut în rachiu pentru a-și găsi un bun preț. Asemănarea între amândoi este evidentă; nu avem identitatea termenilor, dar avem identitatea metodei. Paradoxul ce trebuia explicat era de altmintrelea același: în țara noastră, ca și în țările vechii civilizațiuni orientale, pe un pământ fertil, trăiește o populațiune muncitoare în cea mai neagră mizerie.

Știința mai nouă din timpul nostru ar avea însă multe obiecțiuni de făcut argumentării lui Buckle, și prin urmare și aceleia a lui Eminescu.

Populațiunea, zice Bukcle, sporește, fiindcă găsește o nutrițiune îmbelșugată! Dar oare orice populațiune sporește când nutrițiunea este îmbelșugată ? Evident că nu, ci numai anumite populațiuni sporesc, pe când altele rămân neinfluențate în creșterea lor de faptul belșugului în nutrițiune. Dacă faptul afirmat de Buckle ar fi adevărat pentru toate popoarele, atunci nu s-ar

înțelege cum poporul francez, care, în comparație cu alte popoare, nu duce grija nutrițiunii, este totuși în descreștere, pe când alte popoare, cari n-au nici un belșug de nutrițiune, cresc! Trebuie ca populațiunea să fie de o *anumită natură* pentru ca belșugul de nutrițiune să determine în chip necesar creșterea ei, și această *anumită natură* este produsul eredității sufletești de care se bucură populațiunea. O populațiune fără multe însușiri dobândite prin ereditate este, desigur, mai pasivă față de influența nutrițiunii, decât o altă populațiune care are în sufletul său deprinderi proprii, fixate prin ereditate. Pentru aceasta din urmă, fenomenul creșterii sau a<l> descreșterii ei stă independent de faptul că pământul locuit este fertil sau nu. Cu cât o populațiune este mai cultă, cu atât se bucură de o mai mare libertate față de condițiunile imediate ale mediului cosmic, în care trăiește. Buckle are dreptate, cu argumentațiunea sa, numai în ce privește populațiunile inculte, adică în ce privește populațiunile influențabile în modul cel mai pasiv de mediu. De asemenea, nici raportul dintre sporul populațiunii și descreșterea salariului nu este exact pentru orișice populațiune. În Europa cultă, ca și în America, sunt multe popoare cari cresc în numărul locuitorilor și cari, în același timp, au din an în an salariile muncitorilor mai urcate. Și aci, știința mai nouă are aceeași observație de făcut lui Buckle: el face prea mult abstracțiune de dispozițiunile sufletești pe cari le aduc cu dânsele în viață diferitele popoare și admite, prea ușor, că sufletul omenesc ar fi ca un fel de ceară moale pe care se poate imprima orice. Cu un cuvânt, Buckle a primit prea pe de-a întregul filosofia unilaterală a compatriotului său John Locke.

Aceleași obiecțiuni se pot aduce și lui Eminescu. „Sâmburele greșit" s-a preschimbat, să zicem, în chip fatal în rachiu, fiindcă altmintreli el, ca sâmbure, n-avea voie să treacă granița, și rămânea fără valoare de schimb, dar ca rachiul produs din el să găsească imediat un debușeu sigur pe piața noastră internă,

adică să găsească mușterii care să-l consume cu atâta aviditate, aceasta nu se întâmplă totdeauna fatal. Numai o anumită populațiune, cu anumite dispozițiuni sufletești dă fabricațiunii rachiului așa debușeu; alte populațiuni însă nu. Eminescu a trecut cu vederea, întocmai ca și Buckle, dispozițiunile sufletești ale populațiunii eare avea să sufere influența sâmburelui greșit. Din cauza acestei treceri cu vederea, concluziunea argumentării păcătuiește mult din punctul de vedere al științei obiective. Eminescu zice: înmulțindu-se crâșmele s-au adus mulți evrei, apoi proprietarul impunând supușilor săi de a consuma atâta rachiu, consumarea a devenit o trebuință și a adus degenerarea populațiunii. A cărei populațiuni? Numai a populațiunii muncitoare, afirmă Eminescu, căci populațiunea evreiască și a altor exploatatori n-a degenerat, ci, din potrivă, s-a înmulțit. Atunci nu rachiul singur a fost cauza degenerării, fiindcă rachiul sta la îndemâna tuturor, ci dispozițiunea sufletească a acelora cari nu puteau să reziste consumării rachiului... Despre această latură a problemei a uitat să vorbească Eminescu, deși el ar fi avut multe de spus. Populațiunea rurală, masa cea numeroasă a muncitorilor se găsea înaintea rachiului ca un copil fără povățuitor. Nici școala, nici biserica, nici obiceiurile nu ofereau acestei populațiuni un adăpost sufletesc în contra ispitei. Populațiunea aceasta a transformat îndată consumarea rachiului în trebuință și din această cauză a degenerat. O altă populațiune cu altă îngrădire morală ar fi rezistat: și probă, a rezistat însuși acela care avea rachiul pe mână, crâșmarul evreu.

Explicarea dată de Eminescu este, așadar, unilaterală, întocmai ca și a lui Buckle. Am fi nedrepți însă cu dânsul dacă n-am adaoga că el a presimțit singur insuficiența argumentării sale și că în alte scrieri a încercat să se completeze tocmai în felul cum cere știința de astăzi, adică introducând și factorul sufletesc. Dar această complectare nu ajunge niciodată până la o formulare definitivă. Reflexiuni și crâmpeie de argumentare

presărate ici și colo prin diferitele sale articole și informațiuni, cu deosebire în acele publicate în *Curierul de Iași*, și atâta tot. Iată una din acestea, pe lângă cele reproduse mai sus.

Cu ocazia unui discurs ținut de d. Ion Brătianu la desbaterea bugetului în 1876, Eminescu face următoarea reflexiune în *Curierul de Iași*: „Reproducem din discursul dlui Brătianu toate pasagele, care caracterizează vina cea mare a generațiunii trecute, care, orbită de civilizația străină, a crezut că, introducând formele exterioare ale ei, i-a introdus totodată și cuprinsul. Acest cuprins nu se realizează decât prin *muncă*. Nici ziare, nici legi, nici academii, nici o organizație asemănătoare cu cele mai înaintate nu sunt în stare de a înlocui *munca*, și o stare de lucruri, care nu se întemeiază pe ea, e o fantasmagorie, care va dura mai mult sau mai puțin, dar se va preface în fum la suflarea recei realități" *. Și în genul acestei reflexiuni sunt încă multe altele.

Cuprinsul unei civilizații nu se realizează decât prin muncă: acesta este marele adevăr asupra căruia trebuia să stăruie Eminescu. Din nenorocire, el n-a făcut decât să-l enunțe, ca și mulți alți, de altmintreli, după dânsul. Dacă ar fi stăruit asupra acestui adevăr, cu mintea cea limpede pe care el o avea, ajutat de cultura solidă pe care o primise din Universitățile germane, Eminescu ar fi ajuns, desigur, să formuleze pentru totdeauna cauza neajunsurilor în cari ne zbatem noi, Românii de astăzi; el ne-ar fi definit pentru totdeauna datoria celor ce voim să luptăm pentru binele neamului! Dar Eminescu a lunecat într-o altă direcție, precum vom vedea îndată, și adevărul enunțat de el a rămas fără o mai de aproape cercetare. Colegii săi din societatea *Junimea* l-au repetat după dânsul pe toate tonurile, când mai duios, când mai declamatoriu, așa că astăzi toți îl cunosc, dar nimeni încă nu l-a analizat în mod obiectiv și n-a scos dintr-însul

* M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, I, pag. 241.

toate consecințele pe cari un om de știință le poate scoate. Și cu toate acestea, toți vorbim de naționalism.

Adevăratul înțeles al naționalismului — naționalismul cum trebuie să se înțeleagă — are ca premisă majoră adevărul enunțat de Eminescu: *la civilizație nu se ajunge decât prin muncă!* Cum îți este munca așa îți este și civilizația! După cum este munca pozitivă pe care un popor o produce, așa va fi și civilizația lui! Orice altă credință, vorba tot a lui Eminescu, nu este decât o fantasmagorie.

Care este munca poporului nostru? Este ea la înălțimea civilizației pe care ne-am apropiat-o? Este ea sub nivelul acestei civilizații? Aci stă cheia înțelesului pentru toate nenorocirile noastre. Dacă munca noastră este la înălțimea civilizației pe care ne-am dat-o, și, totuși, populațiunea noastră muncitoare degenerează, și parazitismul se întinde în viața publică, și nemulțumirea generală crește... atunci singura explicare posibilă este că suntem înconjurați sau subminați de dușmani bine pregătiți pentru distrugerea noastră și care lucrează în contra noastră, după un plan bine stabilit! Dacă munca noastră însă nu este la înălțimea civilizațiunii pe care ne-au dat-o, atunci explicarea se schimbă. Pentru a cădea în nenorocire, nu este nevoie de dușmani bine pregătiți și învoiți între dânșii, ci sunt îndeajuns faptele noastre, noi ne suntem nouă cei mai mari dușmani! Viața noastră publică, în cazul acesta din urmă, pentru a fi viciată de parazitism, nu are nevoie să aștepte imigrațiunea străinilor, dușmanii noștri, ci se viciază ea singură prin deprinderile noastre neadaptate civilizațiunii; paraziții răsar din mijlocul neaoșilor Români, bunii noștri frați. Bunioară, legile noastre politice impun regimul parlamentar, adică regimul după care afacerile publice se decid prin discuție publică, fiindcă discuție publică se presupune că va produce adevărul, dacă noi însă, nepregătiți pentru discuție

cinstită, ne minţim chiar pe noi înşine cum voim atunci ca regimul parlamentar să ne aducă vreun folos? Doi oameni de ştiinţă ajung prin discuţie la un adevăr durabil, fiindcă fiecare dintre dânşii şi-a impus anumite reguli de discuţie, şi, în primul rând, legea morală ca să afirme numai aceea ce crede obiectiv; dacă ei ar face altfel, dacă fiecare nu s-ar asculta decât pe sine, desigur că discuţia n-ar ajunge la nici un rezultat. Şi tocmai aşa facem noi în politică. În discuţiile publice nu ascultăm decât pe acela care vorbeşte cum cer interesele noastre personale, iar pe acela care nu vorbeşte cum cer interesele noastre personale îl hulim numindu-l „calomniator" al ţării! Tot aşa procedăm şi în viaţa comercială şi peste tot. Comerţul ca să fie profitabil trebuie să fie făcut în anumite condiţiuni sufleteşti, care să împiedice risipa de timp şi de material: noi însă voim ca printr-o muncă „de mântuială" să profităm din comerţ! Şi ne mirăm apoi că nu izbutim! Dar, ar trebui ca să ne mirăm când s-ar întâmpla contrariul! Munca noastră, a Românilor, faţă de obligaţiunile pe cari ni le impune civilizaţiunea pe care ne-am dat-o, este o muncă „de mântuială", un *sabotage*, iar nu o muncă producătoare. În viaţa politică, nu facem politică, ci politicianism; în viaţa industrială şi agricolă, nu muncim, ci ne pripim spre „câştigul fără muncă" — un ideal prea bine descris de Eminescu în satirele sale. Pentru a ajunge în situaţia în care am ajuns, nu era dar nevoie de mâna străinilor duşmani; am fi ajuns noi aci unde suntem, şi chiar dacă întreagă suprafaţa Ţării Româneşti ar fi fost locuită totdeauna de neaoşi Români! Căci duşmanii noştri nu sunt în afară de noi, ci sunt în noi înşine; şi ei nu se numesc nici evrei, nici greci, nici bulgăroi cu ceafa groasă, nici nemţi, ci se numesc: lenea, minciuna, lipsa de rezistenţă faţă de ispita viciului, orgoliul copilăresc, pe care nu-l ştim distinge de mândria cea nobilă, şi multe asemeni slăbiciuni, despre cari

vorbim adesea noi între noi, între patru ochi, dar pe cari le ascundem în public de teamă că ne va râde lumea *.

Există, prin urmare, un „sâmbure greșit" în organizarea societății noastre, — cum prea bine zice Eminescu — , dar acel sâmbure nu este de grâu sau de porumb, cum presupunea același Eminescu, imitând raționamentul lui Buckle, ci este un sâmbure de natură sufletească, și de la acesta ne vin toate neajunsurile! Dușmanii pe cari noi îi vedem în afară de noi, stând la pândă, nu au o existență mai reală decât o au întrupările pe cari le dă imaginațiunea poporului cauzelor ascunse și nepricepute. De ce este bolnav copilul tău, babă Ioană? L-a deochiat un străin, cumătră Stanco! Ai făcut rău că l-ai arătat străinului, babă Ioană! Și baba Ioana, pe viitor, își ferește copilul de ochii străinului, dar cu aceasta nu și-l ferește totuși de boală. Așa și cu boala poporului nostru. L-au deochiat străinii, fiindcă prea era muncitor? Să lăsăm știința babelor, și să venim odată la adevărata știință!

Eminescu, din nenorocire, cum am spus mai sus, nu a urmărit mai departe explicarea neajunsurilor societății românești pe baza adevărului pe care el însuși îl enunță așa de bine, ci cu vremea el ajunge la o nouă explicare, — aceea de a doua din ziarul *Timpul* — , care este cu mult inferioară, științificește, aceleia date sub influența lui Buckle.

În ziarul *Timpul*, între anii 1880—1881, el aruncă vina, după cum am văzut, pe elementele neistorice, rămășițele haimanalelor de sub steagul lui Pasvantoglu și Ypsilante; spuma tuturor resturilor din Fanar, și care s-a reconstituit într-un partid... acela al roșilor! Aceste stârpituri la fizic și la inteligență, „nea-

* Asupra nepotrivirii dintre însușirile sufletești cerute de cultura apuseană și însușirile de fapt ale poporului nostru, a se vedea mai pe larg scrierea noastră: *Cultura română și politicianismul*, Librăria Socec, 1904.

vând nici tradiții, nici patrie, nici naționalitate hotărâtă, le vedem, zice Eminescu, punându-se la discreția străinilor și votându-le când pe Strusberg, când răscumpărarea, ba le vedem aliându-se în Moldova cu evreii, ca să paralizeze lupta de emancipare națională de acolo. Aprinși de o instinctivă ură contra tuturor elementelor istorice și autohtone ale acestei țări, le-a văzut introducând în toate ramurile legi străine, neadaptate nici intereselor ,nici naturei ei!" Față de aceste stârpituri, — cari constituiesc, după Eminescu, să nu uităm, marea majoritate a partidului roșilor, adică a partidului liberal! — , poporul român stă plin de calități.

Poporul român n-are nici un defect, afară de acela că este prea blând și se lasă să fie jupuit ca oaia din biblie! Naționaliștii de astăzi din jurul redacției *Neamului Românesc*, în tot ce privește aceste idei, sunt servilii imitatori ai lui Mihail Eminescu. Schimbați numai câteva cuvinte: în loc de partidul roșilor, cum zicea Eminescu, ziceți partidul jidoviților, și în loc de Pasvantoglu, Ypsilante, Fanar... ziceți Mochi Fișer, Froim Fișer, Palestina... și atunci aveți articolele naționaliștilor redactori la *Neamul Românesc !* Ideile sunt aceleași, numai că, la aceștia din urmă, ideile sunt exprimate mai puțin plastic de cum știa să le exprime Eminescu. Dl. A.C. Cuza singur încearcă între acești naționaliști o notă originală, exagerând până la absurd campania contra evreilor. Dl A.C. Cuza nu vede înaintea ochilor decât pericolul jidovesc; după dânsul: presa este jidovită, magistratura este jidovită, țara întreagă este jidovită... Și Eminescu, de altmintreli, în multe din articolele sale din *Timpul*, fulgerase în contra... Caradalelor, Gianiilor, Ferekizilor etc., acuzându-i că ar fi pus stăpânire pe această țară! A exagerat el dar un Eminescu; de ce n-ar exagera în această direcție și un A.C. Cuza?

Însă această comparație să nu ne înșele.

„Comparaison n'est pas raison", zice un proverb francez, și aci este locul să-l repetăm și noi. Din faptul că Eminescu a exa-

gerat nota naționalismului ieftin în articolele sale din *Timpul*, întocmai cum exagerează astăzi și d. A.C. Cuza, nu rezultă deloc că motivul care produce exagerarea dlui Cuza a fost și cauza exagerării lui Eminescu. Mihail Eminescu avea, ce-i drept între 1880—1881, calitatea de redactor la un ziar de partid, — și anume la un ziar adversar *roșilor* — , și aceasta explică întru câtva pasiunea sa, dar aceasta nu explică pe deplin abaterea sa de la direcțiunea pe care o începuse mai nainte, pe când se afla în Iași. Eminescu putea fi pătimaș în polemică, dar el nu era omul care să părăsească o metodă științifică, pentru a susține o convingere dictată de interesul unui partid, fie chiar când acel partid era compus din prietenii săi. Naționaliștii de astăzi pot face așa lucru, nu însă și Eminescu.

Pentru ca să se opereze o așa schimbare în judecata lui Eminescu, a trebuit ca în sufletul lui să se fi petrecut ceva de mare importanță, ceva care să-i fi schimbat cumpăna hotărârii și care să-l silească să arunce preocupările științifice pe al doilea plan și să pună pe primul plan interese de altă natură!

În adevăr, există, după părerea noastră, un motiv puternic care a putut să facă pe Eminescu să ia o altă direcție în explicarea stării sociale a țării noastre, și care l-a putut aduce de la raționamentul unui Buckle la tonul violent și adesea nedrept al articolelor sale din *Timpul*. Când vom cunoaște acest motiv, vom cunoaște și principala cauză pentru ce adevăratul înțeles al naționalismului își face cu atâta greutate un drum în conștiința compatrioților noștri...

De acest motiv rămâne să ne ocupăm în ultima parte a studiului nostru.

III

Călăuziți de ideile lui Eminescu ne-am apropiat, așadar, de adevăratul înțeles al cuvântului *naționalism*, de naționalismul cum trebuie să se înțeleagă.

Un popor întreg nu ajunge la o cultură viciată și la degenerare din cauza a câtorva elemente parazitare cari s-au introdus în mijlocul său, ci cauza răului este mai adâncă: ea stă în dispozițiunile sufletești ale poporului însuși. Paraziții nu pot pătrunde în corpul unei societăți sănătoase, sau, când pătrund, ei sunt puși în stare de *symbioză*, adică sunt obligați la o reciprocitate de servicii. Când corpul societății are însă într-însul ceva putred, atunci paraziții sunt la largul lor, și nu este nevoie ca imigrațiunea să-i înmulțească, ci se înmulțesc ei singuri din sământă curat autohtonă. Putrigai să fie că ies ciupercile în belșug! Și în țara noastră, din nenorocire, s-a adunat destul putrigai! Eminescu, cel d'intâi, de altfel, a spus-o cu curaj: „Drept că înmulțirea evreilor în țările noastre a mers mână în mână cu reformele în sens liberal, că acestea au ajutat înmulțirea furnicarilor. Deja Regulamentul organic care a pus ciocoimea alături cu boerii vechi, dându-i o egalitate de drepturi, pe care n-o meritau, a făcut ca fiecare din acești noi artistocrați, cari *fugeau de muncă* și aspirau la slujbușoare, să aibă câte un asociat jidan supt formă de orândariu pe peticuțele lor de moșii; tot acel Regulament a desființat de jure breslele, aceste clase puternice și bine constituite de meseriași. În urmă, alte reforme și mai liberale au deschis ușa funcțiilor statului, înmulțite la infinit, tuturor feciorilor de popă și de negustori, cari nu reprezintau nici avere, nici inteligență, și cari găsiau mai comod a trăi din funcții plătite de stat și de comune decât din munca lor proprie, din îndeletnicirea

cu meşteşugul părinţilor lor. Astfel s-a înmulţit *ruşinea de muncă* şi proletariatul condeiului, această clasă veşnic nenorocită, condamnată la celibat şi la mizerie, luptând prin ură, intrigi, calomnii şi vicleşug pentru pânea amară a bugetului şi înecând c-o rară obrăznicie orice muncă spirituală adevărată, orice merit adevărat". Şi în acelaşi articol * : „Se va găsi că lenea este caracteristică Românului ridicat, pentru că s-a şi ridicat din clasa leneşe, din privilegiaţii mici. Rămânea deci *o singură clasă muncitoare*, din a cărei exploatare trebuia să trăiască toată societatea română, ţăranul. Dar chiar exploatarea directă era o muncă prea grea pentru aristocraţia foştilor cafegii şi ciubucii, de aceea s-au introdus pretutindenea câte-un asociat activ Kesaro-Krăesc — câte un evreu!" — O civilizaţie care se ridică pe munca numai a unei singure clase sociale ce sănătate poate ea să aibă ? Şi ne mai întrebăm apoi de ce s-au înmulţit la noi elementele parazitare ?

În diferite rânduri **, am avut ocaziunea să arătăm răspunsurile pe cari le dau oamenii de ştiinţă la întrebarea „în ce consistă cultura şi civilizaţia unui popor ". Comparând aceste răspunsuri vedem acum că ele se sprijină pe acelaşi adevăr fundamental pe care l-a enunţat şi Eminescu. Cultura sau civilizaţia unui popor, ziceau oamenii de ştiinţă, nu consistă în transformările materiale externe, care înconjură sufletul poporului, ci ele consistă în dispoziţiunile sufleteşti ale acestuia, în deprinderile morale şi intelectuale pe cari poporul le cucereşte şi le adaogă deprinderilor sale animalice. Acelaşi lucru îl zice însă şi Eminescu; căci *munca* pe care el o pune la baza culturii şi a civilizaţiunii nu este altceva decât *actualizarea* deprinderilor sufleteşti. Între mediul extern care trebuie transformat şi deprinderile sufletului, cari sunt energia potenţială din care are să vină cauza transformărilor externe, stă faptul muncii, adică faptul *actualizării* de-

* M. Eminescu, *Scrieri politice şi literare*, I, pag. 112—113.

** *Cultura română şi politicianismul* (1904); *Puterea Sufletească* (1909).

prinderilor sufleteşti. În cultura văzută a unui popor nu se găseşte decât atât cât s-a putut *actualiza* din dispoziţiunile sufletului său, adică atât cât s-a putut exterioriza prin *muncă*. De aceea vorbeşte şi Eminescu aşa de des de muncă, şi numai de muncă. Nu există violenţă de limbagiu, — în marginile unui stil de scriitor superior, bineînţeles, — pe care el să nu o fi îndreptat în contra celor ce vânează „câştigul fără muncă"! În această pricepere adâncă pe care el o are despre importanţa muncii stă, de bună seamă, şi raţiunea pentru care Eminescu este şi astăzi atât de admirat în toate cercurile intelectuale ale neamului nostru.

Cu toate acestea, adevărul enunţat aşa de bine nu a continuat să formeze până la sfârşit baza pe care Eminescu şi-a edificat teoria naţionalismului său. În loc de a continua analiza întreprinsă asupra deprinderilor sufleteşti pe cari şi le-a dobândit poporul nostru în urma atâtor vicisitudini istorice; în loc de a despărţi între aceste deprinderi ce este bun şi ce este rău, şi a căuta apoi să sprijine, prin mijloace potrivite, elementele bune contra celor rele; în loc să ajungă la formularea unui program practic pe baza căruia munca pozitivă a poporului nostru să se garanteze în contra parazitismului, iar parazitismul, fără multe declamaţiuni patriotice, să fie canalizat treptat spre ocupaţiuni modeste şi folositoare; în loc de o teorie acceptabilă de un om de stat, Eminescu, după câteva ezitări, termină cu teoria păturilor superpuse; o teorie prin care defectele sufleteşti ale neamului nostru sunt cu indulgenţă acoperite sub motivul că ele sunt istorice şi autohtone, iar toată vina nenorocirii noastre sociale este aruncată în spinarea câtorva indivizi cari, în afară de numele lor de familie, nu aveau, poate, în ei ceva mai străin decât aveau şi alţi indivizi puşi, totuşi, în rândul autohtonilor! De ce populaţiunea rurală degenerează; de ce suferim de boale sufleteşti şi corporale; de ce ne înstrăinăm cu uşurinţă averile lăsate de părinţi pentru a ne duce la Paris şi la Nisa să petrecem; de ce litera cărţii învăţate nu se prinde de creierul nostru, şi copilul de ţăran

trecut prin școala primară, după doi-trei ani de la părăsirea școalei, este analfabet; iar copilul ciocoiului este încă și mai rău, fiindcă este amoral; de ce viciile de toate soiurile fac adevărate ravagii în sânul societății noastre, întocmai ca și în societățile sălbaticilor: de ce acestea și altele multe, pe cari este inutil să le mai înșirăm?... Fiindcă, zice Eminescu, „elementele de baltă", rămășițele Fanarului: Roseteștii, Gianii, Ferekizii, Costineștii, Caradalele etc., cu un cuvânt, demagogia roșie a pus stăpânire pe țară! Aceștia, o mână de oameni, abat din drumul lor de până acum, adică de la munca lor cinstită, pe cei șase milioane de Români neaoși și autohtoni, și aceștia ca niște oi blânde se lasă să fie abătuți! Poate fi așa ceva crezut? Și înainte de toate, cum a putut să creadă așa ceva o minte ca a lui Eminescu? Înțelegem să creadă așa ceva un bărbat cu fire de demagog, un N. Iorga bunioară, care pentru a cuceri aplausele mulțimei este în stare să facă toate lingușirile și să zică că neam mai nobil ca al nostru, al Românilor, nu mai există pe suprafața pământului; că virtuți mai dumnezeiești ca în sufletul nostru, traco-daco-roman, nu se mai găsesc nicăieri; dar la un Eminescu! la o minte așa de limpede și un temperament așa de puțin conciliant pentru demagogie! Să vedem pe scriitorul acesta, steaua literaturii române, încercând cu fantasia sa istorică, ca un Iorga oarecare, să reconstituie o rasă pură românească, autohtonă, și o altă rasă „a parveniților" și „a paraziților", pe cari apoi să le opuie față în față, făcând din cea dintâi o victimă, și din cea de a doua un călău! Așa ceva este de necrezut! Trebuie să fi fost un motiv mai puternic care să îndemne pe un Eminescu să pună talentul său în serviciul unei teorii, care, astăzi, s-a găsit așa de potrivită pentru capetele unor naționaliști de felul celor din jurul dlor Iorga și Cuza! Trebuie să fi fost un motiv mai presus de interesul științei, — interes pe care o minte ca a lui Eminescu știa să-l prețuiască — , trebuie să fi fost un motiv mai sfânt!

Şi a fost, în adevăr, un asemenea motiv sfânt.

Eminescu era cu mintea sa în ţara noastră, scria pentru noi Românii de aicea, pentru partidul care patrona *Tîmpul*, dar cu inima sa el era dincolo, în nenorocita ţară în care copilărise, în frumoasa lui Bucovină! Şi aci, vai! existau duşmani concertaţi pentru distrugerea populaţiunei băştinaşe române; aci existau, în adevăr, duşmanii cari pândeau fără milă pe fraţii săi Români! Eminescu scria în Bucureşti la un ziar de partid; el apăra aci o politică de partid, şi combătea o politică de partid; articolele sale erau pline de iubire sinceră pentru unii, şi pline de ură pentru alţii; dar numai în aparenţă; iubirea şi ura lui adevărată treceau graniţa ţării pentru a se revărsa dincolo în ţara alor săi! Aşa ne explicăm pentru ce frazele întrebuinţate de el în *Tîmpul* sunt aceleaşi cu cele întrebuinţate vorbind de Bucovina. Amărăciunea sa sufletească pentru cele ce văzuse dincolo îl pătrunsese până într-atât, încât el nu mai vedea alte condiţiuni de existenţă pentru neamul românesc întreg, decât pe acelea cari se desfăşurau în Bucovina. Din cauza nenorocirei acestei ţări a devenit el naţionalist, şi şi-a explicat şi mizeria populaţiunei noastre de dincoace, aşa cum a explicat-o. Fraza lui maiestră este, negreşit, pusă în serviciul cauzei naţionale a Românilor de aici, din Regat, dar ea nu exprimă adevărul, decât când o repunem în mediul ei natural, în Bucovina! Aci ea pierde orice exagerare; şi pentru Bucovina ea întrupează în sine arta desăvârşită, cu ştiinţa desăvârşită!

Să recitim, în adevăr, teoria naţionalistă a lui Eminescu în aplicaţiunea ei la starea Bucovinei, şi vom vedea de îndată deosebirea. Acum suntem înaintea originalului.

„Şi ce a devenit astăzi (la 1877, după o sută de ani de la răpire) obârşia Moldovei? Făgăduit-au fost Austria s-o ţie în vechile ei legi şi obiceiuri, bunurile mânăstireşti să le întrebuinţeze spre ridicarea poporului moldovean, răzăşii să rămâie întru ale lor, târgoveţii întru ale lor şi multe alte lucruri au făgăduit.

Și ce au făcut din țară? Mlaștina de scurgere a tuturor elementelor sale corupte, loc de adunătură a celor ce nu mai puteau trăi într-alte părți, vavilonul babilonicei împărății. Deși după dreptul vechiu, jidanii n-aveau voe nici sinagogi de piatră să aibă, astăzi ei au drept în mijlocul capitalei Lavra lor, iar asupra țării ei s-au svârlit ca un pâlc negru de corbi, expropriind palmă cu palmă pe țăranul încărcat de dări, sărăcit prin împrumuturi spre a-și plăti dările, nimicit prin dobânzile de judă, ce trebue să le plătească. Și asta, în jargonul gazetelor vieneze, se numește a duce *civilizația în Orient*. Oamenii, a căror unică știință stă în vânzarea cu cumpăna strâmbă și înșelăciune, au fost chemați să civilizeze cea mai frumoasă parte a Moldovei.

Poporul cel mai liber, și mai îngăduitor și-a plecat capul sub jugul celei mai mizerabile și mai slugarnice rase omenești. Pământul cel mai înflorit încape palmă ca palmă în mâinile cele mai murdare — raiul Moldovei se umple de neamul cel mai abject. Și fiindcă la toate aceste procese de expropriare, agenții de împlinire au tantiemele lor, de aceea jidovimea și judecătorii merg mână în mână subt pajura creștină cu două capete.

Fără a vărsa o picătură de sânge, fără muncă, fără inteligență, fără inimă, pune astăzi mâna pe un pământ sfânt, a căruia apărare ne-a costat pe noi râuri de sânge, veacuri de muncă, toată inteligența noastră trecută, toate mișcările cele mai sfinte ale inimei noastre.

Și e plină de străini,
Ca iarba de mărăcini;
Și e plină de dușmani,
Ca râul de bolovani.
Iar mila străinului

E ca umbra spinului:
Când vrei să te umbrești,
Mai tare te dogorești *.

Acesta este stilul care îți stoarce lacrămi, fiindcă este pornit dintr-o adâncă convingere și redă tristul adevăr așa cum el este în realitate. În *Timpul*, stilul rămâne același, dar el nu mișcă, fiindcă nu mai este haina curată a adevărului!

Aci în Bucovina teoria naționalistă a lui Eminescu se verifică pe deplin. „Rasa mizerabilă și slugarnică", compusă din „adunătura celor ce nu puteau trăi într-alte părți", formează un pericol serios, fiindcă această „adunătură" reprezintă un procent mare din întreaga populațiune a țării. În Bucovina, „pâlcul negru de corbi" expropriază, în adevăr, palmă cu palmă, pe țăranul încărcat de dări, fiindcă pâlcul de corbi are spijinul indirect al statului: „jidovimea și judecătorii merg mână în mână supt pajura creștină cu două capete". Dar noi, mulțumim lui Dumnezeu, n-am ajuns încă acolo! **. Noi, sănătoși de am fi la suflet, n'-am avea să ne temem de pâlcurile de corbi; acestea s-ar duce atunci de unde au venit.

Durerea lui Eminescu pentru cele ce se petreceau în frumoasa lui Bucovină era așa de adâncă, încât niciodată ea nu i s-a șters din suflet. Tipul poporului nefericit era pentru el poporul din Bucovina. Acest tip l-a purtat mintea lui peste tot; și peste tot a adus aceeași explicare la nenorocirea popoarelor. Până și pe unguri îi plânge Eminescu, aplicând teoria care îi sta lui la inimă! Alianța cu elementul evreo-german, acel element parazitar care

* M. Eminescu, *Răpirea Bucovinei*; articol apărut încadrat în negru în „Curierul de Iași" de la 30 septemvre 1877. (V., *Scrieri politice și literare*, I, pg. 209—210.)

** Numai d. Cuza crede că și la noi magistratura este pusă în serviciul jidovimei (v. art. sale din „Neamul Românesc").

stăpânește din Viena, ar plăti-o poporul unguresc, după Eminescu, cu: ,,mortalitatea și sărăcia țăranului, cultura prădătoare și estensivă a pământului, înmulțirea peste măsură a funcționarilor, advocaților și politicianilor de meserie, burlăcia claselor superioare...''. *; adică cu mizeria care sugrumă și pe poporul din Bucovina! Mielușeii de unguri, nimeni nu i-a compătimit mai sincer ca Eminescu! Și ar fi compătimit Eminescu pe orice popor, care ar fi avut în starea sa, fie cât pe de departe, o asemănare cu starea Bucovinei! Căci să nu uităm, Eminescu era înainte de toate un artist! [118]

Un istoric renumit, de altfel, cum este neîntrecutul istoric german Mommsen [119], a amestecat adeseori în cercetările sale cele mai obiective asupra istoriei Romanilor și preocupări subiective! Așa se afirmă de către critici competenți că <lui> Mommsen, în descrierea evenimentelor cari au adus formarea Imperiului roman, i-a fost mai mult gândul la formarea imperiului german din zilele noastre, decât la cel roman! Și dacă un Mommsen, un istoric de meserie, a putut să facă acest amestec, cu atât mai ușor l-a putut face un artist ca Eminescu! Cine i-ar putea aduce acestuia o vină pentru aceasta? Cu atât mai mult, când Eminescu, venit din Bucovina, găsea și aici la noi tot nenorocire și mizerie! Îndemnul ca să dea aceeași explicare pentru starea socială de aici, ca și pentru cea de dincolo, era la dânsul aproape irezistibil.

IV

Acesta este motivul acel sfânt care a făcut pe Eminescu să vadă în decăderea noastră socială efectul păturilor superpuse, când în realitate această decădere este numai rezultatul defec-

* M. Eminescu, *Scrieri politice și literare* I, , pag. 156.

telor noastre superpuse. Țăranul de la baza edificiului social român aduce la consolidarea acestui edificiu o parte de muncă pozitivă, și o parte de „lasă-mă să te las", curată marfă românească, care strică într-o largă măsură aceea ce rezultă din munca pozitivă; apoi deasupra țăranului vine albăstrimea orășenească de toate categoriile, care aduce cu cât este mai sus, cu atât și mai puțină muncă pozitivă și cu atât mai multă marfă din aceea curat românească: palavre, risipă, îmbulzeală la câștig fără muncă, minciună, și altele, și altele, până la supremul „ori, ori", adică ori mă faci ministru, ori sunt gata să dau cu piciorul la șandrama! Un așa edificiu, clădit prin superpunerea unor așa defecte sufletești, este greu să reziste la cea mai mică adiere de vânt; de ce dar am mai căuta noi să vedem, și numele de botez pe care îl poartă aceia cari întrupează defectele?! Formăm o aceeași pastă; o pastă foarte autoctonă, căci nici un popor altul nu revendică dreptul de paternitate asupra defectelor noastre!

Negreșit, omul din fire este înclinat spre antropomorfism, adică este înclinat să-și explice mersul lucrurilor prin ivirea unor cauze cari au formă de oameni. Este mai greu să se conceapă cauza decăderii noastre sociale ca o înlănțuire de defecte sufletești, decât ca efectul voinței unor oameni în carne și oase, cari stau înaintea ochilor. De aceea, întotdeauna se vor găsi destui cari să dea crezământ explicării că nouă, Românilor, ne merge rău, fiindcă avem dușmani cari ne-au jurat peirea. Dar de aceștia, deși destui, n-avem să ne ocupăm. Ei sunt de bună-credință. Marele rău pe care îl fac aceștia este că ei dau posibilitate celor de rea-credință să se mențină în rolul de apostoli ai naționalismului.

Și la acești oameni simpli și de bună-credință, trebuie să mai adăogăm și pe aceia de *„aceeași suferință"* cu Eminescu; pe frații veniți din Transilvania. Eminescu căzuse în eroarea de a crede că la noi sunt pături superpuse din cauză că văzuse, în

adevăr, în Bucovina o pătură superpusă despuind populațiunea românească de toate drepturile și bunurile sale. Frații noștri din Transilvania, cari vin și fac politică la noi, sunt ademeniți, din aceeași cauză ca și Eminescu, să cadă în aceeași eroare. Obișnuiți în patria lor cu lupta de rasă, ei transportă această luptă de rasă și la noi. Pe unguri, pe cari nu-i mai văd înaintea ochilor, îi înlocuiesc cu evreii, cu grecii, cu bulgarii etc., și devin din cauza acestei iluziuni un fel de profeți cari încep să plângă pe ruinele neamului nostru, întocmai cum plângeau profeții cei vechi ai evreilor pe ruinele Ierusalimului!

Acești frați, veniți din Transilvania, împreună cu oameni simpli și de bună-credință cari sunt din fire înclinați spre explicări antropomorfice, pregătesc o atmosferă prielnică pentru agitația antisemiților, antibulgarilor, antigrecilor și a tuturor anti posibili. Naționalismul lor sincer devine pârghia de ridicare pentru un vanitos ca Iorga și pentru un antisemit ca Cuza! Ei, frații noștri din Transilvania, mai ales, având inima plină de amărăciune din patria lor nu mai caută să distingă condițiunile diferite în cari poporul românesc din Regat se dezvoltă, ci își pun punga și credința lor în serviciul unor naționaliști ca Iorga și Cuza, cari le aduc în schimb suprema consolare: că precum neamul românesc de dincolo de Carpați este nimicit de unguri, așa neamul românesc de dincoace de Carpați este nimicit de jidani! căci nimicit de cineva trebuie să fie neamul românesc, în tot cazul, pentru ca Iorga și Cuza să aibă un rol în această țară! Ce politiciani! Ce urâtă profesie! Când vor înțelege însă oamenii de bună-credință că le-a venit vremea să înceteze a mai sta ca instrumente în mâna tuturor ambițioșilor îndrăzneți? Când își vor aduce aminte, acești oameni de bună-credință, că unul dintre marele defecte ale Românului din trecut a fost tocmai acela de a se lăsa cu ușurință să fie pus drept coadă de topor la orișice lovire îndreptată în contra alor săi?

Oamenii de bună-credință, și cu deosebire frații transilvăneni, să-și deschidă ochii! Dincolo de Carpați există o rasă care dușmănește de moarte neamul românesc și care vrea pieirea lui; aceasta este rasa ungară. Reprezentanții acestei rase vor pieirea Românilor nu ca oameni, ci ca Români; căci ca oameni i-ar lăsa ei pe Români să trăiască și încă le-ar da și avantagii, numai să se facă unguri. Dincoace de Carpați însă nu este nici o rasă care să ne dușmănească pentru faptul că suntem Români, ci sunt indivizi de origine deosebită ca a noastră și cari nu cer altceva mai bine decât să fie socotiți ca Români. Cine ne dă nouă dreptul să respingem pe acești indivizi? Ideile ce ni le facem noi despre ei că sunt neasimilabili? După ce judecăm noi însă ce este asimilabil și ce este neasimilabil? Unde este criteriul nostru? Singurul criteriu pe care ni-l putem științificește permite este acela al liberei determinări. Aceia cari în deplină libertate de suflet se hotărăsc a fi cetățeni români, îndeplinesc prin aceasta și cea mai esențială condițiune a cetățeniei române! Căci cine ne dă nouă dreptul de a le scruta conștiința și de a le respinge hotărârea lor ca nesinceră? Dece cu același drept, n-ar bănui și ei sinceritatea noastră? În timpul în care trăim nu există alt criteriu decât acesta, sau cel puțin un alt criteriu care să se împace cu cultura europeană. Ungurii chiar, neîmpăcații noștri dușmani, practică și ei același criteriu. Te declari ungur, din Român ce ai fost, dușmănia lor a încetat; — cuvântul tău este îndeajuns. Și pentru noi, nimica nu este îndeajuns! Probabil că noi voim să rămânem la ce am fost, pe când ungurii voiesc să meargă înainte! Când zic „noi", înțeleg pe compatrioții noștri rătăciții din jurul dlor Iorga și Cuza. Pentru aceștia, Dumnezeu a împărțit lumea în două feluri de oameni: în Români și în oameni de ceilalți; oamenii ceilalți au facultatea de a se asimila între ei în toate felurile, pe când Românii nu; ei rămân veșnic aceiași, autohtoni. În vremurile noastre de luptă și cucerire «veșnic aceiași» înseamnează însă veșnic în urmă!

V

Interesele superioare ale neamului românesc, care bun Român nu vrea să le apere ? Intenția celor mai mulți, nici o îndoială nu este, că va fi bună ; dar de la intenție la faptă este o lungă cale. Mijloacele cari aduc săvârșirea faptei nu stau așa la întâmplare înaintea celui bine intenționat, ci ele trebuiesc alese, fiindcă între ele sunt unele bazate pe adevăr și altele bazate pe minciună. Și minciuna, Doamne! de câte ori nu este îmbrăcată în vestmintele cele mai strălucitoare pentru a ademeni privirea; și de câte ori dar mijloacele bazate pe minciună, nu sunt alese!

Așa sunt în special pentru apărarea intereselor neamului nostru mijloacele alese de Iorga și Cuza ; minciuna stă la baza lor.

Neamul românesc, de astăzi, împărțit în diferite state, suferă din cauze multiple. De o parte, pentru a vorbi numai de trunchiul lui principal, în Bucovina și Transilvania, el este obiectul persecuțiunii nemiloase a unor popoare deosebite care vor să-și mențină în contra lui supremația în Imperiul babsburgic; de altă parte, în Regat, el este în luptă cu sine însuși pentru a se dezbăra de deprinderile nepotrivite cu cultura timpului și a-și apropia pe cele potrivite: naționaliștii trec cu vederea această diferență și ne vorbesc peste tot locul de lupta de rasă. Întocmai cum șoviniștii unguri alarmează pe compatrioții lor cu spectrul iredentismului daco-român, tot așa și naționaliștii din România alarmează pe compatrioții lor cu spectrul alianței universale israelite. Vrea un șovinist în Ungaria să se facă indispensabil, atunci numaidecât ridică chestia iridentei; vrea un naționalist, ca Iorga și Cuza, să se găsească în treabă, apoi numaidecât începe să strige că le miroase a bani jidovești și că la noi partidele politice, profesorii, judecătorii, armata, presa, în sfârșit, toate instituțiunile țării sunt corupte cu banii alianței israelite!

Şi acum consecinţa: Vor asupriţii Români din Transilvania şi Bucovina să protesteze contra asupritorilor lor şi să facă apel la sentimentele Europei culte, atunci numaidecât le răspund ungurii că ei nu fac nici pe sfert din aceea ce predică naţionaliştii români din Regat, şi că acei ce protestează să se mulţumească că la ei, în Ungaria, nu s-a ajuns încă la sălbăticia care transpiră din publicaţia *Neamul Românesc !* (ce blasfemie, Dumnezeule! acest cuvânt pus pe pamfletul ce apare în Vălenii de Munte!). Vor, de cealaltă parte, bunii Români din Regat să întreprindă o operă trainică de regenerare a sufletului naţional; să desvălească putrigaiul şi să dea posibilitate corpului nostru social să se însănătoşeze, atunci încep ţipetele desperate ale naţionaliştilor autohtoni: că se calomniază ţara, că se strică bunele obiceiuri bătrâneşti, că bietul Român nu se mai recunoaşte într-atâta străinătate! La orice inovaţie dorită şi plănuită, se răspunde cu acelaşi gest de neîncredere: tot ce se plănuieşte este după îndemnul jidanilor!

Naţionaliştii români din jurul dlor Iorga şi Cuza nu pot concepe pe Români decât sub înfăţişarea de ţărani naivi, cari au veşnic nevoie de epitropie. Că neamul acesta, dacă este menit şi el să aibă un rol în Orientul Europei, este dator să lupte şi să cucerească, după cum fac şi alte neamuri, aceasta nu poate să intre în capul lor! Ei doresc pentru Români mijloace excepţionale. Românii să învingă sorbind din lulea, şi privind cum nourii se mişcă pe cer...

Şi în credinţa aceasta, naţionaliştii noştri au fixat şi un program de acţiune: un program de soluţiuni pozitive la durerile neamului! Acest program, opera dlui A.C. Cuza, este publicat în *Neamul Românesc* de la 30 ianuarie 1908.

Ce găsim în acest program?

În afară de câteva idei luate din programul partidelor democratice, găsim câteva naivităţi demagogice, bune numai pentru a

ademeni pe alegătorii de colegiul al II-lea şi al III-lea, şi o singură idee pozitivă, care însă este exprimată timid prin subînțelesuri.

Asupra ideilor democratice nu insistăm. Este evident că nici un om serios din această țară nu va discuta cu dnii Iorga şi Cuza, când și cum să se revizuiască opera de împroprietărire din 1864, „să se creeze școli de administrație", „să se organizeze autonomia clerului", „să se organizeze şcoala", să se creeze un credit industrial și alte câteva de acestea. Asemenea idei fac parte integrantă din programul partidelor serioase.

Trecem la naivitățile demagogice: Să se lichideze moşiile împovărate ale particularilor, pentru a fi împărţite ţăranilor. Să se hrănească capitalul Casei Rurale cu tot excedentul bugetului! Să se desființeze capitația. Să se desființeze prestațiile. Să se îmbunătățească situația materială a corpului didactic! (De ce numai a corpului didactic? A tuturor!) Să se înlăture străinii de la furnituri şi lucrări! Să se încurajeze mișcarea artistică națională! Să se înmulțească numărul soldaților pentru ca armata noastră să fie cel puțin îndoită ca a oricărui stat balcanic! etc... Toate acestea, pentru a fi realizate, presupun mijloace bugetare. Ele sunt dar simple naivități pe cât timp nu se indică aceste mijloace. De unde bani pentru a plăti moșiile particularilor? pentru a avea un excedent în buget? pentru a te lipsi de capitație și de prestații? pentru a îmbunătăți soarta profesioniștilor? pentru a înlătura concurența de la darea furniturilor și lucrărilor publice? pentru a îndoi numărul soldaților? Ah! uitasem. Statul, ce treabă are decât să plătească? Dacă este stat, să ia el bani de unde ştie! vorba personajului, care a anticipat mentalitatea dlui A.C. Cuza, în cunoscuta comedie a lui Caragiale.

O singură idee pozitivă găsim în program, dar aceea timid exprimată: alungarea străinilor din ţară! D.A.C. Cuza n-are curajul să o spună pe faţă, dar aceasta rezultă din programul său,

dacă este ca acest program să nu cuprindă dispoziţiuni contradictorii. D. Cuza voieşte, pe faţă, numai alungarea străinilor din sate. Dar unde să se ducă ei ? La oraşe ? Dar atunci ar urma că noi singuri îi împingem pe străini să ia locul Românilor în comerţul şi industria oraşelor ? Acesta nu poate fi gândul dlui Cuza. Ca străinii să rămână strânşi pe o piaţă şi să stea cu braţele încrucişate, aceasta iarăşi nu se poate. Prin urmare, o singură soluţie: să-i punem pe o corabie şi să-i înecăm în mare! Aceasta rezultă, de altmintreli, şi din alte dispoziţiuni ale programului. D. Cuza vrea o armată numeroasă, dar care să nu cuprindă străini! Armata se compune însă din soldaţi, şi soldaţii trebuiesc luaţi dintre muncitorii ţării. Dar atunci iarăşi, cum ? Noi ne plângem, pe de o parte, că străinii concurează la muncă pe conaţionalii noştri, şi apoi, de altă parte, noi singuri să le înlesnim străinilor reuşita, dispensându-i de armată ?

Singura idee pozitivă din programul dat naţionaliştilor de d. A. C. Cuza este, prin urmare, aceea care se subînţelege, şi *anume*: *gonirea străinilor din ţară !*

Pentru a găsi o asemenea idee însă nu era nevoie de o prea mare încordare cerebrală. Poporul chinezesc a găsit-o de mult, şi încă fără ajutorul oamenilor de ştiinţă!

O încordare cerebrală cere, din potrivă, ideea care se găseşte în programul lumii culte europene: nu să goneşti pe străini, ci să pui pe străini în serviciul intereselor naţionale! Ca să goneşti pe străini nu poţi, şi chiar dacă ai putea, la ce folos ? Prosperitatea popoarelor nu cade din cer, ca un fel de pomană dumnezeiască, aşa că singura ta grijă să fie să nu laşi şi pe străini alături de tine pe pământul pe care cade pomana; ci prosperitatea se cucereşte prin muncă! Cel ce munceşte prosperă; cel ce nu munceşte, sau *nu ştie munci*, acela nu prosperă. Oricâtă distanţă ar fi, de altfel, între poporul care nu munceşte, sau nu ştie munci, şi între poporul care munceşte, raportul între ele rămâne tot-

deauna acelaşi: acela care munceşte prosperă în dauna celui ce nu munceşte sau nu ştie munci! Străinul din Germania sau străinul din America, care ştie munci mai bine decât autohtonul din România, este tot atâta de periculos pentru prosperitatea acestuia din urmă, cum este şi străinul din Bucureşti. Nu distanța face atât pericolul, cât felul de muncă.

Dar pentru a înțelege acest nou punct de vedere, pentru a propaga naționalismul adevărat, iar nu pe acela al dlui A.C. Cuza, trebuie să ai încredere în puterea de muncă a poporului tău! Şi nu este dat oricui să aibă o asemenea încredere. Sunt oameni fricoşi şi oameni curagioşi; şi întocmai ca şi oamenii, sunt şi idealurile: unele isvorâte din frică, şi altele izvorâte din curaj.

Idealul naționalist al dlor Cuza şi Iorga nu este idealul care convine celor cari au încredere în puterea de muncă a poporului român. Idealul dlor Cuza şi Iorga este un ideal izvorât din descurajare, şi, ca atare, el nu poate face aderenți decât punând la contribuție patimile cele mai puțin nobile ale sufletului românesc. România piere! Sunt însă gata dnii Iorga şi Cuza să o scape!!!... Ce, la noi simțul ridicolului s-a tocit cu desăvârşire?

NOTE

1. *Platon (Plato)* (427—347 a. Hr), filosof grec. A întemeiat la Atena şcoala filosofică Academia. A fost elevul lui Socrate şi profesorul lui Aristotel. Elaborează teoria ideilor sau formelor prin care afirmă existenţa formelor eterne şi i-muabile. Cea mai cunoscută lucrare a sa, ***Republica***, discută problema dreptăţii, importanţa ei în statul ideal, calităţile cerute conducătorilor şi cetăţenilor acestui stat. Alte scrieri: *Banchetul, Fedru, Fedon, Parmenide, Sofistul.*

2. *Immanuel Kant* (1724—1804), filosof german, profesor la Universitatea din Könisberg .A realizat o sinteză între gândirea raţională şi experienţa senzorială. Realitatea poate fi cunoscută prin categoriile apriorice ale intelectului şi prin formele apriorice ale sensibilităţii. Scrieri principale: *Critica raţiunii pure* (1781), *Critica raţiunii practice* (1788), *Critica puterii de judecată* (1790).

3. *Max Scheler* (1874—1928), filosof şi teolog catolic german, reprezentant de seamă al fenomenologiei pe care a aplicat-o la studiul eticii şi al filosofiei valorilor. Scrieri: *Zur Phänomenologie und Theorie der Sympathiegefühle* (1913), *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik* (1916) *Wesen und Formen der Sympathie* (1923).

4. *Nicolai Hartmann* (1882—1950), filosof german. Este autorul unor lucrări despre ontologie. Opere: *Bazele ontologiei, Estetica, Etica.*

5. *Eugenie:* acţiunea de ameliorare a indivizilor ce aparţin unei rase umane, atât fizic, cât şi mental. Ideologia nazistă a deformat sensul real al eugeniei prin susţinerea tezei inegalităţii între rasele umane, ceea ce în practică s-a concretizat în folosirea unor tehnici de intervenţie în actele de reproducere a indivizilor de rasă „inferioară". C. Rădulescu-Motru discută teoretic problema eugeniei fără a se opri la consecinţele ei în politica statului nazist.

6. *Ion Antonescu* (1882—1946), mareşal, conducător al statului român (1940—1944). Arestat la 23 august 1944, va fi judecat de Tribunalul poporului, care-l condamnă la moarte; a fost executat prin împuşcare în iunie 1946.

7. *I.F. Buricescu* (1880—1944), profesor şi publicist, colaborator apropiat al lui C. Rădulescu-Motru. A fost prefect de Ialomiţa, deputat. A scris, printre altele , „*Scrisori către Terţius* (1926), *Sufletul românesc* (1944). C.R.-M. se referă la articolul acestuia, intitulat *Rasa şi sufletul românesc*, în „Revista de filosofie", nr. 1—2, 1941.

8. *D. Macrea* în *Probleme de lingvistică română* (1961) prezintă următoarea structură a originii cuvintelor româneşti: latine — 36,50%, dar 62,46% în circulaţie; slave vechi — 4,91% şi 3,92% în circulaţie; franceze— 33,70%, dar numai 1,9% în circulaţie; latine savante — 4,52% şi 3,20% în circulaţie; germane — 1,10% şi 1,02% în circulaţie; diverse — 3,21% şi 2,13 în circulaţie. Elementele latine şi romanice sunt folosite în proporţie de 75,92% în vocabular şi 85,13% în circulaţie. (Gheorghe Bulgăr, *Limba română*, Editura Vox, 1995, p. 25.)

9. *Dimitrie Gusti* (1880—1955), sociolog, profesor la universităţile din Iaşi (1910), Bucureşti (1921), membru al Academiei Române, preşedinte al Academiei Române(1944—1946),

ministru al învățământului, director al Institutului Social Român. Concepe realitatea socială ca un ansamblu de manifestări (economice, spirituale, juridice și politice) în cadrul unor unități sociale (sat, oraș, familie). A elaborat principiile metodei monografice. A inițiat și a coordonat cercetarea monografică a satelor din România. Este creatorul Muzeului Satului. Opere: *Sociologia războiului* (1915), *Comunism, socialism, anarhism, sindicalism, bolșevism* (1920), *Sociologia militans* (1935), *Cunoaștere și acțiune în serviciul națiunii* (2 vol, 1939), *Problema sociologiei* (1940).

10. *Willy Hellpach* (1877— ?), psiholog german, profesor la Universitatea din Heidelberg. A studiat psihologia popoarelor. Dintre lucrări menționăm: *Die geistigen Epidemien* (1907), *Einführung in die Völkerpsychologie* (1937), *Grundriss der Religionpsychologie* (1951).

11. *Martin Heidegger* (1889—1976), filosof german. A aplicat fenomenologia la studiul ființei umane, elaborând o ontologie a umanului. Pentru H. ființa umană nu există efectiv, ea devine ceea ce nu este dar trebuie să fie. A exista înseamnă a transcede către o posibilitate viitoare. Scrieri: *Ființă și timp* (1927), *Introducere în metafizică* (1953), *Originea operei de artă* (1956).

12. *Wilhelm Mühlmann* (1904), etnolog și sociolog german, profesor de etnosociologie la Universitatea din Heidelberg. Subliniază rolul factorilor psihici în formarea etniilor: conștiința comunitară, voința creatoare colectivă, autodelimitarea de alte grupuri. Face distincția între etnic și comunitatea lingvistică, numai existența acesteia din urmă nefiind suficientă în constituirea etnicului. Lucrări: *Methodik der Võlkerkunde* (1938), *Geschichte der Anthropologie* (1948), *Rassen, Ethnien, Kulturen* (1964).

13. *Bronislaw Malinowski* (1884—1942), etnolog englez de origine poloneză. A întreprins expediţii etnologice în Noua Guinee şi în Melanezia. Fundamentează metoda funcţionalistă în etnologie. Are contribuţii importante în antropologia economică. Scrieri: *Magic, Science and Religion* (1926), *A Scientific Theory of Culture and other Essays* 1944), *The Dynamics of Culture Change* (1945).

14. *Williams H. Rivers* (1864—1922), antropolog şi etnolog englez; a fost director al Laboratorului britanic pentru studiul psihologiei experimentale; a întreprins expediţii antropologice în Melanezia şi India. Scrieri: *The History of Melanesian Society* (1914), *Kinship and social organization* (1914), *Conflict and dream* (1923), *The growth of civilization* (1924).

15. *S. M. Shirokogoroff* (1887—1939), etnolog rus (în text este transcris greșit: Sbirokogoroff). A fost director al Muzeului de Antropologie și Etnografie al Academiei de Ştiinţe din Petersburg, profesor de etnologie la universităţile din Vladivostok (1918—1922) şi Beijing (1926). Defineşte etnia ca grup de persoane cu limbă, obiceiuri și organizare socială comune, având conștiința originii comune, grup care oferă cadrul distinct pentru procesele biologice și culturale cunoscute de membrii săi. Distinge cinci tipuri de omogenitate în cadrul etniei: culturală, psihomentală, lingvistică, continuitate istorică și autocunoașterea. Scrieri: *Organizarea socială a tungușilor nordici* (1930), *Complexul psihomental al tungușilor* (1935), *Investigaţia etnologică a Chinei* (1942).

16. *S. R. Steinmetz*, etnolog olandez, profesor la Universitatea din Amsterdam. A studiat populaţii din Africa și Oceania, (*Rechts Verhaltnisse von eingeborenen Völkern in Afrika und Ozeanien*, 1903).

17. *Richard Thurnwald* (1869—1954), etnolog și sociolog austriac; profesor de etnologie la Universitățile din Halle, Berlin şi în SUA. A fondat Institutul de Cercetări Etnologice din Berlin (1946). A demonstrat rolul monedei în realizarea schimburilor economice, a studiat fenomenele de împrumut cultural. Scrieri: *Psihologia totemismului* (1917), *Psihologia oamenilor primitivi* (1922), *Cercetări asupra psihologiei popoarelor și a sociologiei* (14 vol., 1925—1936).

18. *Formulare* nu suficient de riguroasă. C.R.-M. nu a pledat în nici o lucrare pentru o politică a diferențelor rasiale. Dimpotrivă, a luptat contra manifestărilor rasiale (de pildă, antisemitismul).

19. *Latinismul* este un curent cultural și național care accentuează rolul şi importanța ideilor latinității în structura limbii și a etnicului românesc. A continuat, în secolul al XIX-lea, idei ale Şcolii Ardelene, aducând noi argumente privind originea latină a limbii române şi contribuind la generalizarea scrierii cu caractere latine. A deformat unele dintre sensurile conferite de Şcoala Ardeleană latinității, cu deosebire prin pledoaria pentru un purism lingvistic (limba noastră să fie curățată de toate elementele nelatine) și exagerarea importanței moştenirii romane (poporul român s-ar trage direct din romani), impunerea ortografiei etimologice. Dintre reprezentanții latinismului amintim: Timotei Cipariu, August Treboniu Laurian, I. Massim.

20. *Grigore Ureche* (c. 1590—1647), cronicar; mare spătar (1634—1643), mare vornic (1643—1646). Afirmă pentru prima dată în istoriografia noastră ideea originii romane a românilor. Scrierea sa, *Letopisețul Țării Moldovii*, este cea mai veche scriere în limba română din Moldova.

21. *Miron Costin* (1633—1691), cronicar, istoriograf, poet. Ca mare boier, a deţinut funcţii importante: paharnic, pârcălab, mare comis, mare vornic, mare logofăt. Dintre scrieri menţionăm: *De neamul moldovenilor, din ce ţară au ieşit strămoşii lor, Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aaron Vodă de unde este părăsit de Urechi vornicul de Ţeara de Gios.*

22. *Dimitrie Cantemir* (1673—1723), filosof, scriitor, om politic, domn al Moldovei (1693, 1710—1711), membru al Academiei din Berlin. El tratează critic şi sistematic istoria poporului român de la origini până la formarea statelor româneşti; argumentează continuitatea poporului român în Dacia; dezvoltă teza originii romane a poporului român. A susţinul teza existenţei unui stat românesc independent din care s-ar fi despărţit apoi Ţara Românească, Moldova şi Transilvania. Dintre scrierile sale citãm: *Divanul sau gâlceava înţeleptului cu lumea sau Giudeţul sufletului cu trupul* (1968), *Descrierea Moldovei* (1825), *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor* (vol. I-II, 1835—1836), *Istoria ieroglifică* (1965), *Istoria creşterii şi descreşterii curţii otomane* (1714—1716).

23. *Stolnicul C. Cantacuzino* (c. 1640—1716), istoric, diplomat, geograf, mare stolnic (sub acest cognomen va rămâne cunoscut în istorie). A sprijinit şi a realizat filologic *Biblia de la Bucureşti* (1688). A întocmit o hartă a Ţării Româneşti. Este iniţiatorul a numeroase proiecte culturale. A argumentat şi a susţinut romanitatea poporului român. Opera principală: *Istoria Ţării Româneşti întru care se cuprinde numele ei cel dintâi şi cine au fost locuitorii de atunci* .

24. *Constantin Brâncoveanu*, domn al Ţării Româneşti (1688—1714). A luptat pentru menţinerea autonomiei ţării între cele trei imperii (otoman, ţarist şi habsburgic). A fost ucis, împreună cu cei patru fii ai săi, de către turci.

25. *Ienăchiță Văcărescu* (c. 1740—1797), poet, filolog, istoric, descendent al uneia din cele mai vechi familii boierești. A fost mare spătar, caimacam, a îndeplinit misiuni diplomatice. Lucrarea sa principală: *Observații sau băgări de seamă asupra regulelor și orânduielilor gramaticii rumânești* (1787).

26. *Radu Tempea* (1768—1824), filolog. A fost director al școlilor naționale ortodoxe din Transilvania (1796—1808). Lucrarea sa de bază este *Gramatica românească* (1797), elaborată sub influența ideilor corifeilor Școlii Ardelene, care a contribuit la constituirea unei terminologii autohtone. A fost un etimologist moderat.

27. *Samuil Micu Clain*(1745—1806), filolog, istoric, teolog, unul din reprezentanții Școlii Ardelene. Coautor la *SupplexLibellus Valachorum*. A tradus Biblia, împreună cu Gh. Șincai și P. Maior, tipărește *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Alte lucrări: *Scurtă cunoștință a istoriei românilor ; Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*.

28. *Gheorghe Șincai* (1754—1816), istoric și filolog, reprezentant al Școlii Ardelene, organizator al învățământului românesc din Transilvania în calitate de director al școlilor primare. A luptat pentru emanciparea națională a românilor din Transilvania pe calea reformelor și a culturalizării. Autor al unor importante scrieri despre istoria românilor și al unor manuale. Opera principală: *Hronica românilor și a mai multor neamuri* (3. vol).

29. *Petru Maior* (1760—1821), teolog, istoric, reprezentant al Școlii Ardelene. A luptat pentru emanciparea românilor din Transilvania. Spre deosebire de S. Micu și Gh. Șincai, a subliniat ideea continuării de către limba română a latinei populare. Dintre scrierile sale citām: *Istoria pentru începutul românilor în Dachia ; Istoria bisericii românilor ; Lexiconul de la Buda* (colaborare), *Dialog pentru începutul limbei române între nepot și unchi.*

30. *La* 25 *februarie* 1856, Eforia Instrucțiunii Publice din Țara Românească a stabilit scrierea cu caractere latine („hotărăște

ca de acum înainte să se adopte literele latine, atât în cărțile didactice, cât și în scriere"). Cf. Emil Vârtosu, *Note despre introducerea oficială a alfabetului latin în Principatele Române* 1856—1859 în „Arhiva românească", VIII (1942). Definitiv, grafia latină s-a impus după înfăptuirea Unirii Principatelor în anul 1859. În Transilvania scrierea latină se generalizase mai devreme.

31. *Titu Maiorescu* (1840—1917), filosof, estetician, critic și om politic, profesor la universitățile din Iași și București, membru al Academiei Române. A înființat Societatea culturală „Junimea". A fost ministru de mai multe ori, iar în anii 1912—1914 a fost prim-ministru. A prezidat Congresul de pace de la București (1913). Este editorul primei ediții a *Poeziilor* lui Eminescu (1883). Autor al celebrei teorii a formelor fără fond, a impus spiritul critic în cultura română. Scrieri mai importante: *Critice* (I—III, 1908), *Discursuri parlamentare* (I—V, 1897—1915).

32. *Simion Bărnuțiu* (1808—1864), om politic, estetician, profesor la Facultatea de Drept din Iași (1858), conducător al revoluției de la 1848 din Transilvania; susținător al latinismului. Scrieri mai importante: *Raportul românilor cu ungurii și principiile libertății naționale* (1848), *Dreptul public al românilor* (1867), *Pedagogia* (1870).

33. *Afirmație exagerată.* Eminescu nu a susținut în scrierile sale teza preponderenței dacismului în structura etnicului românesc.

34. *Previziune neîmplinită.* În anul 1944 C.R.-M. se alătură intelectualilor români, semnând scrisoarea adresată lui Antonescu pentru scoaterea țării din război.

35. *Romulus Vuia* (1887—1963), folclorist și etnograf, profesor de etnografie la Universitatea din Cluj. A fost director al Muzeului Etnografic al Transilvaniei (1923). Dezvoltă teza caracterului unitar organic al vieții rurale. Din cunoașterea legendelor, credințelor și practicilor rituale aduce argumente în dovedirea continuității istorice în Transilvania. Lucrări: *La Transylvanie* (1933), *Tipurile de păstorit la români* (1968), *Studii de etnografie și folclor* (I, 1975).

36. *Simion Mehedinţi* (1869—1962), geograf şi etnolog, profesor de geografie la universităţile din Iaşi (1910) şi Bucureşti (1911—1938), membru al Academiei Române. Conform concepţiei sale, un popor se diferenţiază etnografic prin munca şi uneltele sale. Opere: *Caracterizarea unui popor prin munca şi uneltele sale* (1920), *Vechimea poporului român şi legătura sa cu elementele alogene* (1925), *Coordonate etnografice. Civilizaţie şi cultură (*1930*).*

37. *Vintilă Mihăilescu* (1890—1978), geograf, profesor de geografie la Universitatea Bucureşti, membru al Academiei Române. A elaborat bazele geografiei aşezărilor urbane şi rurale în România. Lucrări: *Geografia fizică a României* (1936), *Carpaţii sud-estici* (1963).

38. *F. Tönnies* (1855—1936), filosof şi sociolog german, profesor la Universitatea din Kiel. Autor al faimoasei teorii a comunităţii. Lucrarea de bază: *Gemeinschaft und Gesellschaft (*1887*).*

39. *Emile Durkheim* (1858—1917), filosof, fondatorul şcolii sociologice franceze. A fost profesor la universităţile din Bordeaux şi Paris. A editat din anul 1898 „l'Année sociologique". A studiat structurile elementare ale societăţilor umane. Lucrări: *Règles de la méthodologie sociologique* (1894), *Le Suicide* (1897), *Les Formes élémentaires de la vie religieuse* (1912), *Education et sociologie* (1922).

40. *George Vâlsan* (1885—1935), geograf şi etnograf, profesor la universităţile din Iaşi, Cluj şi Bucureşti, membru al Academiei Române. A întreprins expediţii etnografice în Serbia. A adus contribuţii importante la delimitarea etnografiei de geografie. Scrieri: *De la românii din Serbia* (1913), *Menirea etnografiei în România* (1924).

41. *Traian Brăileanu* (1882—1947), sociolog, profesor la universităţile din Cernăuţi şi Bucureşti. A editat şi a condus mai multe reviste („Însemnări sociologice", „Cugetări", „Po-

porul" etc). Lucrări: *Despre condiţiunile conştiinţei şi ale cunoştinţei* (1918), *Sociologie generală* (1926), *Statul şi comunitatea morală* (1937), *Sociologia şi arta guvernării* (1937), *Teoria comunităţii omeneşti* (1941).

42. *Lucien Lévy-Bruhl* (1857—1939), sociolog şi etnolog francez, profesor la Sorbona. A analizat mentalităţile arhaice, primitive pe care le consideră analogice, mistice şi prelogice. Scrieri: *Les Fonctions mentales dans les sociétés inférieures* (1910). *La Mentalité primitive* (1922).

43. *Sigmund Freud* (1856—1939), psihiatru, psiholog austriac, întemeietorul psihanalizei, din perspectiva căreia studiază religia, arta şi creaţia ştiinţifică. Lucrări: *Totem şi Tabu* (1913), *Moise şi religia monoteistică* (1934), *Psihopatologia vieţii cotidiene*.

44. *Johann Jacob Bachofen* (1815—1887), jurist, istoric elveţian; unul dintre fondatorii sociologiei juridice. Lucrarea fundamentală: *Das Mutterrecht* (1861).

45. *William James* (1842—1910), psiholog şi filosof american. A dezvoltat filosofia pragmatismului. Scrieri principale: *The Principles of Psychology* (1890), *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking* (1907).

46. *C.R.-M.* se referă la dezbaterile din perioada anilor '20—'30 cu privire la prezenţa elementelor tracice şi dacice în etnicul românesc. Amintim doar pe L. Blaga, care a publicat în „Gândirea" (sept. 1921) articolul *Revolta fondului nostru nelatin*. În epocă s-au manifestat tendinţe din partea unor publicişti de exacerbare a rolului tracilor în constituirea neamului românesc, ceea ce a determinat pe Şerban Cioculescu să vorbească de tracomanie şi tracomani. Cât priveşte pe C.R.-M., gruparea revistei „Saeculum", condusă de Blaga, va reacţiona la atitudinile sale referitoare la tracism şi dacism.

47. *Tiberius Sempronius Grachus, Caius Sempronius Grachus (fraţii Grachi)*, senatori romani. Numele lor este asociat cu reformele agrare susţinute de ei în scopul înlăturării con-

diţiilor sociale precare de la sfârşitul secolului al II-lea a. Hr. din Imperiul roman.

48. *Iuliu Moldovan* (1882—1966), medic, profesor universitar, directorul Institutului de Igienă şi Sănătate Publică din Cluj, deputat, senator, preşedintele Astrei.

49 *Homer (Omer)* (probabil, între sec. X şi VIII a.Hr), poet grec. Opera: *Iliada, Odiseea*

50. *Aristotel* (384—322 a.Hr.), filosof grec. Delimitându-se de filosofia lui Platon, a creat un sistem original întemeiat pe principiile materiei, formei şi substanţei. Opera: *Fizica, Metafizica, Etica Nicomachică, Poetica, Organon.*

51. C.R.-M. se referă la utilizarea de către guvernele maghiare a unor hărţi etnografice falsificate privind compoziţia etnică a populaţiei din România. Psihologul român citează lucrarea lui Vintilă Mihăilescu, *Uber die etnographischer Karte des Grafen i. Teleki* (publicată şi în româneşte în „Revista Geografică Română", 2—3, 1940). În această scriere, cunoscutul geograf analizează cu argumente ştiinţifice falsificarea de către cercetătorii maghiari a structurii etnice a României pe seama hărţilor etnice. V. Mihăilescu se opreşte la lucrarea *Carte ethnographique de la Hongrie en acordance avec la densité de la population*, Budapest, 1919, semnată de Paul Teleki, unde se utilizează o metodă de întocmire a hărţilor etnice ce ar dovedi prezenţa compactă a maghiarilor de la Vest (din Ungaria) spre Est (în România). P. Teleki scoate populaţia din spaţiile relativ nepopulate şi o transferă în părţile mai bine locuite, creând astfel spaţii fictive cu o densitate de 100 locuitori pe km^2. Spre a evita indicii reali de densitate pentru oraşe, autorul maghiar extinde populaţia acestora peste teritoriul rural până la obţinerea aceleiaşi densităţi de 100 de locuitori pe km^2.

Scopul procedeului lui Teleki a fost acreditarea ideii despre crearea densităţii uniforme de 100 de locuitori pe km^2 şi întinderea populaţiei oraşelor, maghiarizate, peste teritoriul rural românesc, până la obţinerea aceleiaşi densităţi de locuitori pe km^2. În acest fel, se creează, subliniază V. Mihăilescu, goluri inexistente şi arii maghiare de întindere

fictivă care dau observatorului neavizat sau grăbit impresia unei continuităţi a punţii maghiare dintre Vest şi Est. Geograful român apreciază că singura metodă obiectivă şi ştiinţifică constă în reprezentarea pe aceeaşi hartă sau pe hărţi suprapuse (dintre care una tipărită pe hârtie transparentă) a neamurilor şi a densităţii populaţiei. El aminteşte, în acest context, de Emm. de Martonne, cel ce a elaborat o hartă etnică a Transilvaniei pe baza recensământului maghiar din anul 1910: *Carte de la densité et la répartition des nationalités en Roumanie*, în „Annales des geographie", XXIX, 1920. Metoda profesorului francez constă în prezentarea pe aceeaşi hartă în tonuri deosebite a neamurilor şi densităţii populaţiei în România. Drept urmare, savantul francez a transpus pe hartă aceleaşi date ca şi contele Teleki, contrazicându-i rezultatele şi a condamnat procedeul cercetătorului ungur ca fiind subiectiv şi interesat, deci neştiinţific.

În afara articolului tradus şi publicat în limba germană, V. Mihăilescu a tipărit în anul 1941 lucrarea *Harta etnică a României transcarpatice*, cu anexe ce cuprind hărţile etnice elaborate de Emm. de Martonne, de Tiberiu Moraru şi de el însuşi, pe principii ştiinţifice, hărţi ce dovedesc falsitatea tezelor şi concluziilor autorilor maghiari.

52. *Artur Gorovei* (1864—1951), folclorist. Editează prima revistă românească de folclor, „Şezătoarea". A întreprins un studiu al demonologiei realizând o tipologie a incantaţiilor populare. Lucrări: *Cimiliturile românilor* (1898), *Credinţi şi superstiţii ale poporului roman* (1915), *Descântecele românilor* (1931).

53. *Nicolae Cartojan* (1883—1944), istoric literar, profesor la universitatea Bucureşti, membru al Academiei Române; specialist în studiul cărţilor populare. Scrieri: *Cărţile populare în literatura românească* (1938), *Istoria literaturii române vechi* (I—III, 1940—1945).

54. *Traian Herseni* (1907—1980), sociolog, profesor la universităţile Bucureşti şi Cluj, cercetător ştiinţific la institute ale Academiei Române, unul din reprezentanţii de seamă ai

Şcolii sociologice de la Bucureşti. Lucrări: *Teoria monografiei sociologice* (1934), *Probleme de sociologie pastorală* (1941), *Forme străvechi de cultură poporană* (1977), *Sociologie* (1982).

55. *Simion Ştefan* (?—1656) mitropolit al Ardealului (1643—1652). A tradus, împreună cu alţi cărturari, *Noul Testament sau Împăcarea cu legea noao a lui Isus Hristos domnului nostru*, cunoscut şi ca *Noul Testament de la Bălgrad* (Alba Iulia).

56. *Noul Testament*, tradus şi tipărit în anul 1648 la Alba Iulia, a contribuit la unitatea lingvistică şi culturală a românilor. A fost model pentru traducătorii, de mai târziu, ai *Bibliei*.

57. *Boierii Goleşti*, familie renumită din Ţara Românească, cu rol politic şi cultural important în secolul al XIX-lea. Cei mai cunoscuţi sunt: Iordache, Dinicu, Ştefan, Nicolae, Alexandru.

58. *Fraţii Brătianu*. În secolul al XIX-lea I.C. Brătianu şi Dumitru C. Brătianu, iar în secolul al XX-lea I.I.C. Brătianu, Vintilă Brătianu, Constantin Brătianu, toţi au avut un rol excepţional în viaţa politică, socială şi economică a ţării.

59. *George Fotino* (1896—1969), jurist român, profesor de istoria dreptului la Universitatea din Bucureşti; ministru (4 noiembrie 1944—5 martie 1945); membru al Academiei Române; director al Aşezământului cultural „I.C.Brătianu".

60. *P.P. Panaitescu* (1900—1967), istoric, profesor la Universitatea Bucureşti, membru al Academiei Române. Lucrări principale: *Dimitrie Cantemir*, (1958), *Interpretări româneşti* (1947), *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova* (1964), *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română* (1965), *Introducere la istoria culturii româneşti* (1969).

61. *Explicaţia dată de C.R.-M.* este simplistă, lipsită de adevăr. Conducătorii României din anii primului război mondial nu au neglijat puterea Imperiului ţarist şi mai ales aspiraţia acestuia de a câştiga influenţă şi chiar teritorii cât mai spre

vest. Încheierea alianțelor cu Rusia a avut alte motivații și calcule politice decât acelea invocate de către autor. Vezi: Anastasie Iordache, *Ion I.C. Brătianu*, București, 1994.

62. *Ion Chelcea* (1902—1991), etnograf și sociolog, profesor la universitățile din Cluj și Iași. A întemeiat Muzeul Etnografic al Moldovei, al cărui director a fost între anii 1951—1957. A studiat sistematic etnii din arealul românesc, a realizat numeroase cercetări în aproape toate zonele țării. Lucrări: *Neam și țară. Pagini de etnografie și folclor* (1940), *Etnografia, obiect, concepție, metodă* (1943), *Rudarii. Contribuție la o monografie etnografică* (1944), *Țiganii din România. Monografie etnografică* (1944).

63. *Dietrich Westermann* (1875—1956), etnolog german; specialist în studiul problemelor etnologice ale Africii. Lucrări: *Afrikaner erzählen ihr Leben* (1938), *Geschichte Afrikas* (1952).

64. *Dahomey* denumire până în anul 1975 a R.P. Benin.

65. *Iahve* (cel ce este), numele lui Dumnezeu în Vechiul Testament. Este interzisă pronunțarea lui în religia mozaică.

66. *Ernst Troeltsch* (1865—1923), filosof german, profesor de filosofie la universitatea din Berlin. Concepția sa este o încercare de depășire a istoricismului german prin analiza interdependențelor dintre condițiile socio-economice și curentele ideologice. Lucrarea principală: *Der Historismus und seine uberwindung* (1924).

67. *I.M. Nestor* (1901— ?), psiholog, colaborator apropiat al lui C.R.-M.; a efectuat numeroase cercetări de psihologie experimentală; a fost redactor, cu rol esențial în editarea unor reviste de psihologie: „Revista de psihologie experimentală" (1931), „Analele de psihologie" (1934—1943), „Jurnalul de pirotehnică" (1937—1941); a condus laboratorul experimental al catedrei de psihologie din cadrul Universității București. Lucrări: *Profesiogramele psihologice* (1939), *Orientarea profesionlă* (1939).

68. *Max Rumpf* (1878—1953), sociolog german, specialist în sociologia națiunii. Lucrarea de bază: *Deutsche Volkssoziologie im Rahmen einer sozialen Lebenslehre* (1931).

69. *A. Comte* (1798—1857), filosof şi sociolog francez, întemeietor al pozitivismului şi creator al termenului de sociologie. Ideea sa fundamentală: evoluţia istoriei cunoaşte dezvoltarea de la faza teologică la cea metafizică şi apoi la cea pozitivă. Lucrări: *Curs de filosofie pozitivă* (6 vol., 1830—1842), *Catehism pozitiv* (1852).

70. *Ştefan Zeletin* (1882—1934), sociolog şi economist, profesor la Universitatea din Iaşi. A studiat procesul de edificare a civilizaţiei române moderne, argumentând evoluţia României spre capitalismul de tip industrial, ca urmare a necesităţii proprii de dezvoltare economică. Lucrări: *Burghezia română ; Originea şi rolul ei istoric* (1925), *Neoliberalismul* (1927).

71. *Nicolae Iorga* (1871—1940), istoric, scriitor, om politic, profesor la Universitatea Bucureşti, membru al Academiei Române, doctor honoris causa al mai multor universităţi străine, membru al unor academii din străinătate, deputat, senator, prim-ministru. A înfiinţat Universitatea populară de la Vălenii de Munte (1908); a întemeiat reviste culturale; a înfiinţat şi a condus Partidul Naţionalist-Democrat. Din vasta sa operă amintim: *Istoria românilor* (I—X) 1936—1939, *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea* (I—III, 1907—1910), *Contribuţii la istoria literaturii româneşti în veacul al XVIII-lea* (1906).

72. *Apostol D. Culea* (1882—1949), pedagog. A elaborat lucrări referitoare la dezvoltarea instrucţiei şi culturii populare: *Şcoala unitară a satului* (1938), *Datini şi muncă* (1945), *Şcoli şi cursuri ţărăneşti* (în colaborare, 4. vol.).

73. *Heraclit* (c. 540—c. 475 a. Hr.), filosof grec. Lumea n-a fost creată, ci ea este într-o veşnică devenire, este ideea de bază a lui Heraclit.

74. *Herodot* (485—425 a. Hr.), istoric şi geograf grec, supranumit „părintele istoriei”. A realizat pentru prima oară reunirea datelor istorice şi geografice conform unui principiu diriguitor. Opera: *Istorii* (nouă cărţi).

75. *Gabriel Hanotaux* (1853—1944), istoric şi om politic francez. A fost ministru al Afacerilor Externe. Lucrări: *Histoire*

de la France contemporaine (1903), *Histoire illustrée de la guerre de* 1914 (17 volume, 1915—1926).

76. *C.R.-M.* a discutat la modul general chestiunea statului național-socialist german, neanalizând ideile doctrinei naziste. Național-socialismul a preluat și a deformat teza lui Fichte despre oportunitatea autarhiei în situația când statul german s-ar afla în primejdie. S-a teoretizat dar s-a și acționat în temeiul tezei despre imperativul dominației mondiale de către Germania, prin desființarea de state suverane și independente, prin folosirea forței și dictatului în relațiile internaționale: „Proiectul național-socialist depășește de altfel cu mult perspectivele unei simple revanșe, care ar repara urmările unui război pierdut pe nedrept și ale unui tratat de pace îngust. Nici măcar nu poate fi înscris în pangermanismul tradițional'' (Francois Chatelet, Evelyne Pisier, Concepțiile politice ale secolului XX'', Ed. Humanitas, 1994 ,p. 307); vezi și Hannah Arendt, „Originele totalitarismului'', Ed. Humanitas, 1994.

77. *Adolf Hitler* (1889—1945), om politic german. Șeful partidului nazist; cancelar și conducător al celui de al treilea Reich (1933—1945). Și-a expus doctrina în lucrarea *Mein Kampf.*

78. *C.R.-M.* nu a înfățișat consecințele practice ale aplicării ideilor lui Hitler. Or, selecția devenită exemplară, așa cum a susținut autorul, a fost un principiu și un mijloc de exterminare a unor popoare, considerate inferioare („neamurile neaeriene''). În *Revizuiri și Adăogiri* filosoful român formulează judecăți critice despre regimul lui Hitler. Oferim numai un exemplu: în anul 1944 vorbește despre conducătorul german acuzându-l că „a omorât în România libertatea democrației *(Revizuiri*... caiet 6, p. 803).

79. *Frederich Ratzel* (1844—1904), geograf și etnolog german, creator al școlii de antropogeografie și al geopoliticii. Se înscrie în curentul determinist cu privire la procesele de formare a etniilor: *Antropogeographie* (1899), *Völkerkunde* (1885).

80. *Comentariile lui C.R.-M.* despre spațiul vital se disting de concepția nazistă. El a sugerat ideea unui spațiu european, edificat ca urmare a afirmării conștiinței comunității de destin, care să stea la baza unei structuri organizaționale necesare pentru conservarea identității naționale a fiecărui popor. Viziunea lui C.R.-M. este o alternativă la tezele rasismului și ale imperialismului de orice nuanță susținute de promotorii ideologiei totalitare. Filosoful nu a argumentat prin ideea spațiului vital cucerirea teritoriilor altor state, dimpotrivă, a exprimat un imperativ: reunirea în același spațiu vital a națiunilor care sunt amenințate să fie distruse. În acest sens pledează pentru crearea unei organizații juridice supranaționale, neidentificată cu o anumită națiune.

81. *C.R.-M. exprimă* și în această lucrare poziția lui cunoscută despre revoluția de la 1848, pe linia viziunii junimiste asupra modalităților de edificare a civilizației române moderne. Studii asupra revoluției au demonstrat oportunitatea idealurilor și obiectivelor proclamate, precum și aderența la acestea a unor boieri.

82. Este vorba de *Alexandru Candiano-Popescu* (1841—1901), unul dintre inițiatorii mișcării antidinastice de la Ploiești (august 1870). A fost general.

83. Fabrica de hârtie „Letea" de la Bacău.

84. *Ion C. Brătianu* (1821—1891), om politic, a fost ministru și prim-ministru (1876—1888), fondator și lider al Partidului Național Liberal. A avut un rol important în revoluția din Țara Românească din anul 1848 în unirea din 1859 și în cucerirea independenței de stat (1877—1878).

85. Vezi nota 71.

86. *J. de Maistre* (1783—1821), diplomat italian și publicist francez, adversar al Revoluției Franceze din 1789. Dintre lucrările sale menționăm *Considérations sur la France* (1975).

87. *Neamul românesc,* ziar editat de către N. Iorga între anii 1906—1940 (cu unele întreruperi).

88. *Aprecierea* poartă amprenta stilului pamfletar. În anul 1940 în cuvântul rostit la Academia Română, C.R.-M. sublinia

exact ceea ce ironizase cu 31 de ani în urmă: „Asupra țării au mers sentimentele nobile naționaliste (pe care le-a propăvăduit Iorga-*n.n.*) pregătind înarmarea morală a generației care a făcut războiul de întregire a neamului; asupra lui a mers ura" (*N. Iorga*, în C. Rădulescu-Motru, *Mărturisiri*, Editura Minerva, 1990, ediție Valeriu Râpeanu, Sanda Râpeanu, p. 191).

89. *Liga Culturală*, de fapt, Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor. A fost înființată în anul 1890 la București, în scopul susținerii luptei pentru realizarea unității politice a românilor. A existat până în anul 1940. Din anul 1908 activitatea acestei asociații a fost condusă de N. Iorga.

90. „Fericit cel care poate cunoaște cauza lucrurilor".

91. *A.C. Cuza* (1857—1947), om politic și publicist, profesor la Universitatea din Iași. A înființat Liga Apărării Naționale Creștine (1923), din care s-a desprins, apoi, Garda de Fier. Fuzionând cu partidul lui O. Goga, s-a format Partidul Național Creștin (1935). A scris versuri în stil eminescian.

92. *Curierul de Iași*, ziar ieșean editat din anul 1868. Din aprilie 1874 are subtitlul: *Foaea publicațiunilor oficiale din resortul Curții Apelative din Iași.* În anul 1876, Eminescu a lucrat la acest ziar, fiind responsabil de partea literară, dar și de revista internă. El a lucrat la acest ziar până în toamna anului 1877, când s-a mutat la București, la ziarul „Timpul".

93. *Timpul*, cotidian bucureștean, întemeiat în anul 1876, organ de presă al Partidului Conservator de sub conducerea lui Lascăr Catargi. Eminescu colaborează la acest ziar de la începutul lui noiembrie 1877 până la sfârșitul lui iunie 1883.

94. *Junimea*, societate literară, înființată în Iași în anul 1863 de către P.P. Carp, T. Maiorescu, I. Negruzzi, V. Pogor, Th. Rosetti. Sub egida ei s-au organizat întruniri (vestitele prelecțiuni populare), s-au editat reviste și ziare, s-au creat instituții de învățământ. La ședințele „Junimii" au citit din scrierile lor Eminescu, Creangă, Caragiale, Slavici etc.

95. *P.P. Carp* (1837–1918), om politic, fruntaș al Partidului Conservator. Membru fondator al societății „Junimea"; ministru în mai multe guverne conservatoare, prim-ministru (1910–1912).

96. Vezi nota 31.

97. *Iacob Negruzzi* (1842–1932), scriitor, fiul lui Costache Negruzzi. A fost profesor de drept comercial la universitățile din Iași (1863–1884) și din București (1884–1896), membru al Academiei Române, fondator al Societății „Junimea"; redactor răspunzător și, apoi, director al revistei „Convorbiri literare" (1867–1895); deputat și senator. Scrieri: *Amintiri de la Junimea* (1923).

98. *Vasile Pogor* (1833–1906), scriitor, om politic, întemeietor al Societății „Junimea".

99. C.R.-M. se referă la conferința lui Eminescu ținută la Junimea și publicată în „Convorbiri literare", sub titlul „Influența austriacă asupra românilor din Principate", în numărul din 1 august 1876.

100. *Pasvantoglu* (Pasvanoglu Osman) (?–1807), vestitul pașă din Vidin, organizator a numeroase acțiuni de jaf în Muntenia și Oltenia. A incendiat orașul Craiova. A rămas în memoria colectivă ca un personaj ce trezește groază, dar și ca un răzvrătit față de sultan, reușind să-și consolideze autoritatea de-a lungul Dunării de la Vidin la Rusciuk.

101. *Alexandru Ipsilanti* (Ypsilant) (1792–1828), conducător al Eteriei grecești, fiul lui Constantin Ipsilanti, domn, succesiv, în cele două Principate. A fost general în armata rusă și aghiotant al țarului Alexandru I. În anul 1820 este numit șef suprem al Eteriei și generalissim al războiului de eliberare a creștinilor din Imperiul otoman. Formează o armată de voluntari în Rusia, cu care străbate Moldova și Țara Românească în anul 1821. Intrând în conflict cu Tudor Vladimirescu, l-a prins, prin trădare, și l-a ucis.

102. *Fanar* (Fener), suburbie a Constantinopolului, numită astfel după farul (fanar) situat pe Cornul de Aur, locuită de greci. De aici, în perioada 1711–1821, s-au desemnat

domnii pentru Principatele Române, de unde şi denumirea de „epoca fanariotă”.

103. *Henry B. Strousberg* (1823—1884), mare industriaş german. În anul 1870 ia în concesiune construirea şi exploatarea căilor ferate Bucureşti-Vârciorova, Bucureşti-Iaşi, concesiune ce a dat naştere la mari procese. Ea a fost răscumpărată de către statul român.

104. *C.A. Rosetti* (1816—1885), om politic, scriitor, editor. A participat la revoluţia de la 1848 în Ţara Românească. A fondat şi a condus ziarul „Românul” (1857). Lider al Partidului Naţional Liberal şi colaborator al lui I.C. Brătinau, a fost ministru, deputat, primar al capitalei.

105. *Eugeniu Carada* (1836—1910), economist, om politic, publicist. A contribuit la înfiinţarea Băncii Naţionale a României (1880).

106. *Iordache Filipescu* (1765—1855), vornic şi mare ban, ministru (1847, 1849—1854).

107. *Emil Costinescu* (1844—1921), om politic, membru marcant al PNL, deputat, senator, ministru; unul dintre fondatorii Băncii Naţionale a României.

108. *Grigore Serrurie* (1821—1893), publicist, poet şi traducător, om politic.

109. *Românul*, ziar apărut la Bucureşti între anii 1857—1915.

110. *Mihai Sturdza* (1795—1884), domn al Moldovei (1834—1849). A organizat administraţia oraşelor, a creat poliţia. În anul 1835 a deschis Academia Mihăileană din Iaşi. În anul 1844 dezrobeşte pe ţiganii domneşti şi mănăstireşti.

111. *Barbu Stirbei* (1799—1869), domn al Ţării Româneşti (1849—1856), cunoscut ca un bun administrator al ţării, cu deosebire în ce priveşte finanţele şi învăţământul. A organizat armata.

112. *Grigore Ghica*, domn al Moldovei, (1849—1856). A dus o politică liberală, a modernizat instituţiile de stat şi a reorganizat armata. A sprijinit mişcarea unionistă.

113. *Afirmaţie* falsă. Eminescu nu a identificat nicăieri influenţa austriacă exclusiv cu evreii din această ţară.

114. *Eminescu* nu a discutat parazitismul numai în raport de originea etnică. Există în publicistica lui o galerie de români cărora poetul le dezvăluie comportamentul parazitar.

115. *Thomas H. Buckle* (1821—1862), istoric englez. Concepţia sa despre civilizaţie se înscrie în doctrina evoluţionistă, istoria fiind în viziunea lui, o dezvoltare continuă şi lineară. A fost unul dintre autorii cu mare audienţă printre membrii „Junimei". Principala sa lucrare: *The History of Civilisation in England* (I, 1857, II, 1861).

116. *Thomas R. Malthus* (1766—1834), economist, demograf. În opera de bază *Essay on Population* (1798), susţine ideea că există un decalaj între creşterea economică şi creşterea populaţiei, prima făcându-se în progresie numerică, cea de a doua în progresie geometrică. Creşterea excesivă a populaţiei ar conduce la apariţia de crize în evoluţia societăţii.

117. *John Locke* (1632—1704), filosof englez. În lucrarea sa *Essay concerning Human Understanding* (1690) formulează teza după care mintea umană, la naştere, este o *tabula rasa*, numai experienţa imprimă toate cunoştinţele despre realitatea exterioară, fiind generate de datele simţurilor.

118. *Afirmaţie* evident exagerată. S-a argumentat, iar ediţia integrală a operei eminesciene o dovedeşte că Eminescu nu este doar un mare poet, ci şi un profund gânditor, poezia însăşi fiind influenţată de gândirea sa politică.

119. *Theodor Mommsen* (1817—1903), istoric şi arheolog german, unul dintre cei mai renumiţi specialişti în istoria Imperiului roman. A primit premiul Nobel (1902). Lucrări principale: *Istoria Romei* (5 volume), *Manual de antichităţi* (20 de volume).

CUPRINSUL

NAŢIONALISMUL

Cum se înţelege
Cum trebuie să se înţeleagă

Lector: SIMION ELISABETA
Tehnoredactor: NANU DOINA

Bun de tipar: 25. III. 1996. Apărut 1996.
Coli tipar: 16,25. Comanda nr. 3275.

S. C. „UNIVERSUL“ S. A. c.—415

„Prin obiectivele pe care şi le-a ales, cartea răspunde prompt şi copios exigenţelor timpului de azi, – de aceea e, cum şi trebuie să fie, un document al timpului său. Totuşi, ea rămâne pentru oricând o contribuţie de mare valoare, fie că cetitorul de azi i-ar adopta toate părerile, fie chiar dacă se îndoieşte asupra unora dintre ele. De ce? Pentru că chiar şi dacă unele concluzii pot comporta discuţii, premisele desprinse din vasta erudiţie a autorului rămân punct de plecare de care trebuie să se ţină seama. Materialul acesta, departe de a fi o îngrămădire amorfă în spaţiile sub-paginale, e prezentat cu mare însufleţire într-un text atractiv, plin de naturaleţă. O puzderie de gânduri, de ipoteze, de sugestii fecunde fac din *Etnicul românesc* cea mai dinamică dintre scrierile d-lui prof. Rădulescu-Motru."

Eugeniu Speranţia
ianuarie 1943

ISBN 973-24-0389-6

Lei 7000

Ethnos

C. RĂDULESCU-MOTRU

ETNICUL ROMÂNESC • NAȚIONALISMUL

ALBATROS

C. RĂDULESCU-MOTRU

ETNICUL ROMÂNESC

Comunitate de origine, limbă și destin

NAȚIONALISMUL

Cum se înțelege

Cum trebuie să se înțeleagă

Coperta de MIRCEA MUNTENESCU

C. Rădulescu-Motru,

ETNICUL ROMÂNESC
Comunitate de origine, limbă şi destin

Casa Şcoalelor, 1942, Bucureşti

NAŢIONALISMUL
Cum se înţelege
Cum trebuie să se înţeleagă

Editura Lumen, Bucureşti, 1909

C. RĂDULESCU-MOTRU

ETNICUL ROMÂNESC

Comunitate de origine, limbă și destin

NAȚIONALISMUL

Cum se înțelege

Cum trebuie să se înțeleagă

Îngrijire de ediție,
Introducere și Note

CONSTANTIN SCHIFIRNEȚ

EDITURA ALBATROS

București • 1996

ISBN 973—24—0389—6

ETNIC ȘI NAȚIONAL ÎN CONCEPȚIA LUI CONSTANTIN RĂDULESCU-MOTRU

Constantin Rădulescu-Motru (1868—1957) s-a distins în cultura noastră ca o personalitate multiplă ce a marcat o epocă, dar și un destin personal: psiholog, filosof, creator al primului laborator de psihologie experimentală din țară, editor și conducător de reviste culturale, filosofice și psihologice, academician și președinte al Academiei Române, doctrinar și politician, profesor și îndrumător al multor generații de dascăli și specialiști. Teoretician și metafizician, pragmatic și activ, C. Rădulescu-Motru s-a implicat în dezbaterile timpului său, inclusiv în acelea caracterizate de accente polemice virulente. Mai mult, s-a încumetat să abordeze teme de o rară complexitate, chiar în lipsa fondului autohton de idei științifice și de fapte empirice. Etnicul se înscrie în rândul acestor teme.

Gânditor de talie europeană, filosoful român a construit o concepție spirituală despre om, personalitate, vocație, cultură și etnic. A edificat un sistem de gândire original pe temeiul conceptelor de energie și personalitate[1]*. A repudiat stagnarea, pe cât a blamat*

[1] Vezi: G. Vlădescu-Răcoasa, *Viața, personalitatea și opera lui C. Rădulescu-Motru*, în *Omagiu profesorului C. Rădulescu-Motru*, București, Societatea Română de Filosofie, 1932, p. 17. Despre C.R.-M. au scris M. Ralea, E. Speranția, V. Băncilă, N. Bagdasar, P. Vaida, Gh. Al. Cazan, S. Ghiță, N. Gogoneață Gh. Vlăduțescu, Z. Ornea, Corina Hrișcă, D. Otovescu. O caracterizare exactă a for-

revoluționarismul, pledând pentru necesitatea progresului social și istoric real, concret, generat de viața sufletească a unui popor. Concepția lui Rădulescu-Motru este evoluționistă, marcată de exigențe scientiste și de tendințe către pragmatism.

A căutat să întregească viziunea filosofică și culturologică despre națiune cu una psihologică. Regenerarea și ierarhizarea energiilor naționale se produc, în viziunea sa, prin prefaceri sufletești și spirituale ale poporului, concordant cu valorile istorice ale epocii. Iar din această perspectivă a argumentat modernizarea țării prin „renașterea sufletească". Specificul național este studiat prin trăsăturile psihologice ale unui popor, prin dezvăluirea fondului propriu sufletesc.

În vasta operă a lui C. Rădulescu-Motru problematica etnicului, a raporturilor acestuia cu alte procese sociale ocupă un loc distinct. Încă din prima sa scriere majoră — „Cultura română și politicianismul" — răzbate ideea specificului unui popor. Apoi, toate scrierile sale analizează profilul și comportamentul etnic românesc, autorul înscriindu-se astfel în marea dezbatere asupra problemelor fundamentale ale psihologiei și antropologiei poporului român. A publicat un număr de lucrări de referință în domeniu, în afara celei deja menționate: „Sufletul neamului nostru. Calități și defecte" (1910), „Personalismul energetic" (1927), „Vocația, factor hotărâtor în cultura popoarelor" (1935), „Românismul, catehismul unei noi spiritualități" (1936), „Psihologia poporului român" (1936), „Etnicul românesc" (1942). Acestora li se adaugă numeroase articole în reviste de specialitate sau în presa

---

mulat Mircea Vulcănescu: „Filosof în sensul deplin al cuvântului prin personalitate și răsunet social, psiholog prin profesie și aptitudini, logician prin exercițiu și pedagog prin obicei, d. profesor Rădulescu-Motru este metafizician prin înclinație și, de vocație, sociolog" (Mircea Vulcănescu, *La sărbătorirea profesorului Rădulescu-Motru*", în Mircea Vulcănescu, *Pentru o nouă spiritualitate filosofică* (editor Marin Diaconu, Editura Eminescu, 1992, p. 209).

culturală. Așadar, constatăm studierea constantă de către psihologul român a problematicii etnicului, ceea ce-l așază în rândul marilor specialiști ai psihologiei etnice.

„Etnicul românesc" întregește viziunea lui Motru despre etnic și aspectele legate de acesta. Este ultima sa lucrare amplă, scrisă la o vârstă venerabilă (74 ani), expresie a longevității spirituale a unei mari personalități. Acest volum s-a constituit și într-un bilanț al travaliului de o viață pe o temă atât de dificilă, dar și ca reper în ansamblul concepțiilor autohtone despre profilul poporului român.

Înainte de a face o analiză a ideilor lui Motru, să subliniem, succint, persistența, de-a lungul timpului, în gândirea românească, a problematicii despre național.

Trezirea conștiinței naționale, pregnant afirmată de Școala Ardeleană, a născut întrebarea: cine suntem, cu toate corolarele ei ce s-au pus și se pun încă. Pașoptiștii înșiși au formulat-o direct, fiind obligați, la interogații, pe această temă, de orientarea românilor către civilizația modernă. Dacă dintr-un început chestiunea apărea episodic sau era discutată prin referire la raporturile românilor cu Apusul și cu Răsăritul, din a doua jumătate a secolului trecut dezbaterea capătă o dimensiune esențială: specificul național. M. Kogălniceanu, A. Russo, B.P. Hasdeu discută analitic particularitățile etnicului românesc. Titu Maiorescu, și o dată cu el mișcarea junimistă, pune tranșant problema: cum evoluăm și cu ce mijloace?, de aici derivând un alt aspect nu mai puțin caracteristic: raportul dintre civilizația modernă și psihicul național. Eminescu încheagă o concepție originală asupra căilor și modalităților de modernizare a unei țări plasate într-un context al influențelor.

Cu toate acestea, o lucrare specială despre teoria etnicului nu s-a scris în secolul al XIX-lea, dominat de viziunea filologică, istorică sau folclorică asupra poporului român. Abia în anul 1907

sociologul Dumitru Drăghicescu tipărește primul volum dintr-o proiectată trilogie, „Din psihologia poporului român", rămas, din păcate, singurul, celelalte două anunțate nemaifiind elaborate. Masivă, incomodă și critică, lucrarea pune, pentru prima dată la noi, într-o manieră sistematică și rațională, problema profilului psihologic al românului. Parcă dorindu-se o confirmare a unora din trăsăturile noastre naționale, relevate de D. Drăghicescu, cu foarte puține excepții, lucrarea nu se va bucura de o exegeză autohtonă, fără a mai lua în discuție nevalorificarea ideilor ei în lucrări ulterioare pe aceeași temă.

Perioada interbelică cunoaște o efervescență a dezbaterilor și a polemicilor pe tema etnicului și a naționalului. Apar studii semnate de D. Gusti, S. Mehedinți, M. Ralea, Tr. Brăileanu, N. Petrescu, Lucian Blaga, N. Crainic, D. Stăniloaie, M. Eliade, N. Iorga, foarte diferite între ele.

Trei mari tendințe se desprind din bogata publicistică pe această temă : 1. estetico-culturală, axată, în principal, pe specificul național (etnic) în creația artistică și literară ; 2. sociologico-istorică, orientată spre explicarea mecanismelor de constituire a etnicului și naționalului ; 3. filosofică, interesată de decelarea dimensiunilor gândirii și concepțiilor etnice și naționale. Nu este oportun să discutăm aici toate ideile românești din epocă. Facem referire doar la câțiva sociologi și filosofi.

N. Petrescu a examinat factorul etnic ca rezultat al diferențierilor sociale, dar și ca motiv determinant al realității sociale[2]. *D. Gusti a considerat etnicul o comunitate de sânge și de tradiție, caracterizată prin fatalism, resemnare și pasivitate. : „Factorul determinant și de creare al națiunei este voința socială"*[3]. *Etnicul este strâns asociat cu poporul. P. Andrei a explicat că dintre*

[2] N. Petrescu, *Principiile sociologiei comparate*, (ediție Maria Larionescu) Editura științifică, 1994, p. 230.

[3] D. Gusti, *Problemele națiunii*, în *Sociologia militans*, 1934.

toate formele de comunitate, națiunea imprimă adânc caracterele și conștiința individului. Ea este diferită de comunitatea de sânge și de rudenie, fără ca prin acestea să fie denumit etnicul. Sociologul ieșean a făcut distincția între popor, definit ca un fapt natural, și națiune, ca o comunitate civilizată[4].

Dintre filosofi, amintim doar pe L. Blaga cu teza spațiului mioritic, element definitoriu pentru etnicul românesc[5], *și V. Băncilă care, în studiul despre Blaga, a dezbătut categoriile cunoașterii etnice românești și a prezentat liniile spiritualității țărănești*[6].

Nu este lipsit de interes să subliniem că în țări europene din acel timp se editau lucrări ce tratau despre etnicul diferitelor popoare: contele Sforza — „L'âme italienne", Louis Reynaud — „L'âme allemande", Ernst Robert Curtius — „Essai sur la France", William Ralph Inge — „England"[7].

Revenind la C.R.-M., acesta, încă de la începuturile activității sale publicistice, a fost preocupat de psihologia etnică[8]. *În prima sa lucrare de psihologie socială, „Cultura română și poli-*

---

[4] P. Andrei, *Sociologie generală* (ediție M. Mâciu), Ed. Academiei, 1970, p. 397.

[5] L. Blaga, *Trilogia culturii*, Editura pentru literatură universală, 1969, p. 255.

[6] V. Băncilă, *L. Blaga. Energie românească*, 1938, p. 22.

[7] Cf. D. Iamandi, *D-l C. Rădulescu-Motru și Etnicul românesc*, în „Preocupări literare", nr. 12, 1942, p. 636.

[8] La finele veacului trecut C.R.-M., împreună cu G. Coșbuc, Anghel Demetriescu și O. Densusianu, a lansat în „Noua Revistă Română" un chestionar privitor la psihologia poporului român, cu următoarele întrebări: 1. Care operă literară, după părerea dvs., exprimă mai bine firea și aspirațiile neamului românesc?; 2. Care este trăsătura dominantă în firea românului?; 3. Care sunt calitățile și defectele care deosebesc naționalitatea română de celelalte naționalități (Cf. T. Herseni, *Cultura psihologică românească*, Ed. șt. și encicl., 1980, p. 118).

ticianimul", autorul descrie poporul român prin compararea sufletului rural cu cel urban. O societate se dezvoltă numai dacă dispune de un sistem de cultură, adică de o armonie între valorile sufletești cunoscute și apreciate de toți membrii ei. În acest volum formulează o teză ce o va dezvolta mai târziu: „Pentru ca un popor să fie apt de cultură, se cere ca el să fie apt de o personalitate" [9]*. În cazul românilor, valorile rurale ar determina psihicul lor.*

În anul 1910 C.R.-M. publică un opuscul „Sufletul neamului nostru. Calități și defecte", în care remarcă drept principală trăsătură a poporului român gregarismul sufletului său, produs prin imitație: „Gregarismul sufletesc care ne-a fost de mare ajutor în trecut, de aici înainte ne poate fi stricător" [10]*, exprimând astfel o teză cu implicații metodologice: aprecierea virtuților istorice ale specificului nostru psihic, justificat de contextul istoric și geopolitic, concomitent cu afirmarea exigenței imperative a schimbării particularităților noastre etnice în acord cu cerințele timpului, idee întâlnită apoi, în toate scrierile sale ulterioare. Continuator al junimismului, C.R.-M. depășește nivelul strict teoretic, încercând o analiză concretă a căilor de transformare a caracterului național românesc, modernizarea țării fiind posibilă numai prin modificarea esențială a psihicului poporului român.*

În articolul „Rasa, cultura și naționalitatea în filosofia istoriei" sunt considerații foarte interesante despre națiune și naționalitate. Se subliniază că, față de rasă și cultură, naționalitatea este un proces social nou și nu dispune de caracterul universal al acestora: „Naționalitatea este o problemă europeană sau cel

---

[9] C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic și alte scrieri*, ediție Gh. Al. Cazan, Editura Eminescu, 1984, p. 64.

[10] Idem, *Sufletul neamului nostru. Calități și defecte*, Ed. Anima, 1990, p. 14.

mult europeană și americană. În celelalte continente sau nu există deloc, sau își face de abia apariția" [11]. *Polemizând cu unele doctrine, C.R.-M. demonstrează că popoarele europene a trebuit să devină naționale pentru a-și apăra existența. Dificultăți specifice spațiului european au obligat populațiile de aici să se unească în structuri naționale. Națiunile sunt rezultatul luptei duse de popoarele Europei pentru „a-și găsi stabilitatea și continuitatea". Întrucât popoarele europene au fost prea divizate, procesul de formare a națiunii nu a fost generat numai de un singur factor sau de un grup de factori, aceiași pentru toate. La fiecare popor a acționat un element determinant specific (fie înrudirea de rasă, fie religia, fie limba și tradițiile comune). Totuși, ar exista un factor cu rol decisiv pentru orice națiune : conștiința apartenenței la un grup ce a cunoscut și a trăit aceleași evenimente istorice, amintirea suferințelor și luptelor comune.*

În discursul academic „Andrei Bârseanu și naționalismul" (1924) C.R.-M. descrie pentru întâia oară elementele alcătuitoare ale națiunii : „Fundamentul unei națiuni îl constituiesc : înrudirea de sânge ; viața cu tradiții și influențe comune ; corelațiunile strânse cu pământul și multe alte legături de minte și de inimă, stabilite în decursul unei lungi conviețuiri, între locuitorii unei țări" [12].

În lucrarea „Personalismul energetic" autorul pledează pentru formarea unui tip de personalitate care să depășească pe cea etnică, văzută doar ca specifică satului : „Satul român nu este dar lipsit de personalitate. Pe cea istorică sau etnică, el o are fără discuție. El nu are însă o personalitate energetică, adică o personalitate care, continuând natura, să creeze, peste natură, forma

---

[11] Idem, *Rasa, cultura și naționalitatea în filosofia istoriei*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială", nr. 2, 1922, p. 27.

[12] Idem, *Andrei Bârseanu și naționalismul*, 1924, p. 17.

nouă de energie" [13]. *Peste ani, ideea de mai sus cunoaște unele nuanțe, etnicul nemaifiind redus doar la sat.*

În anul 1935, prin lucrarea „Vocația, factor hotărâtor în cultura popoarelor", C.R.-M. aduce noi elemente în discutarea psihologiei etnice, îndeosebi cu referire la raportul dintre etnic și vocație. Un popor se manifestă nu atât prin etnicul său, cât prin vocația sa : „Unul este însă sufletul poporului românesc în manifestările sale curat psihologice și altul este sufletul poporului românesc în realizarea vocației sale. Vocația românilor începe acolo unde sfârșește psihologia românilor" [14]. *Este o viziune modernă ce depășește concepția îngustă și simplistă despre etnic. Nu este suficientă doar existența unui grup de populație reunit prin legături de sânge, teritoriu, strămoși comuni. În contextul vieții moderne, o națiune se afirmă prin contribuția adusă la fondul universal de creație, prin prezența activă și dinamică. Cum? Prin individualitățile sale. Cultura românească ar fi alcătuită din opere ce aparțin maselor și nu unor individualități, fapt explicabil, după C.R.-M., prin aceea că românii „erau constrânși în trecut să-și înăbușe vitalitatea pentru a-și ascunde mai bine existența"* [15], *idee ce o regăsim și la Ralea* [16].

În „Românismul, catehismul unei noi spiritualități" (1936) se propune o perspectivă concretă asupra etnicului românesc în noul context dat de Unirea din anul 1918. Întâlnim aici o încercare de definire a etnicului : „Etnicul este echilibrul sufletesc și trupesc pe care un popor îl realizează prin adaptarea sa la mediul geo-

[13] Idem, *Personalismul energetic și alte scrieri*, ed. cit., p. 624—625.

[14] *Ibidem*, p. 734.

[15] *Ibidem*.

[16] Mihai Ralea, *Fenomenul românesc*, în Iordan Chimet, *Dreptul la memorie* vol. III, 1992, p. 624. („Ne-am redus individualitatea și combativitatea la minimum ca să nu irităm inamici prea puternici, ne-am reținut de la orice afirmare de sine ca să ne putem salva viața".)

grafic. În caracterele lui regăsim influențele climei și regiunii pământești, vecinătățile culturale și dispozițiile rasei etc., influențe dăruite de natură, nu cucerite prin sforțarea poporului. Etnicul este acumulare, vocația este creare. Pe baza etnicului, ființa românului dobândește dreptul de a figura în muzeul etnografic al omenirii. Dreptul de a participa la viața istorică a omenirii îl dă numai conștiința vocației de român [...] *Conștiința vocației este focul care purifică ființa poporului de compromisurile etnicului său''*[17]. *Cum se poate constata, C.R.-M. concepe, în anul 1936, etnicul prin trăsături biologice și etnografice, fără să sesizeze caracterul său originar, de prim strat în configurația unei națiuni, cu toate că el formulează condițiile de existență a națiunii române : reabilitarea tradițiilor și instituțiilor de baștină în care a trăit poporul român, reabilitarea spiritualității creștine, a ortodoxismului, grija pentru fondul biologic și etnic, dar și pentru teritoriu. Toate aceste clarificări teoretice au scopul de a argumenta necesitatea unei noi spiritualități, aceasta fiind românismul, al cărui ideal nu este afirmarea națiunii române în mod asemănător celor occidentale, ci dezvoltarea societății românești în acord cu cerințele psihice ale poporului român, el fiind „întronat în plămădeala sufletească a poporului român, în tradițiile, instituțiile de baștină ale acestui popor. Românismul nu caută să-și afirme legitimitatea, el se afirmă pe sine ca fapt''* [18].

O teză ce trebuie neapărat consemnată este relația dintre etnic și sistemul social și de producție. Englezul, spune C.R.-M. nu poate fi decât burghez și integrat societății capitaliste, „fiindcă el este adevăratul părinte al tehnicii economice capitaliste'' [19]. *Cât privește pe români, aceștia ar fi disponibili pentru alte sisteme so-*

[17] Idem, *Românismul, catehismul unei noi spiritualități*, ediție Gh. Al. Cazan, Editura științifică, 1990, p. 91.

[18] *Ibidem*, p. 72.

[19] *Ibidem*, p. 102.

ciale. Psihologul român pune o problemă de acută importanță sociologică : adecvarea sistemului social și a producției la specificul psihic al fiecărui popor. Pentru români, pornind de la anumite realități social-economice de atunci, aprecia că este adecvat statul țărănesc, datorită preponderenței clasei țărănești, teză ce s-a dovedit neviabilă.

În lucrarea „Psihologia poporului român" (1937), *C.R.-M. revine asupra unor idei, dezvoltându-le prin investigarea raportului dintre însușirile sufletești ale unui popor și cadrul instituțional. Trei factori principali acționează asupra fondului sufletesc : fondul biologic ereditar al populației, mediul geografic și caracterele instituționale dobândite de populație de-a lungul evoluției sale istorice, acestea din urmă cuprinzând manifestări tipice de natură spirituală care prin tradiții se repetă în mod constant : vorbirea, obiceiuri morale și juridice, concepții despre viață, trăsături naționale. Nu orice popor ar fi capabil să creeze o cultură națională : „Sunt popoare care trăiesc într-o veșnică copilărie", iar populațiile apte pentru a edifica o cultură proprie „au în ele particularitatea de a-și cristaliza experiența istorică în instituții de natură spirituală, instituții, care, odată înrădăcinate, preiau conducerea vieții lor sufletești"* [20]. *Iar mai departe : „Numai poporul care găsește în finalitatea sa spirituală condiții prielnice pentru munca și dezvoltarea sufletească a majorității membrilor săi, numai acela este sigur de viitor. Poporul cu o finalitate spirituală corcită din diferite tipuri este un popor pierdut pentru istoria omenirei"* [21]. *Cadrul instituțional este determinant în constituirea profilului psihologic al unui popor. În acest sens, C.R.-M. explică trăsăturile noastre naționale. Românul nu este mai leneș decât alții, dimpotrivă are calități pentru o activitate eficientă și rațională. „El este*

[20] Idem, *Psihologia poporului român*, Societatea Română de Cercetări Psihologice", 1937, p. 7.

[21] *Ibidem*, p. 22.

neperseverent fiindcă instituţiile statului l-au obligat la improvizaţii" [22]. *Popoarele capabile de a crea instituţii spirituale sunt acelea care „au cultură proprie, adică ele sunt creatoare de originalitate sufletească în istoria omenirei"* [23]. *Rezultă că pentru poporul român cerinţa este edificarea unei spiritualităţi proprii pornind de la un cadru instituţional structurat şi coerent care să reflecte propria psihologie.*

Faţă de aceste idei (reluate de C.R.-M. şi în „Enciclopedia României") s-au manifestat reacţii diferite. Ne referim numai la una dintre acestea, cea aparţinând cunoscutului sociolog Anton Golopenţia: „Ipoteza de lucru nu trebuie să fie cea a imuabilităţii caracterului naţional. Să contăm cu posibilitatea unei oarecari mlădieri a lui" [24], *scria într-o recenzie autorul amintit. Mai mult ar fi necesară luarea în considerare, alături de ţărani şi funcţionari, a muncitorilor şi burgheziei, ce-şi fac simţite prezenţa în viaţa socială şi economică românească. Cât priveşte relaţia cu Occidentul, Golopenţia aprecia că românii nu pot evita preluarea tehnicii şi a administraţiei planificate, adoptate pretutindeni în lumea civilizată.*

Am sintetizat câteva dintre ideile lui C.R.-M. formulate în lucrări anterioare celei pe care o discutăm. Ce a rezultat? Gânditorul nostru nu defineşte riguros etnicul, totuşi se desprinde o anumită concepţie, şi anume identificarea acestuia cu viaţa sufletească a unui popor marcată de condiţiile fizice, geografice şi etnografice, apropiindu-se în mare măsură de curentele antropologice şi etnografice axate pe o asemenea înţelegere a etnicului. C.R.-M. pune în relief exigenţe pentru poporul românesc în efortul său de depă-

[22] *Ibidem*, p. 15.

[23] *Ibidem*, p. 7.

[24] A. Golopenţia, recenzie la *Psihologia poporului român* de C.R.-M., în „Sociologie românească", 1937, p. 369.

șire a acestei condiții etnice: afirmarea sa ca personalitate energetică sau prin virtuțile sale vocaționale, prin individualitatea sa socială și productivă.

DESTINUL UNEI CĂRȚI ÎNTR-O SITUAȚIE-LIMITĂ

Lucrarea „Etnicul românesc" este un volum de sinteză a propriilor idei despre fenomenele și procesele vieții psihice a unei națiuni. Ea s-a vrut a fi o analiză științifică, din unghiul filosofiei și al psihologiei, a unor teme ce erau acaparate de gazetari și partide politice. Însă ea a fost elaborată în condiții speciale asupra cărora stăruim în continuare, valorificând scrieri inedite ale autorului unde se fac referiri la tema discutată [25].

Cartea aceasta a apărut în anul 1942, deci în plin război mondial. Scrierea ei a fost motivată de context, care era unul de situație-limită, și așa, credem, trebuie judecată. Un intelectual cu o operă remarcabilă, ce a traversat un timp istoric al țării sale, bogat în evenimente decisive pentru destinul neamului său a găsit

---

[25] Este vorba de însemnările autorului, intitulate *Revizuirile și Adăogirile pe care experiența de 75 de ani împliniți mi-a impus să le fac la cele crezute și publicate de mine și de lumea din timpul meu cu începere de la* 2/15 *februarie* 1943(în continuare: *Revizuiri și Adăogiri...)* Lucrarea cuprinde 75 de caiete manuscris, aflate în Fondul de manuscrise al Academiei Române (I—4 Msse, 1—75). În cuprinsul acestui amplu op, filosoful și-a revizuit, uneori radical, concepția expusă în lucrările editate de-a lungul activității sale publicistice. A insistat pe tezele despre personalismul energetic, domeniu unde a adus o contribuție originală de excepție. De asemenea oferă informații și considerații proprii despre mari personalități ale culturii române, unele total diferite de ceea ce s-a cunoscut până acum. Menționăm doar pe T. Maiorescu, N. Iorga, I. Petrovici, S. Mehedinți, D. Gusti, M. Ralea, M. Sadoveanu ș.a. În aceeași manieră sunt examinate personalități ale vieții politice românești. Foarte interesante sunt aprecierile și evaluările sale privind evenimente din istoria țării, în special cele două mari războaie și perioada de după 23 august 1944. Nu mai puțin semnificative apar datele cu privire la propria-i biografie.

de cuviință să exprime, cu mijloacele exegezei filosofice și ale științei, o concepție și o opțiune într-un moment istoric crucial. Ultimul volum edit al lui C.R.-M. este, așa cum el însuși a afirmat, „o scriere ocazională cerută de împrejurări" [26]*, ceea ce-i conferă un statut oarecum special în ansamblul operei filosofului român.*

În „Revizuiri și Adăogiri" C.R.-M. explică motivele ce l-au determinat să elaboreze „Etnicul românesc". Profesorul Iuliu Moldovan, președintele Astrei, l-a solicitat să scrie pentru Biblioteca Astra o lucrare cu titlul „Etnicul românesc" sau „Psihologia poporului român". Dezbaterile din epocă privind mersul războiului l-au obligat să renunțe la acest proiect, propunând în schimb ministrului Propagandei Naționale, profesorul Al. Marcu, o lucrare pe aceeași temă, ceea ce a fost acceptat imediat. Autorul voia să dea răspuns astfel disputei din cadrul elitei românești, preocupată de soarta alianțelor României, divizată fiind în două curente : unul atașat alianței cu Germania, considerată ca singura soluție pentru a împiedica extinderea bolșevismului asupra României, altul care nu agrea orientarea către Germania, deoarece astfel România ar fi făcut-o împotriva Angliei și Franței, aliații noștri tradiționali.

Scrisă într-un stil simplu, dar în limitele exigențelor științifice, cartea nu este o lucrare de propagandă sau numai de oportunitate imediată. Prin ea, C.R.-M. a exprimat poziția sa în fața opiniei publice : aderența la alianța cu Germania care ar fi benefică pentru România, deoarece astfel ar fi protejate principiile vieții naționale, spre deosebire de aliații ruso-anglo-americani al căror instinct de dominație ar impune internaționalismul în relațiile dintre state.

---

[26] Pe 31 iulie 1943, formulând propunerile sale pentru *Antologia filosofică*, la cererea lui C. Narly, C.R.-M. scria : „Am lăsat la o parte *Etnicul românesc*, considerând că această lucrare are mai mult un caracter ocazional în timp de război" *(Revizuiri și Adăogiri*, caiet 4, p. 437).

Asupra opțiunii sale autorul a revenit deseori în „Revizuiri și Adăogiri", aducând nuanțe și informații cu implicații profunde asupra judecării gândirii sale. Dacă examinăm cartea „Etnicul românesc" numai prin ceea ce spune, am putea trage concluzii parțiale sau false, ce ar afecta ansamblul concepției discutate. De aceea, este absolut necesar să prezentăm succint ideile sale despre evoluția evenimentelor europene postbelice pentru a-i înțelege corect poziția.

În aprecierea concepției sale, trebuie luat în considerare faptul că filosoful a fost preocupat de-a lungul întregii sale activități științifice și publicistice de conservarea și evoluția spiritului național românesc. Or, în viziunea lui, în condițiile create de conflictul mondial, Germania ar fi reprezentat tendința de apărare a naționalității, pe când englezii, americanii și rușii ar fi distrus-o. El a discutat rolul Germaniei nu prin acțiunea regimului nazist, deși nu lipsesc considerații ce subliniază virtuți ale acestuia, ci prin raportul dintre cultura (civilizația) germană și cultura (civilizația) celorlalte puteri participante la război, văzute ca deosebite una de alta, situate într-un conflict ireductibil.

În discuție nu este nicidecum filogermanismul său. Gânditorul român a manifestat interes puternic pentru o strategie cât mai adecvată situației României, având în vedere un principiu : conservarea și protejarea particularităților naționale ale poporului român în contextul conflictului dintre marile puteri. Deși nu a acceptat războiul și a respins ideologia nazistă, a pledat pentru orientarea României către Germania, argumentând că dominația Europei de către germani ar avea efecte negative mai mici decât dominația rusească sprijinită de anglo-americani. El intuise că România era obiect de dispută între Germania și Rusia, ceea ce-i impunea să basculeze între aceste puteri, dar nu putea înțelege de ce englezii și americanii îi susțineau pe ruși și astfel, inevitabil, cădeam în sfera lor de influență. Desfășurarea evenimentelor avea să de-

monstreze că toate țările prinse între germani și sovietici s-au aflat într-o dilemă la care, indiferent de politica adoptată, nu au putut găsi o soluție satisfăcătoare, adică de autonomie sau suveranitate față de cele două puteri[27]. *Ca filosof și psiholog, C.R.-M. a abordat perspectiva României în contextul situației concrete din Europa: „Căci noi românii avem o menire pe lumea aceasta, cât timp Europa își păstrează vechile tradiții culturale. Din moment ce aceste tradiții vor dispare și vor fi înlocuite cu o civilizație mercantilă materialistă, așa cum este cea americană sau cu o civilizație comunistă cum este cea rusească, România își va pierde menirea sa''* [28].

Filosoful român a afirmat, de fapt, teza culturologică a rolului potențialului cultural al popoarelor participante la conflictul mondial, în deciderea căilor de evoluție a Europei. Germanii ar fi dispus de mijloace și ar fi fost obligați de propriile valori și tradiții să apere, este adevărat, de pe pozițiile unei puteri învingătoare, principiile naționale, dezvoltate și susținute de o îndelungată evoluție a gândirii despre națiune, pe când celălalt grup de țări ar fi accentuat valorile universale, în fond, propriile valori declarate ca universale. În acest sens, C.R.-M. îi vedea pe germani ca apărători ai spiritului european. În termenii lui Blaga, cultura germană ar fi catalitică și nu dominatoare. Se desprind deci două atitudini ce se manifestă concomitent: una care vizează consecințele imediate ale războiului asupra României, alta referitoare la evoluția Europei. În primul caz, recunoaște că a depășit condiția omului de știință,

---

[27] Vezi: Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin*, Editura Danubius, 1991. Mareșalul polonez E. Rydz-Smigly a afirmat în sensul celor discutate mai sus: „Cu germanii riscăm să ne pierdem libertatea noastră, cu rușii se pierde sufletul nostru'' (Cf. Fl. Constantiniu, *op. cit.*, p. 106).

[28] C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri și Adăogiri*, caiet 4, p. 464—465.

fără să analizeze lucid și mai profund desfășurarea războiului[29]. *În celălalt caz, a rămas credincios convingerilor sale cu privire la dezvoltarea ulterioară a Europei, în raport de situația Germaniei, deși a căutat să-i prezinte obiectiv pe germani : „Marele lor defect este că lor le lipsește conducerea de sine, adică conducerea prin ei înșiși, așa cum o au anglo-americanii. Foarte limpezi la minte, când este să judece în domeniul științelor exacte, și chiar în domeniul istoriei, germanii sunt cu mintea turburată când este să-și fixeze conduita politică [...]. Evoluția sistemului nervos n-a ajuns la ei până la desăvârșirea funcțiunilor care fac din voința liberă și autonomă suprema însușire a personalității omenești". Dar, se întreabă filosoful, înfrângerea Germaniei s-a soldat cu libertatea și pacea între popoare? Evident nu, constata el. „După înfrângerea Germaniei nu urmează o epocă de înfrățire între popoare pe baza principiilor democrației, urmează organizarea unei viitoare dominații"*[30]*, scria în anul 1947.*

Spirit european și cunoscător al valorilor occidentale, C.R.-M. face diferența între totalitarismul rusesc și spiritul dominator al americanilor : „Este drept că între cele două pericole — internaționalismul rus și internaționalismul anglo-american — este de preferat acesta din urmă, fiindcă acesta mai lasă oarecare nădejde

[29] În 1945, după încheierea războiului, și-a reproșat implicarea prea mare în exprimarea opțiunilor legate de situația din timpul războiului: „Am fost târât mai mult decât mi-era permis, pe panta patriotismului convențional [...] Uitarea de mine însumi a mers chiar atât de departe încât am legat destinul României de persoana mareșalului Antonescu [...] Dacă aș fi fost consecvent convingerilor mele, această schimbare aș fi prevăzut-o (victoria Aliaților—*n.n.)* și strigând-o sus și tare aș fi fost mai de folos neamului meu, decât așa cum am fost lăsându-mă târât pe panta patriotismului convențional". *(Revizuiri*, caietul 23, p. 2601) Semnificativ este și faptul că C.R.-M. a semnat, în aprilie 1944, apelul intelectualilor adresat mareșalului Ion Antonescu pentru ieșirea României din război.

[30] *Ibidem*, caiet 34, p. 3876.

românilor într-o eventuală renaştere naţională" [31], *deoarece democraţia americană tinde la o diferenţiere în personalitatea umană. C.R.-M. a echivalat comunismul cu nazismul: „Comunismul rusesc este oarecum a doua ediţie corectată şi mult adăugită a nazismului"* [32].

Am insistat asupra motivaţiilor punerii în circuit a lucrării „Etnicul românesc", pentru a înţelege scopul pentru care C.R.-M. a elaborat-o, dar şi pentru a percepe cartea respectivă ca modalitate de expresie pentru frământările, ezitările, dificultăţile, situaţia dramatică şi contradicţiile trăite de un mare intelectual ce a dorit să ofere, cu deosebire tinerilor, un îndreptar spiritual în o situaţie-limită în care se afla naţiunea română. Încercăm să decelăm, în continuare, acele elemente perene din lucrare pentru concepţia lui C.R.-M. despre etnic.

CONCEPTUL DE ETNIC

În lucrarea „Etnicul românesc", se urmăreşte, în principal, clarificarea teoretică a temei, ca şi o definire a conceptului. Dacă în studiile anterioare, aşa cum am remarcat, etnicul era doar descris sau noţiunea era definită sintetic, aici se ambiţionează investigarea globală a conceptului de etnic. Parcurgerea acestei lucrări pune în evidenţă tensiunea caracteristică efortului de clarificare şi de cunoaştere a unui fenomen greu măsurabil prin metode ştiinţifice simple. De aceea, găsim multe definiţii, descrieri, ca şi formulări lapidare despre etnic. Constatăm ezitări, reveniri, corecţii terminologice şi lingvistice, delimitări, toate în scopul de a oferi o imagine cât mai exactă asupra noţiunii de etnic.

C.R.-M. sesizează, deşi nu exprimă direct, caracterul limitativ al unor doctrine în domeniu. Este influenţat şi orientat, de teorii germane despre psihologia popoarelor. Nu se ataşează însă de ele

[31] *Ibidem*, caiet 37, p. 4027

[32] *Ibidem*, caiet 33, p. 3700.

pentru că acestea nu-i oferă explicațiile necesare realităților etnice românești. Cunoaște, din sursă directă, contribuții germane și engleze, citate, de altfel, în lucrare, dar le preia critic, chiar cu mare prudență. De pildă, realizează că noțiunea de etnic, așa cum apare în lucrări de antropologie și etnografie, nu este suficient de concludentă. El a semnalat tendința, inacceptabilă pentru cunoașterea specificului unui popor, de a reduce etnicul la procese și fenomene istorice sau caracteristice societăților primitive. Prin urmare, respinge înțelegerea etnografică a etnicului. El adoptă conceptul de etnic și-l dezvoltă în această lucrare pentru a exprima o realitate umană și socială foarte vastă, fără a surprinde diferențele specifice.

C.R.-M. recunoaște lipsa unei definiții a etnicului: „ci este numai pe cale de a se da". O scurtă sinteză a definițiilor formulate de C.R.-M. este necesară pentru înțelegerea concepției sale. Astfel, etnicul este definit „sufletul populației" sau „această comunitate de suflete o numim etnie". Etnicul este deci identic cu psihicul unui popor. Lucrarea discutată aici este, în subsidiar, o pledoarie pentru cunoașterea etnicului în relație cu structura psihică a fiecărui popor.

Etnicul are și sensul de caracter național. Există un tip etnic român, iar dacă vrem să cunoaștem acest tip să studiem locul ocupat de etnicul românului în tipurile de personalitate, tipuri de cultură, tipuri istorice și tipuri vocaționale. Întâlnim în lucrare și o definiție a etnicului raportată la individ: „un complex de manifestări tipice, pe care individul le găsește la nașterea sa și la care se adaptează fără împotrivire"[33].

Etnicul cuprinde toate tipurile psihologice și sociale: „Singurele tipuri omenești care rămân, adică indiferente tipului etnic,

---

[33] „O etnie se distinge prin fenomene culturale tradiționale", se scrie în *Enciclopedia Universalis*, vol. 6, 1968, p. 674.

sunt tipurile produse prin diferențierea de sex și rasă". Alteori etnicul este identificat cu naționalul: „Etnicul cuprinde poporul sau națiunea întreagă". Etnicul este definit și prin raportarea la rasă, originea rasială fiind, alături de condițiile geografice, un element ce structurează etnicul însă nu-l reduce la acesta, așa cum se întâmpla în alte lucrări ale sale. Voind să depășească înțelegerea unui popor prin originea rasială ca element definitoriu, C.R.-M. utilizează termenul de etnic, considerat operațional în cunoașterea vieții și manifestărilor sufletești naționale, dar îl descrie prin ceea ce astăzi se numește etnicitate: „Etnicul unei națiuni este sufletul națiunii, întrucât acest suflet se manifestă sub influența conștiinței de comunitate între membrii unei națiuni" sau „Etnicul este, prin urmare, într-o definiție mai precisă, structura istorică pe care o ia viața unui grup social, care se bucură de conștiința unui eu al său propriu" (subl. ns). *De asemenea, descrie națiunea ca o comunitate bazată pe juridic și spiritual, spre deosebire de etnic ce exprimă mai mult originea rasială și condițiile geografice în care trăiește o populație.*

Lucrări actuale asupra etnicului reliefează idei asemănătoare cu acelea formulate de C.R.-M. De pildă, etnicitatea este definită „ca aspect al relațiilor sociale dintre agenții care se consideră ei înșiși diferiți cultural de membrii altor grupuri cu care ei au un minimum de interacțiune permanentă"[34]. *Etnicitatea este definită și ca identitate socială (bazată pe contrastul vis-à-vis de alții) caracterizată prin o rudenie metaforică sau fictivă. Elementul etnic apare numai când diferențele culturale creează constant o diferență în interacțiunea dintre membrii grupului. La C.R.-M. etnicul ca structură sufletească a unui popor este o realitate tipică*

[34] Thomas H. Eriksen, *Ethnicity and Nationalism*, Pluto Press, 1993, p. 12.

Procesului de evoluție socială. Originalitatea unui popor este conservată de etnic. Fenomenele tipice dezvoltării moderne (industrializarea, urbanizarea, birocratizarea), apreciază el, nu conduc la anularea diferențelor dintre popoare, dimpotrivă, le adâncește.

Balansul între etnic și etnicitate creează sentimentul de inconsecvență sau incoerență logică în viziunea sa. Psihologul a intuit diferența, dar nu a exprimat-o conceptual în mod riguros, deoarece ideea era foarte nouă și originală, neîntâlnită în literatura de specialitate a timpului, greu de conceptualizat adecvat. Teza lui este deosebit de valoroasă. Rămâne ca noi astăzi să acceptăm ce înțelegea el exact prin noțiunile discutate, precum și ideea permanenței etnicului în orice tip de societate, deci a universalității lui.

De asemenea, savantul distinge între etnicul restrâns și etnicul extins. Primul se referă la grupuri sociale mici ; fiecare din cele două tipuri are un specific dat de conștiință. Etnicul restrâns are conștiința comunității de origine, iar cel extins are conștiința comunității de limbă și de destin. Etnicul restrâns ar avea mărimea unui sat, iar cel extins s-ar identifica cu națiunea. Etnicul restrâns este mai bogat în manifestări tipice, pe când cel extins este mai sărac în asemenea gen de trăsături, dar conservă pe cele caracteristice. Diferențierea lui C.R.-M. este oportună, deoarece etnicul este conceput ca structură de comunitate complexă, nu ca una uniformă. Rezultă că etnicul cunoaște forme diferite în raport de condițiile concrete în care ființează. Comunicarea între ele are loc datorită, în primul rând, orientării lor spre valori fundamentale, ca și mijloacelor de acțiune ce sunt comune tuturor structurilor etnice ale unui popor.

CONȘTIINȚA ETNICĂ

Pentru gânditorul român condiția fundamentală a etnicului o constituie conștiința de comunitate ; aceasta coordonează actele

societății spre unitate și continuitate. Fără conștiința de comunitate nu există societate umană.

Fiecare popor cunoaște trei tipuri de conștiință a comunității: de origine, de limbă și de destin, dar prezente în grade diferite. În ordine istorică, prima este conștiința comunității de origine, adică membrii unei comunități conștientizează ei înșiși că au strămoși sau ocrotitori comuni. Originea lor comună se regăsește în aceste simboluri. Obiceiurile și tradițiile ar fi fost generate și susținute de conștiința de origine.

În evoluția lor, societățile traversează calea spre conștiința comunității de limbă, instrument fundamental de creare a culturii și de susținere a conștiinței unității culturale: „Pe baza comunității de limbă și nu pe aceea de origine, s-au trezit în conștiința popoarelor aspirațiile spre suveranitatea lor națională", teză evident restrictivă. Cercetări antropologice și etnosociologice au demonstrat că, în aceeași măsură, conștiința comunității de origine și cea de limbă au acționat în procesul de constituire a națiunii. Și în acest caz observăm o schimbare cu privire la factorii de constituire ai unei națiuni. În anul 1922, în articolul „Rasa, cultura și naționalitatea în filosofia istoriei", autorul sublinia că nu doar un singur factor sau grup de factori ar fi determinat, peste tot, formarea națiunilor.

Elementul nou-adus în definirea etnicului este conștiința comunității de destin. O comunitate națională este desăvârșită numai atunci când dispune de un asemenea tip de conștiință, aceasta manifestându-se în situații sociale și istorice complexe, excepționale. Înrudirea cu acele popoare care împărtășesc același destin este premisa esențială a conștiinței comunității de destin, care „ar aduce cu sine o adevărată revoluție în politica externă a națiunilor". Rezultă că acest tip de conștiință „este de o mare importanță în momentele de război, cum ne aflăm astăzi (anul 1942 — n.n.), și de aceea i se cuvine o deosebită atenție". CR-M se înscrie și de astă dată într-una din direcțiile ideologice ale timpului, pro-

blematica destinului, el însuşi scriind o carte semnificativă, „Timp şi destin" (1940). Ce este destinul? „Este desfăşurarea în timp a fondului sufletesc", greu de măsurat şi controlat, deoarece este imprevizibil: „destinul nu are hotar pentru etnicul său". Comunitatea de destin este mai întinsă decât celelalte două. În condiţii istorice concrete un popor poate să ajungă într-o comunitate de destin cu alte popoare.

Psihologul român caracterizează fiecare tip de conştiinţă. Conştiinţa de origine se întemeiază pe afectivitate şi tradiţii, fiind foarte puţin disponibilă la inovaţie. Conştiinţa comunităţii de limbă, pe lângă afectivitate, are şi intelectualitate. Conştiinţa comunităţii de destin este „condiţionată de raţiune", exprimată numai de conducătorii cu capacitate de previziune excepţională. Comunitatea creştină ar fi un exemplu de realizare de către etnic a conştiinţei comunităţii de destin care ar fi transformat vechiul etnic (precreştin) în etnic nou, deoarece acesta din urmă acţionează prin voinţă conştientă. Conştiinţa comunităţii de destin este „etnicul Europei viitoare", idee care ar însemna unificarea europeană sub auspiciile unor valori comune: „Comunitatea de destin consistă în solidarizarea conştientă a membrilor unei naţiuni, în voinţa de a păstra unitatea lor materială, cu orice sacrificii, chiar dacă ar lupta cu lumea întreagă". Conştiinţa comunităţii de destin este factorul ce ar asigura existenţa naţiunilor în situaţii-limită (războaiele, de pildă). Elementul central al etnicului îl reprezintă voinţa sa de a trăi şi de a se conserva. Primejdiile în care se află o naţiune sau un popor, generează în mod decisiv conştiinţa comunităţii de destin.

Acest tip de conştiinţă este asociat cu ideea de spaţiu vital care ar urma „să fie stabilit după indicaţiile etnicului, căci în spaţiul vital al unei naţiuni nu poate intra orice teritoriu locuit de orice naţiune străină, ci numai teritoriul locuit de o naţiune înrudită prin destin. Ştiinţa etnicului va delimita zonele spaţiului

vital din jurul fiecărei națiuni, căci Europa viitoare va fi probabil organizată pe baza comunității de destin. Națiunile amenințate de primejdii comune își vor asigura viitorul prin o apărare comună și astfel vor intra împreună în același spațiu vital. Ele vor trebui să recunoască deasupra suveranităților o organizare juridică supranațională, cerută de legea propriei lor conservări''. Este ușor de remarcat actualitatea tezelor filosofului român, astăzi când se fac eforturi pentru edificarea unor structuri europene întemeiate pe rațiuni economice, dar și din nevoia prevenirii unor pericole pentru securitatea țărilor din acest spațiu. Deși pornea de la teoria spațiului vital, concepția lui C.R.-M., referitoare la construirea comunității de destin într-un areal spiritual și de civilizație pentru popoarele europene se distanța și se diferenția de respectiva teorie, mai ales în privința modalității de constituire a acesteia și de ființare a individualității etnice a fiecărui popor.

TRADIȚIE ȘI SCHIMBARE ÎN ETNIC

C. Rădulescu-Motru concepe etnicul în mișcare, în dezvoltare, fiind „totdeauna în proces de devenire'' prin urmare, cunoaște o evoluție, fără ca aceasta să determine schimbări radicale. El subliniază ideea existenței de etnii refractare la schimbare, fără a oferi exemple concrete. Istoria cunoaște cazuri de dispariție a unor etnii datorată, înainte de orice, neputinței de adaptare la schimbare.

Discutând despre transformările etnice, C.R.-M. este cu deosebire interesat de modul cum se produc acestea în sat. Și în această lucrare, gânditorul român abordează satul ca element esențial al etnicului, fiind „celula nepieritoare care întreține continuitatea etnicului'', teză productivă și de mare actualitate. Procese naționale contemporane dovedesc cu prisosință rolul satului în conservarea trăsăturilor etnice în contextul unor împrejurări ce au acționat și acționează încă pentru anularea specificului național prin integrarea forțată în comunități supranaționale.

O precizare a autorului este de reținut: etnicul sătesc nu este „un produs biologic, care apără pe locuitorii satului, așa cum instinctul apără pe animale". Uniformitatea specifică satului nu este generată de imitația mecanică, la fel ca în lumea animală, ci de faptul că lumea satului cere o conformare la tradiții, obiceiuri și rosturi ale locului. Săteanul este dependent de tradiții, iar uniformitatea se manifestă în sat „prin persistența aceleiași conștiințe între locuitorii satului". De aceea, în sat predomină relațiile sociale cu referire la concepția comună de NOI. Există un suflet colectiv al lumii rurale, determinant în constituirea conștiinței de origine. Exemplul oferit de colectivitate, iar nu inițiativa personală, acționează decisiv asupra comportamentului uman din mediul rural. Totuși, „liderii" satului pot oferi modele celorlalți, iar schimbarea se produce în acest sens.

Este sesizabilă o deosebire între ideile lui C.R.-M din „Etnicul românesc" și aprecierile lui despre sat în lucrări anterioare. Ruralul era văzut într-o stare de imobilism („Eterna lui imobilitate" [35]*). Această eternă imobilitate „convine de minune personalității de tip istoric și etnic. Satul românesc nu inovează în deprinderile strămoșești, dar în schimb, prin repetarea acestora, întreține continuitatea tipului istoric"* [36]*. Satul reprezintă fundamentul evoluției istorice și, de fapt, factorul ce a conservat specificul etnic.*

Am insistat asupra unora dintre tezele lui Motru formulate în anul 1927 („Personalismul energetic") în scopul comparării lor cu acelea din anul 1942. Ideile lui despre sat ca element al etnicului se înscriu în dezbaterile destul de agitate din epocă. Ne referim numai la două atitudini. Astfel, Lucian Blaga considera că „satul este în esență preistoric ... Tot ce a intrat în comunicare sau a influențat satul a fost adaptat de către sat" [37]*. Filosoful din*

[35] C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic...*, ed. cit., p. 623.
[36] *Ibidem*, p. 624.
[37] Lucian Blaga, *Permanența preistoriei*, în *Dreptul la memorie*, IV, ed. cit., 146.

Lancrăm dă exemplul creștinismului care s-ar fi adaptat la stilul vieții preistorice a satului românesc. Pe o poziție opusă este O. Densusianu: „Când se zice că în lumea satelor noastre s-a păstrat mai bine puritatea rasei, adică latinitatea, se afirmă ceva ce nu corespunde realității la condițiile în care a trăit poporul nostru; fără deosebire de clase, s-a amestecat cu diferite elemente streine'' [38].

C.R.-M. a dovedit flexibilitate științifică atunci când a procedat la corectarea unor opinii personale. Așa s-a întâmplat cu ideile sale despre rolul satului în edificarea etnicului. În „Etnicul românesc'' a pledat pentru definirea etnicului prin caracteristicile tuturor grupurilor sociale și nu numai prin cele ale țărănimii, așa cum procedase anterior. Este posibil ca reconsiderarea ideilor sale să fie efectul sugestiei lui A. Golopenția din anul 1937, care îi solicita, așa cum am subliniat, studierea, din punct de vedere etnic, și a altor categorii sociale din structura românească, nu numai a țărănimii.

C.R.-M. a considerat greșită ideea după care manifestările etnice ar avea la origine gândirea omului primitiv. El a respins tezele teoreticienilor gândirii magice, atrăgând atenția, în același timp, asupra pericolelor prezentate de orientarea către metafizică a unor cercetători în studiile despre etnic. Putem bănui că lucrarea „Etnicul românesc'' s-a dorit a fi și o demonstrație a acuității demersului științific în domeniu.

Pe cine viza autorul nostru? Dacă luăm în considerare faptul că L. Blaga a publicat în anul 1941 volumul „Despre gândirea magică'', este ușor de înțeles la cine se referea. Blaga nu a făcut niciodată referire la poziția negativă exprimată de C.R.-M. față de încercarea conturării unei metafizici desprinse din cultura populară. Indirect, însă, într-un articol din revista „Saeculum''

[38] O. Densusianu, *Poesia vieții rustice*, în *Dreptul la memorie*, IV, ed. cit., p. 107.

(ianuarie-februarie 1943*) autorul „Spațiului mioritic" și-a exprimat rezerva față de virtuțile filosofice de orientare pozitivistă în a pune „în mișcare puterile creatoare ale gândirii unui popor în căutare de sine". C.R.-M. a găsit de cuviință să dea o replică prin articolul „Ofensiva contra filosofiei științifice", susținând că în filosofia tinerilor și-ar face loc „problematica eresurilor din descântecele și miturile populare" și s-ar cere filosofului român „să-și ia ca țintă a activității sale dezvăluirea misterului românesc, ascuns în etnic"* [39].

Replica lui Blaga nu întârzie să vină. În revista „Saeculum" publică nu articole de analiză, ci pamflete într-un limbaj, nu numai nefilosofic, dar, uneori, lipsit și de urbanitate (cu etichete, precum „Mortu", „săpunul filosofic" etc.). Articolele lui Blaga au stârnit o adevărată furtună în rândul intelectualilor români, ajungându-se la formarea de grupuri pro și anti Rădulescu-Motru, primele fiind alcătuite, de regulă, din mari intelectuali ajunși la o vârstă venerabilă, de cealaltă parte tineri. S-au organizat acțiuni de solidarizare la Academie, în presă s-au publicat pagini omagiale, articole de susținere pentru C.R.-M. [40].

În legătură cu această controversă, analiza textelor relevă că ambii gânditori au avut dreptate, dar lipsa de receptivitate reciprocă a făcut că dialogul lor să nu fie productiv, ci steril. C.R.-M. reacționează la gândirea magică din perspectiva științei și a studiului etnicului românesc. Blaga, discutând despre magic, pune alături primitivul de țăranul român, de unde ar rezulta o echivalență între gândirea primitivului și cea a săteanului nostru.

---

[39] C. Rădulescu-Motru, *Ofensiva contra filosofiei științifice*, în „Revista Fundațiilor Regale", an X, nr. 7, iulie 1943, p. 123—137.

[40] C.R.-M. a manifestat aprehensiune față de gândirea lui L. Blaga. N. Iorga nota în *Memorii* (VII, p. 341) cu prilejul alegerii lui Blaga ca membru al Academiei: „Motru-mi spune că nu înțelege nimic din filosofia lui". În *Revizuiri și Adăogiri*, C.R.M, în perioada disputei cu Blaga, și-a exprimat nedumerirea că Blaga a putut fi ales membru al Academiei.

Cum satul, ca etnic restrâns, reprezintă pentru psihologul român locul manifestării conștiinței de origine, nu putea să accepte explicarea pe bază de irațional a proceselor ce au loc în acest tip de comunitate umană. El a insistat pe necesitatea cunoașterii științifice a vieții sufletești țărănești. Apoi, intervine un alt element : modul de a concepe etnicul. Or, în viziunea sa, etnicul este un fenomen viu, actual și nu o relicvă istorică. Etnicul sătesc stă la originea etnicului național. El credea că prin ideile metafizice ale tinerilor filosofi s-ar accentua și întreține în continuare primitivitatea noastră : „Cultura română stă pe un fond tradițional, în bună parte refractar la cerințele timpului nostru. Rădăcinile ei se întind prea adânc în primitivitatea magiei și în mlaștina imaginației dezordonate, nu mai este nevoie să o mai ajutăm noi și pentru a se adânci mai mult. Când în jurul nostru activitatea științifică face atâtea progrese, este să ne tăiem noi singuri craca de sub picioare, lovind în prestigiul științei și încercând să înlocuim filosofia bazată pe știință cu o metafizică ieșită din interpretarea descântecelor băbești. Comandamentul suprem al neamului nostru este astăzi să intrăm în istoria lumei, iar nu să persistăm în preistorie"[41]*. Asertiuni, în principiu, adevărate. Numai că se instituie un divorț prea radical între știință și metafizică. Or, gândul filosofic poate fi tot atât de productiv ca și experimentul științific. C.R.-M. se alătură astfel acelui curent printre ai cărui reprezentanți se număra și sociologul H.H. Stahl, ce nega valoarea ideilor blagiene pentru că nu se bazau pe investigația empirică.*

---

[41] C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri și Adăogiri*, caiet 5. Merită să consemnăm opinia lui Nichifor Crainic, adversar al filosofului, care este identică de această dată, cu a sa, referitoare la Blaga. Acesta „preconizează o metafizică românească elaborată din superstițiile folclorice, din miturile indiene și din ereziile creștine, toate elementele antiortodoxe. Dar aceasta n-ar fi decât o *metafizică a babelor vrăjitoare [subl. ns)*. (N. Crainic, *Transfigurarea românismului*, „Gândirea", aprilie, 1943, p. 184.)

L. Blaga a adus o contribuție excepțională la studiul gândirii mitice și magice. „Mintea primitivului — scrie Blaga — este articulată de aceeași logică și este înzestrată cu aproximativ aceleași funcții categoriale ca și mintea civilizatului, dar primitivul operează materialmente incomparabil mai frecvent decât civilizatul cu conceptul irațional al puterii de sine sau al substanței magice."[42]

Aceste teze le formula Blaga în anul 1941, în totală opoziție cu sociologul francez Levy-Bruhl. Peste două decenii, antropologul francez Claude Levi-Strauss[43] *emitea o teză similară cu cea susținută de Blaga.*

Acuzația adusă de C.R.-M. tinerilor etnografi și folcloriști privind devierea de la adevărata cercetare a etnicului românesc nu se susține. O dezbatere a acestor idei noi, stimulative, inclusiv în Academia Română, ar fi fost mult mai benefică decât polemica înverșunată și agresivă ce a avut loc în prima parte a anilor '40[44].

---

[42] Lucian Blaga, *Opere filosofice, Trilogia valorilor*, Ed. Minerva, 1987, p. 289.

[43] C. Levi-Strauss, *Gândirea primitivă*, Editura științifică, 1970, p. 153.

[44] Au existat în epocă opinii ce aderau la ideile tinerilor filosofi și, implicit, la cele ale lui Blaga. În cronica la „Etnicul românesc" Dimitrie Iamandi nu s-a raliat judecății lui C.R.-M. referitoare la noile orientări ale tinerilor cercetători: „De ce să le refuzăm acest drept, acela de a face din idee metoda de divinație a sensului umanității ?" (Dimitrie Iamandi, *D-l C. Rădulescu-Motru și Etnicul românesc*, în „Preocupări literare", nr. 12, 1942, p. 634.) Un analist al domeniului, N. Petrescu, fără a face referire la disputa C.R.-M.—Blaga, în articolul „Mentalitatea primitivă", publicat în „Anale de Psihologie", vol. IX, 1942, sub directoratul lui C.R.-M., scria: „De o deosebire organică și esențială nu poate fi vorba (între gândirea primitivă și cea a omului civilizat — *n.n.)* [...] Oricât de izbitoare ar fi unele aspecte ale gândirii primitivilor, identitatea de fond cu gândirea civilizaților este evidentă. Aceleași principii stau la baza ambelor tipuri de gândire, cu deosebire de formă în manifestarea lor". Un exeget actual, Gh. Al. Cazan, apreciază ca vagi ideile lui C.R.-M. despre logica primitivului. (Gh. Al. Cazan, Studiu introductiv la C. Rădulescu-Motru: *Personalismul energetic și alte scrieri*, Ed. Eminescu, 1984, p. XXXIII.)

Procesul de formare a naţiunilor este conceput de C.R.-M. ca o consecinţă a evoluţiei etnicului. Comunităţile etnice în dezvoltarea lor istorică şi socială, în temeiul tradiţiilor, obiceiurilor şi al conştiinţei de comunitate, devin, în anumite condiţii, naţiuni.

Ideea este prezentă astăzi în studiile antropologice. Unul dintrei cei mai cunoscuţi specialişti în domeniu, Anthony D. Smith, propune marcarea unei diferenţe între modul de concepere a naţiunii în Occident şi modul de a gândi naţiunea dincolo de Rin[45].

RAPORTUL ETNIC – RELIGIE

CR-M s-a aplecat deseori asupra problematicii implicării religiei în viaţa socială şi naţională. Încă din „Cultura română şi politicianismul" sublinia rolul important al Bisericii ortodoxe pentru spiritualitatea românească: „Dacă astăzi suntem într-o unitate politică, — şi atâţia câţi suntem —, apoi aceasta se datoreşte în primul rând Bisericii ortodoxe. Graţie acestei biserici a fost cu putinţă să ieşim de sub atâtea influenţe străine, fără ca sufletul nostru să fie prea profund atins"[46].

Peste ani, psihologul român revine la chestiunea ortodoxismului, aducând noi elemente despre raportul dintre etnic şi religie, conform cu exigenţele investigării ştiinţifice. A respins hotărât tentativa de a aşeza la temelia naţiunii şi a statului naţional elementul religios, recte ortodoxismul, ceea ce-i va atrage critici, degenerate câteodată în invective. În „Etnicul românesc" C.R.-M. reia discuţia despre raportul religiei cu etnicul, cu accent pe creştinism. Teza susţinută este că religia nu poate înlătura sau substitui etnicul şi, cu atât mai puţin, să accelereze ritmul de evoluţie a unei etnii, ceea ce poate fi judecat şi ca o replică la ideea

[45] Anthony D. Smith, *National Identity*, Penguin Books, 1991, p. 11.
[46] C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic şi alte scrieri*, ed. cit. p. 65.

sociologului german M. Weber despre impactul religiei protestante asupra dinamizării economice și sociale a societăților occidentale.

C.R.-M. delimitează, în același timp, etnicul de creștinism : „El (creștinismul—n.n.) nu a venit că să înlocuiască etnicul și să dea popoarelor fără cultură un mijloc miraculos de a se ridica la o cultură desăvârșită, ci a venit ca să purifice și să înnobileze etnicul existent al popoarelor ajunse la un anumit nivel de cultură". Înainte de apariția creștinismului „cultul religios de până aici era un produs etnic curat ; el nu avea caracterul de universalitate pe care-l are eticul creștin. Eticul creștin pentru prima oară, deși condiționat în apariția sa, are totuși caracterul de universalitate, adică de comandament care depășește experiența istorică a omenirii".

C. Rădulescu-Motru nu poate accepta exacerbarea elementului religios din rațiuni ce țin de spiritualitatea timpurilor moderne. El susține, deși nu cu claritate, diferența între integrarea religiei în structura etnică și crearea unui stat întemeiat pe ideologia religioasă. În acest sens, concepe românismul. Acesta „nu este nici xenofobism ... , nici ortodoxism, este un naționalism mai adâncit sau mai integralizat în cerințele vremii"[47].

Față de cele afirmate în anul 1904, în „Cultura română și politicianismul", am putea vorbi de o schimbare în concepția savantului privind relația dintre religie și etnic? Răspunsul nu este simplu. Oricum, nu a negat niciodată apartenența românilor la ortodoxism, nu a minimalizat virtuțile sale spirituale, culturale și naționale. Însă el nu a acceptat fundamentalismul religios, cu deosebire clădirea unui stat pe valori religioase. Trebuie să remarcăm că autorul nostru rămâne la nivelul generalităților în chestiunea discutată, ea fiind mult mai complexă, și tocmai de aceea nu pot fi respinse ab initio *unele dintre ideile reprezentanților ortodoxismului. Numai pentru faptul de a fi pus în discuția publică această*

---

[47] C. Rădulescu-Motru, *Românismul*, ed. cit., p. 93.

temă, deosebit de dificilă și sensibilă, este un merit ce se cuvine a fi consemnat. Nu s-a luat în seamă că, în condiții concrete, apartenența la religie este identică cu apartenența etnică. Epoca noastră nu este scutită de experiențe în acest sens, de conflicte interetnice ce au la bază conflicte religioase, dovadă a existenței unei intercondiționări a etnicului cu religia.

Dincolo de discuțiile și polemicile pe seama ortodoxismului, rămâne indubitabilă realitatea integratoare a acestei religii în spiritualitatea și particularitățile naționale românești, fără ca aceasta să însemne o identitate cu etnicul românesc.

NAȚIONALISMUL

În scrierile lui C.R.-M. întâlnim dese referiri la naționalism. Începând cu articolul „Naționalismul. Cum se înțelege. Cum trebuie să se înțeleagă" (pe care-l publicăm în acest volum) și sfârșind cu publicistica de maturitate, psihologul a acordat o atenție specială acestui fenomen. Atitudinea și concepția sa despre naționalism cunosc o evoluție în raport de etapa istorică, dar, dincolo de asemenea variații, este de observat o constanță în gândirea sa, și anume pledoaria pentru un naționalism moderat, tolerant, flexibil.

Înscris în orientarea ideatică a „Junimii", C.R.-M. are ca deviză a concepției sale preceptul maiorescian „naționalism în marginile adevărului". Este interesant că savantul și-a formulat concepția sa sistematică despre naționalism în discursul de recepție la Academia Română, intitulat „Andrei Bârseanu și naționalismul", deci în cadrul celui mai înalt for științific a găsit de cuviință să abordeze problematica naționalismului.

În viziunea lui, naționalismul cunoaște o evoluție în conținutul și forma sa: „În sens vechi, naționalismul era un sentiment de conservație, el se desvăluia sentimentului și realizarea lui era lăsată tot inspirației sentimentului; era impulsiv și subiectiv. Naționalismul nou, cel al viitorului, va fi o armă ofensivă: va fi calculat și obiectiv. Cel dintâi ia ființă din venerarea trecutului; cel de

al doilea, din inteligenţa celor ce conduc treburile publice ; cel dintâi se întreabă de unde suntem ; cel de al doilea : încotro mergem" [48].

Şi în cazul abordării naţionalismului, C.R.-M. aplică cele două principii ale sale : analiza istorică prin care se recunosc virtuţile naţionalismului şi abordarea acestuia în raport cu exigenţele evoluţiei României în viitor.

C.R.-M. a delimitat spiritul patriotic de cel naţionalist excesiv. Patriotismul este sentimentul de solidaritate şi de ataşament faţă de valorile naţionale create de activitatea productivă sau ele însele sunt generatoare de comportamente productive. În acord cu concepţia sa generală despre consecinţele revoluţiei de la 1848, el a formulat teza potrivit căreia naţionalismul excesiv ar fi de sorginte paşoptistă, vorbind de „anacronica spiritualitate a naţionalismului paşoptist" considerată a fi „astăzi principala piedică în calea însănătoşirii sufleteşti a neamului românesc" [49]*, ceea ce reprezenta la aproape 100 de ani de la desfăşurarea revoluţiei paşoptiste, o poziţie conservatoare lipsită de justificare, din moment ce întregul edificiu politic şi instituţional românesc din deceniul 3 ale secolului nostru funcţiona după standarde europene, prefigurate tocmai de paşoptişti.*

Prin sublinierea nuanţei conservatoare a viziunii lui C.R.-M. privind căile de dezvoltare modernă a ţării nu diminuăm valoarea criticii sale faţă de unele realităţi naţionale, aşa cum reiese cu claritate şi din articolul „Naţionalismul". Nu întreprindem o analiză detaliată a acestui articol. Punem în relief doar unele exagerări ale autorului în analiza naţionalismului promovat de liberali, ca şi a celui propovăduit de Iorga şi A.C. Cuza. El a contrapus idei-

[48] C. Rădulescu-Motru, *Andrei Bârseanu şi naţionalismul*, ed. cit., p. 14.

[49] Idem, *Românismul*, ed. cit., p. 12.

lor emise de Iorga și A.C. Cuza gândirea eminesciană[50]*, afirmând „adevăratul înțeles al naționalismului", care „are ca premisă majoră adevărul enunțat de Eminescu: la civilizație nu se ajunge decât prin muncă". Totuși îi reproșează lui Eminescu, de pe poziții psihologiste, că nu a luat în seamă dispozițiile sufletești, care ar explica starea românilor, dincolo de orice influență a străinilor: „Căci dușmanii noștri nu sunt în afară de noi, ci sunt în noi înșine, și ei nu se numesc nici evrei, nici greci, nici bulgăroi cu ceafa groasă, nici nemți, ci se numesc lenea, minciuna, lipsa de rezistență față de ispita viciului, orgoliul copilăresc și multe alte asemeni slăbiciuni".*

C.R.-M. a caracterizat teza lui Eminescu despre muncă, factor determinant al oricărei civilizații, ca fiind neadâncită. Psihologul formulează obiecții la tezele eminesciene, făcând o legătură mecanică între lecturile poetului (Buckle, de pildă) și ideile sale despre edificarea civilizației române moderne. El se pronunță asupra gândirii eminesciene numai în temeiul lecturii volumului I din „Scrieri politice și literare", fatalmente incomplet și nerelevant pentru cunoașterea întregii sale viziuni, așa cum se profilează astăzi, după editarea operei integrale a poetului.

C.R.-M. a insistat de-a lungul vieții pe ideea că numai prin muncă se poate ridica poporul român, astfel putând fi înlăturate trăsături negative, precum lipsa de disciplină și de finalizare a activității productive. „Cel ce muncește prosperă; cel ce nu

---

[50] În anul 1939, în cuvântarea ținută la ședința solemnă a Academiei Române din 16 iunie, cu prilejul comemorării morții lui Eminescu, C.R.-M. afirma: „Semnalăm îndeosebi contribuțiile d-nilor N. Iorga și A. C. Cuza care au reușit să popularizeze în cele mai îndepărtate unghere ale țării principiile naționalismului, arătând cât de mult aceste principii sunt sprijinite de concepțiile politice ale lui Eminescu" („Convorbiri literare", 6—9, 1939, p. 733). Se constată o schimbare a poziției sale față de ideile celor doi preopinenți ai săi, criticate în anul 1909.

muncește, sau nu știe a munci, acela nu prosperă" afirma C.R.-M., teză valabilă în general, dar nu pot fi eludate în abordarea unei asemenea teme condițiile și contextul muncii, motivațiile ei, ceea ce la Eminescu întâlnim[51]. *Mai târziu, C.R.-M. va introduce o nuanță în „Psihologia poporului român", și anume că românul lucrează improvizat din cauză că statul îl determină să procedeze într-un asemenea mod.*

ETNOPSIHOLOGIA

Unul din scopurile lucrării „Etnicul românesc" este conturarea domeniului de studiu al etnopsihologiei. În viziunea savantului, aceasta este o psihologie diferențială, deoarece se ocupă de studiul condițiilor de producere a conștiinței de comunitate a tipului etnic. În comparație cu alte psihologii de ramură, ea este considerată a fi un gen de psihologie generală. „Obiectul de cercetare al acestei științe consistă în descrierea și explicarea condițiilor prin care se întreține între membrii unui grup social conștiința comunității de origine, de limbă și de destin". Realitatea studiată de etnopsihologie este etnicitatea, adică procese și fenomene vii, concrete. „Știința etnicului este știința vieții sufletești a unei națiuni existente în viață, ca atare, este știința unui suflet, iar nu știința unui organism mort".

Spre deosebire de sociologie care se ocupă de națiune privită ca un organism social în condiții identice, etnopsihologia studiază organismul sufletesc aflat sub incidența conștiinței de comunitate, a conștiinței naționale și a caracterului național..Constatăm însă o delimitare cam rigidă a acestei discipline de antropologie, sociologie ș etnografie. Omul de știință Motru nu a

[51] Constantin Schifirneț, *Gândirea eminesciană asupra evoluției societății românești moderne*, „Viitorul social", 3, 1989; vezi și Ilie Bădescu, *Sociologie eminesciană*, Editura Porto-Franco, 1994.

acceptat, surprinzător, interdisciplinaritatea studiului etnic. Aceasta explică, credem noi, evitarea sau neglijarea unor lucrări românești semnate de Ibrăileanu, Iorga, Blaga, Ralea, D. Drăghicescu, N. Petrescu, M. Eliade. Recursul doar la idei ce aparțin grupului său de gândire este vizibil, poate mai mult ca în orice altă scriere a sa.

Etnopsihologul nu este un empirist, ci un cercetător preocupat de explicarea condițiilor și corespondențelor dintre conștiința de comunitate a grupului și condițiile de dezvoltare. El „trebuie să propună măsuri de îndreptare, ca o consecință a cercetărilor", iar în acest mod devine un „reformator social". Este vizibilă înscrierea modelului de cercetător etnopsiholog propus de C.R.-M. în curentul Școlii sociologice a lui D. Gusti, care a teoretizat și a aplicat tipul de cercetare-acțiune.

* * *

Despre această lucrare s-a scris în publicațiile timpului[52]*, însă în majoritatea dintre ele analiza a fost mai mult convențională. De remarcat este că multe dintre cronici au fost publicate de reviste în numerele ianuarie-februarie 1943, când C.R.-M. împlinea vârsta de 75 de ani. În revista „Saeculum", recenzia apărea în numărul din septembrie 1943, deci după ce filosoful*

[52] Ne-am oprit la recenziile apărute în reviste din care am reținut: Gavrilă Iacoș, *Baza filosofică a etnopsihologiei*, în „Revista Fundațiilor Regale", februarie 1943; Al. C. Ionescu, *Etnicul românesc*, în „Convorbiri literare", februarie 1943; Al. Procopovici, *Etnicul românesc*, în „Luceafărul", februarie, 1943; Eugeniu Speranția, *Glose la Etnicul românesc*, „Transilvania", ianuarie, 1943; Ștefan Zissulescu, *Etnicul românesc*, în „Gândirea", februarie, 1943; C. Grofșoreanu, *Etnicul românesc*, în „Revista Institutului Social Român", Banat Crișana, sept.-oct. 1942; Dimitrie Iamandi, *D-l prof. C. Rădulescu-Motru și Etnicul românesc*", în „Preocupări literare", nr. 12, 1942; Ștefania Sorescu, *Etnicul românesc*, în „Analele de Psihologie" 1942; Gh. Pavelescu, *Etnicul românesc*, în „Saeculum", sept.-oct. 1943.

publicase în luna iulie a aceluiași an articolul „Ofensiva contra filosofiei științifice". Evident, analiza cărții a fost negativă și cu etichetări („oportunist", de pildă).

Singura cronică extinsă (8 pagini) este cea semnată de Eugeniu Speranția, cunoscut exeget al operei filosofului, în care se subliniază că lucrarea „Etnicul românesc" este un document al timpului, fiind „cea mai dinamică dintre cărțile lui C. Rădulescu-Motru".

Ce obiecții s-au adus, atâtea câte au fost? O bună parte dintre recenzenți s-au referit la teza despre conștiința comunității de destin. De pildă, Al. Procopovici observa că, dacă destinul nu are hotar, așa cum susținea C.R.-M., atunci acesta nu poate fi un aspect caracteristic pentru etnic. Sunt popoare care n-au origine comună, nici limbă comună, dar au conștiința unui destin comun, fiind dată ca exemplu Elveția. Ștefan Zissulescu nu este de acord cu ideea despre ordinea de succesiune a celor trei tipuri de etnic. Este de părere, că, dimpotrivă, conștiința comunității de destin precede conștiința comunității de limbă, deoarece ea nu este de dată recentă, cum argumentează C.R.-M. Același autor a apreciat că cele trei tipuri de etnic coexistă, dar în funcție de condiții istorice predomină unul dintre ele. Totul depinde de circumstanțele istorice prin care trece un popor.

În exegeza postbelică, nu prea extinsă, consacrată filosofului, lucrarea „Etnicul românesc" nu a fost analizată ,probabil și datorită dificultăților ridicate de problematică și de ideile vehiculate, neagreate oficial până în anul 1989.

C.R.-M. a recunoscut că tezele sale din volumul „Etnicul românesc" nu au fost înțelese și lucrarea „n-a avut succesul pe care-l așteptam" și „nu și-a atins scopul" [53]. *Și-a asumat eșecul deoarece,*

[53] „Cititorii n-au sesizat înțelesul pe care-l are destinul în momentele actuale ale vieții noastre istorice [. . .]. Legătura pe care o puneam eu între hotărârea luată astăzi cu voința conștientă de a fi în alianță cu poporul

așa cum el însuși a scris, nu a explicat îndeajuns cum destinul asumat prin o voință eroică generează un etnic nou. A fost convins că în viitor concepția sa va fi altfel judecată: „În schimb, sunt mulțumit că am expus un adevăr istoric (crearea unei comunități europene—n.n.), care mai târziu va fi recunoscut de toată lumea''[54].

Așadar, ultima lucrare de amploare a gânditorului român i-a adus insatisfacții, în loc să fie ceea ce și-a dorit, un îndreptar pentru opinia publică românească în chestiunea opțiunii României în contextul războiului.

Sinteza finală a principalelor teze despre etnic desprinse din investigația întreprinsă în acest studiu argumentează originalitatea viziunii filosofului român asupra unei tematici dificile, cu o multitudine de consecințe teoretice și practice:

1. Etnicul este o dimensiune universală a umanității. Aparține fiecărei comunități naționale, indiferent de nivelul de dezvoltare socială și economică, prin urmare, etnicul este un fapt psihologic și social viu. În acest sens, a interpretat raporturile dintre grupuri etnice prin ceea ce, astăzi, se numește etnicitate;

2. Viziunea asupra etnicului este evoluționistă, uneori restrictivă; modernizarea etnicului este concepută prin exigențe conservatoare;

3. Cunoașterea sensului evoluției proceselor etnice și naționale include ideea dezvoltării relațiilor dintre națiuni într-o structură de comunitate europeană, căreia să i se conceadă misiunea conservării valorilor, a naționalității și a identității naționale.

---

german (care salvează viitorul Europei de pericolul bolșevic) și destinul pe care ni-l cucerim de aci înainte n-a fost deloc mai înțeleasă. Vina este, desigur, a mea. N-am insistat în destul asupra destinului în înțelesul de drum nou istoric, cucerit prin voință eroică; am trecut prea repede asupra condițiilor sufletești și istorice care fac dintr-o hotărâre istorică, luată în momente tragice, generator de etnic nou, de un etnic fundat pe destin". (*Revizuiri, și Adăogiri*, caiet 8, p. 1107).

[54] *Ibidem.*

Raportul dintre național și europenism l-a conceput ca pe unul de egalitate, și nu ierarhic. Un popor contribuie la dezvoltarea umanității numai prin păstrarea originalității sale. C.R.-M. nu a dizolvat naționalul într-o realitate supranațională, dar nu a exagerat unicitatea naționalului ;

4. Analiza etnicului integrează principiul metodologic : valorizarea virtuților istorice ale etnicului românesc și demonstrarea necesității adecvării sau a schimbării psihologiei etnice la cerințele dezvoltării moderne ;

5. Studiul psihologic al etnicului este explicativ, dar și normativ având ca obiectiv reformarea societății. Națiunea română poate progresa numai prin activități transformatoare ce au la bază studiul științific al realității românești ;

6. Este prefigurat un nou naționalism, definit prin conștiința de comunitate, care condiționează actele societății spre unitate și continuitate. Românismul este etnicul românesc, generat de specificul poporului român conexat la condițiile istorice ale Europei.

Cartea aceasta se vrea a fi mai mult decât o investigație teoretică. Ea urmărește formularea unor cerințe practice. Înainte de orice, este afirmată ideea adaptării oricărei activități la etnicul românesc. Oricum ? C.R.-M. este foarte clar și ferm : se impune spirit critic în atitudinea față de etnic. Nu tot ce ține de etnic este necesar a fi dezvoltat, ci numai ceea ce este valoare. Spiritualitatea pentru care pledează Motru este o categorie axiologică, iar schimbarea produsă în etnic să vizeze doar acest plan valoric.

Lucrarea este un punct de referință în domeniu; ea analizând idei moderne și actuale, distingându-se și ca o viziune originală asupra etnicului. C.R.-M. a sperat ca lucrarea aceasta să aibă impact direct asupra cititorului. Destinul ei a fost să fie altul : o contribuție importantă la studiul problematicii complexe a etnicului, la cunoașterea poporului român.

CONSTANTIN SCHIFIRNEȚ

Notă asupra ediției

Ediția de față a lucrării „Etnicul românesc. Comunitate de origine, limbă și destin" este prima după 54 de ani de la publicarea ei la editura Casa Școalelor în anul 1942. Ea este însoțită de un articol al autorului „Naționalismul. Cum se înțelege. Cum trebuie să se înțeleagă", publicat în anul 1909, în „Noua Revistă Română", fiind prima analiză sistematică a psihologului român despre naționalism.

Textele au fost transcrise în conformitate cu normele ortografice în vigoare, păstrându-se anumite forme și cuvinte rar folosite astăzi. Au fost corectate unele erori tipografice și au fost înlăturate, cu mici excepții, inconsecvențele autorului în transcrierea aceluiași cuvânt. Unele omisiuni din text au fost rezolvate prin confruntarea cu fragmente din manuscrisul „Obiectul etnopsihologiei", aflat la Biblioteca Academiei Române, Fond Manuscrise. Textul astfel introdus este în cursive, însoțit de mențiunea, în paranteze: Cf. mss., B.A.R.

Am considerat necesar să însoțim cele două lucrări cu note explicative și referințe scurte despre personalitățile la care se fac trimiteri.

Notele din subsolul paginilor (marcate în text prin asteric) aparțin autorului. În transcrierea acestora s-a păstrat metodologia sa de alcătuire a aparatului științific al lucrării. Notele explicative ale editorului sunt numerotate cu cifre arabe de la 1 în continuare, fiind plasate la finele volumului.

C. S.

ETNICUL ROMÂNESC

COMUNITATE DE ORIGINE, LIMBĂ ȘI DESTIN

PREFAȚĂ

Etnicul românesc este aceea ce în mod obișnuit se numește și Românism. *El conține în structura pe care i-a dat-o trecutul istoric potențialul de energie cu care națiunea română va avea să înfrunte necunoscutul viitorului.*

Paginile ce urmează, în care am încercat să-i arătăm înțelesul, se adresează în primul rând generației tinere, fiindcă ea este chemată să culeagă roadele victoriei, în caz de desăvârșire a comunității de destin în etnicul românesc, sau să plătească cu amare sacrificii, în caz de nedesăvârșire a acesteia. Doresc să fie citite cu cuget curat, așa cum au fost scrise.

Profesor C. RĂDULESCU-MOTRU

22 martie 1942

INTRODUCERE

1. *Definiția omului trebuie să țină seama de trupul și sufletul acestuia. — 2. Ordinea condițiilor materiale și ordinea condițiilor sufletești în definirea tipului etnic. Controlul reciproc între cercetările antropologice și psihologice. — 3. Conștiința de comunitate, condiția fundamentală în existența etnicului. Evoluția conștiinței de comunitate. Comunitate de origine, de limbă și de destin. Influența războaielor asupra evoluției conștiinței de comunitate. — 4. Virtualitățile din etnicul românesc care înlesnesc conștiința comunității de destin. Obiceiurile de familie. Ortodoxismul. Geniul limbii române.*

1. — Definirea omului, chiar când este vorba de a fi restrânsă la caracterele esențiale pe care le prezintă un om de un tip special etnic, cum este acela de Român, este greu de făcut, din cauza multiplelor perspective în care făptura omului intră ca obiect de cercetare științifică. O bună definiție științifică trebuie să dea obiectului un loc precis în ordinea unor obiecte de genul cel mai apropiat. Și tocmai această ordine este pentru om totdeauna discutabilă, fiindcă prin constituția lui complexă, omul poate intra în același timp în diferite ordine de genuri apropiate lui. El este trup și suflet; dar nu trup de o parte și suflet de altă parte; ci unitate nedespărțită de trup și suflet, aceea ce aduce după

sine o mare complicaţie la definiţie. Dacă ar fi trup numai, definiţia ar fi uşoară. Naturaliştii au şi dat-o de mult. După ei, omul este o speţă din ordinea animalelor mamifere caracterizată prin mersul drept, prin creier dezvoltat şi limbaj articulat. Dar această definiţie este de natură ca să mulţumească doară pe aranjatorii de muzee de ştiinţe naturale. Este ceva mai bună decât aceea atribuită lui Plato [1], după care omul ar fi o fiinţă în două picioare, fără pene; în fond, însă, ca valoare logică, amândouă stau pe aceeaşi treaptă.

Omul fiind trup şi suflet laolaltă, definiţia lui trebuie să ţină în seamă cel puţin două genuri de fiinţe apropiate lui: unele materiale şi altele spirituale; aceea ce au şi făcut toţi filosofii până acum. Pentru toţi filosofii, omul este o fiinţă care se deosebeşte de animal prin manifestări spirituale. Kant [2] îl numeşte un animal care se poate perfecţiona sufleteşte. Max Scheler [3] îl numeşte un animal care poate să zică nu; bineînţeles, având puterea sufletească să zică nu. Nicolai Hartmann [4] îl numeşte fiinţa care-şi inventează ea singură primejdii, bineînţeles, iarăşi prin natura sa sufletească. Şi aşa mai departe. Toate definiţiile date omului implică cel puţin două ordine de fapte, una materială şi alta spirituală; cu atât mai mult, dacă se are în vedere făptura unui om de un tip special. Astfel se vorbeşte în zilele noastre foarte des de oameni, de tipuri rasiale, de tipuri istorice, de tipuri culturale, de tipuri etnice şi aşa mai multe; toate au nevoie pentru definirea lor de o dublă perspectivă cel puţin. Pentru definirea unui tip, o singură perspectivă este totdeauna insuficientă. Definiţia unui tip rasial, bunăoară, cere neapărat întregirea caracterelor corporale prin cele spirituale, căci altminteri, atât unele, cât şi celelalte singure sunt fără o aplicaţie practică. De asemeni, definirea unui tip cultural, istoric sau etnic, dacă se restrânge la caracterele pur spirituale, nu este complectă. Omul, sub orice formă ar fi privit, nu este complect definit, decât prin toate ca-

racterele sale esenţiale, atât corporale, cât şi spirituale. Şi dacă definiţia este să servească la o operă de reformă a vieţii lui sociale şi economice, această cerinţă trebuie numaidecât împlinită; o reformă reală a omului este posibilă numai prin înrâurirea atât a fiinţei lui corporale, cât şi spirituale.

De aceea, constatăm astăzi peste tot locul în lumea civilizată o schimbare de front, în ceea ce priveşte lupta dusă contra ignoranţei şi a mizeriei omeneşti. Răspândirea cunoştinţelor, prin instituţiile şcolare, nu se mai face, ca mai înainte, fără a ţine seama de tipul biologic la care aparţine elevul, şi nici reformarea morală a unei populaţii nu o mai aşteaptă nimeni de la acela care nesocoteşte măsurile de eugenie, adică de influenţare a eredităţii şi a factorilor mediului în care trăieşte populaţia. Cu deosebire, în Imperiul german şi în Italia, concepţia integrală despre om, trup şi suflet laolaltă, nedespărţite, stă la baza politicii de stat. Educaţia sufletului ţine un pas egal cu educaţia fizică; propaganda morală, cu măsurile de eugenie [5]. În celelalte ţări schimbarea de front merge mai încet, dar este, totuşi, în curs peste tot. La noi, în România, acum de curând, la 2 martie 1942, Conducătorul Statului, dl Mareşal I. Antonescu [6] a luat hotărârea ca să se înceapă cât mai repede studierea problemei introducerii măsurătorilor exacte pentru stabilirea tipurilor biologice şi psihologice, după care să se orienteze pe viitor educaţia tineretului şi politica muncii naţionale. În legile noastre şcolare, de altmintreli, aplicaţia instrumentaţiei ştiinţifice pentru cunoaşterea individualităţii biologice şi psihologice a elevilor din clasele primare şi secundare este prevăzută de mai mulţi ani; lipsa însă a unui personal pregătit şi mai ales dezinteresarea familiei au făcut ca realizarea acestei aplicaţii să fie foarte limitată. Totuşi, începuturi serioase avem şi ele se vor înmulţi, probabil, în urma hotărârii luate de Conducătorul Statului.

2. — Aceste consideraţii dau a înţelege pentru ce definiţia unui tip omenesc, ca acela al tipului etnic român, nu se poate face uşor. Obiceiul pe care-l practicăm cu toţii, de a caracteriza pe Român prin un epitet oarecare: Românul este răbdător; Românul este generos; Românul este bun soldat; Românul este născut poet şi altele de felul acesta, exprimă starea noastră subiectivă, dintr-un moment dat, faţă de natura Românului, iar nicidecum o generalizare care poate contribui la definirea acestuia. Pentru ca definiţia Românului ca tip etnic să aibă o valoare cât de mică din punct de vedere ştiinţific, trebuie ca ea să fie ridicată pe cel puţin două ordine de fapte: pe ordinea condiţiilor materiale ale fiinţei lui şi pe ordinea manifestărilor sufleteşti. O definiţie precisă cere chiar mai multe asemenea ordine, fiindcă fiecare din cele două implică în sine mai multe. Ordinea condiţiilor materiale se compune din ordinea condiţiilor geografice şi a condiţiilor antropologice; aceea a faptelor sufleteşti se compune încă din mai multe.

Aci avem mai întâi ordinea tipurilor psihologice, care se subdivide în mai multe altele: tipuri de personalitate, tipuri de cultură, tipuri istorice şi tipuri vocaţionale; pentru a enumera pe cele principale. Numai după ce locul ocupat de etnicul român în aceste diferite ordine este precizat, se poate spune că definiţia lui este pe cale de a se da; căci ea nu este încă, ci este numai pe cale de a se da. După ce vom şti locul precis pe care-l ocupă etnicul Românului în ordinea condiţiilor geografice, antropologice şi psihologice, mai este nevoie de cercetarea caracterelor specifice, care deosebesc pe român de toţi ceilalţi semeni ai lui etnici de pe suprafaţa pământului. Până la definiţia lui ştiinţifică este, aşadar, o cale lungă, pe care n-o putem scurta după voie, fără a reduce din valoarea definiţiei. Dacă o scurtăm, atunci să fim bine înţeleşi că şi valoarea definiţiei noastre este redusă. Din nenorocire, tocmai la aceasta trebuie să ne aşteptăm în cazul defi-

niției ce urmărim să dăm tipului etnic român. Nu avem înaintea noastră pregătite prin cercetări metodice cunoștințele privitoare la diferitele ordine de condiționări, în care el este așezat. Cunoaștem în mod fragmentar condițiile geografice și antropologice. Din condițiile geografice cunoaștem mai bine pe acele de caracter general, cu referire la viața economică a Românului, iar acele cu referire la viața sufletească lipsesc cu desăvârșire. Nu știm întrucât muntele și șesul, schimbările atmosferice, flora și fauna teritoriului locuit de Români au influențat etnicul acestora. Despre condițiile antropologice, de asemeni, indicațiile vagi ce avem până acum sunt pentru caracterizarea etnicului cu totul insuficiente. Știm că populația românească, luată în întregime, aparține rasei alpine (hiperbrahicefale) într-un procent aproximativ de 41%; rasei dinarice (brahicefale) într-un procent iarăși aproximativ de 30%; rasei nordice (mezocefale) într-un procent de 26% și rasei mediteraneene (dolicocefale) de 3%; dar aceste procente sunt întemeiate pe cercetarea numai a câtorva mii de subiecte (ultima a laboratorului de psihologie experimentală din București, pe cercetarea a 143,856 subiecte, bărbați, femei și copii din mediul rural și urban) și încă și aceste subiecte nu repartizate în mod proporțional pe densitatea de populație a diferitelor regiuni. Apoi, chiar dacă numărul subiectelor cercetate s-ar ridica la milioane, distribuția tipurilor rasiale, dacă este dată în cifre medii pe țara întreagă, nu oglindește sufletul populației, adică etnicul. Media pe țara întreagă este o simplă abstracție. Trebuie cunoscută distribuția tipurilor rasiale pe fiecare provincie, pe fiecare regiune, pe fiecare sat, pe cât este cu putință. Pe lângă distribuția tipurilor de rasă, trebuie cunoscut coeficientul de vitalitate al populației și în special valoarea fiecărui tip rasial. După acestea încă, mai trebuie să cunoaștem dispoziția la asimilare pe care o arată diferitele tipuri rasiale. Care dintre acestea, când se împreună, dau naștere la

generaţii de un acelaşi sau de un rang superior vital şi care duc, din potrivă, la o scădere de rang, căci sunt unele asimilări care dau generaţii fericite, şi altele nu. Seria condiţionărilor materiale, prin urmare, este destul de lungă. Dar presupunând că am ajuns la capătul ei, am ajuns oare după cunoaşterea tuturor acestor condiţionări materiale la cunoaşterea sufletului populaţiei, la etnicul român, în sfârşit? Nu, desigur. Avem, cu această cunoaştere, numai o latură a problemei etnicului rezolvată, partea condiţionării lui materiale, la care trebuie să adăogăm partea propriu-zis sufletească. Calea cunoaşterii etnicului este atunci prea lungă, ar zice cineva! Este în adevăr lungă, dar este aceeaşi cu aceea pe care merge şi cunoaşterea sufletului de om individual. Psihologul, după ce cunoaşte dispoziţia sistemului nervos şi după ce a ajuns să diferenţieze diferitele funcţiuni ale creierului, n-a ajuns prin aceasta să cunoască de-a dreptul însuşi sufletul individului, căci din dispoziţia elementelor materiale, oricât le-ar privi el de atent, nu reiese înţelesul pe care-l are sufletul, ci psihologul trebuie să interpreteze dispoziţiile sistemului nervos, coordonând la ele actele sufleteşti şi printr-un control reciproc între condiţiile materiale şi actele sufleteşti să ajungă la cunoaşterea adevărului. Astfel s-a ajuns în psihologie la progresele din ultimii ani. Problema localizărilor sufleteşti nu s-a elucidat privind la materia nervoasă a creierului, ci s-a elucidat prin controlul reciproc dintre condiţiile materiale şi manifestările sufleteşti, asociate lor. La fiecare nepotrivire dintre condiţiile materiale şi manifestarea sufletească, prin noi ipoteze s-a ajuns la un progres. Astăzi psihologul ştie unde sunt localizate, în materie nervoasă, cele mai multe din funcţiunile sufletului omenesc, şi cu timpul le va şti pe toate. Ştie, în orice caz, cu mult mai bine decât ştia psihologul, care evita legătura dintre suflet şi condiţionările lui materiale. Astfel, el ştie când sufletul se dezvoltă normal şi când el degenerează; apoi dacă este să

influenţeze asupra sufletului, pentru a-i da educaţie, ştie ce mijloace are să întrebuinţeze; de asemeni, când sufletul este în stare de boală, ştie la ce cauză are să atribuie boala, şi aşa în multe alte împrejurări. Cu cunoştinţele de astăzi nu este silit să invoce protecţia spiritelor bune ca să-i vină în ajutor. În aceeaşi situaţie este şi etnopsihologul. Cunoaşterea condiţiilor materiale nu-l dispensează de a face şi el cercetări asupra etnicului. Din potrivă, el trebuie să stea alături de antropolog şi de biolog, primind îndrumări de la aceştia şi dând la rândul său îndrumări, căci numai prin colaborarea reciprocă a tuturor se poate ajunge la cunoştinţa etnicului. De aceea, cu mâhnire am luat cunoştinţă de concluzia la care ajunge distinsul profesor şi publicist, dl Ion F. Buricescu [7], care, după ce trece în revistă rezultatele cercetărilor antropologice asupra rasei Românilor, declară sentenţios că în cercetările antropologice nu se poate găsi un sprijin solid pentru cunoaşterea sufletului poporului român („Revista de Filosofie'', 1941, pag. 84). Singura concluzie îndreptăţită, care s-ar fi putut da, în momentul actual al ştiinţei, este că cercetările asupra condiţiilor materiale ale etnicului românesc nu sunt destul de înaintate, şi mai ales că ele nu sunt sprijinite pe cercetări paralele asupra manifestărilor sufleteşti ale acestui etnic. Căci, afară de colectarea obiectelor de interes etnografic, destinate muzeelor de etnografie, şi de culegeri de folklor, etnicul Românului n-a găsit la oamenii de ştiinţă din România ecoul cuvenit. El a fost luat drept pretext pentru făurirea multor speculaţii metafizice, dar ca obiect de cercetare ştiinţifică, în afară de utilizarea lui în câteva scrieri de filologie, a fost cu totul uitat. Din condiţionările lui psihologice nu cunoaştem deloc tipurile de personalitate care domină în rândurile populaţiei româneşti. Asupra tipurilor culturale istorice şi a tipurilor vocaţionale, avem descrierile improvizate de călătorii şi de amatorii de romane, nu însă studii făcute metodic. În primul rând, lipseşte o concepţie despre fundarea etnicului, care să permită coordo-

narea documentelor adunate până acum şi care apoi să îndrumeze cercetările viitoare; o concepţie care să servească omului de ştiinţă drept ipoteză de lucru, până la sistematizarea definitivă a cunoştinţelor despre etnic.

Scopul acestor pagini este tocmai de a formula o asemenea concepţie, absolut necesară în stadiul actual al cercetărilor etnologice.

3. — Între condiţiile care întreţin existenţa etnicului, aceea care nu lipseşte niciodată şi care cu drept cuvânt se poate numi fundamentală, este conştiinţa de comunitate. Fără o conştiinţă de comunitate nu există societate de oameni, chiar dacă societatea este redusă la familie. Familia de oameni, fundată pe instinct numai, poate că a existat odată pe pământ, dar nu ca fapt care intră în viaţa istorică a omenirii, ci ca un fapt biologic, care nu interesează etnopsihologia. Societatea omenească presupune ca având în existenţa ei funcţiunea conştiinţei, care singură poate explica dezvoltarea limbajului şi a tehnicii de muncă. O societate de oameni fără limbaj şi fără o tehnică de muncă este o simplă societate de animale, despre care putem vorbi teoretic, dar despre care nu avem urmă de cum vreodată a fost constituită. În cele mai primitive urme rămase din epocile preistorice ale omenirii se recunosc caracterele vieţii conştiente.

Între condiţiile fundamentale ale societăţii omeneşti, prin urmare şi ale etnicului, stă conştiinţa de comunitate, care coordonează actele societăţii spre unitate şi continuitate. Conştiinţa de comunitate nu este nevoie să fie tot timpul într-un câmp luminos, este destul ca ea să fie gata a interveni în orice moment. Primele manifestări ale ei îmbracă forma tradiţiilor religioase. Membrii societăţii, fie cât de primitivi, se simt în legătură de comunitate între ei prin cultul închinat fiinţelor supranaturale, în voinţa cărora ei pun soarta lor. În cuvântul latinesc „religio" se păstrează chiar înţelesul de comunitate. Cu dezvoltarea vieţii

istorice apoi conştiinţa de comunitate a mers lărgindu-se. Frica de necunoscut şi primejdia războaielor au făcut ca societăţile, asemănate prin origine, să se grupeze mai multe la un loc, în aceeaşi conştiinţă de comunitate. Din numeroasele seminţii de popoare care locuiau Italia s-a constituit cu timpul comunitatea Imperiului roman, cum s-a constituit şi Imperiul german de astăzi din seminţiile germane risipite pe teritoriul Europei centrale şi nordice. Primejdia războiului nu face să se nască însăşi conştiinţa de comunitate, această conştiinţă există mai dinainte în mod obscur la popoarele înrudite prin rasă, dar primejdia războaielor provoacă întărirea şi clarificarea acestei conştiinţe. Procesul acesta istoric urmat până acum se va urma şi de aci înainte. Primejdiile, dimpreună cu toate celelalte împrejurări istorice prin care trec popoarele, aduc în conştiinţa de comunitate, pe care o au membrii acestora, motive de adâncire şi de lărgire de orizont. Conştiinţa de comunitate evoluează astfel de la starea amorfă, pe care o au popoarele primitive, la stările din ce în ce mai luminoase şi mai adânc structurate, pe care le găsim la popoarele contimporane. Aceste stări de evoluţie sunt de neapărată nevoie să fie fixate de către etnolog, fiindcă ele formează o ordine de ascensiune sufletească, înlăuntrul căreia etnicul fiecărui popor în parte poate fi definit prin locul pe care-l ocupă.

Noi fixăm, ca mai principale, trei stări de evoluţie pentru conştiinţa de comunitate: conştiinţa comunităţii de origine, conştiinţa comunităţii de limbă şi conştiinţa comunităţii de destin. În etnicul fiecărui popor, cu lungă viaţă istorică, întâlnim câteşitrele aceste stări, nu însă într-un grad egal. Fiecare popor îşi are preferinţele sale, după alcătuirea ce are, din punct de vedere antropologic şi psihologic.

Să vedem cum se caracterizează fiecare dintre aceste stări. Conştiinţa comunităţii de origine este prima în ordine istorică.

Pe ea se fundează primele organizări sociale. Membrii acestor organizări, cu cât mai primitive, cu atât mai puţin numeroase, se consideră, ca având la originea lor strămoşi sau ocrotitori comuni. Zicem ocrotitori fiindcă la popoarele primitive descendenţa este o noţiune puţin lămurită. Sunt şi astăzi hoarde de sălbatici care se consideră descendenţii unor animale sau chiar ai unor obiecte materiale legendare. Conştiinţa comunităţii de origine trebuie luată în înţeles larg. Ea se referă mai des la faptul ocrotirii, decât la acela al descendenţei biologice. Fetişii, spiritele, strămoşii sunt puşi de-a valma la origine. Această conştiinţă de origine comună întreţine obiceiurile, ritualul cultului şi toate tradiţiile societăţii. Membrii poporului socotesc că orice abatere de la aceea ce ei au pomenit că trebuie făcut din generaţie în generaţie, este o ameninţare directă la existenţa societăţii însăşi. Dacă ei sunt înrudiţi prin fondul lor rasial, pe care-l pot şi păstra neştirbit faţă de invazia elementelor de neam străin, organizarea lor socială poate dura atunci îndelungat fără nici o schimbare, făcând impresia unui mecanism instinctiv. Dar aceasta se întâmplă foarte rar. Societăţile formate numai pe baza conştiinţei comunităţii de origine, dacă în energia lor proprie nu găsesc mijlocul de a evolua, sunt destinate degenerescenţei şi pieirii. Acesta este cazul multora dintre societăţile de sălbatici care vegetează până în zilele noastre. În mod obişnuit, societăţile evoluează transformându-şi treptat conştiinţa comunităţii de origine în conştiinţa comunităţii de limbă. Limba este instrumentul care înlesneşte comunicarea între membrii societăţii şi prin aceasta face posibilă cultura, adică acumularea experienţei sociale de la o generaţie la altă generaţie. Limba apoi, pe lângă că îndeplineşte acest rol de instrument, îndeplineşte şi un rol de creaţie. Ea incită pe om la inovaţii. Cu cât între membrii unui popor se găsesc mai multe exemplare de oameni dotaţi în mod excepţional, cu atât prin incitarea limbii se deschid înaintea so-

cietăţii orizonturi noi. Tehnica muncii se îmbogăţeşte prin putinţa ce i se dă de a fi fructul colaborării între oameni distanţaţi în timp şi spaţiu; inteligenţa membrilor societăţii câştigă aripi ca să se înalţe; cuvântul, prin virtualităţile lui de a crea convingeri, spiritualizează tot ce întâlneşte în jurul lui. Societatea prinde prin limbă conştiinţa unităţii sale de cultură, şi această conştiinţă are un orizont şi o potenţialitate cu mult mai vastă decât avea aceea de origine. Conştiinţa comunităţii de origine este prinsă pe rădăcini adânci, dar ea este oarbă cât timp nu vine conştiinţa comunităţii de limbă ca să-i dea orizont. Pe baza comunităţii de limbă, şi nu pe aceea de origine, s-au trezit în conştiinţa popoarelor europene aspiraţiile spre suveranitatea lor naţională. Căci prin cultivarea limbii, un popor începe a se cunoaşte, ce este şi ce poate. Creaţiile culturale sunt pentru el oglindă, în care se poate vedea şi admira. Naţionalismul popoarelor europene din ultimul secol este produsul ideologic al stăruinţii cu care fiecare din aceste popoare şi-a cultivat limba.

Fără primejdiile provocate de războaie, poate că această stare a conştiinţei de comunitate ar fi încă dominantă în Europa actuală. Organizaţia democratică a Europei de până aci chiar se găsea în bună armonie cu conştiinţa comunităţii de origine şi cu aceea a comunităţii de limbă. Căci pentru principiile democraţiei nu este altă bază mai solidă decât conştiinţa că membrii unui stat sunt fiii aceluiaşi bun părinte, strămoş sau Dumnezeu, şi, în acelaşi timp, sunt cu toţii fiinţe cuvântătoare egal de îndreptăţite la egalitate şi libertate. Cumpăna vremurilor noi a voit însă altfel. Naţiunile ameninţate în existenţa lor prin războaie au trebuit să-şi asigure viitorul printr-o nouă conştiinţă de comunitate. Aceasta este conştiinţa comunităţii de destin. Originea şi limba nu sunt de aci înainte uitate, dar cad pe al doilea plan; pe primul plan vine voinţa naţiunii de a trăi, înfruntând războiul. Membrii comunităţii de destin sunt aceia cari, având conştiinţa vieţii lor primejduite, sunt hotărâţi la

orice sacrificiu. Războaiele de astăzi sunt războaie pe viaţă şi pe moarte. Pentru a-şi susţine hotărârea membrii comunităţii de destin nu găsesc în organizarea democrată a statului un ajutor; dimpotrivă, mai curând o piedică. Apărarea destinului cere disciplină şi conducere competentă, pe când apărarea originii şi a limbii puteau fi lăsate pe seama improvizaţiei individuale. Şi aceea ce este mai important din punct de vedere politic, apărarea destinului aduce o schimbare profundă în raporturile dintre popoare. Alianţele făcute după înrudirile de origine şi de limbă sunt de aci înainte înlocuite cu alianţele dintre popoare apropiate prin destin. În direcţia aceasta, conştiinţa comunităţii de destin aduce cu sine o adevărată revoluţie în politica externă a naţiunilor. Disciplina şi conducerea competentă, dimpreună cu sincera întovărăşire de destin, sunt de acum înainte grijile care stau pe primul plan în politica statelor contimporane.

Aceasta este marea răscruce de drum, înaintea căreia, dimpreună cu multe alte popoare europene, ne găsim noi Românii, astăzi. Etnicul nostru român va putea, sau nu, să suporte această transformare în conştiinţa lui de comunitate? Fi-va el o armătură puternică pentru apărarea viitorului românesc?

Iată tragica întrebare care se pune generaţiei de astăzi.

Judecând după experienţa trecutului, putem fi, într-o mare măsură, optimişti.

4. — După compoziţia şi gradul de asimilare armonică a elementelor din fondul rasial, precum şi după cum împrejurările istorice aduc pace sau război, fiecare naţiune îşi găseşte echilibrul său sufletesc într-una din combinaţiile pe care le oferă cele trei forme ale conştiinţei de comunitate. Grecia veche nu s-a putut organiza într-un stat unitar, pe când populaţia Italiei vechi a ajuns să organizeze marele imperiu roman, fiindcă populaţia Greciei vechi şi-a găsit echilibrul sufletesc în conştiinţa comunităţii de limbă, care se acomodează perfect cu descentralizarea pe

cetăţi, pe când popoarele latine din Italia, începând cu acelea din jurul Romei, împinse de neliniştea dela hotare, au trecut repede de la conştiinţa comunităţii de origine la conştiinţa comunităţii de destin. Etnicul latin a favorizat disciplina armatei şi selecţia conducătorilor statului, pe când etnicul grecesc a favorizat cultura literară şi frumoasele arte. În timpul nostru, de asemeni, Franţa are un etnic dominat de conştiinţa comunităţii de limbă, pe când Germania are pe al său dominat de conştiinţa de destin. Italia modernă s-a abătut câteva secole până ce şi-a transformat în cele din urmă conştiinţa etnicului său într-o conştiinţă de destin, alături de Imperiul german.

Bineînţeles, evoluţia de la o formă de conştiinţă la alta nu se poate dirija după voie. Etnicul unui popor îşi găseşte el însuşi, prin o evoluţie naturală, forma de conştiinţă care i se potriveşte mai bine. Căci, prin evoluţie, el nu face decât să se adapteze la pasul timpului pentru a-şi conserva existenţa. Dacă printre virtualităţile compoziţiei sale nu se află acelea necesare evoluţiei, etnicul rămâne ca împietrit pe loc, în forma de conştiinţă în care a izbutit să se aşeze. Şi aceasta este tocmai una din marile tristeţi ale istoriei culturii omeneşti. Sunt popoare al căror etnic a devenit refractar la o nouă evoluţie; popoare care par că şi-au găsit odată şi pentru totdeauna echilibrul sufletesc.

Despre etnicul românesc nu se poate zice acest lucru. În sate, în special în satele de munte, este adevărat că el este puternic ancorat pe conştiinţa comunităţii de origine. Obiceiurile legate de familie au fost şi sunt încă de o fixitate care n-are pereche la alte popoare; aceasta a şi făcut puterea de rezistenţă a satelor româneşti, cu toate băjeniile forţate din trecut. Dar alături de fixitate constatăm şi mobilitate. În obiceiurile satului a pătruns, mulţumită acestei mobilităţi, ritualul religios, împletindu-se în ele într-un chip aşa de armonic, încât dă impresia că ritualul introdus este tot aşa de vechiu ca şi obiceiurile. Cre-

dinţele, legendele, formulele de vrajă, simbolurile folosite de locuitorii satelor româneşti sunt minunate încrucişări spirituale născute din păgânism şi creştinism, cum nu se mai întâlnesc nicăieri în cealaltă lume creştină. Dispoziţiile testamentare apoi, care sunt actele cele mai intim legate de viaţa familiei, fiindcă prin ele se asigură avutul urmaşilor, au fost puternic influenţate de credinţa religioasă. O mare mulţime de proprietari de moşie au ţinut să înzestreze mai curând bisericile şi mânăstirile decât pe propriii lor fii. În grija inimii lor, întărirea ortodoxismului era pe acelaşi plan cu continuarea familiei lor. Desigur că la aceasta a contribuit într-o mare măsură caracterul Bisericii ortodoxe, care reprezintă învăţătura lui Christ, în forma ei de la începutul creştinismului; învăţătură îndreptată spre inima, iar nu spre raţiunea omului; dar nu mai puţin a contribuit la această îmbinare minunată, între obiceiul vechi păgân şi ritualul creştin, într-o bună măsură şi virtualitatea înnăscută sufletului românesc, de a fi primitor de inovaţie. Această virtualitate nu s-a mărginit la primirea ritualului creştin ortodox, ci a avut multe alte rezultate fericite. Este recunoscută astăzi de toată lumea valoarea de originalitate a folklorului şi a artei populare din satele româneşti. Satele noastre nu s-au alimentat spiritual din rămăşiţele căzute de pe masa culturală a oraşelor, cum a putut fi cazul în alte ţări, ci s-au alimentat din aceea ce au produs poeţii şi artiştii lor anonimi; anonimi, dar ai lor şi numai ai lor. Evoluţia de la conştiinţa comunităţii de origine la conştiinţa comunităţii de limbă s-a produs astfel în modul cel mai natural în constituţia etnicului românesc. Poezia şi arta populară, începute la sate, s-au transformat treptat prin mijlocirea oamenilor de vocaţie, educaţi în instituţiile de oraş, într-o mişcare culturală naţională, care a dus la unitatea culturală a Românilor de pe tot întinsul teritorial al Regatului român contimporan.

De mai bine de un secol, etnicul românesc a depăşit cadrul sătesc şi a luat caracterele unui etnic naţional pe ţara întreagă, fundat de conştiinţa comunităţii de limbă. Vechea iubire de moşie şi de obiceiuri s-a extins asupra acelora cari vorbesc aceeaşi limbă. Patriotismul localnic s-a transformat într-un naţionalism cultural şi politic, aşteptând timpul ca să se transforme în comunitate de destin. Virtualităţile limbii româneşti au uşurat în mare parte această extindere rapidă. Limba românească are, într-adevăr, într-însa, pentru cine o cunoaşte adânc, o putere de autodeterminare, care îi asigură dezvoltarea în contra tuturor influenţelor străine la care poate fi expusă [8]. Sunt limbi care-şi modifică structura de la un secol la altul, fiindcă sunt robite influenţelor care se exercită asupra lor. Limba românească, dimpotrivă. Ea primeşte cu uşurinţă inovaţiile, dar cu aceeaşi uşurinţă se şi scutură de ele. Unde mai sunt grecismele de acum 150 de ani, când până şi prin sate îşi vorbea lumea cu «Kir arhon», «ipochimen», «psihimu», «protipendadă», «kirumio»» şi altele multe? Unde mai sunt franţuzismele care până acum de curând goniseră din saloanele bucureştene cuvintele româneşti? S-au dus şi se vor duce încă toate, aşa cum s-au dus pe vremea lor slavonismele şi turcismele. Într-o legendă veche orientală se spune că pământul este aşezat pe spinarea unui elefant gigantic, care de câte ori îşi scutură pielea dărâmă de pe pământ clădirile ridicate de oameni. Un asemenea elefant gigantic este pentru cultura românească limba. Suportă pe ramurile ei tot felul de străinisme, dar din timp în timp le scutură şi revine la aceea ce a fost cu multe secole înainte. Creatorii literari de valoare, un M. Eminescu, un Gh. Coşbuc, un A. Odobescu, un Ion Creangă, un M. Sadoveanu şi alţii scriu în limba în care au scris primii traducători ai Bibliei în secolul al 17-lea. Geniul limbii româneşti îşi cunoaşte drumul.

În structura limbii stă, de altmintreli, ca într-un sâmbure, originalitatea pe care o va arăta în viitor etnicul unui popor; fiindcă în această structură a limbii este dat filtrul care alege, din influențele mediului de viață, aceea ce se potrivește și se păstrează și aceea ce nu se potrivește și se respinge. Însușirile limbii pun în valoare însușirile etnicului.

Însușirile etnicului nostru îndrituiesc a aștepta cu încredere comandamentul zilei de mâine. De doi ani ni se cere adâncirea naționalismului fundat pe conștiința comunității de origine și de limbă, pentru a avea Românismul fundat pe conștiința comunității de destin. Obiceiurile satului ne-au întreținut conștiința comunității de origine; cărturarii și oamenii de vocație ne-au luminat conștiința comunității de limbă; este acum rândul ca să se întroneze în etnicul nostru conștiința comunității de destin prin eroismul acelora ce pot purta o armă pentru apărarea hotarelor în contra barbariei năvălitoare dinspre Răsărit. Nu suntem la prima năvălire de barbari. Românii au fost doar de veacuri o veșnică santinelă, pusă să apere în acest colț al Europei creștinismul și civilizația. Datoria ne-o cunoaștem. Caracterele tipului de Român se vor defini, după cum datoria, pe care o cunoaștem, va fi împlinită.

Când datoria va fi împlinită, atunci toate epitetele legate până acum de numele de Român vor fi de prisos. Va fi destul să se zică: în noua Europă, ieșită din focul năpraznic al războiului cel mare și sfânt dus contra barbariei bolșevice, Românul și-a făurit el singur destinul.

CAPITOLUL I

PROBLEMA ETNICULUI. CONSIDERAȚII PRELIMINARE

1. Obiectul etnopsihologiei. Descrierea și explicarea etnicului. Etnopsihologia, știință auxiliară pentru educația și conducerea politică. — 2. Conștiința socială. Definiția sufletului după psihologia științifică. Viața este una. Condiționarea vieții sufletești de ordinea dinamică a faptelor biologice. — 3. Sufletul și mediul său de viață. Rolul imitației în formarea etnicului sătesc. — 4. Etnicul nu este o biogeneză animală. Obiceiurile etnicului sătesc în ierarhia lor. Oamenii model în sate. Diferențierea etnicului prin cultivarea limbii. Rolul oamenilor de vocație. — 5. Etnicul de oraș. Rolul instituțiilor culturale de oraș. Ajutorul dat de ideea latină pentru susținerea etnicului românesc. — 6. Caracterizarea etnicului de destin.

1. — Știința etnopsihologiei are de obiect descrierea și explicarea condițiilor care întrețin în mod permanent, între membrii unui grup social, conștiința comunității lor de origine, de limbă și de destin. În grupurile sociale constituite în națiuni, așa cum le găsim în Europa, aceste trei comunități sunt la un loc, formând împreună comunitatea etnică sau națională. Căci, după înțelesul etimologic, etnicul este tot una cu naționalul. Diferențierea dintre conștiințele acestor comunități *reprezintă o diferențiere, nu spațială,* (cf. mss. B.A.R.) ci graduală în

dezvoltarea conştiinţei naţionale. Conştiinţa comunităţii de origine, căreia i se mai zice comunitatea de sânge, împreună cu aceea a comunităţii de limbă sau de cultură, fiindcă prin cultivarea limbii se mijloceşte cultura în genere, împreună şi cu conştiinţa comunităţii de destin, sau de menire istorică, — sunt cele trei aspecte pe care le ia conştiinţa naţională în cursul dezvoltării sale. Etnicul restrâns la grupuri sociale mici, cum se presupune că au fost popoarele primitive şi cum mai sunt încă popoarele sălbatice de astăzi, se bucură numai de comunitatea de origine; etnicul întins pe naţiune ajunge însă, treptat, la conştiinţa comunităţii de limbă şi apoi de destin. În ţările europene, etnicul restrâns îl avem în sate; însă şi satele, fiind încorporate în state naţionale întinse, nu pot sta în afară de o comunitate de limbă şi de destin; totuşi, ele au cu precădere conştiinţa comunităţii de origine şi de aceea pot fi considerate aparte. Este, însă, o inconsecvenţă a restrânge etnicul numai la sate. Etnicul cuprinde poporul sau naţiunea întreagă. Dacă se găsesc etnologi cari despart diferitele comunităţi şi consideră ca etnic propriu-zis numai etnicul care se raportă la comunitatea de origine şi lasă la o parte cultura şi menirea istorică a naţiunii, aceasta nu schimbă întru nimic obiectul însuşi al etnopsihologiei, ci schimbă numai metoda de lucru. Şi aceasta îşi are o explicare destul de mulţumitoare. Obiectul etnopsihologiei, întins peste cele trei comunităţi, este în adevăr foarte vast şi cere o cercetare sprijinită pe o bogată documentare şi pe o excepţională pregătire ştiinţifică, ceea ce numai puţini pot s-o aibă. De aceea, este prudent să se introducă despărţiri şi să se cerceteze deosebit etnicul redus la comunitatea de origine de etnicul întins la comunitatea de limbă şi destin. Inconsecvent este, însă, dacă se crede că psihologia etnicului trebuie să se oprească la comunitatea de origine, căci aceasta ar însemna că viaţa sufletească a et-

nicului întins pe națiune nu este o continuare naturală a etnicului restrâns, ci este o creație spontană, ceea ce ar fi pe de-a-ntregul o falsificare a realității.

Pentru a-și ușura sarcina, unii etnologi obișnuiesc să grupeze documentările lor după natura condițiilor care mijlocesc formarea conștiinței de comunitate etnică și propun, astfel, o clasificare după natura condițiilor. Într-o primă clasă, ei așază condițiile de natură fizică: teritoriul cu altitudinea și clima sa, bogăția solului, natura hotarelor etc.; într-o altă clasă, condițiile biologice: dispozițiile ereditare ale rasei; într-o altă clasă, iarăși: condițiile sociale și de ordine spirituală etc. Școala sociologică de la București împarte condițiile în patru cadre: cadrul cosmologic, cadrul biologic, cadrul psihic și cadrul istoric; cele două dintâi denumite naturale, iar celelalte două din urmă, sociale *. Clasificarea, după natura condițiilor, nu poate fi considerată din principiu ca o greșeală, fiindcă ea, de fapt, vine în ajutorul cercetărilor etnografice, mai ales când acestea se fac pe echipe, așa cum se fac de școala sociologică de la București; are numai dezavantajul că ea abate atenția etnologului, când acesta urmărește psihologia etnicului, de la principalul scop al științei lui. Scopul principal al etnopsihologiei este de a explica formarea conștiinței etnicului total, național, iar nu la alegere, câte o față a acestei conștiințe. Etnopsihologia este menită să servească, într-un viitor apropiat, ca știință de bază pentru educarea și pentru conducerea politică a națiunii.

Obiectul etnopsihologiei este mai restrâns de cum este obiectul psihologiei generale, care consistă în descrierea și explicarea condiționării faptelor sufletești de tot felul, legate de ființa omului (acesta luat atât ca ființă individuală, cât și ca ființă cu viață socială) și este mai larg de cum este obiectul psihologi-

* D. Gusti[9], *Sociologia militans* (1935, pag. 48).

ilor speciale, care se ocupă cu diferitele tipuri omeneşti din viaţa socială. Faţă de psihologia generală, etnopsihologia este o psihologie diferenţială, fiindcă obiectul ei îl formează nu condiţiile în care se produc faptele sufleteşti în genere, ci numai condiţiile în care se produce conştiinţa de comunitate a tipului etnic; dar faţă de celelalte psihologii speciale, ea este o psihologie generală, deoarece tipul etnic, pe care-l studiază ea, condiţionează naşterea tuturor celorlalte tipuri. Într-adevăr, tipurile profesionale: ucenic, lucrător, comerciant, industriaş, medic, avocat, magistrat, militar etc., cum şi tipurile culturale: cult, incult, lucrător manual, intelectual, sătean, orăşean etc. — nu se pot descrie şi explica decât ţinându-se seama de tipul etnic la care ele aparţin. Chiar şi tipurile după vârstă: copil şi adolescent — formează obiect de psihologie numai întruatât, întrucât sunt încadrate în tipul etnic; căci ceea ce interesează pe psiholog la aceste tipuri sunt dispoziţiile lor pentru educaţie care este totdeauna o educaţie într-un mediu etnic, iar nu o educaţie în genere. Singurele tipuri omeneşti care rămân în afară, adică indiferente tipului etnic, sunt tipurile produse prin diferenţierea de sex şi de rasă: bărbat, femeie, rasă de Nord, rasă galbenă, neagră etc. — care intră în obiectul psihologiei generale, sau mai curând în antropologie; toate celelalte tipuri, întru cât prezintă un interes din punct de vedere sufletesc, presupun totdeauna la baza lor o diferenţiere etnică. Încadrarea în etnic constituie pentru toate o condiţie esenţială. Ucenic, medic, magistrat, militar, comerciant, industriaş, intelectual, cult etc. — sunt denumiri goale de înţeles atâta vreme cât nu sunt raportate la un cămin etnic; adică pe cât ştim unde şi cum îşi trăiesc activitatea profesională şi culturală.

Din definiţia dată etnopsihologiei, vedem că obiectul de cercetare al acestei ştiinţe consistă în descrierea şi explicarea

condițiilor prin care se întreține, între membrii unui grup social, conştiința comunității de origine, de limbă și de destin.

De cele mai multe ori, cercetarea se opreşte la simpla descriere a tipului etnic şi nu merge până la explicarea lui. În cazurile acestea, etnopsihologul se mărgineşte la adunarea de documente antropologice, arheologice, istorice, filologice și artistice, din care el dovedește continuitatea conștiinței de comunitate, fără ca din documentele găsite să facă aprecieri şi, mai ales, să facă prevederi asupra vitalității şi menținerii tipului etnic; etnopsihologul este, astfel, mai mult un etnograf, iar idealul muncii lui este să ajungă la crearea unui muzeu etnografic în cuprinsul grupului sau al regiunii de etnic în care și-a făcut cercetările. Dacă etnopsihologul nu se opreşte la descrierea materialului etnic, ci pășește la explicarea condițiilor, atunci această explicare, fără voia lui chiar, îl constrânge să analizeze mai de aproape corespondența în care se găsește conștiința de comunitate a grupului cu condițiile în care acesta se dezvoltă; să aprecieze întru cât condițiile favorizează sau periclitează tăria și continuitatea conștiinței de comunitate; ceva mai mult: îl constrânge să propună măsuri de îndreptare, ca o consecință a cercetărilor. Etnopsihologul devine astfel reformator social, iar rezultatele științei etnopsihologiei se încorporează ca argumente pentru susținerea unei anumite conduceri politice. Etnopsihologia nu este singură în acest caz. Alături de ea, și la noi în țară, precedând-o, stă sociologia *.

* Școala sociologică din Bucureşti, din jurul profesorului *D. Gusti*, de la începutul ei a avut preocupări de reforme sociale. Semnificativ, în această privință, este însuşi titlul organului de publicitate de sub direcția profesorului D. Gusti: *Arhiva pentru știința și reforma socială*. — Comp. şi *Sociologia militans* de *D. Gusti*, Bucureşti. — În Germania, pentru mulți sociologi, sociologia este nedespărțită, este chiar încorporată politicii.

Din moment ce etnopsihologia nu se oprește la descrierea materialului, ci pășește și la explicarea lui, ea are atunci nevoie de un larg împrumut de la psihologia generală. Cunoștințele acesteia sunt numaidecât de trebuință pentru a orienta munca etnopsihologului. Cu deosebire sunt de trebuință cunoștințele care privesc principiile generale de metodă. Împrumutând cunoștințe de la psihologia generală, etnopsihologul poate să-și lămurească definiția conștiinței de comunitate, care constituie în știința sa o problemă fundamentală. Este conștiința de comunitate un fapt sufletesc, de aceeași natură cu faptele sufletești pe care le cunoaște omul individual? Această întrebare mulți nici nu și-o pun, deoarece au convingerea că faptele sufletești sunt de aceeași natură, fie că ele se petrec în ființa omului individual, fie că ele se petrec într-un grup social; cu toate acestea, răspunsul cere oarecare discuție, ba chiar o serioasă discuție. El poate suna și altfel. Cineva se poate îndoi că faptul sufletesc ce se petrece în mediul etnic este de aceeași natură cu acela care se petrece în omul individual, pe următoarele considerații. Faptul sufletesc presupune, atunci când el are loc în viața omului individual, un suflet individual, legat de un corp individual, adică presupune o individuațiune care trăiește cât trăiește și omul individual; presupunere care nu-și are loc atunci când este vorba de faptul sufletesc ce se petrece în grupul social, unde nu este suflet individual, nici corp individual, ci o succesiune de suflete și de corpuri individuale *. De aceea, unii consideră ca puțin îndreptățită denumirea de suflet, întrebuințată pentru viața unei națiuni sau a unui neam; națiunile, neamurile, popoarele, societățile n-au suflete, deși au manifestări sufletești; manifestările lor sufletești, în orice caz, nu sunt de ace-

* Willy Hellpach[10], *Einführung in die Volkerpsychologie* (1938, pag. 106).

eaşi natură cu acelea pe care le găsim la sufletele individuale. Iată, prin urmare, că răspunsul nu se poate da fără discuţie, în ceea ce priveşte înţelegerea conştiinţei de comunitate ca fapt sufletesc şi deci este nevoie de a examina, în prealabil, cum îşi defineşte psihologia generală conştiinţa, pentru a vedea în urmă dacă şi conştiinţa de comunitate, pe care o găsim în grupul social, poate, sau nu, să formeze obiect de ştiinţă. Etnopsihologia mărginită la descriere, la etnografie, este oarecum independentă de psihologia generală. Un etnograf poate colecţiona o întreagă comoară de documente asupra unui grup etnic, fără să simtă nevoia unei pregătiri cu cunoştinţe serioase de psihologie generală; un etnopsiholog, însă, care are pretenţia să explice şi să judece întru cât un suflet etnic se găseşte sau nu în condiţii favorabile de dezvoltare, nu poate să se considere dispensat de ajutorul psihologiei generale; dimpotrivă, — cu cât pretenţiile lui sunt mai mari, cu atât el trebuie să fie cu o competinţă mai adâncă în psihologia generală.

2. — Cuvântul *conştiinţă*, când este întrebuinţat pentru a denumi fapte din viaţa omului individual, are în vorbirea curentă un înţeles aproape uniform; un înţeles, care nu egalează o definiţie ştiinţifică, dar care, pentru rostul ce are de îndeplinit, este îndeajuns de bine determinat. Prin el se deosebeşte în mod lămurit aceea ce şi ştiinţa deosebeşte prin cuvântul conştiinţă, în viaţa omului individual. Înţelesul din limba curentă devine însă neprecis, de-a dreptul chiar confuz, când este chemat să denumească fapte din viaţa socială. Aci, acela care-l întrebuinţează se găseşte într-o mare încurcătură. Nu ştie, de la început, cum şi unde să-l întrebuinţeze. Are viaţa societăţii de oameni o conştiinţă, aşa cum are viaţa omului individual? Dacă are o conştiinţă, şi trebuie să aibă, fiindcă altmintreli însăşi limba, care constituie organul de comunicare între oa-

meni, ar fi inexplicabilă; care este forma sub care ea se manifestă? Există o conştiinţă socială, în afară de conştiinţele individuale, sau există numai conştiinţele individuale, fără nici un adaos în plus? Limba curentă întrebuinţează foarte des cuvântul de conştiinţă socială, precum şi multe alte cuvinte de acelaşi fel; cum bunăoară: conştiinţa naţională, conştiinţa de clasă socială, conştiinţa colectivă, conştiinţa omenirii etc., la care adăugăm conştiinţa etnicului, fiindcă limba înregistrează toate inovaţiile gândirii omeneşti; îndreptăţirea acestor cuvinte însă nu vine din simpla lor întrebuinţare, ci trebuie să se facă deosebit şi în mod metodic. Dacă îndreptăţirea se verifică, ele se vor păstra mai departe; dacă nu se verifică, limba le va părăsi, aşa cum a părăsit multe altele. Voim să zicem adică: întrebuinţarea unui cuvânt nu garantează că înţelesul acestuia corespunde realităţii. Istoria culturii omeneşti prezintă destule exemple de cuvinte lipsite de orice corespondenţă cu realitatea.

Ce îndreptăţeşte pe cineva să vorbească de o conştiinţă socială (şi de celelalte conştiinţe, legate de viaţa socială), ca de o realitate de sine stătătoare, şi acestei conştiinţe să-i atribuie apoi manifestări de felul acelora pe care le are conştiinţa individuală? Căci în împerecherea cuvintelor „conştiinţă" şi „socială" se cuprind două afirmaţii. Prima că există o conştiinţă socială, deosebită de conştiinţa individuală, şi a doua, că între conştiinţa socială şi conştiinţa individuală este o asemănare de natură, amândouă fiind subordonate noţiunii generale de conştiinţă.

Ambele afirmaţii sunt subînţelese de acela care întrebuinţează cuvintele de conştiinţă socială, dar nu şi dovedite ca adevărate. Dovedite ca adevărate ele nici nu pot fi, prin simpla observare de sine, prin introspecţie. Introspecţia mijloceşte cunoaşterea faptelor sufleteşti din viaţa individuală, iar nu pe a

celor din viaţa socială. Acela care vorbeşte, aşadar, de o conştiinţă socială, în nici un caz nu poate cunoaşte din propria sa observare, întru cât această conştiinţă se aseamănă sau diferă de aceea internă, cunoscută lui, ci trebuie să recurgă la un raţionament, şi anume la un raţionament care să depăşească metoda de cunoaştere prin introspecţie. Din fericire, un asemenea raţionament îl poate găsi în psihologia ştiinţifică de astăzi.

Psihologia ştiinţifică de astăzi pune, ca îndreptar cercetărilor sale, o definiţie a sufletului care face cu putinţă extinderea cunoaşterii şi asupra faptelor sufleteşti din viaţa socială, unde cercetarea prin introspecţie este cu neputinţă. După această definiţie, domeniul vieţii sufleteşti începe de la condiţionările ei biologice şi se continuă neîntrerupt până la manifestările din lumina conştiinţei; faptul de a fi în conştiinţă nu este pentru viaţa sufletească unica ei condiţie de existenţă, ci este numai una între alte multe condiţii. Viaţa sufletească are rădăcini adânci, dintre care până la lumina conştiinţei se ridică numai câteva, şi încă nu dintre acelea care întreţin substratul ei permanent. Substratul permanent al vieţii sufleteşti se întreţine de ordinea dinamică a condiţiilor biologice, deasupra căreia lumina conştiinţei joacă în mod intermitent. Orice fapt sufletesc, faptul, bunăoară al scrierii unei adrese pe plicul unei scrisori, sau al potrivirii pasului pentru a urca o scară, sau al scrierii numelui unei persoane etc., fie faptul cât de simplu, sau fie cât de complicat, este totdeauna o îmbinare de mişcări materiale şi de înfăţişări în lumina conştiinţei, îmbinare care nu merge după voia aceluia care are în conştiinţă faptul, ci după cum este ordinea dinamică a condiţiilor din substratul adânc al vieţii sufleteşti. La scrierea adresei pe plicul unei scrisori, mişcările mecanice ale mâinii se îmbină cu fapte de memorie conştientă: numele persoanei, numele stradei etc., dar în ce proporţie intră în această îmbinare mişcările mecanice şi în ce proporţie fap-

tele conştiente, aceasta nu se poate prevedea de mai înainte, fiindcă această măsură de proporţie nu se face în lumina conştiinţei, ci se impune de ordinea dinamică a substratului ascuns conştiinţei. Dacă în momentul de a scrie adresa, peniţa nu merge ca de obiceiu sau hârtia plicului întină cerneala etc., atunci proporţia faptelor de conştiinţă se va mări; de unde cu o peniţă bună şi pe o hârtie bună, scrierea adresei se făcea în mod mecanic, acum se va face conştient. Şi invers, dacă adresa care este să se scrie, se scrie pentru a suta oară, cu o peniţă încercată şi pe hârtie bună, de astă dată lumina conştiinţei aproape că dispare. De asemeni, în cazul potrivirii pasului în suirea unei scări, aceeaşi îmbinare de mişcări mecanice şi de acte conştiente, în proporţia dictată de substratul adânc al vieţii sufleteşti. Acestea, se va zice însă, sunt fapte sufleteşti prea simple, şi la faptele sufleteşti prea simple, mişcările mecanice joacă mare rol. Dar lucrurile se petrec tot aşa şi la faptele sufleteşti cele mai complicate. Un poet care-şi ascultă inspiraţia şi scrie versuri nu face altceva decât îmbină dispoziţii, de mult mecanizate, cu acte noi de conştiinţă. Întocmai cum omul la urcarea scării îşi potriveşte pasul, cedând când mecanicului, când conştientului, aşa şi el construieşte versul îmbinând asonanţe vechi, de mult mecanizate, cu creaţii noi, controlate de lumina conştiinţei. Nu este fapt sufletesc, cât ar fi de complicat, care să nu cuprindă în el o îmbinare de mecanic şi de conştient. Ba încă, este cu atât mai vădită îmbinarea, cu cât faptul este mai complicat. Faptele sufleteşti de o durată lungă, cum sunt toate faptele de voinţă cu premeditare, cad toate în această categorie. Ele sunt realizate în urma unui lung şir de momente, în care alternează conştiinţa cu inconştienţa, starea de veghe cu starea de somn, adeseori chiar starea de sănătate cu starea de boală şi cu toate acestea unitatea lor, în ciuda acestei îmbinări încâlcite, se păstrează până la sfârşit nealterată. În lumina conşti-

inței, faptele de voință apar ca dirijate de un eu conștient, care le mână și le susține tot timpul, în realitate, însă, aceea ce mână și susține faptele de voință este ordinea dinamică a substratului biologic, fiindcă eul conștient este o realitate intermitentă. Ordinea dinamică a substratului biologic asigură, prin succesiunea condițiilor, unitatea tuturor realizărilor sufletești. Dacă omul dispune de o logică a gândirii și a faptei sale, cu toată intermitența conștiinței sale, aceasta se datorează ordinii imanente din substratul adânc al ființei sale. Substanța sufletului său este pe aceeași ordine dinamică, pe aceeași linie de destin, cu întreaga viață de pe pământ. Dar cum se explică această ordine dinamică din viața sufletească? În același fel în care se explică și ordinea dinamică, prin care se asigură apariția pe suprafața pământului a formelor de viețuitoare, de mii și sute de mii de ani. Cum formele viețuitoarelor de pe suprafața pământului sunt ortogenetice, adică se continuă din generație în generație într-o direcție care exclude întâmplarea, așa și manifestările vieții sufletești. Sămânța unei plante, în virtutea dinamismului ei intern, produce zi după zi formele plantei care au rodit-o; iar dispozițiile ereditare sufletești ale unui om produc zi după zi, prin dinamismul lor intern, pe omul de mâine. Același destin în viața vegetală, ca și în viața sufletească. Viața pe pământ este una; explicarea ei, sau misterul ei, de asemeni.

Această unificare a vieții de pe pământ nu trebuie luată însă în înțelesul că pe pământ viața sufletească este fără realitate, și că numai viața vegetală, sau biologică, are realitate, căci aceasta ar însemna dualism între cele două vieți, iar nu unificare. Prin unificare trebuie să înțelegem tocmai îndepărtarea dualismului care a ținut în loc atâtea secole știința psihologiei și înlocuirea lui prin identitatea de natură între biologic și sufletesc. Aceea ce separă viața sufletească de viața biologică sunt numai

condițiile în care ele se produc, iar nu natura lor. Orice fapt din viața biologică, în anumite condiții, poate deveni fapt sufletesc, precum și orice fapt din viața sufletească poate deveni fapt biologic, în anumite condiții. Aceea ce a împiedicat pe vechii psihologi să recunoască această unificare era credința lor greșită că realitatea vieții sufletești consistă în perpetua însoțire de conștiință. Această credință este astăzi părăsită cu desăvârșire de psihologii științifici. Însoțirea de conștiință joacă un rol, încă un rol însemnat, dar în dirijarea vieții sufletești, și nu ca formând realitățile acesteia. Ea este pe planul fenomenologic, iar nu pe cel ontologic. Vadul pe care curge viața sufletească este cu mult mai adânc și mai vast de cum este vadul conștiinței. Despre aceasta avem să ne convingem de îndată ce vom intra în analiza vieții sufletești sociale, la care trecem acum.

Vom analiza din viața sufletească socială, atât cât va fi de nevoie pentru înțelegerea etnicului.

3. — Faptele vieții sufletești de ordine socială intră fără excepție în aceeași definiție, ca și faptele vieții sufletești individuale. Psihologia nouă, în deosebire de cea veche, integrează pe om în mediul său, așa cum a făcut de mult și știința biologiei cu animalul. Viața individuală izolată nu poate să existe, fie că este biologică, fie că este psihologică; fiindcă viața, pe orice plan ar fi, presupune o acțiune reciprocă între organism și mediu. Organismul și mediul constituiesc împreună o unitate; singura unitate care există de sine. Un organism, despărțit de mediul său de viață, este o simplă abstracție. Mediul nu trebuie înțeles, cum din greșeală se înțelegea înainte, ca fiind același pentru toate organismele care trăiesc pe pământ, ci trebuie înțeles ca fiind diferențiat, după nevoile fiecărui organism. Câinele n-are același mediu de viață, pe care-l are calul, sau boul, sau

iepurele etc. Pentru câine, mediul de viaţă se restrânge la aceea ce interesează simţurile şi instinctele sale. Bolta înstelată a cerului, chiar şi varietatea florilor dintr-o grădină sunt pentru câine inexistente; în schimb, pentru el sunt existente urmele de miros pe care le lasă oamenii sau animalele care trec pe lângă culcuşul lui. Pentru cal, de asemeni, mediul de viaţă se reduce la aceea ce-l interesează pe el; cum se reduce şi pentru bou, şi pentru iepure etc. Fiecare fel de animal se întregeşte cu un anumit mediu, mediul care-l interesează pe el, şi care este o porţiune din mediul cel mare cosmic de care se ocupă ştiinţa omenească, şi care mediu, iarăşi posibil, să nu fie cel de tot mare, întru cât şi ştiinţa omenească aparţine şi ea unui organism, care face, la rândul său, o reducere în mediul cel de tot mare. Mediul de tot mare nu este dat organismelor de pe pământ să-l cunoască.

Cum organismul animal se întregeşte în mediul său de viaţă, şi nu poate fi înţeles decât în legătură cu acesta, aşa şi sufletul omului. Mai ales sufletul omului. Luat individual, adică izolat, sufletul omului are o existenţă speculativă; este o simplă creaţie metafizică; o existenţă reală are el numai întregit în condiţiile de viaţă ale mediului. Acest adevăr a ajuns, în sfârşit, să fie recunoscut astăzi de înşişi reprezentanţii de seamă ai Metafizicei. Martin Heidegger[11] îl aşază la baza filosofiei sale, şi dimpreună cu el toată şcoala filosofilor existenţialişti *.

Sufletul omului începe să existe din momentul ce intră în corespondenţă cu mediul său de viaţă. El şi-a dobândit conştiinţa de sine, nu dintru început, ci după ce a avut conştiinţă de viaţa din jurul său şi cu deosebire după ce a avut conştiinţă de sufletele similare lui. Sau, cu o expresie, des repetată astăzi,

* M. Heidegger, *Sein und Zeit*, I, Halle, 1927, p. 203 şi urm.; *W. Mühlmann*[12], *Methodik der Völkerkunde*, 1938, p. 99.

omul a cunoscut pe semenii lor, pe *alter*, înainte de a se cunoaște pe sine, pe *ego* al său propriu. Asupra acestui adevăr nu este nevoie să mai insistăm; el se înțelege de la sine; este chiar de mirare că a fost recunoscut așa de târziu.

Primele înfăptuiri se realizează în sufletul unui copil, după tipul înfăptuirilor care s-au realizat de mai înainte în sufletele acelora care trăiesc în același mediu cu el. Imitația este prima școală a creșterii sufletului. Copilul învață să devină om, imitând pe acei din jurul său. Regulile după care el se îmbracă, mănâncă, se joacă, se culcă, se închină, vorbește etc. nu sunt inventate de el, ci sunt reguli impuse de înfăptuirile oamenilor care au trăit înaintea lui, și în mijlocul cărora el s-a născut. Înainte de a înfăptui ceva din inițiativă proprie, omul se conformează servil la tipul manifestărilor sufletești din jurul său. Și se conformează, bineînțeles, fără să aibă conștiința că prin aceasta face un act de imitație. Regulile impuse de mediu au intrat așa de adânc în felul său de a fi, încât nu le mai poate deosebi de acelea care pornesc din inițiativă proprie; ele constituiesc a doua lui natură, sunt obiceiurile lui.

Între toate sufletele care trăiesc în același mediu social se formează, în chipul acesta, o comunitate de simțiri și de deprinderi, așa că întreg grupul social, cu toate că este compus din mai mulți indivizi, câteodată chiar din foarte mulți indivizi, apare ca având un singur suflet, care se manifestă uniform; și încă, nu în curs de o viață de om, ci în curs de mai multe generații. Apare, cu alte cuvinte, înaintea noastră un bloc de suflete individuale, legate între ele prin o uniformitate de manifestări externe. De la portul îmbrăcămintei și până la reacțiunile sufletești cele mai intime în caz de boală și de moarte; de la zicătorile glumețe, proferate în timpul danțului și până la formulele solemne spuse în clipele hotărâtoare înaintea morții; în vorbele și faptele, manifestate la lumina zilei, de față cu lumea

toată, precum şi în cele manifestate în ascuns, departe de văzul lumii, peste tot se constată între membrii grupului un acelaşi tipar sufletesc. Această comunitate de suflete o numim etnic. Avem înaintea noastră un etnic ori de câte ori constatăm între membrii unei populaţii manifestaţii sufleteşti tipice, care se repetă din generaţie în generaţie. Etnicul poate fi restrâns şi poate fi întins. Cel mai restrâns, în zilele noastre, are totuşi mărimea unui sat. Cel întins se identifică, de regulă, cu naţiunea. Sunt însă cazuri când etnicul depăşeşte hotarele legale ale naţiunii. Între etnicul restrâns şi etnicul întins există diferenţe, nu însă diferenţe esenţiale. Etnicul restrâns este mai bogat în manifestări tipice. Etnicul întins este mai sărac în manifestări tipice, păstrează totuşi pe cele mai caracteristice. Astfel, în mijlocul unei naţiuni, unde se găsesc amândouă felurile de etnic, etnicul mărginit la sat constituie o comunitate sufletească cu mult mai bogată în manifestări tipice, decât etnicul întins peste teritoriul naţiunii întregi. Această diferenţă se exprimă şi prin gradarea spiritului de tradiţie. Este de mult cunoscută puterea pe care o are tradiţia în mijlocul populaţiei unui sat, în comparaţie cu aceea pe care o are în mijlocul unei populaţii numeroase. Cea mai bună exemplificare a etnicului se face de aceea prin sat. Satul este celula nepieritoare care întreţine continuitatea etnicului.

4. — Etnicul constituie astfel în viaţa societăţii omeneşti un complex de manifestări tipice, pe care individul le găseşte la naşterea sa şi la care el se adaptează fără împotrivire. El intră ca o verigă în lanţul unui mecanism, care şi-a început funcţionarea înainte de el, şi care va continua-o şi după el. În aceste condiţii, mai poate fi vorba de o conştiinţă a etnicului ? Nu este oare etnicul un complex de condiţionări de ordine biologică, fără legătură cu sufletul ?

Iată-ne reveniţi la problema formulată mai înainte cu privire la unificarea vieţii sufleteşti cu viaţa biologică. Etnicul este un minunat exemplu pentru ilustrarea unificării de care vorbeam. În etnic, conştiinţa nu se arată şi totuşi în el nu avem un mecanism brut, nu avem nici măcar un caz de simplă biogeneză, ca în societăţile de animale. Nimeni nu contestă etnicului o viaţă sufletească; ceva mai mult: nu-i contestă nici conştiinţa, deşi în manifestările lui conştiinţa nu apare. Prin urmare, o viaţă sufletească, deosebit de viaţa biologică, poate să existe şi fără ca totuşi ea să fie însoţită de conştiinţă. Cum se învederează această posibilitate?

Într-un chip simplu, şi convingător.

Aceluia care trăieşte într-un etnic sătesc şi care toată viaţa lui a repetat în mod inconştient obiceiurile din jurul său, daţi-i numai ocazia să se găsească înaintea unui străin, care nu se conformează aceloraşi obiceiuri, ci-şi urmează legea lui; ce constatăm? Constatăm că locuitorul satului nostru, cu toate că n-a practicat în mod conştient obiceiurile etnicului său, ştie totuşi perfect de bine ce aparţine şi ce nu aparţine acestui etnic. De unde răsare, acum deodată, ştiinţa lui de a deosebi? Răsare din acelaşi loc de unde răsare şi ştiinţa omului care, suind în mod automat o scară, se corectează la fiecare pas greşit; de unde răsare şi ştiinţa omului, care, având de scris cu o peniţă stricată, îşi corectează la fiece moment mişcările mâinii; răsare adică din condiţiile latente ale vieţii sale sufleteşti. Locuitorul satului nostru în lunga sa practică n-a fost o simplă verigă într-un lanţ mecanic, n-a fost nici măcar un simplu animal dotat cu un mimetism instinctiv, ci a fost un suflet de om; dar care în tot timpul, cât a practicat etnicul, n-a recurs la conştiinţă. De îndată ce însă condiţiile vieţii cer recursul la conştiinţă, această conştiinţă se găseşte la postul său. Ascultaţi numai judecata pe care locuitorul nostru de sat o administrează străinului! Ne-

practicarea obiceiurilor din partea străinului este judecată aspru, uneori ca o nelegiuire și pe motive numeroase. Conștiința etnicului nu lipsește așadar, ea este numai ascunsă. Când viața o cere, răsare în toată lumina.

Conștiința, nu numai că există, dar ea este și bine diferențiată. Nu toate obiceiurile etnicului stau în lumina ei pe aceeași înălțime. Unele sunt mai imperative, așa că vina aceluia care le calcă este mai mare, iar altele sunt oarecum facultative. În structura etnicului durează o adevărată ierarhie, o ierarhie care nu este aceeași la toate națiunile. Sunt națiuni care ancorează etnicul lor pe ritualul ceremoniilor mortuare, și sunt națiuni care-l ancorează pe sărbătorile calendaristice și pe tehnica muncii; fiecare națiune își are ierarhia sa de valori etnice, după rasa, trecutul și poziția sa geografică. Numai cine cunoaște această ierarhie înțelege pentru ce fiecare națiune își are barierele sale speciale în oprirea unei influențe străine. În conștiința etnicului este dat implicit un criteriu de cunoaștere a unei populații.

Aceasta este prima formă sub care apare conștiința etnicului, conștiință datorită faptului că etnicul este negat prin o arătare contrară lui. Este forma cea mai strâns legată de viața etnicului. Este armatura de defensivă pe care și-o creează acesta, în mod aproape instinctiv. De la această formă au împrumutat primele legiuiri omenești caracterul lor negativ. Să nu furi; să nu minți; să nu ucizi, să nu-ți faci chip cioplit pentru a te închina lui etc. Legi pentru aceea ce nu trebuie să faci, iar nu pentru aceea ce trebuie să faci; fiindcă pentru ceea ce trebuie să faci legile sunt de mai înainte date de etnic.

Pe lângă această formă negativă, conștiința etnicului ia și o formă pozitivă. Aceasta de a doua prezintă mai multe variante și este pentru psihologia etnicului de un mai mare interes. Ea este oarecum armatura ofensivă, prin care etnicul năzuiește să-și

cucerească un loc sub soare. Ea a atras cu deosebire atenția cercetătorilor etnologi *.

Să examinăm câteva din principalele variante în care ea se prezintă.

În fiecare mediu etnic practicarea manifestărilor tipice nu se face în mod absolut uniform. Chiar în mediul restrâns al unui sat sunt locuitori cari practică obiceiurile cu mai multă nobleță decât alții. În atitudinea lor, în gesturile și în vorbele lor, este ceva care-i distinge de ceilalți și care constrânge pe ceilalți să-i ia drept modele. În satele românești, acest lucru se observă foarte ușor și foarte des. Locuitorii cari trec drept modele nu sunt cei mai bogați, nici cei cu influența politică, nici cei mai instruiți. Dimpotrivă. Modelele sunt alese dintre aceia cari au un prestigiu aparte de curățenie sufletească, sau, cum se zice deseori, de omenie. În satele românești acest prestigiu aparte este legat totdeauna de vechimea la care se datează familia omului. Prestigiul îl au de drept băștinașii. Cei nou-veniți în sat, oricâte însușiri personale ar avea, sunt totdeauna niște venetici. Ei reușesc cu greu să-și ia neveste și chiar să-și facă prieteni credincioși în rândul celor de baștină. Prin această distincțiune concedată modelelor se introduce în conștiința etnicului o portiță pentru inovații. Nu intră pe această portiță prea multe și prea însemnate inovații, dar totuși intră câteva. Dacă un venetic îmbracă haina altfel de cum este dat s-o îmbrace, sau dacă în biserică se comportă altfel de cum este obiceiul, sau dacă face cine știe ce abatere de la ceremonialul înmormântării, locuitorii satului privesc cu curiozitate, poate și râd; de emoționat nu se emoționează nimeni. Dacă însă un băști-

* A se vedea lucrările lui Malinowski B.[13], Rivers W. H. R. [14], Sbirokogoroff S. M.[15], Steinmetz S. R.[16], Thurnwald R[17] ș.a., cu toate că în mai toate se dă preferință etnicului de la popoarele sălbatice.

naş face asemenea lucruri, satul întreg este în fierbere; şi despre un aşa eveniment vorbesc locuitorii lui nu o zi, două, ci luni şi ani de zile. Dar inovaţiile produse de locuitorii model nu sunt, la drept vorbind, inovaţii în obiceiurile satului, ci numai potriviri de atitudine în practicarea obiceiurilor. În fond etnicul rămâne neschimbat. Aceea ce se schimbă în el este partea convenţională, gradarea lui, şi până la un punct, eleganţa. La botezul copiilor, la nunţi, la pomenirea morţilor, la sărbătorile mari etc. este obiceiu să se facă cheltuieli şi schimb de plocoane; fondul acestui obicei rămâne neatins de inovaţiile locuitorului model, dar poate fi atins în ceea ce priveşte măsura şi fudulia până la care se ridică suma cheltuielilor. Prin atitudinea locuitorilor model suma poate fi urcată sau scăzută, trâmbiţată, zgomotos sau ţinută sub tăcere. Sunt sate în care cheltuielile de botez şi de nuntă constituiesc o adevărată catastrofă pentru bugetul familiei săteanului, şi sunt sate în care aceste cheltuieli sunt cumpătate. Acestea din urmă au norocul de a avea în mijlocul lor modele preţioase. Interesant este apoi de văzut raportul dintre influenţa locuitorilor model şi ierarhia obiceiurilor din structura etnicului. Care parte din etnic cade sub influenţa modelului şi care, nu? Căci model pentru practica întregului etnic nu există. Locuitorul băştinaş este luat ca model şi imitat în practica obiceiurilor legate de viaţa familiei, iar în restul celorlalte obiceiuri, alţii sunt mai influenţi ca el. În practica vrăjitoriilor, a farmecelor şi a medicamentărilor la boală, el este întrecut de toate babele satului. Adeseori el nu dă tonul nici în practica obiceiurilor în legătură cu munca. Foarte rar iarăşi atitudinea lui impune în alegerea şi aprecierea cântece-

lor şi a produselor artistice. Influența lui este importantă prin aceea că se raportă la obiceiurile care fac parte din substratul primitiv al etnicului, la tradițiile de familie. Când tradiţiile de familie sunt slăbite într-un sat, atunci aci şi prestigiul băştinaşului este pierit. Satele, cu locuitorii de amestecătură, nu pun preț pe o conformare exactă a ceremoniilor de astăzi la cele din trecut. De aceea, în asemeni sate, improvizările la ceremoniile de la naştere, de la botez, de la nuntă nici nu sunt observate, iar întrucât conformarea nu este cerută, dispare și rolul modelului. Acesta este cazul tuturor orașelor.

O altă formă, în arătarea conștiinţei etnicului o oferă producţia literară. Limba este pentru grupul social sătesc un simplu mijloc de comunicaţie între membrii săi. Aceștia n-au la început nici o conștiinţă despre funcțiunile și mai ales, despre funcţiunile creatoare ale limbii. O vorbesc, aşa cum au vorbit-o moșii și strămoșii lor. Când însă vine împrejurarea să o audă, scânteind de imagini și de înţelesuri noi, în gura povestitorilor și a cântăreţilor de talent, atunci limba pentru ei nu mai este un simplu mijloc de comunicație, folosit în mod mecanic, ci este o vrajă care le leagă gândurile şi simțirile într-o admiraţie comună. La ospeţe, la șezători, la horă și la toate serbările locuitorii satului, prin admirarea plăsmuirilor literare, iau cunoştinţă de comunitatea lor culturală. Ceva mai mult: deodată cu această cunoştinţă încolțește în sufletul fiecărui locuitor al satului încrederea în virtualitățile propriei sale energii. În plăsmuirile limbii stau ascunse dorințele, iar dorințele întreţin îndemnul spre activitate. În literatura populară stă chezășia avântului eroic de mai târziu, la care tinde orice etnic de destin.

Un sprijin imediat la formarea conştiinţei etnicului îl dau oamenii înzestraţi cu însuşiri excepţionale de inteligenţă şi de caracter, şi pe care îi numim oamenii de vocaţie. Aceştia se nasc într-o proporţie mică, dar constantă în rândurile fiecărui popor: câteva exemplare la zeci de mii de născuţi într-o generaţie, a popoarele de rasă superioară, iar la popoarele de rasă inferioară [18], câteva exemplare la sute de mii şi chiar la milioane de născuţi, căci natura este foarte zgârcită cu oamenii de vocaţie. Prin aceşti oameni de vocaţie, cari duc în sufletul lor grija pentru viitorime, îşi asigură etnicul diferenţierea cerută de condiţiile morale şi materiale.

Etnicul sătesc este prea restrâns, ca populaţie, pentru a-şi asigura prin oamenii săi de vocaţie diferenţierea cerută. El este constrâns să se ajute cu împrumuturi făcute de la un etnic mai întins şi pe care-l găseşte în oraşele cu care are raporturi de comunicaţie. Astfel, sprijinul pe care-l dau oamenii de vocaţie la formarea conştiinţei etnicului sătesc nu este direct, ci este indirect, dat pe calea oraşului. Tot ce se adaogă la conştiinţa etnicului sătesc, peste practica obiceiurilor legate de instituţia familiei şi peste aceea ce artişti populari reuşesc să trezească în sufletul locuitorilor de sat, este datorit împrumuturilor din afară. În ţările europene, aceste împrumuturi sunt obligatorii. Căci în Europa, precum şi în unele ţări din celelalte continente, fiecare sat îşi are şcoala şi biserica sa, care nu sunt altceva decât instituţii puse în serviciul împrumutului obligatoriu pe care satul trebuie să-l facă de la oraş. Prin acest împrumut obligatoriu fiecare ţară urmăreşte unitatea sa etnică, aceea ce în zilele noastre este un lucru îndreptăţit, atât din punct de vedere politic, cât

şi din punct de vedere cultural. Un etnic, curat sătesc, este, prin urmare, greu de întâlnit în ţările cu o cultură înaintată.

5. — Etnicul întins, prin mijlocirea oraşelor, pe întreg teritoriul unei naţiuni, pierde din caracterele originare ale etnicului sătesc. Conformismul omului la tradiţie, şi în special la ritualul ceremoniilor de familie este în noul etnic slăbit, dar în schimb intră în acest etnic nou preocupări de o ordine mai înaltă. Prin instituţiile culturale ale oraşului, oamenii de vocaţie găsesc prilejul să lărgească orizontul conştiinţei comunităţii săteşti. Ei transformă înrudirea de origine în conştiinţă naţională. Familia nu mai este mărginită la bătrânii satului, ci se întinde dincolo peste veacuri la originile naţiunii; limba, de asemeni; destinul, de asemeni. În instituţiile de oraş, după care apoi se vor lua şi instituţiile satului, preocuparea merge spre totalitatea naţiunii, care apare ca o fiinţă de sine stătătoare deasupra oamenilor luaţi individual. Naţionalismul modern este produsul muncii culturale din instituţiile oraşului. Progresul lui a mers paralel cu progresul acestor instituţii.

Etnicul satului românesc a fost însă mult timp lipsit de sprijinul oraşelor, fiindcă oraşele posedând instituţii culturale erau în Ţara românească puţine, şi apoi şi acelea care erau aveau instituţii culturale în limbă şi în sprijin străin. Este drept că etnicul satului românesc era destul de adânc înrădăcinat, şi de aceea a putut rezista multe secole de-a rândul, dar izolarea lui totuşi ar fi sfârşit prin a-l nimici, dacă această vitregie a soartei s-ar fi prelungit prea mult. Din fericire, înainte ca instituţiile culturale româneşti să intre în rolul lor, el a fost ajutat dintr-o

dată şi în împrejurări care n-au seamăn în istoria lumii. Credinţa în latinitate şi cu aceasta dimpreună preţuirea nobleţii de origine a neamului românesc au adus ajutorul mântuitor. Descoperirea originii neamului românesc în glorioasa Romă antică a fost pentru etnicul sătesc de până aci mai mult decât o înviorare; a fost pentru el o viaţă nouă care dintr-o dată o lărgit conştiinţa lui până la orizontul de conştiinţă naţională. Noi acei de astăzi, cari suntem născuţi în orizontul conştiinţei naţionale, abia ne putem închipui îmbărbătarea produsă în sufletul comunităţii româneşti de această descoperire. Numai recitind cronicile şi cărţile scrise pe vremea veche şi identificându-ne cu sufletul celor ce le-au scris, putem să ajungem la o înţelegere. Ne dăm seama atunci că tot ce stă scris în aceste cărţi şi cronici porneşte din inspiraţia unei revelaţii. Ţara de până aci, oropsită şi aruncată în drumul răilor, se revelă în ele ca post de santinelă al civilizaţiei; limba, nevrednică până aci să servească la tipărirea cărţilor sfinte, devine o limbă dulce şi melodioasă, care aşteaptă să fie curăţită de străinismele ce au năpădit-o; neamul obidit ajunge acum înrudit deodată cu neamurile mari ale Europei şi chemat la un măreţ destin. Credinţa în latinitate dă lumini noi şi motive noi de reforme. Prin argumentările cele mai variate se urmăreşte unitatea tuturor Românilor pe baza originii lor latine. Izolarea satelor era astfel înlăturată. Până ce instituţiile culturale ale oraşului să păşească la tipărirea cărţilor utile poporului, grăbesc a le tipări răzleţii oameni de vocaţie sub inspiraţia crezului latinist. Românul are o limbă frumoasă; are o literatură de valoare şi are un viitor politic

strălucit; fiindcă înainte de toate el este de origine nobilă latină[19]. Ca o chemare la o nouă viață își face arătarea acest crez mai întâi, pe la jumătatea secolului al XVII-lea, în scrierile lui Grigore Ureche[20] și Miron Costin[21]. „Limba noastră din multe limbi este făcută și ni este amestecat graiul nostru, măcar că de la Râm ne tragem", — scrie Grigore Ureche în cronica sa. Iar Miron Costin, după ce descrie cât de măreț a fost trecutul Imperiului roman, unde neamul Moldovenilor își află strămoșii, exclamă plin de mândrie către cititorii săi, Moldoveni: „Caută-te dară acum, cititorule, ca într-o oglindă și te privește de unde ești, lăpădând de la tine toate celelalte basne, câte unii au însemnat despre tine, de neștiință rătăciți, alții de zavistie, care din lume între neamuri n-a lipsit niciodată; alții din băigăite scripturi și deșarte". Pe urmele lui Miron Costin vin apoi Dimitire Cantemir[22] și Stolnicul C. Cantacuzino[23], unchiul lui Constantin Brâncoveanu[24]. După secolul al XVII-lea țara cade sub influența grecismului. Crezul latinist răzbate totuși la lumină și încă mai convingător. La 1787 Ienache Văcărescu[25] scrie în prefața de la prima ediție a gramaticii sale: „De la primii fii ai coloniștilor lui Traian a început a se dejghina limba, căci fiind Daci împreună locuitori cu dânșii, Sârbii și Bulgarii vecini, atâtea limbi deosebite și a lor (a fiilor de coloniști) fără gramatică, ce urma să fie alt la limba noastră, decât aceea ce vedem astăzi? Căci de ar fi fost măcar un dascăl de gramatică, astăzi am grăi toți limba latinească sau italienească, cu carele au venit acei stăpânitori de atunci". Argumente, desigur, naive, dar care arată cât de nețărmurită era credința în latinitate. Tot în același sens Radu Tempea[26], din Sibiu, în prefața gra-

maticii sale din 1797. „Cât a stat Dacia sub sceptrul Împărăției romane, Românii latinește sau râmlenește au vorbit. Iar mai târziu limba s-a amestecat". Apoi Samuel Clain [27] în „Istoria Românilor" tipărită la Buda în 1800, precum și istoricii din timpul său Gh. Șincai [28] și Petru Maior [29] scriu cu același entuziasm de originea și trecutul neamului românesc. În 1856 literele chirilice sunt înlocuite cu cele latine [30], și în același timp ca o completare, o întreagă școală de filologi se puse pe lucru, ca să scoată cât mai neîntârziat din ortografie și chiar din dicționarul limbii române orice urmă de element nelatin. A trebuit să vină războiul Independenței și proclamarea Regatului din 1881 pentru ca zelul latinist să se domolească, și ca neamul românesc să dobândească încrederea că el valorează și prin firea sa proprie, nu numai prin nobleța descendenții sale. Vasile Alecsandri publicase încă de la 1867 în ediție completă poeziile populare, ca pe niște modele de frumusețe, fără să apeleze la paternitatea latină; Titu Maiorescu [31] susține o ortografie fonetică și atacă școala lui Simion Bărnuțiu [32], care propunea pentru organizarea Statului român modelul republicii antice a Romei; istoricii cei noi pun, din ce în ce, în mai multă lumină popoarele din vechea Dacie, atribuindu-le o parte însemnată în constituirea poporului român; un mare număr de publiciști, începând cu genialul Mihai Eminescu, vorbesc mai puțin de latinitate și mai mult de autohtonia Românilor, de Geto-Daci și de Românism... [33] Credința în latinitate sfârșește prin a pierde actualitatea pe care o deținea odinioară. Dar cu pierderea actualității, ea n-a pierdut și locul de cinste pe care-l deține, și-l va deține totdeauna, în istoria neamului

românesc. Fără credinţa în latinitate nu s-ar fi putut forma, din conştiinţa etnicului românesc, conştiinţa naţională a poporului românesc de astăzi.

6. — La conştiinţa naţională, fiecare popor ajunge în intervale de timp diferite, unul mai repede, altul mai încet, toate însă au calea trecerii aceeaşi. Etnicul strâns legat de configuraţia teritoriului şi de moştenirea biologică se ridică, mai întâi, prin tradiţiile de familie şi prin obiceiurile practicate din tată în fiu la conştiinţa comunităţii de origine. În etnicul cel mai restrâns, conştiinţa acestei comunităţi iese la lumină, cel puţin ca o apărare în contra străinului. Apoi etnicul prinde a lua conştiinţă de comunitatea de limbă. În literatura populară avem aurora acestei conştiinţe. Odată conştiinţa comunităţii de limbă înfiripată, etnicul îşi are pregătită calea de trecere spre naţional. Limba este instrumentul cel mai de seamă al acestei treceri, fiindcă ea înlesneşte colaborarea oamenilor de vocaţie din cuprinsul unei ţări în instituţiile de cultură ale oraşelor. Instituţiile de cultură pregătesc, la rândul lor, conştiinţa comunităţii de destin, şi cu aceasta se desăvârşeşte conştiinţa naţională.

Această evoluţie de la conştiinţa comunităţii de origine la aceea de destin face să înţelegem rolul deosebit pe care-l au aceste trei conştiinţe în conducerea politică a popoarelor de astăzi în ceea ce priveşte educaţia cetăţenească şi organizarea propagandei de stat. Conştiinţa etnicului de sat, fiind izvorâtă din condiţii geo-biologice, este greu de influenţat. Ea se pleacă cu greu la intenţiile educatorului şi ale propagandistului. Rămâne neschimbată, ca o piatră de temelie. Greu de influenţat

este şi conştiinţa etnicului cu privire la limbă. Frumuseţile unei limbi nu se pot da cu împrumut pentru a fi gustate, dincolo de hotarele ei naturale. Şi ca şi frumuseţile limbii, tot aşa sunt şi originalităţile culturii unui popor. Dacă din snobism capodoperele sunt admirate astăzi peste întreg pământul, cu adevărat rodnice însă, adică cu adevărat seminţe spirituale, din care să răsară noi opere de valoare, capodoperele nu sunt decât în ţara de origine. Dintre toate, singura influenţabilă este conştiinţa comunităţii de destin, care vine cea din urmă.

Conştiinţa comunităţii de destin izvorăşte din marile hotărâri prin care trece o naţiune în decursul vieţii sale istorice. Războaiele; revoluţiile; alianţele de arme; trădările... adică faptele care hotărăsc de soarta naţiunii. Aceste fapte sunt pe planul transcendental al libertăţii şi nu se pot prevedea, fiindcă ele sunt condiţionate de factori necontrolabili: înmulţirea populaţiei, schimbările de vecinătate, schimbările în cursul istoric al culturii omeneşti şi altele ca acestea. Astfel, destinul neamului românesc a fost hotărât, în direcţii diferite: după ameninţările popoarelor vecine, ale căror interese au fost schimbătoare; după principiile călăuzitoare ale politicii europene şi, în sfârşit, de aci înainte, după pacea care se va încheia la sfârşitul marelui război început la 22 iunie 1941 de către Marele Imperiu German contra Uniunii Sovietelor Ruse, la care s-a aliat şi România[34]. Comunitatea de destin este astfel schimbătoare, pe când comunitatea de origine şi comunitatea de limbă (şi când zicem limbă, zicem cultură în genere) sunt stabile. Etnicul românesc, precum şi al oricărui alt popor, consistând în conştiinţa câtortrele comunităţi, este, aşadar, stabil prin baza sa şi mobil prin ultima sa desăvârşire. În muzeele etnografice

de aceea pot figura în număr mare documentările de la bază: pentru obiceiuri, pentru ceremonii, pentru tehnica de muncă, pentru începuturile de cultură etc., dar nu şi pentru manifestarea conştiinţei de destin. Aceasta din urmă, strâns legată de actualitate, este greu de prins în forme tipice. Sunt etnopsihologi cari, din această pricină, renunţă la manifestarea conştiinţei de destin şi se mulţumesc cu manifestarea etnicului în înţeles restrâns, fiindcă ei socotesc că prin aceasta din urmă se caracterizează într-un mod mai lămurit individualitatea unei naţiuni. Noi credem că această separare este o inconsecvenţă. Individualitatea unei naţiuni nu se caracterizează pe deplin prin manifestările ei neschimbătoare, ci prin toate manifestările cerute de destinul ei.

CAPITOLUL II

ETNICUL ROMÂNESC. COMUNITATE DE ORIGINE, DE LIMBĂ ȘI DE DESTIN

1. Satul românesc la prima vedere. Uniformitatea lui nu este datorită instinctului de imitație. — 2. Greșita teorie a unei gândiri magice, opusă gândirii logice. — 3. Punctul de vedere al etnopsihologiei, alături de acela al antropologiei și sociologiei. — 4. Înțelesul pe care-l are „lumea" în mintea săteanului. Etnicul se caracterizează ținând seamă de toate manifestările lui. Sunt unilaterale caracterizările care țin seamă numai de etnicul sătesc. — 5. Eul colectiv al satului. — 6. Condițiile pentru constituirea unei bune hărți etnografice. Înnoirile în tehnica muncii sătești. Lupta lor cu tradiția. Sărbătorile. Întovărășirile dintre săteni. — 7. Așa-numita pasivitate a săteanului. Etnopsihologia și practica educației. — 8. Limba, ca factor în constituirea națiunilor moderne. Greutățile întâmpinate în trecut la cultivarea limbii românești. Urmele lăsate de aceste greutăți. — 9. Noțiunea de destin în știința contimporană. Cauza specială pentru producerea comunității de destin. Ea poate diferi de la un secol la altul. Nevoia de conducător politic în etnicul de destin. — 10. Avantajele pe care le are studiul etnicului din întreitul punct de vedere: al originii, al limbii și al destinului.

1. — Cine intră într-un sat românesc, mai ales într-unul de munte, chiar de la prima vedere, după așezarea caselor, risipite sau adunate la un loc, în linie dreaptă sau puse într-o configurație geometrică, își dă seama de felul ocupației locuitorilor și, într-o mare măsură, de vechimea așezării lor *; dar, în același timp, el își dă seama, din toată înfățișarea satului, că locuitorii acestuia sunt înrudiți între ei prin origine. Vede casele construite în același stil și aproape din același material; de asemenea, îngrădirile cu poarta din jurul casei; apoi, coșera vitelor, pătulul și celelalte mici acarete. Micile deosebiri de la o casă la alta stau în raport cu avutul proprietarului și privesc mărimea, iar nu caracterul înfățișării. Casa omului înstărit este mai largă și mai înaltă, ferestrele și ușile ceva mai regulate, cerdacul mai spațios, pe când casa omului sărac este mai pitică și mai strâmtă, dar în total aspectul este același. Acela care locuiește în una, ca și acela care locuiește în cealaltă par a fi copilărit împreună în aceeași casă părintească, fiindcă amândoi au același simț gospodăresc, același gust și aceleași obiceiuri în mișcări și odihnă. Dacă în sat se zăresc, ici și colo, câteva case de zid, construite în alt stil și din alt material, acei cari locuiesc în ele sunt străini sau săteni umblați pe la orașe și îmbogățiți prin comerț ori moștenire. Aceeași impresie o lasă și privirea îmbrăcămintei. Când este vară, uniformitatea portului iese și mai mult în evidență, fiindcă îmbrăcămintea este mai sumară.

---

* Comp., pentru satul român din Transilvania și Banat, studiile prof. Romulus Vuia[35], rezumate în volumul *La Transylvanie*, Col. Academia Română, 1933; pentru problema însăși a satului, publicațiile școalei sociologice din București, în special monografiile satelor Nerej, Drăguș, Clopotiva, precum și anchetele în 50 de sate românești făcute de echipele regale studențești, sub direcția dlui profesor D. Gusti (Biblioteca de Sociologie, Etică și Politică). Contribuții prețioase asupra așezării satelor românești, în cărțile de geografie ale dlor profesori S. Mehedinți[36], V. Mihăilescu[37] ș.a.

Dar şi iarna diferenţa nu este tocmai mare. Căciula, cojocul, iţarii, opincile, la bărbaţi; cârpa de pe cap, haina sub care se vede cămaşa cu râuri şi zavelca, opincile, la femei, sunt croite la fel, fiindcă ele îmbracă oameni care au gustul şi nevoile de confort la fel. Mici variaţii se găsesc şi la îmbrăcăminte, aşa cum se găsesc la locuinţe. Aceia dintre sătenii trăiţi pe la oraşe au împrumutat câte ceva din portul orăşenilor. Tinerii cari au fost pe la oraşe vin de aci cu pălărie, cu vestă, cu surtuc pe care le pun la zi de sărbătoare şi mai ales la horă, modul însă cum le poartă nu schimbă nici la ei ţinuta totală, care rămâne la fel cu a celorlalţi. Îmbrăcămintea, ca şi casa, nu caracterizează pe individul care le posedă, ci caracterizează satul întreg. Fiecare sat, după regiunea în care se află, îşi are modelul său de casă şi de îmbrăcăminte.

Această uniformitate îşi are explicarea în comunitatea de origine a satului. Generaţie după generaţie, locuitorii satului continuă a-şi construi locuinţele şi a-şi confecţiona îmbrăcămintea după acelaşi tipar. Şi tot astfel, generaţie după generaţie, îşi păstrează obiceiurile, credinţele şi până şi superstiţiile. De la prima vedere, acela care intră în sat are impresia că se află înaintea unei uniformităţi produse în mod mecanic, prin imitaţie. Copilul imitează pe tatăl, şi aşa, în decursul timpului, toată lumea din sat ajunge la aceeaşi înfăţişare. Această primă impresie de uniformitate mecanică a şi fost considerată de mulţi etnografi şi sociologi ca un fapt indiscutabil, pe care ei şi-au fundat apoi teoria imitaţiei pentru explicarea etnicului. Explicarea este şi la noi în România aproape curentă. În lipsă de etnografi, de cari avem foarte puţini, culegătorii de folklor, bazaţi pe generalizările sociologice ale lui F. Tönnies[38] şi E. Durkheim[39], socotesc că etnicul sătesc, întocmai ca şi etnicul popoarelor primitive, este un produs biologic, care apără pe locuitorii satului, aşa cum instinctul apără pe animale. Tönnies, în special,

prin deosebirea ce face între comunitate şi societate *; cea dintâi izvorâtă din voinţa speciei, iar cea de a doua, din voinţa omului ca persoană conştientă, a încurajat printre folcloriştii noştri răspândirea acestei păreri. Ea este răspândită chiar între puţinii noştri etnografi. G. Vâlsan[40], dacă nu o susţine pe faţă, îi aduce totuşi multe argumente în sprijin **. Părerea este, de altfel, seducătoare prin simplitatea ei. Sociologul nostru Traian Brăileanu[41], într-o scriere voluminoasă despre „Teoria comunităţii omeneşti'' (1941), o ia ca adevăr fără să o discute măcar. Teoria este, totuşi, nu numai discutabilă, dar eronată pe de-a-ntregul.

Imitaţia curat mecanică, sau asemănată cu funcţia instinctului, nu există la om, decât ca fapt întâmplător şi fără urmări pentru viaţa sufletească. În timpul unei conferinţe plicticoase bunioară, se poate repeta de unul, ori de mai mulţi, căscatul nereţinut al unei persoane din asistenţă, sau un strănut, sau un gest izolat, dar o repetare mecanică de mişcări complicate, fără intenţie voită, aceasta este o imposibilitate. Copilul care călăreşte pe băţ şi repetă toate gesturile şi strigătele omului matur, nu imitează mecanic, ci organizează intenţionat mişcările şi strigătele sale pentru a-şi da înfăţişarea de om matur, adică adaptează după slaba lui pricepere imitaţia la un scop. Dacă scopul îi rămâne neînţeles, imitarea nu se face. Nu s-a născut încă pe lume omul care să imite fapte neînţelese, adică fapte care să nu corespundă unei intenţii. La popoarele primitive sunt cazuri în care se imită animalele, dar niciodată fiindcă mişcarea animalelor se impune în mod mecanic, sau instinctiv, ci fiindcă omul primitiv crede că imitând pe animal poate înşela sau poate să-şi însuşească puterea lăuntrică a acestuia. Imitaţie pentru imitaţie nu se poate produce decât prin sugestie,

* F. Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft*, 1935.
** G. Vâlsan, *O ştiinţă nouă, etnografia*, Cluj, 1927.

dar aceasta este fără urmări în viața sufletească. În orice caz, n-am putea susține că uniformitatea etnicului este datorită puterii de sugestie pe care părinții o au asupra copiilor, căci atunci uniformitatea etnicului, ca orice sugestie, ar fi absolut inconștientă, aceea ce nu se întâmplă cu locuitorii satului. Este drept că, dacă ai întreba pe un sătean de ce se îmbracă așa cum se îmbracă sau de ce la naștere, la botez, la cununie, la înmormântare, practică obiceiurile pe care le practică, acestuia i-ar fi greu să răspundă, dar din neputința lui de a răspunde nu trebuie să conchidem că față de îmbrăcăminte și față de obiceiuri el este absolut inconștient. Și de aceasta ne convingem de îndată ce schimbăm întrebarea. În loc de a-l întreba de ce face așa cum face, să-l întrebăm: de ce nu se îmbracă ca oamenii de la oraș; de ce nu practică obiceiurile străinilor, când asistă la un botez, la o căsătorie sau la o înmormântare, și atunci vom vedea că aceea ce credeam că nu există la el, există și încă foarte adânc. Conștiința comunității lui de origine cu satul întreg iese numaidecât la iveală. Nu se îmbracă și nu practică alte obiceiuri, fiindcă atunci ar ieși din rândul lumii; din rândul lumii, în care s-a pomenit. Uniformitatea la care el se subordonează nu este o uniformitate produsă în mod mecanic, ci este uniformitatea pe care o cere lumea la care aparține. Ce zice lumea, ce face lumea, ce crede lumea, ce poruncește lumea, pentru el nu sunt sugestii venite de aievea, la care se supune inconștient, ci sunt realități vii sufletești, pe care le poartă cu el, zi și noapte; dacă nu în lumina conștiinței, dar pe pragul conștiinței și gata să intre în funcție ori de câte ori nu sunt urmate. Aceasta se întâmplă, de regulă, în viața sufletească a oricărui om. Cine a învățat să meargă, merge pe drum fără a se gândi la fiecare pas pe care-l face; de îndată ce însă este greșit pasul, conștiința intervine numaidecât; conștiința nu este dispărută prin urmare, ci este numai acoperită, gata să intervină, când cere trebuința. Așa se petrec lucrurile

şi în constituirea comunităţii etnicului. Uniformitatea acestuia se produce nu în mod mecanic, ci prin persistenţa aceleiaşi conştiinţe între locuitorii satului. Aceştia continuă să practice obiceiurile, cum continuă să vorbească aceeaşi limbă. Oare şi limba să fie un produs mecanic? Aşa ar trebui să zicem, fiindcă şi ea păstrează aceleaşi forme în decurs de mai multe generaţii. Dar atunci am pune şi pe orăşeni pe ordinea mecanică, sau biologică, pe care vor unii sociologi şi etnografi să-i pună pe săteni, aceea ce, desigur, este un lucru cu totul necuviincios chiar.

2. — Teoria imitaţiei mecanice nu este singura greşeală care îngreunează progresul cercetărilor etnografice, mai este şi o a doua tot aşa de regretabilă. Aceasta datorită amestecului cu speculaţiile metafizice. Se pretinde anume că manifestările etnicului au la originea lor o gândire specială a omului primitiv; o gândire magică, deosebită de gândirea omului cult european şi că nimic nu se înţelege din viaţa etnicului dacă i se nesocoteşte acestuia logica lui particulară. Se petrece astfel şi cu etnicul aceea ce s-a petrecut mai înainte cu explicarea originii literaturii populare. Cum originea acesteia din urmă era explicată prin mitologia popoarelor plecate din India, aşa şi etnicul în genere urmează să fie explicat prin misterul magiei. Să examinăm pe scurt această rătăcire metafizică.

Sociologii cari au întreprins primele cercetări asupra societăţilor primitive au constatat că afirmaţiile oamenilor primitivi păcătuiesc din punctul de vedere al logicii raţionale. Omul primitiv nu respectă principiul contradicţiei. El afirmă că un lucru este, şi nu este, în acelaşi timp. De asemeni, pentru el, partea unui tot este aci mai mică, aci egală cu totul. Dar aceea ce este mai absurd, la omul primitiv, este puterea magică pe care o acordă cuvântului. Cuvântul este la el realitate. Pronunţând numele unui lucru el crede că intră în stăpânirea acestui

lucru, iar nepronunțând numele unei boale sau al unei primejdii, că scapă de boală și de primejdie.

Aceste constatări făcute de sociologi ispitiră de îndată pe unii filosofi, — și înainte de filosofi, pe unii etnografi chiar să le găsească explicarea în existența unei logici speciale a omului primitiv. Ispita aceasta nu merse prea departe. L. Lévy-Bruhl[42], cel mai filosof dintre sociologi, se opri la definirea câtorva principii, lăsând altora sarcina de a continua. Din nefericire, continuară, nu sociologii, ci metafizicienii. Teoriile acestora, sprijinite pe o conjunctură favorabilă de împrejurări, — aceste teorii s-au produs tocmai pe când inconștientul lui Freud[43] și matriarhatul lui Bachofen[44] erau la modă —, nu întârziară de a se înmulți și de a câștiga partizani. Așa ele au ajuns și până la noi. Ce cuprind aceste teorii? Cu referire la explicarea etnicului, ele sunt aproape de acord a găsi în gândirea etnicului o gândire magică revelatoare de realități ontologice transcendente. Gândirea magică, de o parte, și gândirea logică rațională, de cealaltă parte, ar fi ca două faze ale unui proces de metamorfoză; gândirea magică, fiind matricea din care a ieșit gândirea logică, și, bineînțeles, mai adâncă și mai plină de adevăr decât aceasta din urmă. Cum logica rațională are postulate, categorii și forme de certitudine, așa ar avea și gândirea magică. Numai că gândirea magică ar pătrunde în ontologic, pe când logica rațională se menține pe planul superficial al formei.

Cu toată frumusețea și iscusința dialectică a acestor speculații, ele nu vor întârzia a fi descoperite ca erori. Cercetătorii etnografi de specialitate, străini, le evită din ce în ce mai mult*. La noi, unde nu sunt mulți cercetători etnografi de specialitate,

* W. Mühlmann, *Methodik der Völkerkunde*, 1938, pag. 142 și urm.

se întâlnesc destul de des. De aceea, socotim că este bine ca asupra problemei să atragem atenția.

Teoreticienii gândirii magice pleacă de la o greșită înțelegere a gândirii omenești, ca fapt psihologic, și de la o și mai greșită înțelegere a logicii raționale, și apoi pe aceste două greșeli construiesc o teorie a gândirii magice, care nu corespunde la ceva real. De fapt, omul vine pe lume nu cu o gândire în înțelesul propriu al cuvântului, ci vine cu o conștiință, în care se perindă tot felul de stări sufletești; vine cu o conștiință torent, cum a denumit-o psihologul W. James[45], și din acest torent face el o gândire; și aceasta după o lungă perioadă de cultură, și anume, după ce el își stabilește anumite norme de clasare și de raportare a stărilor de conștiință; și, mai ales, după ce intră în stăpânirea unei limbi evoluate de la starea de simplă expresie emotivă la starea de simbolizare a înțelesurilor abstracte. Gândirea în înțelesul propriu al cuvântului, adică, gândirea care duce la cunoștințe obiective, și nu la simple stări subiective, este un produs al culturii, iar nu un dar al naturii. Natura dă omului conștiință intuitivă proteică, din care el trebuie să-și pregătească un instrument de cunoaștere.

De aceste simple adevăruri nu vor să țină seamă teoreticienii gândirii magice. Pentru ei logica rațională este un fel de gândire, potrivită unui anumit tip de om, căreia i s-ar opune, iarăși ca o gândire potrivită altui tip de om, gândirea magică. Odată rătăciți de această eroare, ei inventează precum am mai spus, pentru această din urmă gândire: postulate, categorii și forme de certitudine pentru a face din ea o mentalitate opusă mentalității raționale. Întreaga articulație dintre operațiile logice, prin mijlocirea cărora omul cu cultură își înmulțește cunoștințele, este reconstituită sub altă formă în gândirea magică pentru a-i da acesteia puterea de a avea și ea cunoștințe, și încă de o valoare mai impunătoare de cum sunt acele ale logicii

raționale; cu un cuvânt, omul primitiv, neavând la dispoziția sa decât conștiința intuitivă proteică și servindu-se numai de o limbă nediferențiată de expresia emoțională, are totuși o gândire minune, perfectă gata, prin mijlocirea căreia pătrunde misterele existenței. Cine este ursit să urce calvarul culturii ajunge la simpla logică rațională, cine este însă ursit la magie are de-a dreptul gândirea magică și n-are nevoie de cultură; trăind, el știe pentru ce trăiește, știe și tot adevărul despre lucrurile care-l înconjură.

Înțelegem acum fericirea ce așteaptă pe cercetătorul etnicului sătesc, când se lasă condus de teoria gândirii magice. Tot ce etnicul prezintă ca neînțeles, sau greu de înțeles pentru logica rațională, va trece de partea gândirii magice, unde numaidecât găsește o explicare.

Teorii metafizice, și deci inofensive, vor zice unii! Desigur, inofensive, fiindcă sunt metafizice, dar nu pentru toată lumea. Sunt inofensive pentru acei obișnuiți să se ocupe cu metafizica, dar nu și pentru acei care-și propun să facă cercetări asupra etnicului, mai ales când ei sunt la începutul carierei lor, așa cum este cazul cu mulți tineri la noi. În loc de a merge pe urmele unui Simion Mehedinți, unui G. Vâlsan, Romul Vuia, D. Gusti, mulți dintre tinerii cari cercetează etnicul nostru sătesc, în loc de documentări și de judecăți controlate, se avântă pe aripile imaginației în tot felul de explicări metafizice. Obiceiurile vechi, cum de pildă: obiceiul pe care-l au ciobanii noștri, când urcă primăvara la stână, să-și aprindă primul foc prin frecarea a două lemne; sau găsirea de unelte vechi, cum ar fi plugul de lemn, țăstul-cuptor, închizătoarea secretă de poartă cu drugi dințați; oale cu desenuri caracteristice epocii preistorice și multe altele ca acestea, despre care au scris istoricii noștri, dându-le ca dovezi de vechimea poporului român pe pământul Daciei, sunt luate de către unii dintre tinerii noștri publiciști drept semne

care scot la lumină, din adâncul substratului ontologic al etnicului de sat românesc, conturul spaţiului tracic sau al spaţiului geto-dacic[46]; ba chiar al unui spaţiu grachic, după numele celebrilor tribuni ai Romei, fraţii Tiberius şi Caius Grachus[47], deoarece, după părerea unora dintre aceşti publicişti, dorinţa de a avea pământ este tot aşa de vie în săteanul român de astăzi ca în cetăţeanul Romei din timpul Grachilor. Şi aşa, sub influenţa puterii revelatoare pe care ar fi având-o gândirea magică: doinele, baladele, muzica, jocul, ornamentele de pe vase şi râurii de pe cămăşi, stilul locuinţelor şi, în sfârşit, tot materialul documentar al etnicului românesc iese de sub cercetarea minuţioasă a judecăţii ştiinţifice, pentru a intra în sfera speculaţiilor metafizice. Mult timp pierdut, şi tocmai când el ne este mai scump ca oricând.

Această orientare spre metafizică, pe care o constatăm în scrierile unora dintre tinerii noştri folclorişti şi etnografi, constituie, după părerea noastră, o barieră serioasă în calea cercetărilor asupra etnicului românesc, şi de aceea ne-am permis să aducem întreaga problemă la cunoştinţa Academiei Române, care are datoria să-şi spună cuvântul ori de câte ori în activitatea culturală a ţării se produc îndrumări greşite *.

3. — Cu înlăturarea teoriei că uniformitatea vieţii din etnic este datorită imitaţiei mecanice dintre membrii comunităţii, precum şi a teoriei că manifestările etnicului se explică prin natura particulară a gândirii magice, care ar fi pentru etnic aceea ce este logica raţională pentru omul de ştiinţă, se face liber drumul spre constituirea unei ştiinţe speciale a psihologiei etnicului. Căci atâta vreme cât se crede că etnicul se confundă cu biogeneza animală, nu poate fi vorba de o psihologie specială

* Acest capitol a fost citit în şedinţa Academiei Române din 30 ianuarie 1942.

a etnicului, ci cel mult de un capitol al psihologiei comparate, dacă nu chiar de un capitol al psihologiei animale. De asemenea, dacă se consideră ca adevărată teoria gândirii magice, în acest caz n-are ce căuta o cercetare specială a etnicului unui popor, până ce nu este constituită, ca disciplină universală, o Metafizică a gândirii magice, înlăuntrul căreia diferitele psihologii ale comunităților etnice să-și ocupe locul de simple ilustrații. Într-un caz, ca şi în altul, etnografii ar trebui să renunțe la autonomia ştiinţei lor şi să aleagă între Biologie şi Metafizică. Din fericire, cele două teorii au fost de scurtă durată. Încurajate la început de primii sociologi, cari s-au ocupat cu civilizația popoarelor primitive, ele sunt astăzi părăsite de etnografii specialiști.

Cu liberarea drumului din partea Biologiei și a Metafizicei, constituirea psihologiei etnicului ca știință separată nu vine de la sine, ci mai are încă dificultăți de învins. Principala dintre acestea privește definirea obiectului său. Căci domeniul de fapte pe care-l cercetează etnopsihologul nu numai că este vast, dar este în acelaşi timp cercetat şi de alți oameni de ştiinţă. Intrând într-un sat, etnopsihologul se interesează de locuințele locuitorilor, de portul lor, de datinele și de obiceiurile, cum și de credințele, de jocurile, de serbările familiale şi calendaristice, de întovărăşirile şi superstițiile la care locuitorii se supun prin tradiție, de arta populară şi, în sfârşit, de toate particularitățile sufleteşti ale satului. Dar acestea toate sunt şi pentru alții obiecte de interes. Geograful, istoricul, istoricul culturii, antropologul, sociologul şi psihologul se interesează deopotrivă de aceleaşi obiecte, fiindcă pentru fiecare dintre ei manifestările sufleteşti ale satului intră în categoria faptelor ce aparțin științei fiecăruia. Dar pe lângă aceştia, au interes să cunoască viața sufletească a satului mulți alții. Filologul, istoricul literar, pedagogul, igienistul etc. nu mai puțin vin să cerceteze satul pentru a cunoaşte limba, expresivitatea literară, aptitudinile

intelectuale, condițiile igienice în care trăiesc locuitorii; cu un cuvânt, de sat și de manifestările lui se interesează aproape toți oamenii de cultură, nu numai etnopsihologul. În anchetele monografice asupra satului, întreprinse de școala sociologică din București, de sub conducerea dlui profesor Gusti, precum și în cercetările făcute de Institutul de Biopolitică de la Cluj, de sub direcția dlui profesor Iuliu Moldovan [48], a fost nevoie chiar de echipe compuse din numeroși specialiști, pentru a aduna materialul documentar ce făcea trebuință. Satul, prin urmare, poate forma obiectul mai multor științe, cum, de altfel, este cazul cu numeroase alte obiecte sau înfăptuiri ale naturii. Același obiect însă, când este studiat de mai multe științe, este studiat din diferite puncte de vedere, și tocmai această diferență dintre punctele de vedere constituie criteriul după care se definește știința. Aceea ce numim obiectul unei științe stă în punctul de vedere, pe care și-l fixează omul de știință în studiul său. Întrebarea care este obiectul psihologiei etnicului este, așadar, una și aceeași cu întrebarea: care este punctul de vedere diferit pe care-l adoptă etnopsihologul când studiază viața satului sau viața unui popor, în deosebire de ceilalți oameni de știință?

Singurul punct de vedere care se poate menține deosebit și care nu este adoptat de sociolog, de istoric, de filolog, de antropolog și de toți ceilalți este, după părerea noastră, următorul: Etnopsihologul are să-și îndrepte cercetarea spre condițiile care întrețin între membrii unui grup social, din generație în generație, conștiința comunității lor de origine, de limbă și de destin; aceea ce nu intră în preocupările celorlalte științe. Zicem condiții și nu cauze, fiindcă termenul de cauză este prea pretențios într-o știință care nu poate duce la o constatare de raporturi matematice: și înțelegem prin condiții șirul de fapte sau complexul de împrejurări în care se încadrează în mod permanent, în timp și în spațiu, conștiința comunității.

Condițiile acestea, care încadrează viața comunității etnice, constituiesc, este drept, un obiect de studiu și pentru științele enumerate mai înainte: în primul rând, pentru sociologie și pentru istoria culturii; deosebirea punctului de vedere al etnopsihologiei stă însă în aceea că ea are drept scop să descrie, sau să explice, condițiile comunității etnice în legătură cu persistența conștiinței de origine, de limbă și de destin între membrii ei, pe când sociologia și istoria culturii au drept scop să descrie și să explice aceleași condiții, dar în legătură cu instituțiile politice, sociale și culturale ale unui grup social, fără a ține seama dacă membrii grupului social au sau nu o conștiință de comunitate între ei. Un sociolog american din zilele noastre crede chiar că este indiferent pentru sociologie dacă grupul social are măcar o conștiință de orice fel. Este natural, cu toate acestea, ca între sociologie, istoria culturii și etnopsihologie să existe o legătură strânsă care să impună sprijinul lor reciproc.

Condițiile în care se încadrează conștiința de comunitate etnică sunt variate de la un popor la altul, aceea ce aduce tocmai o serioasă piedică la înaintarea cercetătorilor de etnopsihologie. Comunitățile etnice, chiar când ele trăiesc în condiții geografice și biologice asemănătoare, prin structura funcțională a dispozițiilor lor sufletești totuși, diferă foarte mult una de alta, în aceea ce privește conștiința de origine, de limbă și de destin. În această varietate stă piedica de care vorbeam în calea muncii etnopsihologului, dar, în același timp, în această varietate stă și îndreptățirea acestei munci. Cu cât etnopsihologul pătrunde mai adânc în originalitatea unui etnic, cu atât munca lui este mai de folos. Și cum în adâncul care separă originalitatea unui etnic de altul nimeni nu poate pătrunde cu o egală competință, de aceea stricta specializare a etnopsihologului devine o necesitate. Bun etnopsiholog este cineva numai pentru un singur etnic.

4. — După cele arătate până aci, obiectul etnopsihologiei îl formează studiul condițiilor care întrețin între membrii unui grup social conștiința comunității, iar la cunoștința acestor condiții se ajunge prin interpretarea materialului etnografic. Aceea ce se înfățișează etnopsihologului la intrarea sa într-un sat nu sunt condițiile care întrețin conștiința etnicului, ci sunt exteriorizările determinate de aceste condiții. Dacă mâine, peste un an sau peste zece ani, etnopsihologul, intrând în același sat, găsește aceleași datine, aceleași credințe și obiceiuri, același port și același ceremonial în serbări, aceasta nu este din cauză că fiecare locuitor al satului a însemnat în registrul memoriei sale de cum să se poarte, cum să vorbească sau cum să petreacă, ci fiindcă neschimbate au rămas în el condițiile vieții sufletești. În registrul fiecăruia, înțeleg pe locuitorii satului nostru, stă o singură însemnare, dar aceasta adânc, așa ca să nu se șteargă: voi face ce face toată lumea. De un registru în memoria fiecăruia în parte nu este nevoie. Dacă un locuitor uită ce trebuie făcut, în o anume zi, este de ajuns să se întâlnească cu primul consătean care-i va aduce aminte. Datinele, credințele, obiceiurile, toate se continuă neschimbate, câtă vreme rămân neschimbate condițiile sufletești care au creat pe acest „atotștiutorul" care se cheamă toată „lumea". Și între aceste condiții, aceea care stă la baza tuturor este neîncrederea locuitorului de sat în propria sa gândire și simțire. Această neîncredere a lui are un lung și dureros trecut. Ea este urma atavică a fricii pe care a simțit-o omul față de natura înconjurătoare încă de la originea sa.

Omul și-a început viața sufletească pe pământ sub stăpânirea copleșitoare a slăbiciunii sale. El este, la naștere, mai slab ca orișicare alt animal. Dar, totdeodată, este singura ființă pe pământ capabilă de perfecționare. Conștiința nimicniciei i-a dat imbold spre perfecționare, și de la aceasta a venit mân-

tuirea sa. Frica întrucât a trezit conştiinţa în mod permanent, a făcut din om o fiinţă sociabilă. Sociabilitatea a adus apoi cu sine tradiţia, şi cu aceasta prima armătură solidă pentru om. Societăţile primitive s-au închegat şi dezvoltat organizate pe tradiţii. Acestea au înlocuit funcţiunea instinctelor, care lipseau. La această armătură n-au renunţat societăţile omeneşti, nici până astăzi. Dar de la armătura societăţilor primitive până la a acelor de astăzi, ce deosebire!

În mai puţin de zece mii de ani, interval de timp foarte scurt faţă de milioanele de ani cât a trăit omul pe pământ în stare de sălbăticie, tradiţia primitivă s-a transformat în cultura morală şi raţională de astăzi. Armătura omului de astăzi este cultura, pe care societatea i-o transmite, învăţându-l a o utiliza de la naştere.

La această cultură s-a ajuns prin contribuţia tuturor popoarelor. Fiecare popor, în limita potenţialului său de originalitate, a contribuit cu ceva, şi contribuţia fiecăruia, prin împrumuturi reciproce, a devenit avutul tuturor. Şi, totuşi, fiecare popor îşi are drumul spre progres deosebit; îşi are etnicul său. Fiindcă, deşi în fiecare popor există condiţii de înaintare şi unde nu sunt, sau sunt slabe, se pot suplini prin împrumuturi, dinamica acestor condiţii însă nu este pretutindeni la fel. Popoarele evoluează într-un tempo diferit unele de altele. Unele îşi găsesc repede o structură sufletească echilibrată, pe care o păstrează multe secole în şir; pe când altele sunt veşnic în căutarea unui echilibru şi îşi modifică structura de la un secol la altul. Fizionomia etnicului de această structură depinde. De aceea, în loc de a constata în evoluţia popoarelor spre cultura raţională şi morală o uniformitate care să se asemene cu aceea pe care o au plantele în creşterea lor, constatăm o mare deosebire de la popor la popor. Ceva mai mult. Evoluţia spre cultura raţională şi morală nu şterge deosebirile dintre popoare, ci, din potrivă, le adânceşte, pentru a le utiliza apoi în profitul culturii însăşi.

Nu insistăm mai mult asupra acestei constatări, fiindcă ea este făcută de mulţi oameni de ştiinţă şi este de multă vreme făcută. Ea confirmă, de altmintreli, legea diferenţierii organismelor în lumea întreagă, şi poate fi chiar socotită ca o simplă aplicaţie a acesteia.

Această constatare, şi anume, că fiecare popor în contribuţia pe care el o dă la progresul omenirii îşi păstrează originalitatea sa şi că numai mulţumită păstrării acestei originalităţi el poate fi de folos culturii generale omeneşti, atrage asupra popoarelor de astăzi îndatorirea de a reflecta asupra etnicului, pe care potrivit firei sale îl are fiecare dintre ele, pentru ca în acord cu acest etnic să-şi dirijeze activitatea culturală.

Îndatorirea aceasta n-a scăpat atenţiei vigilenţilor conducători de stat din zilele noastre. Dovada o avem în multiplicarea cercetărilor de etnografie făcute din iniţiativa Statului şi, mai ales, în interesul cu care publicul cel mare urmăreşte rezultatele acestor cercetări. Problema este pusă, etnicul este chiar la modă, dar metodele prin care se urmăreşte rezolvarea problemei nu sunt totdeauna dintre cele mai fericite.

Unii cercetători se mărginesc la studierea condiţiilor materiale şi morale în care se dezvoltă viaţa satelor şi socotesc că, din momentul ce au descris organizarea acestei vieţi sub raportul proprietăţii, al familiei, al obiceiurilor etc., prin aceasta au sfârşit prin a cunoaşte şi etnicul poporului. Alţii se mulţumesc cu mai puţin. Pentru aceştia, curentele literare sau filosofice, dacă nu chiar moda îmbrăcămintei, destăinuiesc tot etnicul. Poporul francez, bunioară este raţionalist şi universalist, fiindcă a avut pe Descartes şi are o limbă literară cu circulaţie universală; poporul englez, din potrivă, este practic şi individualist, din motive cam de aceeaşi natură; şi aşa cu toate popoarele. Pentru aceşti cercetători, sunt destul câteva manifestări, bătătoare la ochi, pentru ca, pe temeiul lor, să găsească etnicul

unui popor. Problema este însă de o prea mare însemnătate, pentru ca deslegarea ei să fie abandonată unor asemeni metode improvizate.

Condiţiile materiale şi morale în care se dezvoltă viaţa de sat, oricât de caracteristice pentru etnic ar fi ele, sunt ale unei singure pături sociale și nu ale poporului întreg; de asemenea, orice alte condiții luate în parte, pe lângă că aparțin unei clase sociale, aparțin în tot cazul şi unei epoci din viața poporului; etnicul trebuie să fie definit, însă, ținându-se seama de toate păturile sociale, precum şi de o durată cât mai extinsă din viața poporului, căci numai aşa ne apropiem de cunoaşterea fondului lui original. Poporul vechiu elin apare, în Iliada lui Omer[49], eroic; în filosofia lui Plato şi Aristoteles[50], meditativ; în perioada de la sfârşit, cu tendințe mistice; care din aceste aparențe exprimă adevărul etnic? Tot astfel, cetăţenii Romei erau împărțiți, în aceea ce priveşte credințele religioase, cel puțin în două categorii: unii cari credeau în ele şi alții cari nu credeau în ele; între acei cari nu credeau în ele, erau chiar acei însărcinați să le celebreze oficial. Relativ la aceştia, ni se spune, ca de un fapt cert, că preoții oficiali ai credinţelor în preziceri nu se puteau abține de a râde între ei, ori de câte ori se întâlneau. Prin urmare, este cazul şi aci de a ne întreba: care este adevăratul etnic al Romei?

În mod practic, s-a răspuns la asemeni întrebări, recurgându-se la numărătoare. Caracterul etnic al unui popor l-ar da, în consecință, clasa socială cea mai numeroasă. Şi cum clasa socială cea mai numeroasă o constituiesc, în multe țări, şi la noi mai ales, locuitorii satelor, etnicul s-ar confunda astfel cu sufletul satului. Răspunsul acesta aduce o înlesnire practică, dar din punct de vedere ştiinţific nu rezolvă problema. Originalitatea unui popor, originalitatea de care depinde viitorul acestuia, nu este condiţionată de numărul, ci de calitatea sufletească

a fiilor săi, sau mai precis vorbind: de tipurile vocaţionale din mijlocul populaţiei sale. După modul cum aceste tipuri sunt distribuite la sat şi la oraş şi, mai ales, după nivelul de vitalitate fizică şi morală la care stau aceste tipuri, se poate face un pronostic cu şanse de a fi confirmat de viitor. Etnopsihologul face, aşadar, o greşeală dacă se opreşte la câteva manifestări ale etnicului, fie acestea cât de bătătoare la ochi. El trebuie să pătrundă cu studiul său până la structura condiţiilor adânci şi permanente de tipologie rasială, şi să nu se mulţumească cu obişnuitele clasificări ale statisticii: ştiutori şi neştiutori de carte; cunoscători sau necunoscători ai limbii recunoscute ca preponderantă în stat: credincioşi la o confesiune bisericească sau alta etc.; asemeni clasificări sunt şi ele importante, dar numai ca simple indicaţii.

Bineînţeles, descoperirea condiţiilor adânci şi permanente, în faza actuală a cunoştinţelor de etnografie, este o întreprindere din cale afară de grea. Ea depăşeşte puterile de muncă ale unui singur om de ştiinţă. Poate şi chiar ale unei întregi generaţii de etnopsihologi. La descoperirea lor nu se poate ajunge deci decât treptat, prin o muncă metodică. Pentru organizarea colaborării între specialişti şi pentru uşurinţa clasificării materialului documentar, este însă nevoie, în primul rând, de o ipoteză de îndrumare, aşa cum se obişnuieşte în multe alte ştiinţe, şi care de aceea se şi numeşte, în mod obişnuit, ipoteză de muncă. În cazul cercetărilor de etnopsihologie, ipoteza de îndrumare trebuie să o dea, după părerea noastră, psihologia omului individual, considerată din punctul de vedere genetic. Evoluţia sufletului colectiv al unui popor nu reproduce, bineînţeles, evoluţia omului individual, dar nici nu o contrazice. Evoluţia sufletului colectiv de popor este mai complicată de cum este aceea a sufletului de om individual, dar evoluţia acestuia din urmă, în orice caz, poate servi drept normă ipote-

tică pentru cea dintâi. Noi am adoptat, precum s-a văzut din definiția dată obiectului etnopsihologiei, ca ipoteză de îndrumare, deosebirea dintre cele trei stadii ale conștiinței etnice: conştiinţa comunităţii de origine, de limbă şi ⟨a⟩ comunităţii de destin. Prin această ipoteză, pe care o supunem verificării cercetătorilor etnografi şi folclorişti, am voit să înțelegem că în sânul omenirii, întru cât omenirea evoluează spre o cultură rațională și morală, se produc treptat comunități conștiente de originea lor, de limba lor şi de destinul lor. Nu toate popoarele trec consecutiv prin aceste trei stadii. Sunt unele care se opresc la primul, altele la al doilea şi câteva numai ajung până la al treilea. Comunitatea etnică din primul stadiu condiționează legătura dintre membrii ei prin conştiinţa acestora de a fi de origine comună. Această conștiință se învederează prin păstrarea datinelor, obiceiurilor şi a tuturor tradițiilor în port şi muncă, aşa cum le întâlnim prin satele noastre. Conştiinţa n-are nevoie să fie totdeauna luminată; destul că ea pândeşte din umbră la continuitatea uniformă a vieții din comunitate. Acest stadiu corespunde, în evoluția omului individual, la starea de primă orientare a conştiinței lui în societate; când raporturile de la om la om sunt reduse la acelea de contact direct: imitație, întovărăşiri după vârstă, ceremonial simbolic și de familie, participare la datine, jocuri şi obiceiuri etc., adică la raporturi susţinute pe intuiția persoanei. Conștiința comunităţii de limbă, care formează al doilea stadiu, presupune între membrii comunităţii raporturi extinse, mijlocite de limbă. Limba intră şi ea în raporturile de contact direct, adică în viaţa comunităţii din primul stadiu, unde ea este susţinută pe intuiția persoanei; dar limba are şi virtualități care depăşesc contactul direct, și anume are virtualitățile culturale de diferite grade, prin care se ajunge la o conştiinţă de comunitate între oameni numeroşi, locuind pe un teritoriu care trece dincolo de hotarele satului; limba,

adică, prin virtualităţile ei, unifică şi aceea ce nu unifică originea. Multe popoare îşi datorează unitatea lor naţională limbii, iar nu originii. În evoluţia omului individual, acest stadiu corespunde la starea conştiinţei orientate prin o cultură organizată şi dirijată. În sfârşit, în comunităţile cu conştiinţa de destin, membrii comunităţii sunt legaţi între ei prin înfăptuiri istorice, la care au participat sau au consimţit şi care pun în cumpănă viitorul lor şi al copiilor lor. În evoluţia omului individual, acest al treilea stadiu corespunde conştiinţei cetăţeanului hotărât să se solidarizeze cu destinul comunităţii sale, din convingere intimă şi liberă.

Etnicul nostru românesc are particularitatea de a prezinta câteşitrele aceste stadii. Stadiul întâi, etnicul sătesc, este reprezintat printr-un material bogat şi care este extins pe o perioadă de timp extrem de lungă, fiindcă începe de la perioada neolitică; stadiul al doilea, bine închegat prin conştiinţa unităţii culturale; iar stadiul al treilea începe cu ultimele mari războaie, după toate semnele într-un chip fericit.

5. — Să luăm acum în parte şi în mod mai amănunţit cunoştinţă de cele trei stadii ale etnicului românesc.

Etnicul românesc a fost constituit prin contribuţiile diferitelor seminţii de popoare, dinlăuntrul hotarelor Daciei vechi, seminţii apropiate între ele şi unificate, în decursul unui lung şir de secole într-o singură naţiune română, sub influenţa conştiinţei dobândite despre comunitatea lor de origine, despre comunitatea lor de limbă şi despre comunitatea lor de destin. Conştiinţa comunităţii de origine a dat structura etnicului sătesc: obiceiurile, credinţele, portul şi arta ţărănească, păstrate şi astăzi de numeroase sate, aşezate pe o largă suprafaţă din teritoriul ţării noastre. Ea a avut primul rol în constituirea etnicului românesc şi acest rol îl va păstra totdeauna. Cu diferenţierea oraşelor de sate şi cu organizarea progresivă a statului românesc,

la conştiinţa comunităţii de origine s-a adăugat, cu un rol din ce în ce mai preponderent, conştiinţa comunităţii de limbă, din care s-a ridicat aceea a unităţii de cultură naţională. Iar, sub continua ameninţare a soartei neamului, plămădită prin îngrijorarea războaielor tragice şi a hotărârilor eroice, la aceste două, s-a adăugat în al treilea stadiu de dezvoltare, conştiinţa comunităţii de destin: „unul ne este destinul la toţi Românii", sub a cărei influenţă ne găsim astăzi.

Conştiinţa comunităţii de origine a produs etnicul sătesc. Că acest etnic este produs sub influenţa unei conştiinţe, nu face îndoială. Am spus-o mai înainte, şi revenim asupra acestui adevăr prin câteva cuvinte. Orişicât am numi organizaţia satului o organizaţie primitivă, ea nu este totuşi o comunitate animală; nu este chiar o adunătură de sălbatici. Sălbaticii se grupează în hoarde constituite prin înrudirea de sânge, dar gruparea lor se datorează mai mult condiţiilor de viaţă biologică şi excepţional numai celor de viaţă sufletească. Satul românesc, cum şi de altminteri orice sat din Europa, îşi găseşte unitatea sa socială în datul unei conştiinţe de comunitate omenească. Nu aflăm sat în Europa care să-şi caute ascendenţa într-un animal sau într-un obiect al naturii, aşa cum fac multe hoarde de sălbatici. Negreşit, conştiinţa comunităţii de origine nu o are satul european într-o lumină vie, dar el o are cu toate acestea, fiindcă numai aşa se explică integrarea lui sufletească în organizaţiile sociale şi culturale pe care le aduce cu sine statul naţional, în care intră toate statele europene. Hoardele de sălbatici sunt refractare organizărilor de stat naţional; trăiesc şi mor în structura lor primitivă, fără putinţă de a se integra în organizări superioare de cultură, aceea ce a şi îndreptăţit pe unii antropologi să le considere ca resturi degenerate şi nicidecum ca forme de început ale evoluţiei istorice a omenirii.

Conştiinţa comunităţii de origine are pentru exprimarea sa în satul românesc, un organ foarte viu, care se cheamă: gura lumii. Cum face lumea; cum crede lumea; cum hotărăşte lumea. Săteanul se orientează după lume. Nu după o lume abstractă sau cu o existenţă transcendentă lui, ci după lumea care-l înconjură şi a căreia realitate el o simte trăind în obiceiurile şi credinţele pe care le-a pomenit de când s-a născut. Această lume dătătoare de obiceiuri şi de credinţe, stă strajă şi călăuză întregii sale activităţi. Memoria, judecata, gustul pentru frumos, aprecierea de ce-i bine şi de ce-i rău, precum şi toate facultăţile lui spirituale se sprijină şi nu pot fi înţelese în manifestările lor, decât raportate la lume; iar această lume este însăşi comunitatea lui de origine, iar nu o autoritate impusă cu de-a sila. Revolta în contra lumii, adică în contra obiceiurilor şi a credinţelor satului, revoltă pe care o întâlnim aşa de des la omul de oraş, pentru sătean este o scrânteală de minte; el nu-şi poate concepe fiinţa, ca deosebită de lume. El formează cu ea o unitate nedespărţită. De aceea, unui sătean nu-i vine niciodată în minte să întrebe: de ce la naştere, la nuntă, ori la înmormântare obiceiul este aşa şi nu altminteri; de ce iarăşi credinţa că anumite semne duc la prevestiri rele şi nu la unele bune; de ce, în sfârşit, descântatul, când este să-l facă, trebuie să-l facă repetând anumite cuvinte şi nu altele, fiindcă asemeni întrebări i se par la fel de ridicole cu întrebările: de ce s-a născut cu ochii căprui şi nu albaştri, de ce este înalt şi nu este scund şi altele ca de-al-de-astea. Întrebări de felul acestora şi le pune numai omul care a ajuns să-şi facă din experienţa sa personală un criteriu de judecată, aceea ce săteanul este departe de a face. Săteanul este condus, nu de „eul" personal, ci de „eul colectiv" al lumii. Supremele sale convingeri şi le exprimă la plural: „noi sătenii", „noi bătrânii", „noi tinerii", „noi femeile". Totdeauna „noi",

nu „eu". La persoana întâi de la singular, vorbesc în sat numai aceia cari au dobândit deprinderi de şcoală.

Obiceiurile, credinţele, portul, întovărăşirile la joc şi la muncă, tehnica muncii în genere, arta populară etc., cu un cuvânt, tot etnicul sătesc poate fi înţeles numai ţinând seama de această identificare a săteanului în sufletul colectiv al „lumii satului". Constatarea aceasta nu este nouă; ea a fost făcută şi de mulţi alţii; aproape chiar în aceleaşi cuvinte. Din nefericire însă, constatarea aceasta, odată făcută, n-a fost folosită pentru a scoate din ea îndrumările necesare cercetărilor etnografice, ci a servit de bază la tot felul de speculaţii sociologice şi metafizice, iar aceia care au avut oroare de speculaţii s-au mărginit la strângere de material etnografic. Desigur, aceştia din urmă erau mai folositori ştiinţei, de cum erau ceilalţi, dar nici ei nu serveau ştiinţei lor în mod desăvârşit. Etnopsihologia trebuie să fie ceva mai mult decât o ştiinţă ajutătoare istoricului culturii; ea trebuie să ambiţioneze a găsi îndrumări, nu numai pentru viitoarele cercetări etnografice, dar şi pentru educaţia şi conducerea politică a naţiunii, asupra căreia se aplică.

6. — În cercetarea obiceiurilor şi a credinţelor unui sat, prima regulă care se impune etnografului este ca el să se asigure că aceste obiceiuri şi credinţe sunt în adevăr în actualitatea vieţii satului, iar nu simple născociri sau lucruri citite prin cărţi. De aceea, este de datorie o cât de prelungită şedere printre săteni în acest scop. Dacă s-ar putea, etnograful ar trebui să ia cunoştinţă de obiceiurile şi credinţele satului, nu prin întrebări puse, ci lăsând ca obiceiurile şi credinţele să se actualizeze în faţa lui. În felul acesta el îşi dă seama de sinceritatea şi de prestigiul lor; date pe care nu le poate avea din informaţiile dobândite prin întrebări. Graba de a culege cât de mult etnic, de la orişice informator şi câteodată chiar prin corespondenţă scrisă

între necunoscuţi a produs multe rătăciri în etnografie şi în special mult discredit pentru culegerile de folklor. Cercetătorul de etnic nu trebuie să uite că ştiinţa etnografiei este o ştiinţă de observaţie şi ca orice ştiinţă de observaţie trebuie să se fundeze pe o intuiţie lămurită, pe care în domeniul etnicului nu o poate avea cineva decât prin trăirea manifestărilor etnice. Ţinându-se seama de aceste îndatoriri, se poate ajunge în urmă la alcătuirea unei hărţi etnografice, în care sufletul etnic al unui popor este arătat ca într-o oglindă. Dacă însă nu se ţine seama de aceste îndatoriri, harta etnografică, alcătuită pe bază de informaţii superficiale, este fără valoare ştiinţifică şi poate fi interpretată după interesul aceluia care a alcătuit-o. Spunem toate aceste lucruri banale, fiindcă, în zilele noastre, lupta care se dă între popoare pentru dovedirea constituţiei lor etnografice a făcut din falsificarea hărţilor etnografice o afacere de stat[51]. Sunt guverne care cred că pot servi popoarelor ce conduc prin organizarea sistematică a falsificării hărţilor etnografice *.

Cercetările întreprinse asupra altor manifestări etnice, ca: stilul locuinţei, portul, construcţia uneltelor de lucru şi de gospodărie casnică, desenurile şi armonizarea culorilor pe diferite obiecte etc., necesită o şedere mai redusă în mijlocul sătenilor, deoarece aceste manifestări se intuiesc repede, şi de multe ori cu ajutorul fotografului, fără ca să fie nevoie de prezenţa chiar a cercetătorului. În schimb, aceste manifestări cer de la etnograf o mai mare iscusinţă în ceea ce priveşte stabilirea originalităţii lor. Unele dintre ele sunt de-a dreptul marfă care circulă din sat în sat; altele sunt datorite unor specialişti, care îşi mută reşedinţa din loc în loc, după cum cer interesele comerciale. În afară de acestea, legătura lor cu conştiinţa de comunitate a

* Comp. Vintilă Mihăilescu, *Ueber die ethnogr. Karte des Grafenl. Teleki*, „Bul. Soc. rom. de Geografie", 1940, pag. 233.

lumii satului, nefiind atât de strânsă, cum este aceea a obiceiurilor şi a credinţelor, face ca ele să fie mai expuse influenţelor venite din vecinătate. Totuşi, cu totul libere de sub etnicul sătesc, nu sunt nici ele. Inovaţiile în stilul locuinţei şi al îmbrăcămintii se strecoară cu mare greutate. O unealtă nouă, fie ea cât de practică şi cât de ieftină, nu înlocuieşte pe cea veche, deşi aceasta este fără calităţi, decât treptat. Ea trebuie să fie adoptată mai întâi de un fruntaş al satului, să-şi facă un lung stagiu până ce să fie adoptată de toată lumea. Furca de tors, în forma ei primitivă, bunăoară, îşi ţine locul la brâul ţărancelor noastre, cu toate că multe dintre acestea cunosc furca în modele noi şi îşi dau seama de neajunsurile celei vechi. Tot astfel şi cu celelalte unelte de gospodărie. Săteanul le înlocuieşte cu greu, deşi nepotrivirea lor cu cerinţele practice ale vieţii îi este câteodată vădită. Toate aceste unelte fac oarecum parte din ritualul credinţelor şi au prin acestea un rost în ursita vieţii sale. Plugul şi boii trebuie tămâiaţi înainte de a ieşi la prima arătură de primăvară, slujbă ce nu se poate face la orice maşinărie; jugul boilor îşi are fixate forma şi materialul, deci nu poate fi înlocuit cu hamul de piele; tot aşa: războiul de ţesut, vârtelniţa, căldarea, pirostriile, ceaunul, vătraiul, făcăleţul şi multe altele, nu fiindcă sunt simple şi deci ieftine, ci fiindcă în ele se prelungeşte felul de a simţi al săteanului. În structura lor simplă îşi găseşte săteanul liniştea şi ordinea sa la lucru. Înainte de a-l obliga să-şi înnoiască acest vechiu inventariu de unelte, — dacă este ca obligaţia să fie executată şi deci să fie spre folosul lui —, trebuie pregătit ca sufletul lui să preţuiască uneltele dintr-un alt punct de vedere, de cum făcea el până acum. Trebuie găsit mijlocul, ca el să preţuiasEă tehnica muncii cu altă măsură ca în trecut. În trecut, tehnica muncii nu este preţuită pentru valoarea sa proprie; este o simplă tradiţie anexată altora. Înaintea ei treceau şi trec obiceiurile şi credinţele, fie cât de păgubi-

toare. „Când soarele este aproape de asfinţit să încetezi din lucru", după o credinţă a locuitorilor din jud. Ialomiţa *. „Orice lucru să-l începi lunea, iar marţea şi sâmbăta sunt zilele morţilor şi orice lucru ai începe în ele nu iese la capăt bun". „Dar lunea să nu înveţi boii la jug". „Marţea, joia şi sâmbăta nu se începe nimic, căci nu-ţi iese cu spor". „Vinerea sau sfânta Vineri este o zi în care femeile se abţin de la multe lucruri, precum: pieptănatul, măturatul în casă, facerea de leşie etc., căci este rău de boală" **. „Miercurea nu se spală cămaşa, că pe ceia lume bei zoală (leşia cu care se spală cămăşile)", cred locuitorii din judeţul Iaşi. Iar cei din alte judeţe cred că miercuri să nu te cârpeşti, că nu ţine cusătura. Joi după Sf. Paşti şi toate joile până la a noua săptămână după Sf. Paşti, este interzisă munca, după credinţa din Bucovina, din Vâlcea şi din multe alte localităţi. Duminica, dacă tai păsăre sau orice dobitoc, dacă te lai, dacă sădeşti plante, dacă cioplești sau faci orice fel de muncă, te aşteaptă focul, pe lumea aceasta şi pe cealaltă ***. Nu este zi din săptămână care să nu-şi aibă oprelişteа****. Şi cu toate acestea, nu se mărgineşte, la atâta numai, puţina trecere, pe care o are tehnica muncii, la sătean. La zilele nefaste, care-l opresc de la muncă, trebuie să mai adăugăm deprinderile consacrate prin tradiţie şi care fac din el un muncitor fără încredere în experienţa şi judecata sa personală. Conştiinţa comunităţii hotărăşte pentru el. Când începe aratul de primăvară, când însămânţatul şi strângerea recoltei, ce sămânţă să aleagă, ce vite să crească şi în

* Artur Gorovei[52], *Credinţi şi superstiţii ale poporului român*, Ediţia Academia Română, 1915.

** Comp. Artur Gorovei, *Op. cit.*; N. Cartojan[53], *Cărţile populare în literatura românească*, vol. I, pag. 158.

*** Artur Gorovei, *Op. cit.*, pag. 109.

**** Este de prisos să înşirăm toate zilele de sărbătoare; numărul lor exagerat este cunoscut de toţi.

ce condiții să le crească etc., toată organizarea muncii agricole, cu un cuvânt, este bazată, nu pe inițiativa personală, ci pe exemplul dat de toată lumea. Munca este o datorie, iar izvor de bogăție și putere este numai prin întâmplare sau prin noroc.

Tehnica muncii este înglobată ca o anexă în tradiție așa că nici o inovație nu se poate face înlăuntrul ei, până ce nu se schimbă tradiția. Alegerea zilei când începe aratul, semănatul sau culesul recoltei, înlocuirea uneltei vechi cu una nouă; îngrijirea de sănătatea vitelor și de hrana lor, întovărășirea cu alții la muncă, precum și toate mișcările pe care le face săteanul în scop gospodăresc sunt hotărâte de tradiția satului și nu de judecata sa personală. Oricâtă experiență ar avea săteanul, mai tare decât experiența lui este tradiția satului.

Și aci este locul de a face o observație pe care mulți au făcut-o, dar după ce au făcut-o au și uitat-o de îndată. Un sătean luat aparte poate fi ușor convins că felul lui de muncă este greșit și că trebuie schimbat numaidecât. El făgăduiește că pe viitor va semăna și va prăși porumbul altfel decât până acum. Sinceritatea convingerii lui nu lasă nici o îndoială. Cu toate acestea, când vine semănatul și prășitul porumbului, el muncește așa cum a mai muncit. L-au convins alții de contrar? Nu, ci pur și simplu: convingerea cea nouă, pe care a făgăduit-o, a plutit la el pe deasupra voinței, fără a fi fost în stare să-l determine la o schimbare. Căci convingerea, ca să prindă într-o minte de om și ca să aibă urmări în activitatea acestuia, trebuie să fie sprijinită pe o anumită organizare de funcții sufletești. Ea are o tehnică prin care se realizează, cum are orice muncă în genere. Dacă nu funcționează această tehnică, atunci convingerea nu reușește să prindă. Primul rol în funcționarea acestei tehnici îl joacă mecanismul vorbirii. La începutul convingerii stă cuvântul. După natura pe care o are înțelesul cuvântului este și natura convingerii la om. La omul la care cuvântul nu

este împreunat cu un înţeles bine definit şi obiectiv, ci este legat de o actualitate sufletească subiectivă, convingerea este puţin solidă. Ca să dureze la el o convingere, trebuie ca aceasta să se sprijine pe o deprindere: să fie expresia unui sentiment permanent sau să fie în acord cu actualitatea sufletească a mediului social. Cazul în care se găseşte tocmai săteanul. Convingerea săteanului se reazămă pe actualitatea sufletească a conştiinţei satului; adică, el are convingerea pe care o are toată lumea şi care este fixată în zicători, credinţe şi proverbe. Un sătean, de etnic curat românesc, vede cu ochii lui şi aude cu urechile lui, dar judecă şi, mai ales, conchide în zicători, credinţe şi proverbe. În mod excepţional, dacă este luat deoparte şi dacă starea lui sufletească stă sub influenţa unor sentimente puternice, el adoptă o convingere nouă şi o adoptă chiar în mod sincer, dar de îndată ce reintră în lumea satului, convingerea cea nouă a pierit şi el revine la aceea ce a crezut şi a făcut totdeauna.

O confirmare a acestei caracteristici o aflăm indirect în practica întovărăşirilor dintre săteni. Are săteanul nostru înclinare pentru întovărăşiri cu alţii? Da, când este vorba de joc, cântec şi petrecere; fiindcă la acestea nu este nevoie de o organizare contractuală, după un program de lucru discutat şi bazat pe răspunderea fiecărui tovarăş, ci este mai mult o organizare între anonimi, în care colaborarea este fixată de tradiţie, în mod uniform. Pentru întovărăşirea la joc, cântec şi petrecere săteanul nostru are multă înclinare. Danţurile şi colindele constituiesc chiar o parte însemnată şi originală a etnicului sătesc. Până la vârsta de maturitate se pare că nu este sătean care să nu fi făcut parte din asemeni întovărăşiri. În schimb, întovărăşirile, în scop de producţie economică, care cer un plan de lucru şi răspundere nu sunt încercate. Lucrul de tovărăşie miroase a sărăcie, zice un proverb. Conştiinţa de comunitate leagă pe membrii satului între ei, în mod trainic, prin obiceiuri şi tradiţii,

dar ea nu este o conștiință de solidarism, în înțeles economic. Această din urmă conștiință trebuie educată în mod special, ea nu răsare de-a dreptul din etnicul sătesc. În această privință, sociologul F. Tönnies are dreptate să insiste asupra marii diferențe dintre comunitate și societate; comunitatea este etnic, iar societatea este organizarea bazată pe un plan de lucru și pe răspundere personală.

7. — Cu cât mai amănunțite și mai bine conduse sunt cercetările făcute asupra etnicului sătesc, cu atât constatarea de la care am plecat se verifică mai mult. Conștiința comunității de origine dirijează întreaga activitate a săteanului. Săteanul se simte liniștit și asigurat când se știe în acord cu lumea satului. Muncește după tradiție, cum după tradiție practică toate obiceiurile de familie. Este aceasta o dovadă de pasivitate, venită prin influența fatalismului oriental, așa cum au scris și scriu încă mulți etnografi metafizicieni? Dar unde începe și unde sfârșește orientul și influența lui, deoarece sătenii din toate țările pământului arată aceeași pasivitate? Săteanul francez și german sunt tot așa de pasivi ca și cel român. Singurii săteni întreprinzători pe suprafața pământului sunt aceia cari își părăsesc etnicul lor originar și se duc să exploreze terenurile virgine ale unei țări străine, așa cum s-au petrecut lucrurile în timpul colonizării Americii de Nord, dar aceștia numai săteni adevărați nu pot fi socotiți, ci mai curând sunt burghezi, cu suflet de negustori *. Sătenii adevărați sunt lipsiți de spirit întreprinzător, întrucât viața lor este dirijată de conștiința unei comunități de origine. Nu faptul că sunt născuți în Franța, Germania sau România determină pasivitatea lor, ci faptul că sunt născuți și trăiesc într-un etnic sătesc. Cu încetarea influenței aces-

* T. Herseni[54], *Sociologia rurală*, în „Revista de Filosofie", 1941 ianuarie.

tei conştiinţe de comunitate, încetează şi pasivitatea săteanului, fără a fi nevoie ca el să se strămute din orient spre occident, unde ar fi zona activismului. Din sătenii francezi şi germani au ieşit inventatori geniali în ştiinţă, în artă şi în industrie, de îndată ce educaţia a dat aptitudinilor lor posibilităţi de dezvoltare; aşa va fi şi cu sătenii români. Sufletul unui popor sănătos este un organism în veşnică creştere: aceea ce el a izbutit să înfăptuiască în trecut nu este realitatea lui, ci simbolul numai care anunţă aceea ce el va mai înfăptui pe viitor. Înfăptuirile trecute, în tot cazul, sunt, în primul rând, obiect pentru istorie, iar pentru psihologie, numai în al doilea rând. Pentru psihologie, în primul rând, sunt posibilităţile de dezvoltare ale sufletului: energia potenţială, de care depinde viitorul. Pentru caracteristica unui popor etnicul sătesc reprezintă un moment, un moment important, dar nu reprezintă însăşi viaţa sufletească a poporului. Viaţa sufletească a poporului are în sine posibilităţi care depăşesc etnicul sătesc; ea trece prin mai multe forme de etnic, aşa precum omul individ trece prin diferite vârste. Etnopsihologul trebuie de aceea să lase în grija directorilor de muzee etnografice dotarea şi clasarea materialului adunat din vizitarea satelor şi el să se dedice interpretării acestui material, pentru a descoperi virtualităţile sufleteşti ascunse în el şi care fac cu putinţă celelalte forme de etnic. O singură formă de etnic au numai popoarele sălbatice care trăiesc în hoarde restrânse. Noi aşteptăm de la etnopsiholog să ne explice, nu cât de vechi şi cât de frumoase sunt creaţiile etnicului sătesc, căci explicarea aceasta ne-o dă istoricul şi mai ales istoricul culturii; de la el aşteptăm o explicare pe care nu o avem de la alt om de ştiinţă, anume: explicarea condiţiilor în care se produce evoluţia de la un etnic la altul; dacă această evoluţie este normală şi trebuie ajutată sau este anormală şi trebuie corectată prin mijlocirea instituţiilor de educaţie ale statului. Etnopsihologul merge

alături de toți ceilalți psihologi în aceea ce privește practica educației; ei sunt primii slujitori ai instituțiilor de educație *.

Etnicul românesc de sat a început a se constitui din epoca neolitică, este deci un etnic vechiu și ca atare trecut prin numeroase transformări. În el se găsesc elemente de valoare diferită. Superstiții, alături de observații pătrunzătoare; frumuseți, alături de obscenități; învățături morale sublime, alături de poftiri la desfrâu. Pentru a face din el un mijloc de educație, trebuie ca mai înainte să fie supus unei selecții. Și aceasta este tocmai în sarcina psihologului. Ce e datorit trecutului și a fost bun pentru trecut, să se lase muzeului ca document istoric și să se aleagă aceea ce este bun pentru prezent și pentru viitor. Și sunt destule lucruri bune, care se pot alege. Chiar superstițiile pot fi de folos educației, ca exemple de primitivitate în judecata omenească, pentru a le ști evita. În poezia și muzica populară

* Bineînțeles, etnopsihologul nu este obligat să intervină pentru schimbarea programelor școlare, aceasta se va face de către acei în drept, după ce cunoștințele de etnopsihologie se vor produce așa cum trebuie. Până acum, cunoștințele asupra etnicului românesc sunt așa de vagi în aceea ce privește legătura dintre etnic și viața contemporană, încât oamenii noștri de școală nu prea au ce spune elevilor lor. Ei iau față de etnic o atitudine de admirație fără margini sau îl nesocotesc cu desăvârșire. În amândouă cazurile, elevii ies din școală fără să-și dea seama de rostul pe care îl are etnicul alături de cunoștințele dobândite în școală. Acei originari din mediul rural pleacă din școala satului având în capul lor etnicul cu care cresc in familie și cunoștințele dobândite în școală, în două straturi suprapuse și separate între ele. Care dintre ele va da mai târziu orientarea în viață? Întrebarea este importantă: nimeni nu și-o pune însă. Când dă etnicul orientarea, atunci avem pe absolventul care și-a pierdut vremea mergând la școală. Când izbutesc cunoștințele să dea orientarea, atunci avem pe absolventul dezrădăcinat din lumea lui, pe obișnuitul agitator care nu știe ce vrea. În tot cazul, nu avem pe bunul cetățean. Bunul cetățean este rodul armoniei dintre etnic și școală. Pregătirea lui o putem face în chip metodic pe baza etnopsihologiei.

sunt atâtea motive preţioase de artă, că munca depusă pentru alegerea lor este totdeauna răsplătită cu prisos. Entuziasmul, pe care l-a arătat şcoala romantică germană, din secolul trecut, pentru literatura populară, tocmai acestei cauze se datorează. Asemenea şi la noi: poeţii şi literaţii de frunte, începând cu Vasile Alecsandri şi cu Mihai Eminescu, au împrumutat multe imagini şi locuţii fericite din bogatul tezaur al poeziei populare. Întregul etnic poate servi în acelaşi scop lumii şcolare. O educaţie este cu atât mai temeinică, cu cât ea găseşte o mai adâncă rezonanţă în sufletul elevului, iar o asemenea adâncă rezonanţă o dă numai armonia dintre etnic şi şcoală. Educaţia trebuie să se clădească pe etnic.

8. — De altminteri, acesta este şi drumul pe care îl urmează dezvoltarea culturii orişicărui popor sănătos. Numai că şcoala procedează într-un cadru redus şi prin mijloace puse sub direcţia unei ştiinţe metodice, pe când cultura se dezvoltă într-un cadru larg şi prin mijloace care ies de sub stăpânirea omului. Etnicul sătesc a evoluat la etnicul românesc de astăzi, întregind la conştiinţa comunităţii de origine, conştiinţa comunităţii de limbă şi de destin, tot prin selectarea elementelor sale proprii. Limba vorbită de comunitatea satului cuprinde în ea virtualităţi infinite. Din acestea sunt realizate în viaţa satului numai acelea care ajută expresivitatea intuitivă. Cuvântul săteanului este un cuvânt-gest. El exprimă stări sufleteşti subiective şi prea puţin înţelesuri obiective. Pe acestea din urmă săteanul n-are nevoie să le exprime, cu tot dinadinsul, deoarece ele sunt prezente în mintea tuturor sătenilor sub formă de credinţe şi de proverbe; ele circulă în întreg satul ca un avut comun. Pentru o comunitate însă mai extinsă, aceste realizări sunt insuficiente. Oamenii cari au pierdut conştiinţa comunităţii de origine, fiindcă trăiesc în aglomerări mari de populaţie, unde nu se mai

ştie de origine, au nevoie de o limbă cu o altă structură și cu o altă valoare de circulaţie. Cuvintele acestei limbi trebuie să fie fixate de un înțeles obiectiv, pentru ca ele să poată fi comunicabile şi să producă în mintea ascultătorului aceeași judecată pe care o are în mintea sa și vorbitorul. Între sătenii, cari își vorbesc în sat, stă la mijloc, înlesnindu-le înțelegerea, actualitatea sufletească pe care o dă tradiția. Abia apucă a vorbi unul, că ceilalți au înțeles ce vrea să spună. Ei se cunosc între ei prea bine, iar noutăţile satului sunt prea rare. Cu totul altfel, în aglomeraţiile mari de populație, în care a slăbit sau chiar a dispărut comunitatea sufletească întreținută prin tradiţiile etnicului. Aci, nemaifiind o intimitate de toate zilele între vorbitori, cuvintele ce se schimbă între ei trebuie ca, prin proprietăţile lor, să producă comunitatea de suflet necesară pentru a fi înțelese. De aceea, cu multă dreptate, a fost considerată limba ca un factor fundamental în constituirea națiunilor moderne. Fără o unitate de limbă nu se poate concepe o unitate de viață naţională. Şi unitatea de limbă, pentru aglomeraţiile mari de populaţie, nu o dă direct limba vorbită în etnicul satului, ci o dau perfecţionările care se adaugă acesteia. Perfecţionările încep chiar din mijlocul etnicului. Povestitorii de basme și poeții populari, în mod spontan, toarnă în tipare noi cuvinte întrebuinţate zilnic de săteni. Unele din acestea rămân și, fiind plăcute, se repetă din generație în generație. La ele se adaugă formulele solemne, în care cuvântul se însoțește cu un înțeles, fixat intenţional pentru veşnicie. Așa sunt formulele de vrăjitorie la primitivi; formulele de credință creştină la popoarele creştinate. Proverbele, cu cât sunt mai bine prinse după realitate, deschid un drum larg raţionamentului obiectiv. Cu depășirea etnicului sătesc apoi scrisul devine o necesitate. Cuvântul scris are un alt prestigiu decât îl are cel vorbit. Iar cel tipărit, un prestigiu şi mai mare. Cărţile bisericeşti, în primul rând,

şi după ele toate celelalte cărţi, desăvârşeşc rolul de circulaţie al limbii şi, în acelaşi timp, statornicesc între membri, întinsă ca număr şi ca spaţiu, o nouă comunitate etnică, mai comprehensivă decât aceea a satului. Această nouă comunitate, creată prin mijlocirea limbii şi a culturii cărturăreşti, se numeşte comunitate culturală naţională. Ea reprezintă etnicul naţional şi se suprapune, prin evoluţia normală, peste comunitatea de origine.

Evoluţia care a adus comunitatea de cultură, în urma celei de origine, nu s-a produs la poporul român în condiţii cu totul normale. Aşa este cazul, de altminteri, cu toate popoarele. Fiecare întâmpină greutăţi până să ajungă la unitatea sa culturală. Poporul român a primit, de la natura sa rasială, o vie conştiinţă pentru comunitatea de origine, aceea ce l-a şi învrednicit să reziste la toate primejdiile, prin care au trecut începuturile sale; în schimb, însă, a ajuns numai după lungi ocoluri şi întârzieri pe calea de a-şi întemeia o cultură naţională pe baza limbii sale. Împrejurările politice i-au ţinut încătuşate, secole de-a rândul, virtualităţile acesteia. În afară de acelea care se puteau dezvolta în marginile etnicului restrâns de sat, toate celelalte erau ţinute în faşă. Primele cărţi în limba română s-au tipărit de-abia pe la jumătatea secolului al 17-lea şi acestea încă cuprindeau numai traduceri după cărţi bisericeşti slavone. Nici o tipăritură cu conţinut de cugetare originală românească. Toate tipăriturile răspândeau, în mijlocul populaţiei româneşti, producţii intelectuale de o calitate submediocră. Nu venea din ele nici un îndemn spre o înălţare a minţii; cu atât mai puţin pentru pregătirea unităţii culturale. Limba vorbită începea chiar să-şi piardă din caracterele ei de origine prin amestecul cu elemente străine, slavoneşti, greceşti, ungureşti, aşa cum constată cu amărăciune mulţi dintre scriitorii timpului. „Cuvintele trebue să fie ca banii, că banii aceia sunt buni care umblă în

toate țările, așa și cuvintele acelea sunt bune carele le înțeleg toți", — spune mitropolitul ardelean Simion Ștefan[55] în prefața *Noului Testament*[56], tipărit la Alba Iulia în 1648, în urma tristei constatări pe care o face că nu toți Românii vorbesc într-un fel. După spuza de traduceri a cărților slavonești, bulgărești mai întâi și apoi sârbești, urmează o altă spuză de traduceri după cărțile grecești; acestea mai ridicate, decât cele slavonești, din punct de vedere intelectual, dar tot atât de străine de sufletul românesc *. A fost o adevărată minune că în această conjunctură de condiții nefavorabile pentru cultura limbii române s-a ivit ideea latinității Românilor, care a înviorat inima scriitorilor români și le-a dat curajul să afirme drepturile culturii naționale. În mai puțin de un secol s-a restabilit calea normală a evoluției. Etnicul sătesc a fost readus la cinste și începuturile lui de cultură continuate. Fiii boierilor pământeni care-și făceau studiile în străinătate se înapoiau în țară cu idei noi, mult diferite de ale părinților lor. Însuflețiți de curentul naționalist, care-și făcuse apariția în mai multe țări din Occidentul european, ei deveniră campionii renașterii naționale și contribuiră din toate puterile la înzestrarea Țării cu instituții moderne, după modelul celor din Franța. În fruntea lor, ca exemple de patrioți bine intenționați, erau boierii Golești[57] și frații Brătieni[58]**.

Influențele slavone și grecești dăinuiseră însă prea mult, pentru ca urmele lor să se curețe de îndată. Ele trăiesc și astăzi; sub o altă formă. Cărți slavone și grecești nu se mai traduc astăzi; dar nici limba română nu se bucură încă de un respect desăvârșit. Ea nu-și are recunoscută autonomia. Întârziată prea mult în rolul de a servi ca limbă de traducere, ea nu are îndeajuns

---

* Asupra influenței sud-slave și ⟨a⟩ influenței grecești, comp. N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I și II, 1929—1933.

** Comp. George Fotino[59], *Din vremea Renașterii naționale a Țării Românești*, Boerii Golești, 4 vol., București, 1939.

autoritatea de a impune un înțeles precis cuvintelor sale și încă mai puțin autoritatea de a stăvili năvala neologismelor. Aceasta nu s-ar întâmpla, dacă în secolele trecute ea ar fi fost dintru început folosită de biserică și apoi treptat de gândirea românească în legi, în știință și în literatură. Lipsa de a fi făcut un lung stagiu se răzbună astăzi. Sperăm, însă, că prin mijlocirea instituțiilor școlare și de cultură ale Statului să se înlăture aceste neajunsuri, așa că limba să-și îndeplinească pe deplin rolul la care este chemată în realizarea unității noastre naționale.

9. — La cele două forme de etnic, arătate până aci, unul fundat pe conștiința comunității de origine și altul pe conștiința comunității de limbă, în mai toate țările europene, deodată cu organizarea statelor, se mai adaugă și un al treilea, fundat pe conștiința comunității de destin. Acesta de al treilea, de obicei neluat în seamă în timp de pace de către etnopsihologi, este de o mare importanță în momentele de război, cum ne aflăm astăzi și de aceea i se cuvine o deosebită atenție.

Ce este destinul și întrucât conștiința destinului este un factor activ la constituirea unui etnic?

Încă din cele mai vechi timpuri ale culturii europene, prin destin s-a înțeles neprevăzutul care hotărăște desfășurarea vieții omenești sub influența unei puteri necunoscute, putere deasupra tuturor celorlalte puteri. Pentru creștini această putere este aceea a lui Dumnezeu și astfel creștinul numește destinul, providență. În filosofia modernă înțelesul oscilează, după cum filosofia este idealistă sau materialistă, dogmatică sau critică, dar în toate cazurile tendința lui este de a înlocui puterea necunoscută prin date accesibile raționamentului; date care să nu treacă, în tot cazul, peste mijloacele de control ale logicii. Cu progresele biologiei, antropologiei, istoriei și psihologiei, tendința aceasta s-a accentuat și mai mult, așa că astăzi datele care

hotărăsc destinul omului sunt căutate în constituția sufletească a acestuia, în caracterul lui, iar destinul popoarelor, în condițiile fundamentale rasiale, geografice și culturale, pe care se așază viața istorică. Astfel, după înțelesul pe care în mod curent îl găsim în filosofie, și după ea și în știința modernă, destinul este desfășurarea în timp a fondului sufletesc, cu care vine omul, sau poporul, pe lume. El este imprevizibil, fiindcă, pentru știința de astăzi, fondul sufletesc pe care el îl desfășură este dincolo de control; dar nu este nici fatalitate oarbă, întrucât acest fond sufletesc este, totuși, în realitatea experienței omenești și poate fi influențabil *.

Ideea de destin nu mai este, așadar, o sperietoare pentru omul modern. Publiciștii o întrebuințează zilnic în discuțiile pe care le fac în jurul problemelor de educație, de politică, de ideal, fără să fie acuzați că se pierd în metafizică. Bărbații de stat o invocă, fără sfială, în discursuri și proclamații solemne. Ideea este în curs, la noi, ca și peste tot în lumea cultă europeană. Un reprezentant de frunte al școalei istorice românești, profesorul de la Universitatea din București P. P. Panaitescu [60] își începe un studiu despre destinul românesc, publicat acum de curând, cu aceste cuvinte semnificative: „Concepția de destin care de abia acum se cristalizează pentru studiile istorice este fecundă pentru dezvoltarea lor. Istoria nu mai poate fi pentru timpurile noastre grave și pline de sământă hotărâtoare a viitorului o plăcută înșirare de anecdote pentru oamenii de spirit, nici un haos în care înoată cu voluptate erudiții, căci destinul, adică misiunea unui popor în lume, este descifrabil din paginile istoriei" **.

---

* Comp. C. Rădulescu-Motru, *Timp și Destin*, București, 1940.

** P. P. Panaitescu, *Destin românesc*, în „Convorbiri literare", 1941, pag. 1270.

Întrebarea, care este destinul unui om sau al unui popor, este pe cale de a putea avea un răspuns din ce în ce mai precis, paralel cu rezultatele pe care le vor avea cercetările asupra caracterului la omul individual şi asupra fondului sufletesc la popoare. Când aceste din urmă cercetări vor ajunge la rezultate temeinice, ideea destinului va fi şi ea limpezită, sau în orice caz va fi pe cale de a fi limpezită. Vom şti pe viitor la ce să o raportăm.

Dar problema etnicului, pe care o avem noi în vedere, nu se soluţionează prin simpla limpezire a raportului dintre destin şi caracterul omului individual sau dintre destin şi fondul sufletesc al unui popor. Din acest raport nu reiese necesitatea unei conştiinţe de comunitate etnică. Nu avem cauza producerii ei. În etnicul de sat, ca şi în etnicul de limbă, caracterul omului individual, cum şi fondul sufletesc al poporului, există ca date permanente, prin urmare, încă pe timpul lor conştiinţa comunităţii de destin ar trebui să fie actuală şi un nou etnic n-ar mai avea ce căuta. De ce, cu toate acestea, vorbim de conştiinţa comunităţii de destin, ca de un ce nou, în afară de conştiinţa care serveşte de bază celorlalte două forme ale etnicului? De ce, de fapt, trăiesc popoare pe lume, care nu ajung la conştiinţa destinului lor? Limpezirea ideii de destin nu este de-ajuns, ci, pentru soluţionarea problemei noastre, trebuie să ne întrebăm mai departe, aşa cum ne-am şi întrebat, întrucât este necesară ivirea unei conştiinţe speciale de destin, care să producă o nouă comunitate de etnic?

Prin cercetările antropologice, istorice, entopsihologice etc., fondul sufletesc al poporului românesc este într-o oarecare măsură cunoscut, şi el va fi şi mai cunoscut, în urma cercetărilor viitoare. Ştim, astăzi, că moştenirea rasială primită de la vechii locuitori ai Daciei l-a înzestrat cu predispoziţii spre ascetism, aceea ce l-a făcut să practice, cu o înaltă religiozitate, creştinismul, în ritualul ortodox; că prin virtualităţile fericite ale limbii, el şi-a putut crea în scurt timp o cultură naţională demnă

de admirat, cu toate greutățile ce i-au stat împotrivă; că, în sfârșit, se bucură de la natură de un robust optimism, care-l face, ca și pe strămoșii săi Daci, să nu se teamă de primejdiile războiului, orișicât ar fi ele de tragice; toate acestea le știm și pe viitor le vom ști încă mai bine, dar nu mai puțin știm, de asemeni, că momentele hotărâtoare din care este constituit destinul poporului românesc sunt diferite de la secol la secol — fiecare epocă își are semnificația sa în destinul unui popor — și că, așa fiind, fiecare moment hotărâtor din destinul românesc trebuie să aibă cauza sa specială, în afară de fondul sufletesc al poporului românesc, care rămâne ca o condiție permanentă. Comunitatea de destin este slabă în timp de pace; ea se întărește în momente de grea cumpănă, când este de ales între pace și război, când Țara este în primejdie. Fondul sufletesc este însă același. Nu de la el vine provocarea momentelor de grea cumpănă. Acestea trebuie explicate prin intervenția unei cauze speciale, așa cum sunt explicate, de altminteri, toate schimbările ce se petrec în natură. O piatră se rostogolește de pe înălțimea unui deal. Care este cauza ? Dacă ea n-ar fi fost pe înălțime de deal și ar fi fost într-un fund de vale; dacă ea n-ar fi fost grea; dacă pământul de sub ea n-ar fi fost mâncat de ploaie; dacă ea n-ar fi fost izolată, ci ar fi fost legată de un bloc mai mare: dacă n-ar fi fost ploaia din ajun... nu s-ar fi întâmplat rostogolirea. Mulți „dacă", unul tot așa de important ca altul. Care este cauza ? Evident, dacă n-ar fi fost ploaia din ajun, piatra ar mai fi rămas pe loc, cu toate că ea era pe înălțime, era grea, era izolată și pământul de sub ea era mâncat. De aceea, zicem că ploaia din ajun este cauza, iar înălțimea, greutatea, izolarea și starea pământului care o sprijinea sunt numai condițiile în care s-a petrecut rostogolirea pietrei. Așa și la înțelegerea destinului românesc. Fondul sufletesc al poporului român constituie condiționarea permanentă a momentelor hotărâtoare de

destin; iar fiecare dintre aceste momente își are cauza sa specială. Poporul românesc în decursul istoriei sale a trebuit să facă față la diferite primejdii și de fiecare dată a luat hotărâri, ale căror motive erau susținute pe fondul sufletesc al poporului, dar aceste motive nu erau aceleași în mod permanent, ci diferite după împrejurări. Și nu erau aceleași, fiindcă de multe ori hotărârea, care era de luat, nu aparținea numai poporului român, ci și altor popoare. Comunitatea de destin este mai întinsă de cum este aceea de limbă și de origine. Prin destin se pot lega între ele popoare care n-au în de comun, nici limba, nici originea. Așa poporul român, în trecutul său, a mers ca apărător al creștinătății, alături de popoarele slave, iar astăzi, ca apărător al civilizației europene, merge alături de poporul german, în contra tocmai a celui mai numeros dintre popoarele slave. Destinul n-are hotar pentru etnicul său. El poate pune în comunitate pe membrii unui singur popor și tot el poate pune în comunitate pe toate popoarele unui continent.

Cu alte cuvinte, destinul românesc este condiționat în mod permanent de fondul sufletesc al poporului român, dar acest fond nu explică motivele care fac ca poporul român să ia o hotărâre supremă, de pace sau de război, într-un anumit moment; aceste motive, care constituiesc cauza specială a desfășurării destinului, le dă conștiința, trezită în popor, prin prevederea conducătorilor săi. În războiul din 1916—1918 alianța cu Imperiul rusesc apărea în conștiința conducătorilor poporului român ca fiind puțin periculoasă pentru viitor, deoarece se credea Imperiul rusesc, supranumit Colosul cu picioare de lut, ca fiind în decădere [61]; în 1941, poporul român, sub conducerea Mareșalului I. Antonescu, conducătorul Statului, pornește război contra Sovietelor ruse, fiindcă alta este conștiința acestuia de destin românesc. Fondul sufletesc al poporului român este acelaşi în amândouă cazurile.

Cu aceste constatări am ajuns să avem elementele care fac originalitatea etnicului de destin şi-l deosebesc de etnicul de origine şi de etnicul de limbă.

Câteşitrele forme de etnic sunt determinate de conştiinţa comunităţii româneşti, însă după conţinutul deosebit al acesteia. Conştiinţa comunităţii de origine este adânc înfiptă în afectivitate; este puţin supusă inovaţiilor; şi în acelaşi timp, mai puţin limpede. Ea dă etnicul sătesc, uniform şi ordonat prin tradiţii. Mulţumită acestei conştiinţe, locuitorii satului se simt ca la ei acasă, chiar când sunt siliţi să emigreze, dacă emigrarea lor se face cu satul întreg. Aşa se explică trăinicia integrităţii poporului român cu toată urgia băjeniilor din trecut. Satul emigra întreg şi cu satul întreg se păstra şi fiinţa poporului român. Etnicul bazat pe conştiinţa comunităţii de origine n-are nevoie de conducători, el se conduce de sine; este fără moarte. Conştiinţa comunităţii de limbă cuprinde şi ea multă afectivitate, dar şi multă intelectualitate. Ea dă etnicul de cultură naţională, adică etnicul pe cuprinsul Ţării întregi. Are nevoie de oameni de vocaţie. Din fericire, la popoarele sănătoase aceşti oameni de vocaţie se găsesc în anumită proporţie, la fiecare generaţie. Întunericul unei perioade poate fi compensat prin lumina perioadei următoare. Aşa la poporul român, multiplele influenţe străine asupra limbii n-au oprit, ci numai au întârziat purificarea şi stilizarea acesteia pentru o cultură superioară. În schimb, conştiinţa comunităţii de destin este cea mai sensibilă şi deci cea mai expusă. Ea este condiţionată de raţiune, adică de prezenţa, în mijlocul poporului, a unor conducători de prevedere excepţională. Lipsesc aceşti conducători, în momentul când ei sunt necesari, destinul poporului este periclitat. Căci hotărârile supreme nu aşteaptă deliberări îndelungi şi atât mai puţin deliberări luate pe jumătate. O părere greşită, iscodită de o ideologie politică superficială, susţinea până de curând că destinul

popoarelor este asigurat prin instinctul lor de conservare; şi, în consecinţă, că hotărârile supreme se pot lua prin sufragiul universal. Nimic din trecutul istoric al omenirii nu vine să confirme această părere. Hotărârile supreme care au determinat asigurarea sau distrugerea vieţii popoarelor au fost totdeauna opera conducătorilor. Această legătură dintre destinul poporului şi conducătorul lui constituie tocmai partea de tragedie din istoria omenirii. Fiecare popor are posibilitatea să fie condus de conducători destoinici, dar această posibilitate este intermitentă în realizarea ei. La minutul când trebuie, conducătorul destoinic poate lipsi şi atunci nimeni altul pe lume nu-l poate înlocui.

10. — Dacă studiul etnicului românesc se face din întreitul punct de vedere: al comunităţii de origine, de limbă şi de destin, credem că etnopsihologul poate, cu mai multă uşurinţă şi chiar în mod mai ştiinţific, să-şi claseze materialul adunat şi apoi să ordoneze generalizările scoase din acest material, de cum ar face păstrând, ca până acum, un punct de vedere unitar şi care, de obicei, este unul dintre cele trei. Nici comunitatea de origine, nici comunitatea de limbă, nici comunitatea de destin, luate în parte fiecare, nu reuşesc să dea o bază pentru caracterizarea etnicului întreg. Căci etnicul unui popor este totdeauna în curs de devenire, cum este şi orice organism de pe faţa pământului. În orice etnic, ca şi în orice organism, viaţa se primeneşte continuu, lăsând în urma sa structuri vechi acoperite de altele noi. În sufletul omului individual deosebim funcţiuni vechi şi funcţiuni noi, legate de organe vechi şi noi. Conştiinţa însăşi nu este unitară, ci se desfăşoară pe planuri de înălţime diferită şi cu ea dimpreună întreaga personalitate omenească. Etnicul, care pentru popor este aceea ce este personalitatea pentru individ, prezintă o structură diferenţiată. A-l forţa să intre într-o

structură unitară însemnează a-i întuneca cele mai prețioase particularități, și anume acelea provenite din devenirea lui. Adeseori interesante de știut sunt tocmai aceste particularități.

Într-un sat românesc, bunăoară, se găsesc multe obiecte prețioase pentru studiul etnicului românesc. Acela care vizitează satul se poate înapoia la oraș ducând cu sine un material, cu care poate împodobi o cameră de muzeu etnografic. Dar oare numai aceste obiecte sunt de preț ? Sunt de preț și obiceiurile, credințele, tehnica de muncă și altele. Sunt și acestea, negreșit. Dar în afară de acestea, nimic altceva ? Îndrăzneala surprinsă la câte un sătean de a-și scrie, pentru sufletelul lui, o carte despre „multe și de toate"*, în care zilnic să-și noteze impresiile și reflecțiile, unele în versuri, altele în proză stilizată pe simțul lui de frumos, nu constituie și aceasta un document etnic de preț, care să merite a reține atenția vizitatorului? Socotim că da, și de aceea sunt de felicitat etnografii cari se îndeletnicesc cu adunarea unor asemenea documente, fiindcă în ele găsim dovada trecerii în mod normal de la etnicul de origine la etnicul de limbă. Unor asemeni documente eram obișnuiți, până acum, să le dăm atenție numai dacă au o vechime; ele sunt însă de preț chiar când sunt recente, căci trecerea de la etnicul de origine la etnicul de limbă se face în mod continuu. Același preț îl au și documentele în care se manifestă începuturile etnicului de destin. Prefețele multora dintre vechile tipărituri românești intră în această categorie. Conștiința clară de destin, care încoronează, în vremuri cu totul nouă, etnicul popoarelor, la poporul român o găsim, din trecutul îndepărtat, conducând politica lui Ștefan cel Mare, Vlad Țepeș și Mihai Viteazul. „N-am avut de la Turci, zice acesta din urmă, nici o greutate sau vreo nedreptate, dar

---

* Ion Chelcea[62], *Neam și Țară. Pagini de etnografie și folklor*, București, 1940, pag. 121.

ceea ce am făcut, toate le-am făcut pentru credința creștinească... M-am apucat să ridic această mare greutate cu această țară săracă a noastră, ca să fac un scut al întregei creștinătăți". Această conștiință de destin este apoi mai clară, ca oricând altădată, în zilele noastre. Pericolul bolșevismului rus a adus pe toți Românii într-o strânsă solidaritate pe câmpul de război, alături de Imperiul german.

Întreitul punct de vedere, pe care-l propunem pentru studiul etnicului românesc, nu înlătură însă unificarea. Unificarea celor trei forme de etnic trebuie să se facă, dar la sfârșit. Căci numai așa din studiul etnicului românesc se pot scoate îndrumări fundate pentru educația și orientarea politică a poporului românesc.

CAPITOLUL III

DE LA ETNIC LA ETICUL CREŞTIN

1. *Descrierea etnicului african după cartea lui Diedrich Westermann. Deziluzia negrilor africani faţă de europeni şi de creştinism.* — 2. *Influenţa eticului asupra etnicului. Limitele acestei influenţe. Eticul creştin depăşeşte cadrele etnicului.* — 3. *Împrejurările istorice în care a apărut eticul creştin. Caracterul de revelaţie al acestuia.* — 4. *Eticul creştin fundează etnicul de destin, a cărui realizare se urmăreşte în istoria popoarelor europene.*

1. — Un bun cunoscător al regiunilor locuite de popoarele sălbatice de pe continentul Africii, Diedrich Westermann [63], directorul Institutului African din Berlin, a avut ingenioasa idee ca, în loc de a publica o carte, în care să descrie etnicul popoarelor din Togo, Sierra Leone, ţara Buşmenilor, colonia Kenya etc., a lăsat pe reprezentanţii acestor popoare să-şi istorisească ei înşişi viaţa, el mulţumindu-se cu simplul rol de tălmăcitor. Cartea este de un deosebit interes. Ea dă un bogat material documentar şi, în acelaşi timp, deschide un larg orizont pentru înţelegerea psihologiei etnicului. Reprezentanţii popoarelor sălbatice, cari-şi istorisesc aci viaţa lor, cunosc cu toţii pe europeni, la cari unii au servit ani îndelungaţi, alţii au fost în şcolile

lor, înfiinţate de misionarii diferitelor biserici creştine; unul chiar a trăit mai mulţi ani în Europa, unde a frecventat cursurile unui gimnaziu real şi ale unei facultăţi de medicină. Prin urmare, toţi îşi dau seama de deosebirile dintre mediul vieţii lor de origine şi mediul de viaţă european şi, totodată, îşi dau seama de perspectiva ce se deschide comunităţilor lor pentru viitor. În istorisirile lor avem direct intuiţia procesului de diferenţiere a etnicului primitiv; avem sub ochi un adevărat experiment de ordine socială.

Din conţinutul acestei cărţi aflăm mai întâi că, în constituţia etnicului popoarelor sălbatice africane, primul rol îl joacă conştiinţa comunităţii de familie. Reprezentanţii cari-şi istorisesc viaţa insistă fără excepţie asupra genealogiei lor. Nu este unul care să conceapă că omul poate trăi în afară de legăturile lui de familie. La orice vârstă, fiul, fiica şi nepoţii se adăpostesc, în caz de nenorocire, în casa părinţilor. Ei nici nu se despart de părinţi decât constrânşi de sărăcie sau izgoniţi de vrajele aruncate asupra lor de duşmani. Căci vrajele joacă un rol important în viaţa sălbaticilor. Prin mijlocirea lor sunt explicate boalele şi toate nenorocirile prezente şi viitoare. Vrăjitorii sunt medicii şi sfătuitorii de fiece moment ai sălbaticului; sunt exploatatorii ignoranţei acestuia. Dar cu tot rolul nenorocit al vrajelor, sentimentele de familie se menţin sincere şi puternice. Bătrânii sunt respectaţi de tineri. Femeia, deşi într-o situaţie inferioară faţă de bărbat, nu este totuşi sclava acestuia, ci este egala lui în îndatoririle faţă de continuitatea familiei. Din toate istorisirile reprezentanţilor africani reiese că imperativul vieţii africane este să se asigure continuitatea cât mai numeroasă a familiei. Sentimentul de prietenie este iarăşi sincer şi puternic. Iată cum se exprimă în această privinţă unul dintre reprezentanţii cari figurează în cartea lui Westermann: „În prietenia pe care o arată un european pentru un negru african, stau lucrurile aşa:

într-o bună zi, acesta, fie că a făcut ceva bun sau a făcut ceva rău, europeanul nu mai vrea să știe de el. O asemenea prietenie este fără valoare. Trebuie să iubești pe om dacă îi ești prieten, chiar dacă el face rău, fiindcă om fără păcat nu este. De aceea, eu zic: în ce privește prietenia, europenii sunt prieteni răi. Am mai observat apoi că europeanul arată prietenie numai cât are interes de negrul african, iar când nu mai are interes rupe prietenia... Prietenia europeanului este din gură, nu din inimă. Europeanul minte. Noi, africanii, nu eram obișnuiți să mințim, acum am învățat de la europeni" (*Afrikaner erzählen ihr Leben*, pag. 249).

Această caracterizare pesimistă este datorită în mare parte relei înțelegeri pe care o are negrul african despre motivele purtării europeanului față de el. Europeanul tratează pe african drept copil, căutând să se servească de el pentru anumite interese economice viitoare. Urmărirea unui interes economic pe plan de viitor, obișnuită europeanului, este tocmai pentru africanul care trăiește pe planul actualității, de la început, un act de nesinceritate. Negrul african mănâncă, atunci când are și atunci când poate; de aceea, la el motivele de ospătare în comun sunt totdeauna bine venite; cu cât cercul lui de prieteni și de rude este mai întins, cu atât și zilele de foame sunt la el mai rare; pe când europeanul, rostuindu-și viața cu prevedere, are mai puțin nevoie de ospețele prietenilor și ale rudelor. Pentru negrul african, europeanul apare de aceea ca fiind un egoist, deși se declară creștin. Fiecare are dreptate, dar dintr-un punct de vedere deosebit. Africanul judecă în orizontul etnicului său, iar europeanul în orizontul unui etnic cu mult mai evoluat. La negrul african practica prevederii este necunoscută. Asigurarea vieții lui se sprijină pe obiceiurile legate de organizarea comunității de origine. Aceste obiceiuri îl dirijează și îl susțin. De aci rezultă, la el, reaua înțelegere a europeanului, precum

şi reaua înţelegere a creştinismului european. Am putea mai bine zice, marea deziluzie a negrului african, faţă de creştinismul european, deziluzie care aduce după sine şi pe aceea faţă de european în genere. Negrul african aşteaptă de la Dumnezeul creştin asigurarea unei vieţi, ferită de griji şi de necazuri, aşa cum etnicul lui bazat pe comunitatea de origine l-a obişnuit să aştepte. Dumnezeul creştin ar trebui să fie, după el, un spirit bun de vrăjitor atotputernic care să deschidă fiecăruia drum sigur spre linişte şi fericire. Europeanul nu practică un asemenea creştinism. Dimpotrivă, în loc să se lase în grija lui Dumnezeu, el se forţează să-şi întindă cât mai mult puterea asupra naturii, pentru a o aservi scopurilor sale egoiste; iar prin ştiinţă şi invenţii, el înfruntă chiar pe Dumnezeu. „Mare deziluzie am avut, istoriseşte negrul african venit în şcolile din Europa, când am constatat că nici unul dintre camarazii mei albi nu se ducea regulat la biserică, deşi toţi se ţineau drept creştini" *. Creştinismul european nu împuţinează greutăţile vieţii. El lasă pe om să se descurce singur cu găsirea hranei şi a adăpostului; nu intervine niciodată.

Africanul, care-şi istoriseşte viaţa în cartea lui Westermann, ar fi putut merge mai departe cu constatările sale, dacă ar fi cercetat evoluţia istorică a creştinismului. El ar fi putut constata în purtarea europenilor de astăzi o gravă inconsecvenţă faţă de purtarea primilor creştini. Primii creştini nu urmăreau câştiguri materiale; dimpotrivă, ei se lepădau de orice avere şi trăiau în comunităţi sărace, ajutându-se reciproc, ca nişte fraţi ce aparţin la aceeaşi familie. Cu umilinţa în suflete, ei duceau o viaţă ascetică. A fost şi în Europa o epocă în care creştinismul era practicat după dorinţa negrului african! De ce această epocă nu s-a continuat?

---

* Diedrich Westermann, *Afrikaner erzählen ihr Leben*, 1938, pag. 385.

2. — Fiecare ţară îşi are etnicul său, adică structura istorică pe care a luat-o sufletul poporului care o locuieşte, suflet strâns legat, în dezvoltarea sa, de anumite condiţii, pe care nici o credinţă religioasă nu le poate suprima sau înlocui, ci cel mult dirija. Creştinismul nu era chemat să uniformizeze etnicul popoarelor, ci era chemat să moralizeze etnicul acestora; el este etic, nu etnic. Etnicul dă omenirii obiceiurile şi practica vieţii de toate zilele, eticul dă omenirii aspiraţiile. De aceea, prin creştinism, nici Europa nu este constrânsă să persiste în starea ei economică şi socială de acum 19 secole în urmă, nici Africa să devină deodată continent cu civilizaţie europeană. Deziluzia africanului, de care pomeneam mai sus, provine din o greşită înţelegere a faptelor omeneşti. Africanul din cartea lui Westermann ia eticul creştin drept etnicul european. El aşteaptă de la răspândirea unui ideal etic suprimarea sau, în tot cazul, scurtarea etapelor de evoluţie ale etnicului.

Această greşită înţelegere a raportului dintre etnic şi eticul creştin nu o au numai reprezentanţii Africii, ci o au şi unii reprezentanţi ai altor continente, inclusiv şi ai celui european. Ea constituie, pentru etnopsihologie, o problemă importantă, care trebuie să fie îndeaproape cercetată; aceea ce ne şi îngăduim să o facem în capitolul acesta.

Începem această cercetare referindu-ne din nou la materialul documentar pe care ni-l procură istorisirile din cartea lui Westermann. Africanul care îşi arată deziluzia, văzând lipsa de sinceritate a europenilor în practicarea creştinismului, ne vorbeşte şi de cele văzute în şcolile din ţara sa de origine. Aci, în portul Lome al coloniei franceze Dahomey [64], misionarii creştini au înfiinţat şcoli care aveau în programul lor de studii şi studiul limbii indigenilor. Cum era considerat acest studiu din partea şcolarilor indigeni? Ca fiind absolut fără importanţă. Dar să-l lăsăm pe el singur să istorisească: „Învăţătorii noştri nu

puteau să ne convingă de importanța limbii materne și de necesitatea de a o cultiva. Ne rușinam dacă făceam greșeli în scrierea limbii franceze sau engleze, dar nu ne rușinam deloc dacă făceam greșeli în scrierea limbii noastre. Acei dintre noi cari avuseseră ocazia să se plimbe pentru scurtă vreme prin Europa, la înapoierea lor se prefăceau că au uitat limba maternă, prin aceasta ei voiau să arate cât de bine stăpânesc limba străină. Ceea ce este mai trist este că erau admirați de toată lumea" (*op. cit.*, pag. 356). Aceasta în ceea ce privește limba. Arătările sunt și mai puțin îmbucurătoare în ceea ce privește sentimentele de solidaritate cetățenească. Bunul-plac al șefilor diferitelor neamuri pune piedică oricărui progres. „Cât de des mă gândesc cu tristețe la ce ar fi putut să ajungă neamul meu, dacă n-ar fi fost cruzimea fostului rege Agokoli, care a silit pe toți supușii săi să se împrăștie pe regiuni întinse" (*op. cit.*, pag. 353). Reprezentanții Africii, care-și istorisesc viața, au apoi de multe ori ocazia să vorbească despre tehnica muncii din regiunile lor de origine. Această tehnică este primitivă, bineînțeles. Ea se mărginește la vânătoare, la agricultură redusă și la un comerț încă și mai redus. Această stare de primitivitate nu constituie principala ei caracterizare. Principala ei caracterizare stă în aceea că această tehnică primitivă rămâne neschimbată din generație în generație. Copilul face aceeași muncă primitivă ca și tatăl său. Dacă într-un meșteșug oarecare unul a ajuns la o inovație, aceasta, de obicei, se pierde la moartea sa sau cel mult o cunoaște numai acela care a stat lângă dânsul; mai departe inovația nu merge. De altmintreli, inovația care aduce un spor de productivitate nu atrage atenția. Ea este pusă pe seama vrăjitoriei. În etnicul african se bucură de atenție numai ceea ce este extraordinar. Un om care manifestă semne de nebunie are cu mult mai multă vază decât cel mai iscusit meșteșugar. Din generație în generație, experiența se reia de la început, ca în lumea

animală. Etnicul negrului african, cu alte cuvinte, nu are o viață istorică. El trăiește perpetuu în prezent.

Ne oprim deocamdată la aceste date documentare pe care le găsim verificate în toate scrierile sociologilor contimporani.

Ce schimbare poate să aducă eticul creștin în această stare de lucruri ? Nici o schimbare, dacă el nu este precedat de multe alte schimbări în viața de toate zilele. Înainte de a-și iubi pe aproapele, ca pe sine însuși, negrul african trebuie să se familiarizeze cu vederea oamenilor, cari nu aparțin direct familiei sale, și să nu-i mai ia pe aceştia drept dușmani, aşa cum face de obicei. Ca să ajungă la această familiarizare este de neapărată nevoie ca între el şi străin să existe putința de a comunica prin vorbă. Comunicarea prin vorbă iarăși, pe lângă că este condiționată de cultura limbii, este condiționată și de înlăturarea piedicilor pe care le opune spațiul. Unde nu există circulație între oameni, nu există nici înțelegere. Presupunând aceste condiții îndeplinite, vorba de la om la om nu aduce după sine și iubirea de la om la om. Mai este nevoie ca între oamenii cărora li se propagă creştinismul să existe o organizare socială, în care să fie cuprinse familiile în care aceşti oameni sunt născuţi. Cercul iubirii nu merge mai departe de cercul organizaţiei sociale. Dar o organizaţie socială, constituită din numeroase familii, nu se poate înfiripa decât între oameni cari au cât de puțin simțul prevederii. Cu cât organizarea socială este mai întinsă, pentru ca ea să fie durabilă, trebuie ca în sânul ei să se găsească mai mult simţ de prevedere: adică, să fie mai bine condusă. Altmintreli, prima împrejurare neprielnică: o secetă, o inundație, o invazie de lăcuste, o boală contagioasă etc., reuşeşte să o împrăştie. Acesta este tocmai cazul multor neamuri de sălbatici. Împrejurări prielnice fac că multe din aceste neamuri ajung la o oarecare densitate de populație dar prima împrejurare neprielnică le risi-

peşte din nou şi constrânge pe fiecare familie să-şi caute norocul care şi încotro poate.

Nu înşirăm mai departe condiţiile toate, câte trebuiesc împlinite, pentru ca eticul creştin să aibă răsunet în mijlocul populaţiilor de sălbatici. Ele se rezumă într-un cuvânt: fără a fi precedat de un anumit nivel de cultură, eticul creştin este fără efect. Aceasta explică de ce el n-a apărut în conştiinţa omenirii decât la un anumit moment istoric din viaţa acesteia. El nu a venit ca să înlocuiască etnicul şi să dea popoarelor fără cultură un mijloc miraculos de a se ridica la o cultură desăvârşită, ci a venit ca să purifice şi să înnobileze etnicul existent al popoarelor ajunse la un anumit nivel de cultură. Iubirea de oameni este înţeleasă şi practicată numai acolo unde există pentru ea rădăcini adânci, care să-i pregătească ieşirea la lumină. Înainte de Evanghelia iubirii creştine, secole de-a rândul, conştiinţa omenirii s-a mulţumit să recolteze din aceste rădăcini numai sentimente izolate de sociabilitate. Fiecare etnic şi-a avut deprinderile sale morale. În cultul religios al zeităţilor de tot felul, în care a crezut omenirea, de la începutul ei chiar, s-au manifestat multe din aceste deprinderi. Organizările sociale erau totdeauna legate de anumite sisteme de practică a dreptăţii şi a respectării persoanei omeneşti; dar aceste sisteme nu ieşeau din cadrul etnicului, ci erau o consecinţă a organizării sociale. Cultul religios de până aci era un produs etnic curat; el nu avea caracterul de universalitate pe care-l are eticul creştin. Eticul creştin pentru prima oară, deşi condiţionat în apariţia sa, are totuşi caracterul de universalitate; adică de comandament care depăşeşte experienţa istorică a omenirii. Iubirea de oameni, predicată de Evanghelia lui Christ, trece dincolo de hotarele etnicului; are chiar o tendinţă contrară etnicului. Cum se explică apariţia lui şi apoi marea înrâurire pe care a avut-o în dezvoltarea culturii europene?

3. — Inovările, de pe urma cărora se produc schimbări în cursul istoriei omeneşti, sunt totdeauna izvorâte din activitatea oamenilor deosebit de dotaţi, de la natură şi pe cari-i numim oameni de vocaţie. Înmulţirea cunoştinţelor, perfecţionarea tehnicii de muncă, progresul moral, toate sunt datorite oamenilor de vocaţie. Între aceştia însă, acei cari inovează pe terenul moral ocupă un loc aparte. Ei sunt foarte rari. Şi sunt foarte rari fiindcă dispoziţiile sufleteşti care se cer pentru a inova pe terenul moral sunt de cele mai multe ori contrare dispoziţiilor naturale omeneşti. Morala cere de la inovatorul ei uitare de sine, sacrificiul chiar de sine, aceea ce nu este cazul inovatorilor în genere. Pe terenul ştiinţei şi al tehnicii, activitatea inovatorului se poate asocia, şi de fapt se şi asociază totdeauna, cu dorinţe egocentrice. În morală însă, niciodată. Aci, inovaţia este totdeauna o victorie repurtată în contra egoismului. De aceea, inovatorii, pe terenul moral sunt nu numai rari, dar lumea se îndoieşte chiar că ar fi de aceeaşi natură cu ceilalţi oameni. Eticul creştin este, faţă de morala timpului în care s-a produs, aşa de ridicat, încât nu face îndoială că izvorul lui este de inspiraţie divină.

Împrejurările istorice în care el a apărut sunt bine cunoscute şi se pot rezuma în puţine cuvinte. Teritoriul Asiei occidentale dinspre Marea Adriatică a fost tot timpul disputat de statele puternice de pe valea Eufratului şi a Nilului. El trecea când sub stăpânirea unora, când a altora. Într-un răstimp de pace, pe acest teritoriu au reuşit să pătrundă şi să formeze mici state independente seminţiile israelite şi judee. Pacea n-a fost însă de lungă durată. Teritoriul este din nou invadat şi statele de pe el nimicite, dimpreună cu zeităţile la care ele erau închinate. Un singur stat se menţine, dacă nu complet independent, dar cel puţin cu o aparenţă de continuitate: acela al lui Israel, care avea ca zeitate pe Jahve[65]. Această catastrofă a ridicat în prestigiu

cultul acestuia din urmă. Un şir de profeţi sfârşiră apoi prin predicile lor a face din Jahve o zeitate răzbunătoare şi atotputernică. Dacă Israeliţii îi vor rămâne credincioşi, acesta le va da nu numai vechea independenţă, dar şi stăpânirea lumii întregi.

În atmosfera profetismului evreiesc moravurile patriarhale reveniră la viaţă şi astfel raporturile între clasele sociale se mai îndulciră; etnicul însă rămase acelaşi. Obiceiurile îşi urmară cursul lor vechi: în viaţa de toate zilele; în raporturile de familie; în comerţ; în tehnica muncii; în raporturile cu străinii etc. Morala familiei, a comerţului şi a conduitei faţă de străini se continuă, ca mai înainte. Dacă Jahve va fi să iasă victorios din lupta sa cu celelalte zeităţi, singurii în câştig vor fi Israeliţii, cari ca popor ales i-au rămas credincioşi. Ei vor avea bogăţie şi glorie. Restul lumii rămâne aşa cum a mai fost *.

Pe urmele acestui profetism a venit creştinismul, nu însă ca o continuare, ci ca o purificare şi ca o înălţare. Dumnezeul creştin este Bunul Părinte al lumii întregi; nu are popor ales şi nu este răzbunător ca Jahve. În eticul profeţilor, obligaţiile impuse credincioşilor lui Jahve sunt răsplătite cu bunuri pământeşti şi, mai ales, cu dreptul de stăpânire asupra celor necredincioşi; în eticul creştin, obligaţiile impuse credincioşilor sunt o pregătire pentru viaţa de dincolo de mormânt, şi în afară de orice răsplătire cu bunuri pământeşti. Mai presus de toate apoi, în eticul creştin deosebirile de origine, de avere, de limbă şi de hotar sunt suprimate. Credincioşii, de orice origine şi de orice limbă, sunt deopotrivă fiii lui Dumnezeu, chemaţi la o fericire cerească, egală pentru toţi. Eticul profeţilor izvorăşte din dorinţa de a da poporului evreu o reparaţie, după nenorocirile suferite, pe când eticul creştin izvorăşte din dorinţa de a da tuturor oame-

* E. Troeltsch[86], *Das Ethos der hebräischen Propheten* (Logos, B. VI. 1916/1917).

nilor, fără deosebire, putința de a ajunge la fericire prin purificarea și înălțarea lor sufletească. Între unul și altul este o deosebire ca de la pământ la cer. Profeții evrei urmăresc mântuirea neamului lor și sunt legați de etnicul acestuia; creștinismul urmărește mântuirea omului, fără a ține seama de tradiția etnicului. Din această cauză, creștinismul nu a prins rădăcini în țara profeților israeliți, ci a trebuit să treacă în țările cu o cultură mai înaintată. Și nici aci fără o aprigă rezistență. Idealul lui era prea ridicat pentru toate țările. În aceasta stă tocmai proba revelației sale divine. Eticul creștin apare într-un moment al istoriei omenești, dar nu cerut de cultura timpului, ci impus culturii timpului. Născut, iar nu făcut. Acest paradox explică persecuția cu care a fost întâmpinat creștinismul din partea conducătorilor politici ai statelor antice. Aceștia nu puteau înțelege o religie despărțită de tradiția unui etnic. În Roma, bunăoară, își găseau azil tot felul de zeități. Dar credincioșii adunați în jurul acestor zeități aparțineau unei anumite seminții și unei anumite limbi; comunitățile creștine, singure ele, erau constituite din credincioși, recrutați dintr-un amestec de seminții și limbi, și practicau obiceiuri de înfrățire și de disciplină morală, cu totul diferite de cele practicate până aci. Noua religie apărea ca un element de dizolvare pentru organizarea Imperiului roman. De aceea, măsurile de persecuție îndreptate contra creștinismului *.

4. — În realitate, noua religie nu era un element de dizolvare pentru organizarea Imperiului roman, ci ea aducea cu sine, dimpotrivă, o conștiință mai largă de comunitate omenească prin mijlocirea căreia organizarea imperiului ar fi avut de câștigat în soliditate. În comunitatea creștină își află realizare etnicul pe baza conștiinței de destin, a solidarității în aceeași soartă, che-

* Ernst Troeltsch, *Die alte Kirche* (Logos, B. VI. 1916/1917).

mată să joace în viitor un rol hotărâtor în viața popoarelor europene. În această viață a popoarelor europene, ca un fir roșu, se poate urmări transformarea vechiului etnic într-un etnic de destin. Teama de odinioară a conducătorilor statelor antice, că prin această transformare se introduce în organizarea statului un element dizolvant, se dovedește fără temei. Este adevărat că în comunitatea creștină, vechiul etnic, cu tradițiile lui de origine și de limbă, cade pe al doilea plan, dar nu pentru a face loc anarhiei de moravuri, ci, dimpotrivă, pentru a pune în locul lui un etnic de o disciplină mai severă, necunoscută până aci. Etnicul vechi se mulțumea cu sprijinul dat de tradiție; etnicul nou cere voința conștientă. Pentru a-și mântui sufletul, creștinul nu este de ajuns să imiteze, ci el trebuie să aibă veșnic conștiința trează pentru a evita păcatul. În comunitatea creștină domnește o disciplină tot așa de severă, dacă nu chiar mai severă, ca în rândurile celei mai bune armate. Această disciplină, de natură sufletească, a scăpat priceperii conducătorilor politici, în prima epocă a creștinismului. Ea n-a întârziat însă să fie pricepută, și odată pricepută să fie folosită, chiar cu precădere înaintea aceleia din rândurile armatei. Prin mijlocirea acestei discipline sufletești, cerută de eticul creștin, a fost cu putință organizarea raporturilor culturale dintre popoarele Europei moderne. Idealurile, care depășesc sfera intereselor strict naționale, ar fi rămas fără apărători în mijlocul Europei, dacă creștinismul n-ar fi creat din vreme etnicul fundat pe conștiința comunității de destin. Căci popoarele prin firea lor sunt egocentrice, ca și indivizii. Până ce ele să-și cunoască menirea de santinelă în apărarea unui ideal comun, trebuie ca mai înainte prin conștiința lor să treacă fiorul eticului creștin, care singur poate da putere de sacrificiu. Fără plămădirea dată de creștinism sufletului european, n-ar fi astăzi războiul pentru apărarea civilizației în contra barbariei

bolşevice şi n-ar fi nădejdea în organizarea unei Europe mai civilizate pe viitor.

Eticul creştin a fost făcut cunoscut popoarelor din antichitate prin revelaţia divină a lui Isus Christos, şi de atunci fiecare popor a înfăptuit din el atât cât i-au permis puterile sufleteşti. Căci revelaţia se mărgineşte la lumina conştiinţei, nu trece şi la înfăptuire. Înfăptuirea rămâne să şi-o pregătescă fiecare popor în parte. Poporul care are fericirea să nască din mijlocul lui oameni de vocaţie, inovatori pe toate terenurile, este mai în măsură să realizeze condiţiile cerute de înfăptuirea eticului creştin. Oamenii lui de vocaţie pregătesc conştiinţa comunităţii de destin prin dezvoltarea pe care ei o aduc culturii. A face numai predica eticului creştin, fără a pregăti de mai înainte dezvoltarea culturii, este fără folos. Pe urmele unei asemeni predice vine deziluzia, aşa cum am văzut-o la negrii africani, în cartea lui Westermann. Europa de astăzi, după atâtea secole de pregătire culturală, este încă departe de a avea între popoarele ei o comunitate de destin, prin care să-şi apere viitorul. Este lung şi spinos drumul pe Golgota, pe care omenirea trebuie să-l suie, după pilda Mântuitorului.

CAPITOLUL IV

ÎNDRUMĂRI NOI ÎN ETNOPSIHOLOGIE

1. *Etnic şi naţional au acelaşi înţeles.* — 2. *Etnicul nu se reconstituie din piesele de muzeu etnografic, el este în actualitatea naţiunii.* — 3. *Ştiinţa etnicului, un îndreptar pentru politica şi cultura unei naţiuni. Conştiinţa de comunitate este pentru viaţa socială aceea ce este eul pentru viaţa individuală. Conştiinţa de comunitate, cheia de boltă a statului naţional european.* — 4. *Rolul pe care-l are ştiinţa etnicului în viaţa naţiunilor. Ajutorul pe care-l dă la interpretarea datelor antropologice şi sociologice. Activitatea şcolară trebuie înrădăcinată pe cunoştinţa etnicului. Valoarea de circulaţie a însuşirilor şi a scăderilor din sufletul unei naţiuni.* — 5. *Aplicarea ştiinţei etnicului la raportul dintre naţiuni. Realizarea pe teren politic a comunităţilor de destin. Condiţiile în care această realizare s-a făcut în Germania şi Italia.* — 6. *Etnicul de destin pe linia politicii internaţionale. Spaţiul vital şi problema minorităţilor.*

1. — Etnicul, după etimologia sa (din grecescul *ethnos*), are înţelesul cuvântului *naţional*, pe care-l găsim în mai toate limbile europene format din latinescul *natio*, şi care denumeşte comunitatea de naştere. În limba latină, clasică şi medievală,

cuvântul *natio* are o întrebuinţare rară; în locul lui este întrebuinţat cuvântul *ethnicus*, pentru a denumi pe barbarul sau păgânul *(gentilis)* după neamul de origine. Cu organizarea popoarelor europene în state naţionale, cuvântul *naţional* câştigă în răspândire, înlocuind peste tot pe *ethnicus*. Cuvântul înlocuit revine însă la viaţă prin constituirea ştiinţei, etnografia. Această ştiinţă, care are de scop să cerceteze viaţa sufletească a naţiunilor, după uzul adoptat în terminologia ştiinţifică, a trebuit să se denumească cu un termen grecesc. Astfel *ethnos*, *ethnicus*, *etnicul* se încetăţenesc din nou în vorbirea curentă, dublând înţelesul cuvântului *naţional*.

Dar când doi termeni au la origine acelaşi înţeles, întrebuinţarea lor sfârşeşte prin a le găsi o diferenţiere. Aşa şi în cazul de faţă. Etnicul a dobândit în vorbirea curentă un înţeles legat ceva mai strâns de originea rasială şi de condiţiile geografice, pe când naţionalul s-a extins de preferinţă pe planul juridic şi spiritual. Nu se zice suveranitate etnică sau biserică etnică, ci se zice suveranitate naţională şi biserică naţională. În schimb, nu se zice: naţionalul de munte, ci etnicul de munte; de asemenea, expresia: înrudire naţională nu se zice, ci înrudire etnică. Etnicul, în limba română, are o tonalitate afectivă mai pronunţată de cum are naţionalul, care se desface din ce în ce mai mult de personalitatea omenească pentru a lua un caracter neutral.

Este de prevăzut că pe viitor, prin înmulţirea cercetărilor etnografice şi mai ales prin ramificarea acestora, diferenţierile de înţeles, produse până acum în vorbirea curentă, să se precizeze mai mult. Etnicul îşi va avea înţelesul elaborat de ştiinţa etnologiei, iar naţionalul va continua să aibă înţelesul pe care i-l vor da ideologiile politice şi sociale. De pe acum chiar, în scrierile de etnologie, aproape că nu se întâlneşte decât cuvântul etnic, deşi adesea acest termen ar putea fi înlocuit cu naţionalul.

2. — Cum şi în ce scop trebuie studiat etnicul unui popor? Prin însăşi punerea acestei întrebări, mărturisim neîncrederea pe care o avem în îndrumarea dată până astăzi cercetărilor asupra etnicului. Ştiinţa etnicului este ştiinţa vieţii sufleteşti a unei naţiuni existente în viaţă, ca atare este ştiinţa unui suflet, iar nu ştiinţa unui organism mort, pe care l-am avea de reconstituit din rămăşiţele trecutului. Sufletul unei naţiuni, în firea lui, se continuă acelaşi, de la naşterea şi până la moartea naţiunii, aşa că acela care vrea să-l cunoască trebuie să-l cerceteze în întregimea lui. În acest chip procedează şi celelalte ştiinţe, cu obiecte asemănătoare. Antropologia pentru a cunoaşte tipul de rasă, la care aparţine o naţiune, compară caracterele corporale ale diferitelor generaţii perindate în viaţa naţiunii, fără preferinţă pentru o generaţie sau alta, şi dă, ca rezultat, definiţia tipului rasial la care naţiunea aparţine; tip care cuprinde deopotrivă pe strămoşi şi pe cei ce se găsesc în viaţă. Dacă tipul de la o generaţie la alta nu este acelaşi, aceasta însemnează că nici naţiunea nu a rămas aceeaşi. Căci viaţa organismelor, fie individuale, fie sociale, este unitară; ea se ridică pe aceeaşi curbă de creştere de la naştere şi până la moarte. Aceea ce antropologia face pentru cunoaşterea tipului rasial, trebuie să facă şi etnopsihologia pentru cunoaşterea etnicului unei naţiuni. Ea trebuie să studieze viaţa sufletească a naţiunii începând cu strămoşii şi sfârşind cu ultima generaţie. Căci antropologia şi etnopsihologia au acelaşi organism social de studiat, numai că antropologia se ocupă cu caracterele fizice ale organismului, iar etnopsihologia, cu caracterele lui sufleteşti. Din aceste consideraţii, socotim că îndrumarea dată până acum cercetărilor asupra etnicului este greşită. Ştiinţa etnicului nu poate ca până acum să se mărginească la colectarea unor obiecte pentru muzeu, fie aceste obiecte cât de artistice şi cât de rare; ea nu poate iarăşi să stea în serviciul istoricului pentru a uşura acestuia datarea şi carac-

terizarea epocilor culturale; cu atât mai puțin încă nu poate fi o apologetică a trecutului, ci ea trebuie să fie o știință a realității sufletești, din care să se poată trage învățăminte pentru viitorul națiunii studiate. Pentru cunoașterea realităților sufletești dispărute sunt științele arheologice, preistorice, protoistorice și multe altele. Acestor științe le revine sarcina de a reconstitui aceea ce nu mai există. Etnicul nu este un obiect de reconstituire, după date istorice; el este viu în ființa oricărei națiuni și trebuie numai dezvăluit pentru a se vedea în întregime; explicat pentru a i se înțelege unitatea organică. Etnicul românesc, dacă ar fi să-l reconstituim din piesele de muzeu, ar fi să renunțăm la adevărata lui cunoaștere. Căci ce reprezintă oare piesele de muzeu? Rarități de tot felul. Acestea adunate la un loc nu constituiesc o realitate vie, ci o plăsmuire fictivă. Etnicul reconstituit din piesele adunate în muzeu este ca o pasăre reconstituită din legendele imaginate de poeți: pasăre cu tot felul de pene frumoase, cu tot felul de zboruri agere și cu tot felul de ciripiri, în fond, un fel de fenix fără viață. Etnicul românesc adevărat stă în sufletul întregii națiuni române, care trăiește în prezent, și care în decursul vieții sale a putut desfășura diferite virtualități, toate însă formând un singur organism, cu o singură linie de destin.

În afară de antropologie, știința de care etnopsihologia se apropie mai mult este sociologia, dar fără să se confunde cu ea. Sociologia are între obiectele sale de cercetare și națiunile, alături de toate societățile omenești, începând cu acelea ale sălbaticilor și sfârșind cu acelea ale oamenilor civilizați. Dar cercetarea sociologului pornește din alt punct de vedere de cum pornește aceea a etnopsihologului. Sociologul privește națiunea ca pe un organism social, în care unificarea diferitelor funcțiuni sufletești se face în condiții de ordine universală, adică în condiții asemănătoare, dacă nu chiar identice la toate națiunile de pe suprafața pământului, pe când etnopsihologul privește națiunea

ca pe un organism sufletesc, produs sub influenţa unei anumite conştiinţe de comunitate şi care, prin diferenţierea sa de la naţiune la naţiune, face din fiecare naţiune un unicum pe lume. Atenţia sociologului este îndreptată spre faptul instituţional, care se repetă în timp şi în spaţiu; iar atenţia etnopsihologului, spre faptul caracteristic individual. Adevărurile sociologiei se descoperă, în mod izolat fiecare, prin metoda comparativă şi se verifică prin statistică; adevărurile etnopsihologului, fiind strâns legate de intuiţia totului etnic, n-au putinţa de a se izola, aşa că descoperirea lor prin metoda comparativă înaintează cu greu, şi tot aşa este şi verificarea lor. Pentru a le descoperi, omul de ştiinţă trebuie să le trăiască în el însuşi. Sociologul care-şi propune să strângă cercetarea înlocuind observarea comparativă făcută asupra naţiunii în genere cu ancheta asupra naţiunii sale proprii, în etnicul căreia el pătrunde trăindu-l, în aparenţă îşi uşurează sarcina, dar în realitate şi-o îngreunează. De aceea, foarte rareori sociologii se hotărăsc la această restrângere.

3. — Cunoaşterea unui etnic dispărut din viaţa omenirii este greu de realizat; este chiar un lucru irealizabil; dar şi dacă s-ar realiza, o asemenea cunoaştere n-ar avea alt rol decât să ilustreze o epocă din istoria culturii omeneşti, aşa cum este ilustrată această istorie de atâtea alte capodopere produse de geniul omenesc. Un rol practic, în viaţa naţiunilor de astăzi, ea n-ar avea sau l-ar avea pe acela pe care-l au, de regulă, cunoştinţele istorice. Adică, foarte redus. Ştiinţa istoriei, în scop pragmatic, se scrie de aceea astăzi din ce în ce mai rar.

Cu totul diferit este rolul pe care este chemată să-l aibă ştiinţa etnicului existent şi pe care urmăreşte să îl dea etnopsihologia. Această ştiinţă, pe lângă că pune în valoare rezultatele cercetărilor antropologice şi sociologice, precum vom vedea îndată, constituie un îndreptar preţios pentru orientarea politică şi cul-

turală a națiunii, la care ea se referă. Dar înainte de a trece la arătarea motivelor cărora se datorează acest rol diferit, să insistăm prin câteva cuvinte asupra caracterelor care definesc etnicul.

Am spus mai înainte că etnicul este sufletul unei națiuni. Această definiție are nevoie de o precizare în ceea ce privește cuvântul suflet. Mai întâi, nu înțelegem prin suflet o entitate metafizică, ci unitatea de viață legată de o orientare conștientă. Suflet, în înțeles larg, au și animalele, fiindcă oriunde constatăm o simțire conștientă, trebuie să admitem și existența unui suflet. Dar cuvântul suflet are și un înțeles restrâns, care mărginește sufletul la om. În acest înțeles restrâns, el este simțirea împreunată cu o conștiință a eului. Animalul simte, dar nu raportează simțirea lui la un eu conștient. Singur omul ajunge la această conștiință. În acest înțeles restrâns, luăm și noi sufletul din definiția etnicului. Etnicul este prin urmare, într-o definiție mai precisă, structura istorică pe care o ia viața unui grup social, care se bucură de conștiința unui eu al său propriu. Un eu al său propriu omul individual îl are din naștere, dar acest eu nu-l are societatea de oameni. Societatea de oameni este formată la început prin constrângeri instinctive, apoi este menținută prin aceste constrângeri mult timp fără ca manifestările ei să fie conduse de conștiința unui eu; ea ajunge la acest eu, după perioade lungi de evoluție, sub influența credințelor religioase, care introduc în viața societății obiceiurile de supunere către o ordine superioară, unde domnesc ființe cu puteri supranaturale și de care atârnă soarta oamenilor. Prin aceste obiceiuri, se pregătesc în decursul veacurilor condițiile care determină apariția conștiinței de comunitate între membrii societății și care pentru viața societății este aceea ce este conștiința eului pentru viața individuală. Când conștiința de comunitate și-a făcut apariția, mani-

festările sufleteşti ale societăţii dobândesc, sub influenţa ei, un caracter de înrudire între ele; constituiesc un etnic. Etnicul unei naţiuni este, aşadar, însuşi sufletul naţiunii, întrucât acest suflet se manifestă sub influenţa conştiinţei de comunitate între membrii naţiunii.

Această conştiinţă de comunitate este cheia de boltă care susţine edificiul statului naţional modern. Pe persistenţa acestei conştiinţe durează, şi cu încetarea ei va înceta şi statul naţional modern. Dacă va înceta, cu ce ar putea fi înlocuit? Este o prevedere pe care nimeni nu este capabil să o facă. Poate va fi înlocuit cu un stat susţinut pe o forţă de constrângere nouă, şi aceasta ar însemna o revenire spre trecut, şi poate fi înlocuit tot aşa de bine printr-un stat susţinut pe o conştiinţă de comunitate mai vastă de cum este aceea cunoscută omenirii până acum; dar aceasta este o problemă, care deocamdată nu se pune. Statul naţional, în Europa de astăzi, este puternic şi, probabil, va fi şi mai puternic în Europa de mâine.

Conştiinţa de comunitate, care stă la baza etnicului, după condiţiile istorice în care s-au dezvoltat popoarele europene, îmbracă trei diferite forme, ce se urmează într-o constantă ordine de succesiune, aceea ce probează că ele sunt creaţiile unui proces istoric comun tuturor popoarelor europene. Prima este forma comunităţii de origine, pe care au cunoscut-o şi popoarele antice, sub denumirile de *ethnos*, *gens*, *natio*, *ethnicus*, denumiri pe care le păstrăm şi astăzi. Această formă dă etnicului satelor de astăzi. A doua formă este aceea a comunităţii de limbă, care este o simplă adaptare a celei dintâi la cerinţele spirituale ale vremii. Limba, prin multiplele ei virtualităţi spirituale, este menită să înlocuiască treptat conştiinţa originii. Oamenii de aceeaşi limbă tind spre o unitate de cultură, iar unitatea de cultură, luând din ce în ce mai mult în viaţa popoarelor moderne caracterul unei arme de luptă pentru apărarea existenţei, sfârşeşte, prin

a întuneca şi apoi a îngloba în ea conştiinţa de origine. Aceasta de a doua formă dă etnicul de pe teritoriul întreg al naţiunii, sat şi oraş la un loc. A treia formă mai recentă, dar care se anunţă de pe acum ca aceea ce va avea durata cea mai lungă, este conştiinţa comunităţii de destin; etnicul Europei viitoare. În această formă a conştiinţei de comunitate, eul omenesc apare în maximum său de energie, ca voinţă. Comunitatea de destin consistă în solidarizarea conştientă a membrilor unei naţiuni în voinţa de a păstra unitatea lor naţională, cu orice sacrificiu, chiar dacă ar fi să lupte cu lumea întreagă. Această conştiinţă de comunitate este cerută de războiul mondial al epocii noastre şi se va intensifica pe măsură ce războaiele vor ameninţa pe viitor siguranţa naţiunilor, adică, probabil, pe veşnicie de aici înainte.

Ne oprim deocamdată la aceste caracterizări generale ale etnicului, pentru a nu anticipa prea mult conţinutul paginilor ce urmează.

4. — Reluând consideraţiile începute asupra rolului deosebit pe care-l poate avea ştiinţa etnicului în viaţa practică a naţiunilor europene, notăm, de la început, ajutorul pe care această ştiinţă este chemată să-l dea interpretării rezultatelor obţinute de cercetările antropologice şi sociologice. Aceste cercetări sunt pornite în toate ţările europene din dorinţa de a dobândi o cât mai exactă cunoaştere a posibilităţilor morale de care dispune naţiunea asupra căreia ele se fac, pentru a putea apoi, pe baza acestei cunoaşteri, să se întreprindă îmbunătăţiri pentru viitor. Rezultatele acestor cercetări au nevoie de interpretare, fiindcă altmintreli ele nu se pot aplica. Ele sunt simple documente. Astfel, dacă se constată că populaţia României se împarte, după indicele cefalic, în patru tipuri rasiale, şi anume: 3,2% dolicocefali; 25,6% mezocefali; 30,3% brahicefali; 40,9% hiperbrahicefali; sau dacă din punct de vedere al tipului de personalitate,

tinerii români între 16—25 ani se împart în: 8,33% extravertiţi, 60,27% ambivertiţi şi 31,40% introvertiţi; şi iarăşi dacă înălţimea corporală la copiii români de 3 ani este de 87 centimetri, iar la tinerii de 25 ani este de 1,71 m, toate aceste rezultate date de cercetările antropologice * prin ele înseşi nu îndreptăţesc o propunere de realizat în organizarea viitoare a naţiunii române, până ce nu ştim precis ce cere etnicul românesc de la diferitele tipuri rasiale şi tipuri de personalitate. Fiecare etnic naţional, întocmai ca orice organism, îşi are cerinţele sale. Unul cere încordare de braţe şi rezistenţă la intemperiile climei; altul cere încordare intelectuală pentru invenţii industriale sau artistice; unul prosperă, cu cât sunt mai înrudite tipurile de rasă ale populaţiei sale; altul, din potrivă, cu cât sunt mai diferite; nu sunt două etnice la fel pe suprafaţa pământului. Etnicul actual al Imperiului german are alte cerinţe de cum are etnicul Imperiului britanic, de aceea după alt criteriu sunt judecate rezultatele antropologiei în Germania şi după un alt criteriu sunt judecate rezultatele în Britania; aceea ce este reprobat într-o ţară este aprobat în alta. Dogmatica Bisericii creştine catolice este adoptată

* Rezultatele de mai sus au fost obţinute de măsurătorile antropometrice făcute de echipa Laboratorului de psihologie experimentală al Universităţii din Bucureşti, în anii 1937—1941, sub conducerea dlui I.M. Nestor [67], şeful de lucrări al Laboratorului. Măsurătorile pentru indicele cefalic au fost făcute asupra unui număr de 143.856 subiecte, bărbaţi, femei şi copii de origine etnică română. Măsurătorile pentru tipul de personalitate au fost făcute asupra unui număr de 3.000 subiecte. Rezultatele date mai sus asupra personalităţii sunt provizorii. Rezultatele date asupra înălţimii au fost scoase din măsurarea unui număr de 95.000 indivizi, români. Rezultatele definitive obţinute din toate măsurătorile făcute de echipă, şi care privesc cercetarea tipului rasial sub şase aspecte, vor apărea ulterior în publicaţia ce pregăteşte dl I. M. Nestor. O comunicare prealabilă despre tipurile rasiale româneşti după indicele cefalic s-a făcut la Academia Română (publicată în „Revista Fundaţiilor Regale", 1 aprilie 1941).

de un mare număr de națiuni și după această dogmatică sufletul omului nu are rasă, ci el este același pretutindeni, fie că trupul care-l însoțește este alb, negru sau galben, căci el este după chipul și asemănarea lui Dumnezeu, nemuritor; cu toate acestea, unele națiuni țin seama de rasă și altele, nu. Etnicul unora cere selecția rasială, iar etnicul altora, nu. Este necesară cunoașterea etnicului, adică a conștiinței actuale a eului unei națiuni, pentru a da o bună interpretare rezultatelor ieșite din cercetările antropologice. Tot astfel și cu rezultatele ieșite din cercetările sociologice. Instituțiile fiecărei națiuni își au un climat propriu, după influența pe care o exercită asupra lor conștiința de comunitate a membrilor națiunii. Instituțiile care trăiesc în climatul comunității de destin funcționează cu un simț de răspundere morală, necunoscut instituțiilor care trăiesc în climatul comunității de origine sau de limbă, fiindcă la baza lor este o mărturisire de credință, care lipsește la acestea din urmă. Comunitatea de destin impune fiecărui membru al său dovadă de sinceritate. Pentru ea, nu este de ajuns certificatul de naștere. Sociologia cunoaște națiunea, ca tip de societate omenească, „sub specie aeternitatis", de aceea adevărurile ei privesc pe toate națiunile existente deopotrivă, pe când în realitate fiecare națiune este un organism unic în felul său; aceea ce este adevăr folositor pentru una nu este adevăr folositor pentru oricare alta. Pentru a nu cădea în eroarea de a împrumuta instituții, perfecte din punct de vedere formal, dar nepotrivite, inutile, sau chiar stricătoare unei națiuni, este necesar de a controla totdeauna adevărurile sociologice la lumina cerințelor etnicului național. Această necesitate au și întrevăzut-o unii dintre sociologi. Max Rumpf [68], încă din 1931, recomandă sociologilor intrarea în realitate, înțelegând prin realitate tocmai ajustarea cercetărilor sociologice la cerințele etnicului. Și ca început al acestei intrări în realitate el pro-

pune sociologilor germani să-şi aibă privirea aţintită asupra celor două tipuri de om pe care le prezintă etnicul naţional german: tipul locuitorului de sat, care reprezintă tipul culturii naturale, vechiu de mii şi mii de ani pe pământul Germaniei, şi tipul euro-american al locuitorului de oraş mare, care reprezintă tipul civilizator şi care este o arătare cu totul nouă*. Şcoala sociologică din Bucureşti, din jurul profesorului D. Gusti, merge, de asemeni, prin anchetele monografice întreprinse pe întreg cuprinsul ţării, într-o direcţie care o apropie mult de ştiinţa etnicului naţional. Totuşi, sociologia în spiritul fundatorului său, Auguste Comte[69], ca o ştiinţă de legi pentru faptele sociale, la fel cum este fizica pentru faptele fizice, are încă numeroşi partizani. În scrierile acestora citim zilnic despre mişcarea democraţiei sau mişcarea capitalismului burghez sau a proletariatului, ca de nişte fenomene astronomice, care, indiferent de ţară, s-ar fi producând după anumite legi fixe. Nu de mult s-a publicat şi în România o asemenea scriere de către Şt. Zeletin[70] asupra burgheziei româneşti, bineînţeles fără să dea atenţie dacă burghezii, pe cari i-au creat legile sociologice în România, au fost români sau streini. Şi acest abuz de legi sociale, cu aplicaţie universală, ameninţă să continue şi de acum înainte dacă răspândirea ştiinţei etnicului, într-o nouă îndrumare, nu-i va pune barieră.

Dar acestea sunt foloasele indirecte ale nouei ştiinţe a etnicului. Alături de ele, sunt şi altele directe care privesc sistemul de educaţie şi de conducere politică în viaţa unei naţiuni. Un sistem de educaţie nu poate da roade pentru viitorul unei naţiuni, câtă vreme el nu se ajustează la posibilităţile de care ea dispune. Ştie toată lumea că o sământă nu se aruncă la întâmplare pe pământ roditor sau pe piatră seacă, ci se aruncă acolo unde este cerută de condiţiile atmosferice şi de însuşirile terenului. De ce nu se

* Max Rumpf, *Deutsche Volkssoziologie im Rahmen einer sozialen Lebenslehre*, Nürnberg, 1931.

face acelaşi lucru şi cu şcoala, care este în felul ei şi ea o sămânţă producătoare de energii spirituale? Fiecare naţiune îşi are etnicul său, adică potenţialul său sufletesc, în parte hărăzit de natură, în parte format din propria sa experienţă istorică. Pe acest etnic trebuie înrădăcinată activitatea şcoalei. Ce este de preţ în acest etnic trebuie ajutat să se dezvolte; ce este învechit şi fără preţ trebuie înlăturat ca învechit şi fără preţ, iar nu trecut sub tăcere, ca să dăinuiască în virtutea inerţiei. Şcoala are datoria să fie curajoasă. A lăuda cu exageraţie tot ce se cuprinde într-un etnic naţional însemnează a socoti acest etnic ca mort, căci numai despre morţi se spune numai bine. Fiecare etnic naţional cuprinde într-însul destul lucruri de preţ, care să-i salveze respectul ce i se cuvine. Linguşirea către el, din partea celor care-l continuă, nu poate avea altă cauză decât nevrednicia acestora.

În etnicul satelor noastre, bunăoară, ca şi în etnicul oricărui sat din Europa, se găsesc urme de superstiţii păgâne; legende; formule de farmece şi de descântece rămase aproape fără înţeles alături de tradiţii creştine, câteodată chiar combinate împreună; tradiţiile creştine altoite pe cele păgâne. D. profesor N. Cartojan în documentatele sale două volume despre *Cărţile populare în literatura românească* (Bucureşti, 1929) dă o sumă de exemple în această privinţă. Toată literatura populară, care, începând din secolul al 16-lea şi până astăzi, circulă în mod neîntrerupt şi intens prin satele noastre, intră în această categorie. Şcoala nu le dă însă o atenţie deosebită. Ele sunt citate ca lucruri copilăreşti, câteodată chiar cu dispreţ. Şi cu toate acestea, ce fericite ocazii ar putea ele să ofere educatorului pentru dirijarea sufletească a tineretului! În orişice superstiţie se poate găsi un fond care să ilustreze o obişnuinţă ori o diformaţie a judecăţii omeneşti, care este bine să fie cunoscute pentru a le opri repetarea. Într-o superstiţie se afirmă, bunăoară, că „nu este bine să te speli seara

la ochi, că orbești *. Evident, în această superstiție se afirmă un lucru cu totul neadevărat și de care oricine se poate convinge prin experiență proprie. Dar învățătorul care se mulțumește să constate neadevărul și să îndemne tineretul să se spele fără frică seara, când este de trebuință, n-a făcut o lecție, ci a pierdut timpul școalei degeaba. O adevărată lecție ar fi făcut el, dacă ar fi explicat pentru ce omului, de la care a pornit superstiția, de acum câteva mii de ani în urmă i-a fost frică să se spele seara. Tineretul ar fi aflat atunci că, pe timpul când omul nu știa că ziua și noaptea sunt fapte naturale care se produc prin rotația pământului în jurul axei sale, noaptea apărea ca o ființă dușmănoasă, gata să-l înghită de la apusul soarelui; pe când astăzi ea nu mai inspiră frică, deoarece mintea omului a fost luminată prin știință. Ce lecție frumoasă ar fi fost și cât de folositoare pentru inteligența tineretului. Apoi, legendele, în care păgânismul și creștinismul sunt amestecate, la câte lecții folositoare n-ar putea ele da ocazie, dacă ar fi bine utilizate! În țesătura fiecăreia dintre aceste legende se pot urmări treptele pe care s-a suit cu greu sufletul păgân spre cerul creștinismului. „Epistola Mântuitorului Isus Hristos"; „Apocalipsul Sfântului Pavel" și multe altele, care până astăzi constituiesc pâinea spirituală a poporului de jos, sunt minunate mijloace de educație morală, pentru educatorii cari le știu interpreta pe înțelesul culturii de astăzi. În „Apocalipsul Maicii Domnului" sunt descrise muncile iadului pentru acei cari au păcătuit în viață; unele mai groaznice decât altele. Citite, așa cum sunt scrise, nu sunt de un mare câștig pentru educația tineretului. Citite, însă, având alături atârnate pe peretele școlii tablouri cu ilustrații, în care sunt înfățișate: murdăria, sărăcia, urâțenia și schilodirile corporale rezultate de pe urma necumpătării și a viciilor contractate din ignoranță, cât de folosi-

* A. Gorovei, *Credințe și superstiții ale poporului român*, București, 1915, pag. 247.

toare devin ele atunci ca mijloace de educație! Tânărul, chiar după părăsirea școlii, dacă va citi „Apocalipsul" se va gândi că iadul începe încă din lumea aceasta pentru omul păcătos și că iadul de dincolo de mormânt este numai o continuare.

Multe învățăminte folositoare, pentru educație, se pot, așadar, scoate din superstițiile și legendele etnicului, dacă știe cineva să le interpreteze cum trebuie. Se pot folosi și multe alte elemente ale etnicului. Cântecele și dansurile populare sunt minunate mijloace prin care cultura muzicală și exercițiile sportive ale tineretului se pot îndruma, având prin acestea și avantajul de a apropia școala de căminul familiei*.

Tot atât de folositoare, dacă nu și mai folositoare, sunt datele etnicului pentru conducerea politică a națiunii.

Orice conducător politic este ținut să cunoască realitatea etnică a națiunii pe care este chemat să o guverneze, chiar dacă în intenția sa este să nu sprijine mai departe această realitate, ci să o reteze din rădăcină; căci și atunci el nu poate proceda la dezrădăcinarea etnicului fără să-l cunoască. Astfel, guvernanții din ultimii 25 ani ai Uniunii Sovietelor Ruse, pentru a scoate poporul rus din ignoranța în care, după părerea lor, l-au ținut guvernanții din trecut, n-au găsit mijloc mai potrivit decât să creeze muzee și școli de etnografie, în care erau colectate și explicate datele etnicului: obiecte vechi, superstiții, credințe etc., pentru a dovedi tineretului în câtă ignoranță a stat poporul rus

* Apropierea dintre școală și căminul familiei a ntenționat-o și prof. N. Iorga [71], care, în calitate de ministru al Educației Naționale, a dat în 1930 o circulară către școlile primare, prin care introducea un ceas de șezătoare pe săptămână în programul de studii al claselor II, III și IV primară. Lăudabile stăruințe pentru a folosi folklorul ca mijloc de educație a depus Apostol D. Culea [72], în calitate de consilier cultural și de director al școlilor țărănești de pe lângă Fundațiile Culturale Regale. Comp. Ap. D. Culea, *Probleme culturale din satul românesc. Câteva realizări* („Școala și Viața", ianuarie 1942, București).

sub stăpânirea burgheziei şi cât de luminat rămâne pentru el, de aci înainte, drumul spre cultura dirijată de bolşevism.

Într-o direcţie contrară bolşevicilor, dar în fapt tot aşa de greşită, este întrebuinţarea pe care o dau etnicului demagogii. Dacă bolşevicii condamnă etnicul fără judecată, tot fără judecată îl linguşesc demagogii. Prima grijă a demagogului este de a fi pe placul mulţimii. Sufletul acesteia, pentru el, este o comoară de înţelepciune, de frumuseţe, de virtute şi chiar de credinţă religioasă. Când mulţimea nu satisface ambiţiile politice ale demagogului, atunci acesta nu arareori întoarce foaia şi în loc de linguşire vine cu injurii la adresa aceluiaşi suflet, care, în loc de comoară, este găsit plin de păcate. Demagogii de toate nuanţele, după succesul avut în politică, au pus în circulaţie tot felul de epitete exagerate, asupra etnicului unui popor, atât în bine, cât şi în rău.

În afară de acest rol caricatural, etnicul a avut însă, în conducerea politică de până acum, şi un rol serios. Adevăraţii conducători politici au ţinut totdeauna seama de realitatea lui. Exemplele istorice, în această privinţă, sunt aşa de numeroase, că nu este nevoie să insistăm. Încă din timpul Greciei antice, avem părerea filosofului Heraklit [73], că moravurile poporului sunt ziduri mai tari în jurul cetăţii, de cum sunt zidurile făcute în piatră, şi, desigur, că părerea filosofului era rezultatul unei experienţe începute de poporul grec cu mult înainte. Romanii, de asemeni, aveau proverbul că legea trăieşte numai susţinută de moravuri. Dar cu tot rolul lui din trecut, un rol mai însemnat este rezervat etnicului de astăzi înainte. Până acum, conducătorii politici sunt ţinuţi la obligaţii cu mult mai grele. Ei trebuie să cunoască etnicul, nu prin simpla experienţă personală, ci să-l cunoască ştiinţific, în mod chiar adânc, fiindcă pe baza acestei cunoştinţe ei sunt constrânşi să clădească viitorul naţiunilor. În vechea conducere politică, etnicul ceiea să nu fie contrazis, avea un rol pasiv;

în noua conducere politică, etnicul cere să fie ascultat, are un rol activ. Cum s-a ajuns la această schimbare?

Cu această întrebare ajungem la problema cea mai nouă şi de bună seamă cea mai gingaşă pe care etnopsihologia şi-o pune astăzi: problema îndreptăţirii pe care o are cunoaşterea ştiinţifică a etnicului de a se impune conducerii politice a unei naţiuni. Ce aduce cu sine nou această cunoaştere ştiinţifică, pentru ca ea să fie îndreptăţită la rolul imperios pe care-l pretinde?

Răspunsul ne este în parte indicat prin examinarea unor cazuri analoage. Sunt şi alte cunoaşteri ştiinţifice, care în timpul din urmă au ridicat pretenţii la fel. Aşa, cunoaşterea ştiinţifică a faptului eredităţii. De asemeni, cunoaşterea ştiinţifică a faptului înmulţirii populaţiei. Aceste două fapte erau de mult cunoscute conducerii politice. Dar ele, deşi cunoscute, nu se impuneau politicii. Astăzi, cunoştinţa lor ştiinţifică a adus după ea obligaţia pentru conducătorul politic de a se supune la prevederile lor. Căci cunoaşterea ştiinţifică nu se mărgineşte la semnalarea faptelor, ci ea le şi prevede. În prevedere stă îndreptăţirea aplicării.

Etnicul se prezintă, înaintea omului de bun-simţ, ca o totalitate de însuşiri şi scăderi sufleteşti, din care rezultă anumite manifestări caracteristice. Bunul-simţ fixează aceste manifestări caracteristice în câteva tipuri expresive, pe care le consideră drept realităţi. Etnicii sunt astfel clasaţi în vrednici sau leneşi, curagioşi sau fricoşi, cu gust artistic sau cu îndemânări negustoreşti, după cum întîmplarea face ca o însuşire sau o scădere a lor sufletească să iasă în evidenţă. Bunul-simţ nu poate prinde structura dinamică a manifestărilor. Şi aci este partea lui slabă. Însuşiri şi scăderi se găsesc în sufletul oricărui om individual, dar nu statistica însuşirilor şi scăderilor este hotărâtoare, ci valoarea de circulaţie a fiecăreia dintre ele. Aceasta din urmă este de ţinut în seamă la caracterizarea etnicilor. Din adunarea tuturor mani-

festărilor de artă, pe care le-a realizat un popor, în timp de secole, nu rezultă că sufletul lui este înclinat spre artă, cum nici din adunarea tuturor neologismelor dintr-o limbă nu rezultă că limba şi-a pierdut caracterul ei naţional, pe câtă vreme cuvintele ei care circulă, în număr şi mai mare, sunt de origine naţională. Cunoaşterea etnicului bazată pe bunul-simţ este o cunoaştere descriptivă, făcută dintr-o anumită perspectivă, adesea subiectivă. Conducerea politică nu se poate orienta după o asemenea cunoaştere. Pentru ea, etnicul trebuie să fie o busolă care să indice precis pulsul vieţii naţionale. Această busolă o poate ea avea numai în cunoaşterea ştiinţifică a etnicului, care dezvăluie valoarea de circulaţie a fiecărei însuşiri şi scăderi caracteristice din constituţia sufletească a naţiunii.

Iată, bunăoară, un popor la care producţia agricolă lasă mult de dorit. Standardul de viaţă al membrilor lui ameninţă să scadă şi să pericliteze viitorul. Îmbunătăţiri în tehnica de muncă se impun. Conducerea politică este gata să le sprijine şi le şi sprijină cu mari sacrificii. Dar în calea îmbunătăţirilor se ivesc dificultăţi neaşteptate. Producătorii mici agricoli, sătenii persistă în tehnica lor de muncă, aşa că sprijinul acordat de conducerea politică pare a fi zadarnic. Ce va sfătui cunoaşterea de bun simţ şi ce va sfătui cunoaşterea ştiinţifică a etnicului în această împrejurare ? Cea dintâi va sfătui aceea ce a sfătuit totdeauna. Săteanul este un îndărătnic şi un leneş, trebuie deci constrâns să-şi schimbe munca. Ce va sfătui cunoaşterea ştiinţifică ? Va sfătui înlăturarea treptată a tradiţiilor în care este încătuşată munca săteanului. Căci săteanul nu este nici îndărătnic, nici leneş, ci este robul tradiţiei. Uneltele, ca şi zilele de muncă, nu sunt la alegerea lui, ci sunt impuse lui de tradiţie. N-are să încerce el o unealtă nouă, pentru a fi de râsul satului; nici n-are să înjure noii tineri, neînvăţaţi, în ziua de luni, pentru ca să-i moară boii;

această pentru el însemnează cuminţenie; pentru cine nu-l cunoaşte, lene. Dacă este să-şi schimbe tehnica de muncă, săteanul trebuie să înceapă prin a-şi schimba şi tradiţia, şi la aceasta nu-l poate aduce cineva cu sila, ci cu învoirea lui. În locul tradiţiei, trebuie să aibă o regulă urmată de tot satul, pentru ca el să se ştie la fel cu toată lumea; fiindcă convingerea la el nu vine pe cale individuală, ci numai pe cale colectivă. Cunoaşterea ştiinţifică a etnicului este astfel în măsură să arate cum, fără a întrebuinţa mijloace de constrângere şi, prin urmare, fără a pierde din popularitate, o conducere politică poate ajunge nu numai la schimbarea tehnicii de muncă agricolă, ci şi la schimbarea multor altor deprinderi rămase necorespunzătoare cu vremea.

5.— Aplicaţiile, pe care ştiinţa etnicului pretinde a le avea în politică, trec însă de cadrul politicii interne a unei naţiuni; ele năzuiesc să aducă o schimbare şi în înţelegerea raporturilor dintre naţiuni. Deocamdată ele sunt afirmate ca posibile prin publicaţii de caracter filosofic, dar toate semnele sunt de pe acum că ele vor fi formulate în curând ca principii de drept internaţional, pentru a fi realizate în practică. Dacă aceste aplicaţii ale ştiinţei etnicului se vor găsi îndreptăţite în viitor, atunci însuşi scopul ştiinţei etnicului va câştiga o amploare necunoscută cercetărilor etnografice de până azi. În problema etnicului naţional se vor concentra, în cazul acesta, toate interesele vitale ale politicii timpului nostru.

Ce cuprinde în sine această problemă a etnicului şi pentru ce deslegarea ei este legată de atât de însemnate interese politice internaţionale?

Am arătat mai sus cele trei forme pe care le poate lua conştiinţa de comunitate a etnicului: conştiinţa comunităţii de origine, de limbă şi de destin. Conştiinţa comunităţii de origine, precum şi aceea a comunităţii de limbă izvorăsc de la sine, prin însăşi organizarea societăţilor omeneşti. Etnicul statornicit pe baza lor este

vechiu, de când durează şi cultura europeană. Herodot[74] vorbeşte de omogloţi, adică de oamenii care aparţin unei comunităţi de limbă. Aceea de origine este şi mai veche, fiindcă este fundată pe instituţia familiei. Ambele comunităţi de origine şi de limbă n-au nevoie să fie susţinute pe o conştiinţă clară, luminoasă. Este destul pentru ele o conştiinţă latentă, care să le apere. Săteanul nu ştie de unde vin obiceiurile şi limba, totuşi nu se abate de la tradiţia lor, şi de câte ori se abate lumea satului îl face să simtă că s-a abătut. Etnicul bazat pe conştiinţa comunităţii de destin este deosebit. Conştiinţa de la baza lui nu vine din tradiţie şi nu este latentă, ci este clară, luminoasă, fiindcă ea este sprijinită pe voinţă. Dintr-un etnic de destin fac parte aceia cari, cu voinţă conştientă, ţin linia unui destin comun cu preţul oricărui sacrificiu. Există oare pe teren politic realizate asemeni comunităţi de destin, şi dacă există, cum s-au organizat şi întru cât exemplul lor influenţează conducerea actuală a politicii internaţionale?

Aceste comunităţi de destin există şi încă foarte puternice. În primul rând sunt: Comunitatea naţional-socialistă germană, Italia fascistă şi Imperiul japonez, după care urmează apoi altele, pe cale de constituire. Între ele sunt câteva diferenţe; structura lor de bază este însă aceeaşi. În rândurile ce urmează, noi avem în vedere comunitatea naţional-socialistă germană, a cărei organizare exercită cea mai puternică influenţă în politica mondială.

Înălţarea de la conştiinţa comunităţii de origine şi de limbă la conştiinţa comunităţii de destin, care stă la baza noului etnic german, italian şi japonez, este provocată de dificultăţile cu care aceste trei imperii au avut de luptat în ultimii ani. Între aceste dificultăţi, în prima linie trebuie pusă dificultatea de a ţine un echilibru între producţia economică şi creşterea de populaţie. Câteşitrele aceste imperii se găsesc pe teritorii lipsite de materii prime în cantitatea cerută de înmulţirea populaţiei lor. La dificultatea de ordin economic. s-a adăugat apoi aceea de ordin politic.

Câteşitrele aceste imperii, din cauza progreselor industriale şi a valorii muncii lor inventive, sunt duşmănite de statele care dispun de întinderi teritoriale vaste şi de bogăţii materiale. Conştiinţa comunităţii de destin a venit ca o disciplinare a energiilor naţionale pentru a preîntâmpina dificultăţile, de care aceste imperii erau ameninţate. Etnicul bazat pe conştiinţa comunităţii de origine nu cere de la membrii săi o disciplină deosebită. Singura lui disciplină este păstrarea tradiţiei. O selecţie a membrilor săi în îndeplinirea sarcinilor sociale nu este nici ea cerută. Membrii au drepturi egale, fiindcă sunt de aceeaşi origine, sau, cum se zice, fiindcă toţi sunt „de ai noştri". Şi etnicul bazat pe conştiinţa comunităţii de limbă nu cere o deosebită disciplină. Cere însă o oarecare selecţie. Limba este un instrument de cultură şi, prin aceasta, de distincţie socială. În etnicul comunităţii de limbă, oratorul este un om cu prestigiu. Naţiunea însăşi, dacă etnicul ei este bazat pe conştiinţa comunităţii de limbă, se consideră ca având un prestigiu deosebit şi o valoare mai mare culturală, prin faptul că limba ei este cu însuşiri stilistice şi are o circulaţie universală. Exemplul ni-l oferă în această privinţă naţiunea franză *. Singur etnicul bazat pe conştiinţa comunităţii de destin cere în mod imperios disciplină şi selecţie printre membrii săi.

Conştiinţa comunităţii de destin a găsit în naţiunea germană un teren prielnic de realizare şi prin dispoziţiile sufleteşti ale acestei naţiuni.

* În grelele vremuri de astăzi pentru Franţa, când toate instituţiile şi formele de viaţă ale acesteia sunt criticate în urma dezastrului suferit în războiul cu Germania din 1940, singură limba franceză se bucură în Franţa de un prestigiu universal. Ea este prezentată ca o boltă care sprijină unitatea şi viitorul naţiunii franceze. (Comp. Gabriel Hanotaux [75] şi Duc de la Force, membri ai Academiei Franceze, în articolul *Richelieu et les lettres*, „Revue des Deux Mondes", 15 februarie 1942).

Rasele superioare se deosebesc de cele inferioare prin aceea că au în mijlocul lor numeroase exemplare de oameni dotați cu însușiri excepționale. Din judecata și voința acestora izvorăsc inovațiile binefăcătoare, care, răspândite apoi în masa populației, constituiesc civilizația de astăzi. Peste toate însușirile însă, de care se bucură oamenii de rasă superioară, stă însușirea de a pune frâu și de a învinge stăpânirea egoismului. Egoismul este stăpânul oamenilor de rasă inferioară. O națiune de rasă superioară, când se găsește amenințată în viitorul ei, are singura ei scăpare în unirea într-un singur gând și o singură voință a oamenilor săi de însușiri excepționale. Dacă aceștia izbutesc să se impună, prin disciplină și curaj, națiunea atunci de la sine se transformă dintr-o comunitate de origine și de limbă, într-o comunitate de destin. Egoismul individului este înlăturat din conducerea politică a națiunii și interesele comunității sunt îmbrățișate de toți. Comunitatea de destin, ca să aibă între membrii etnicului său o disciplină strânsă, are nevoie de un conducător. Un conducător care să se impună prin judecată prevăzătoare și prin energie de voință și care, înainte de toate, să ia asupra sa răspunderea. În conducător este simbolizat însuși destinul națiunii, fiindcă de gândul și de fapta lui depinde viitorul.

În condițiile acestea a fost constituit noul stat național-socialist german [76], sub conducerea lui Adolf Hitler [77], o pavăză pentru a asigura națiunea germană în contra primejdiilor de care ea era amenințată. Primejdiile fiind aceleași și pentru alte națiuni, este natural ca organizația Statului german să fie adoptată și de alte națiuni. În fapt, ea a fost chiar într-o mare măsură anticipată de organizarea Statului fascist italian.

Organizarea sau mai curând consolidarea unei națiuni, prin transformarea etnicului său dintr-o comunitate de origine și de limbă într-o comunitate de destin, nu poate rămâne fără influență asupra conducerii politice. În ceea ce privește politica in-

ternă, lucrul n-are nevoie de multe dovezi. Influența s-a arătat din primul moment, mai întâi, în Imperiul german. Sub conducerea lui Adolf Hitler, viața politică internă germană este cu desăvârșire alta. Disciplina și selecția, care și mai înainte nu lăsau de dorit, astăzi au devenit exemplare [78]. Influența nu se mărginește însă numai între hotarele națiunii germane, ci ea trece și dincolo de hotare.

6. — În două ordine de fapte se manifestă această influență, în mod mai acut. Întâi, în delimitarea suveranității naționale și al doilea, în constituirea statutului de recunoaștere a etnicului minoritar. Cea dintâi, de regulă, cunoscută sub denumirea de problemă a spațiului vital; cea de a doua, sub denumirea de problemă a minorităților de etnic străin.

În amândouă aceste ordine de fapte o bună orientare politică nu se poate avea decât pe baza unei cunoștințe științifice a etnicului.

Absoluta suveranitate a fiecărei națiuni înlăuntrul hotarelor sale proprii era un lucru ce se înțelegea de la sine în perioada etnicului fundat pe conștiința comunității de origine și de limbă. Hotarele închideau ca într-o casă proprie, pe acei de aceeași origine și de aceeași limbă. Lucrul acesta nu se mai înțelege tot așa de ușor pe baza noului etnic, constituit pe comunitatea de destin. Hotarele destinului sunt cu mult mai elastice de cum sunt acelea ale originii.

Chiar etnicul fundat pe comunitatea de limbă năzuise încă de mult la un spațiu mai larg de cum este acel oferit de teritoriul național. Fiecare popor ține ca limba lui să se extindă peste hotare. Cu atât mai mult, dacă poporul trăiește într-o comunitate de destin. Antropo-geograful Fr. Ratzel [79] a afirmat, cu multă dreptate, că modificările pe harta geografică sunt numai o consecință a desfășurării vieții istorice. Și destinul ce este el oare alt-

ceva decât o desfăşurare istorică? Naţiunile cu o conducere politică prevăzătoare trebuie să-şi asigure în jurul lor un spaţiu vital. Iar acest spaţiu vital urmează să fie stabilit după indicaţiile etnicului, căci în spaţiul vital al unei naţiuni nu poate intra orice teritoriu locuit de orice naţiune străină, ci numai teritoriul locuit de o naţiune înrudită prin destin. Perspective largi se deschid astfel înaintea cercetărilor viitoare etnografice. Ştiinţa etnicului va delimita zonele spaţiului vital din jurul fiecărei naţiuni, căci Europa viitoare va fi, probabil, organizată pe baza comunităţii de destin. Naţiunile ameninţate de primejdii comune îşi vor asigura viitorul prin o apărare comună şi astfel vor intra împreună în acelaşi spaţiu vital [80]. Ele vor trebui să recunoască deasupra suveranităţilor o organizare juridică supranaţională, cerută de legea propriei lor conservări.

O organizare juridică supranaţională va trebui, de asemeni, să soluţioneze şi vechea problemă a minorităţilor străine de pe teritoriul unei naţiuni. Ştiinţa etnicului este chemată să găsească leac iredentismului naţionalist de odinioară. Şi leacul va fi găsit, cu atât mai repede, cu cât conştiinţa comunităţii de destin va fi mai răspândită. Iredentismul de odinioară era întreţinut de conştiinţa comunităţii de origine, care împingea naţiunea să se închidă cu zid chinezesc pentru a-şi apăra suveranitatea faţă de naţiunile vecine, aşa cum face şi melcul, care se închide în căsuţa sa pentru a se pune la adăpost de lumea externă. În viaţa politică a Europei viitoare, ştiinţa etnicului, lărgind orizontul conştiinţei de comunitate, va reuşi să găsească, pentru asigurarea viitorului unei naţiuni, mijloace mai solide de apărare, decât acelea de până acum. Prin respectul reciproc ce şi-l vor păstra între ele, de o parte, etnicul naţiunii majoritare, de altă parte, diferitele grupări etnice minoritare, se va ajunge la consolidarea tuturor. Viitorul

plin de neprevăzut impune solidaritate, nu numai între membrii unei naţiuni, ci şi între toate naţiunile care merg pe linia aceluiaşi destin.

Ştiinţa etnicului este astfel menită să dea o importantă contribuţie la realizarea unei mai bune conduceri, în politica fiecărei naţiuni, precum şi o organizare durabilă a raporturilor dintre naţiuni.

NAȚIONALISMUL

Cum se înțelege
Cum trebuie să se înțeleagă

NAȚIONALISMUL, CUM SE ÎNȚELEGE

I

În secolul în care s-a cucerit libertatea politică, nu o singură dată oratorii și publiciștii, în lupta lor pentru câștigarea drepturilor, au fost constrânși să exclame: Libertate! Libertate! câte crime nu se comit în numele tău!

Dacă acești oratori și publiciști ar fi privit lucrurile dintr-un punct de vedere mai științific, ei nu ar mai fi fost aduși să facă o exclamație cu un caracter așa de tragic, ci s-ar fi mulțumit cu constatarea unei legi generale, și anume cu constatarea că în găsirea unei etichete pentru denumirea stărilor sufletești ale omului natura este foarte econoamă; ea întrebuințează aceeași etichetă pentru stări sufletești variate. Oratorii și publiciștii ar fi văzut apoi că faptul constatat de ei formează de mult, pentru oamenii de știință, un obiect de cercetare metodică.

Așa în știința limbagiului, nu este un studiu mai atrăgător pentru filologi decât acela care se ocupă cu schimbarea de înțelesuri pe care le suferă un cuvânt, în vreme ce forma lui materială rămâne aceeași. Sunt atâtea cuvinte care se pronunță astăzi, în același chip ca și cu două-trei sute de ani înainte, și cari cu toate acestea au trecut printr-o serie lungă de schimbări, și cari au ajuns câteodată să aibă înțelesuri tocmai contrarii, de cum le aveau înainte. Bunioară, calificativul «domn», știe ori-

cine, că se da înainte, în semn de distincţiune, numai persoanei care exercita o stăpânire asupra semenilor săi, pe când astăzi «domn» se zice fiecui; şi cu cât este cineva numai «domn» pur şi simplu, cu atât este mai lipsit de orişice stăpânire. Calificativul «jupâneasă» iarăşi, ce a fost odată, şi cum a ajuns acum! Apoi «crai», «cavaler», «cocon» şi atâtea altele. Pronunţarea tuturor acestor cuvinte a rămas ca pironită în aceleaşi sunete, pe când înţelesul lor a curs dimpreună cu vremea.

Negreşit însă că legea formulată mai sus nu se ilustrează nicăieri mai bine ca în domeniul vieţii sociale. Aci, cu deosebire, în loc de a fi restrânşi numai la cuvinte, putem urmări schimbările de înţeles pe cari le suferă principiile, programele şi idealurile; apoi aci schimbarea, în loc de a se face numai succesiv în decursul timpului, ea se face şi simultan prin coexistenţa diferitelor straturi sau clase sociale. Un ideal, exprimat prin anumite cuvinte, are un înţeles pentru bogatul din clasele privilegiate şi un alt înţeles pentru săracul din clasele oropsite. Un principiu, neschimbat ca expresiune, se schimbă ca înţeles de la o clasă socială la alta! Nu este dar numai cuvântul «libertate» care acoperă crime, ci orişice principiu. În înţelesul pe care îl capătă un principiu, un program sau un ideal, se oglindeşte interesul vremelnic al omului care aplică principiul, programul sau idealul; şi interesul acesta este individual. Exprimarea verbală este eticheta sau decorul care vorbeşte lumei din prejur; sub etichetă stă însă sufletul care se zbuciumă după interesele de moment; acest suflet trăieşte şi deci se mişcă cu vremea; este tiran sau blând după cum cere momentul... pe când decorul rămâne în veci acelaşi. Natura pare că are oroare să inventeze prea multe decoruri. Iată, bunioară, decorul de eternă frumuseţe care îmbracă idealul blândului Mântuitor Isus Christos! Ce exemplu clasic pentru ilustrarea legei de economie a naturii! Cum l-au înţeles pe Isus primii apostoli, şi cum l-au înţeles războinicii papi din Evul Mediu? Cum îl înţeleg bogaţii de astăzi, şi cum îl înţeleg

săracii ? În aceleași cuvinte se exprimă idealul lui pentru toți! La toți stă pe buze resemnarea, iar în fundul sufletului celor mai mulți patima; la toți stă pe buze iubirea aproapelui, iar în fundul sufletului celor mai mulți pisma și vanitatea! Idealul este veșnic același, adică în același vestmânt, pe când înțelesul lui se schimbă după om și după vremuri... Și nimeni nu gândește să schimbe decorul, deși el nu mai servește decât pentru a induce lumea în eroare! O, natură, din cauza economiei tale, la adăpostul frumoaselor cuvinte inventate pe vremuri, se comit atâtea crime!

II

Noi nu ne vom ocupa însă de idealul lui Isus, fiindcă de el s-au ocupat prea mulți alții; ne vom ocupa de ideaul naționalismului, un decor tot așa de frumos, deși mai puțin vast; și încă nu de idealul naționalismului *român*...

Și aci este un teren bogat de explorație!

Politicianul român este, după vorbă, naționalist și numai naționalist... Idealul lui este să servească interesele mari ale neamului și să contribuie la înălțarea neamului! El nu cunoaște o doctrină mai sfântă ca aceea a intereselor superioare naționale! Ochii lui devin scânteietori și vocea îi vibrează, când aude sau rostește cuvântul de național! Politicianul român este în stare să comită și o crimă în numele naționalismului... Legea de economie a naturii duce, precum am zis, la multe cruzimi.

Să vedem însă ce se ascunde la naționalistul român dedesubtul decorului. Ce suflet bate sub un vestmânt așa de frumos?

La 1848, majoritatea naționaliștilor era formată din postulanții de slujbe, cari doreau căderea boierilor pentru ca ei să le ia locul [81]. Și le-au luat locul. În mai puțin de 30 ani slujbele cele mai înalte ale Statului ieșiră din patrimoniul familiilor boierești

şi trecură în acela al boiernaşilor şi foştilor arendaşi îmbogăţiţi pe la moşiile boierilor. Statul se naţionaliză. În sfârşit, atmosfera cea grea a trecutului dispăru, şi toţi îmbogăţiţii din comerţ şi arendă putură să respire liber... pe scaunele din divan, ocupate mai înainte de ciocoii şi de boierii mari! Un parvenit voi chiar să se urce pe treptele tronului... dar îşi termină aventura la Ploieşti [82]. Interesele superioare ale neamului fură dar satisfăcute! Din fericire, nu pentru multă vreme, căci politicianul român continua să vegheze...

Boierii grecizaţi părăsiseră, aşadar, slujbele mari, şi în locul lor se aşezară oamenii noi, — singurii iubitori de neam —, poporul însă nu era fericit, ba era chiar nefericit. Şi nefericirea poporului este tot ce nu poate să suporte un politician român, naţionalist! Neamul să sufere, când el, naţionalistul, este în fruntea Statului? Aceasta nu se poate. Ce-l doare pe neam? Sărăcia. Ah! trebuie făcut ceva! Ignoranţa? Trebuie făcut ceva! Şi politicianul român, rănit în suflet de durerea neamului, gândi cum să îndrepte lucrurile. Sărăcia? Cum să se îndrepte sărăcia? Prin bogăţie, negreşit; reţeta era uşor de găsit. Să îmbogăţim neamul aşadar. Dar cum? Trebuie găsit un mijloc, şi încă un mijloc naţionalist, pentru a nu da de bănuit! Şi politicianul român, deştept din fire, găsi o adevărată perlă: programul economic al Partidului Naţional-Liberal!

Trebuie făcut ceva pentru interesele neamului, îşi ziseră gânditorii acestui partid; trebuie să ne arătăm naţionalişti nu numai în viaţa politică, ci şi în viaţa economică! Slujbele statului le-am ocupat noi, este drept, dar nu este destul! Naţionalizarea slujbelor este un lucru secundar, pe lângă naţionalizarea muncii poporului! Trebuie să avem devotament ca să naţionalizăm şi câştigurile industriei mari, a<le> băncilor şi a<le> tuturor întreprinderilor susţinute de Stat. De ce aceste câştiguri să meargă la străini; ele trebuie să meargă în pungile noastre. La lucru dar,

devotați membri ai Partidului Național-Liberal, naționalizați câștigurile mari din industrie și bănci, cât mai repede; căci interesele superioare ale neamului vă impun acest sacrificiu! Neamul românesc are să vă admire și să vă păstreze o veșnică recunoștință în viitor! Dar ce vorbim noi de viitor! el vă admiră și vă este recunoscător încă de pe acum. Cu zece zile în urmă, am văzut noi înșine pe câțiva oameni din popor cari vărsau lacrămi de bucurie, când au auzit că se serbează jubileul fabricii naționale de la Letea! [83] «Domnule, îmi zicea unul foarte mișcat, nu știi cât mă simt de mândru ca Român cu ocazia jubileului acestei fabrici! Am auzit că această fabrică nu produce nici hârtie multă, nici hârtie bună, și cu toate acestea câștigurile ei merg strună! Ce invenție bună, domnule! Ar trebui ca toată lumea să se lase de plugărit și să se apuce de fabrici, căci aci plouă, nu plouă, câștigul merge sigur. S-au dus vremurile când Românul, cu sudoarea frunții sale, trebuia să-și câștige averea! Acum, în secolul mașinilor, faci o fabrică și nu mai duci grije! Ce, domnule, numai străinii să câștige din fabrici? Să câștigăm și noi Românii! Trăiască Ion C. Brătianu» [84]. M-am grăbit negreșit să sporesc entuziasmul omului meu, explicându-i că astăzi se câștigă, nu numai cu fabricile, ci și cu băncile privilegiate de Stat, cu întreprinderile de tramvaie și cu multe altele... numai deșteptăciune să ai, și să te înscrii între devotații Partidului Național-Liberal! Omul meu era foarte încântat, căci sfatul, acest din urmă, îl executase el încă de mult...

Naționalizarea muncii poporului, iată dar ținta cea sfântă a unui bun naționalist! Cine nu-i mulțumit cu această țintă? Cine nu vrea să se îmbogățească, luptând pentru interesele superioare ale neamului? Cine este naivul, care să dea cu piciorul la tantieme și la dividende de acționar, când aceste tantieme și dividende sunt tocmai tot atâtea mângâieri cari se aduc pentru sufletul neamului? Numai un nebun poate să azvârle banul, care

are proprietatea miraculoasă, că intrând în punga ta să aducă în mod indirect şi fericirea poporului!

Şi sunt, totuşi, nebuni de aceştia! În capul lor stă profetul de la Vălenii de Munte, d. N. Iorga [85]. Acesta este un profesor citit, şi care nu se lasă să fie înşelat cu frazeologia din programul naţional-liberal! Acesta are şi curajul ca — vorba aceea — să spună naţionalistului, naţionalist, şi hoţului pe nume! Programul Partidului Naţional-Liberal, după dânsul, nu este naţionalist *.

Iată-ne dar înaintea unui nou naţionalism! Decorul rămâne însă acelaşi: interesele superioare ale neamului; înălţarea neamului; idealul cel sfânt al neamului. . .dar să vedem ce se ascunde sub decor.

D.N. Iorga este un cărturar, adică un om a cărui cultură este formată din cărţile citite, iar nu din o experienţa încercată în viaţa reală. Această origine a culturii sale îl constrânge sufleteşte să fie ca mai toţi cărturarii cari se amestecă în politică, şi pe cari i-a descris perfect de bine încă de acum un secol J. de Maistre [86]: orgolios; îmbătat de ideile sale şi mai ales ideea propriului său eu; duşman al principiului de subordonaţiune; «frondeur» din fire şi partizan înnăscut al oricărei inovaţiuni **. Cu un asemenea

* Iată de altfel cuvintele proprii prin care caracterizează d. Iorga Partidul Naţional-Liberal: „Un partid întreg, cel liberal, se înfăţişează totdeauna ca păstrătorul acelor idei (de la 48), ca purtătorul acelui steag, ca moştenitorul acelor deschizători de cale, idealişti şi revoluţionari. Astfel de reclamaţii i-au adus destul folos şi i-au asigurat până dăunăzi o popularitate, pe care el însuşi trebuie să recunoască astăzi că a pierdut-o cu totul, şi pe dreptate, căci liberalii sunt conservatorii poziţiilor câştigate, şi ei reprezintă acelaşi amestec de boierie decăzută, de parvenitism rapace şi de intelectuali fabulos de ambiţioşi cari alcătuiesc clasa stăpânitoare de azi". (*Neamul Românesc* [87], 19 decembre 1908).

** J. de Maistre, *Quatre Chapitres sur la Russie*, t. VIII, ch. II, pag. 297.

suflet este ușor de înțeles ce politică naționalistă are să se facă. Viața reală va trece pe al doilea plan, iar pe primul plan va veni mirajul idealist. Naționalismul din programul național-liberal este egoist, fiindcă exprimă interesele unei clase restrânse compuse din bogătașii cari au capitaluri de plasat, dar, în schimb, acest naționalism este clar, ba încă este așa de clar că aproape nu mai rămâne nimic pentru idealitate; naționalismul cărturăresc însă, care este fondat pe idei citite, nu este mai puțin egoist, dar, în schimb, este vag, așa de vag, că cineva, care vrea să-l înțeleagă, amețește. Partidul Național-Liberal își are pentru naționalismul său o unitate de măsură, care este banul; d. Iorga n-are nici o unitate de măsură, — căci vanitatea eului, ca și spațiul dintre ideile citite, nu se poate măsura, și de aceea dânsul vorbește ca un profet, în numele unei... misiuni divine! [88] Ascultați numai cum își anunță activitatea sa naționalistă în primul număr apărut din *Neamul Românesc* * :

„Dacă m-am hotărât să scot aceste caiete, n-am făcut-o în însușirea mea de om care port barbă, care locuiesc în cutare stradă, la cutare număr, care am cutare loc în viață, al cărui nume începe cu litera I. Ci mă cred în stare, cu câtă învățătură pot să am, cu câtă muncă pot să cheltuiesc, și cu ce suflet am ajuns să-mi fac; mă simt în stare, va să zică, să vorbesc despre lucrurile cele mari ale neamului meu, despre nevoile lui adânci, despre suferințele lui vechi și sfinte, despre țintele lui înalte și grele de ajuns, despre tot ce mă privește, până în adâncul inimei mele, și pe mine care am scris aici, dar și d-ta, care citești, și pe vecinul d-tale, și pe cine nu-ți este vecin, și pe prietenul d-tale, și pe acela care, suferind, totuși de aceleași nevoi și tinzând către același ideal, îți este dușman, pentru cine știe ce pricină, care rămâne

* „Neamul Românesc", 10 mai 1906, pag. 2.

numai între d-voastră amândoi, şi care n-are a face câtuşi de puţin cu viaţa cea mare, cea largă, cea curată şi trainică, — ce zic trainică? *veşnică* — , din care pornesc toate vieţile noastre, şi depărtându-se de care, viaţa oricăruia dintre noi se stinge şi se ofileşte, *viaţa neamului*, a tuturor celor de astăzi, a tuturor celor de ieri, de alaltăieri, şi din adâncul vremurilor, a tuturor celor ce cu ajutorul lui Dumnezeu vor veni pe urma noastră pentru a trăi şi a munci ca *Români.* Despre lucrurile acestea mă simt în stare a vorbi, nu ca mine însumi, ci ca unul din mulţime, care s-a întâmplat că ştie mai bine, pe când alţii ştiu mai puţin şi căruia, din nevoia sufletului său, într-o clipă îi vine glas pentru a vorbi, cu graiul său, dar cu inima voastră, a tuturora. Mă înţeleg nu ca un om, ce-şi urmăreşte rosturile lui, fie cât de vrednice şi de curate, ca un om ce caută să scoată la iveală fiinţa lui, chiar spre înaintarea şi binele altora, ci ca «mâna de ţărână» prin care ar scrie, zi de zi şi ceas de ceas, despre tot ce ne mişcă mai mult şi ne îndeamnă mai tare, cineva mai mare, cu mult mai mare decât mine ".

Aţi citit această compoziţie de stil? Recitiţi-o, deşi este cam lungă, căci este un model în care se răsfrânge tot ce poate da un suflet de cărturar; orgoliu fără seamăn: *mă înţeleg nu ca un om, ce-şi urmăreşte rosturile lui... ci ca „mâna de ţărână" prin care ar scrie, cineva mai mare, cu mult mare!* ; beţia de vorbe, pentru a masca lipsa unei cunoştinţe precise despre nevoile reale ale ţării: *mă simt în stare să vorbesc despre lucrurile cele mari ale neamului meu, despre nevoile lui adânci, despre suferinţele lui vechi şi sfinte, despre ţintele lui înnalte şi grele de ajuns... ;* duşman înnăscut a tot ce-i organizat de alţii, şi partizan al inovaţiilor impuse de un ideal nebulos: *ţintind către aceleaşi ideal... către viaţa cea mare, cea largă, cea curată şi trainică, — ce zic trainică? veşnică — , din care pornesc toate vieţile noastre, şi depărtându-se de care, viaţa oricăruia dintre noi se stinge şi se*

ofilește viața neamului, a tuturor celor de astăzi, a tuturor celor de ieri, de alaltăieri, și din adâncul vremurilor, a tuturor celor ce cu ajutorul lui Dumnezeu vor veni pe urma noastră pentru a trăi și a munci ca Români!...

De când au apărut aceste cuvinte prin cari se anunță misiunea divină a dlui N. Iorga, au trecut mai mult de trei ani. În acest interval caietele din *Neamul Românesc* au apărut regulat câte două și trei pe săptămână, așa că acum formează vreo șapte volume groase, fiecare de câte 1 000 pagini. Ce teanc colosal de hârtie tipărită! Deschideți de curiozitate însă aceste volume și căutați o soluție precisă și practică pentru durerile neamului, scrisă de d. Iorga: veți avea o mare decepție! Afară de injurii și trivialități foarte precise, nu veți găsi decât aceleași cuvinte goale pe care le-am reprodus mai sus: viața curată și veșnică a neamului; lucrurile cele mari ale neamului; suferințele vechi și sfinte ale neamului... tot cuvinte mari, și atâta tot. Iar când vrea să fie cu dinadinsul precis, d. Iorga cade în contradicții evidente pentru orișicine. Așa, la 5 noiembrie 1908, dânsul se întreabă prin *Neamul Românesc*, ce e un naționalist? și vrând cu orișice preț să se deosebească de naționaliștii sentimentali, — iată ce răspunde: «În fața lor (adică a sentimentalilor) se ridică o altă generație (a dlui Iorga), care știe că patriotismul e ceva care nu se expune fiindcă se înțelegea de la sine, ca și iubirea de neam. Ea (tot generația dlui Iorga) știe că *naționalismul e o doctrină politică*, o anume *concepție* a vieții de stat pusă în serviciul neamului privit ca ființă organică, hotărâtoare. „Ea (tot generația dlui Iorga) știe deci că liberalul, conservatorul, nu pot fi naționaliști, tocmai fiindcă sunt — și-și zic — liberal și conservator. Naționalismul nu e un colorit sentimental pentru orice credință politică; el e însuși *o credință*, și *una exclusivă*".

Observaţi acum logica. Naţionalismul este la început, în prima propoziţie, o *doctrină politică* şi *o concepţie* ; iar în a doua, el este o *credinţă exclusivă* ! Apoi liberalii şi conservatorii (adică restul lumii politice din ţara noastră cu excepţia dlui Iorga) nu pot fi cu nici un preţ naţionalişti, fiindcă *îşi zic* liberali şi conservatori ! Naţionalismul trebuie să rămână cu orice preţ monopolul exclusiv al dlui Iorga. Ceilalţi îşi zic liberali şi conservatori, deci îşi pierd naţionalismul; d. Iorga nu-şi zice: deci el are credinţa exclusivă a naţionalismului! Naţionalismul este, într-o propoziţie, *o doctrină politică* şi *o concepţie de stat*, adică un produs al judecăţii dobândit în urma unei cumpăniri de argumente, şi deci supus discuţiunii, ca toate produsele judecăţii; dar tot naţionalismul este în a doua propoziţie şi *o credinţă exclusivă !* Dar în ce cap se pot lega toate aceste propoziţii, cari cuprind afirmaţiuni aşa de contradictorii ? O doctrină care să fie credinţă exclusivă! Cu cine avem de a face ?

Presimţind, probabil, reflecţia noastră, d. Iorga îşi şi termină articolul, din care extragem aceste contradicţii cu următoarele cuvinte pline de înţeles:

Însă datoria noastră e să denunţăm cu orice prilej ordinara şarlatanie ce se face, pângărind naţionalismul.

Iată ce şi noi ne grăbim să facem, prin articolul de faţă. Denunţăm o şarlatanie, care, din fericire, nu are altă origine decât vanitatea unui suflet copilăros.

Dacă în aceşti trei ani de când apare *Neamul Românesc* nu ar fi fost chestia adunării fondurilor pentru înfiinţarea unei tipografii naţionale la Văleni de Munte şi n-ar fi fost chestia alegerii dlui Iorga ca deputat la Iaşi, iar în timpul din urmă apelurile pentru Liga Culturală [89], nicăieri nu s-ar putea găsi o publicaţiune care să semene revistei *Neamul Românesc* prin deşertăciunea muncii depuse de directorul ei. Injurii, trivialităţi se găsesc cu duiumul; dar acestea nu constituiesc o operă durabilă, şi nici

onorabilă. În orice caz, noi credem că „acel cineva mai mare, cu mult mai mare”, care și-a ales „mâna de țărână”, numită Iorga, pentru ca să predice poporului român idealul naționalismului, va fi având el și altele de spus decât trivialitățile scrise în *Neamul Românesc !* Sau să fie „acel cineva mai mare”, „cu mult mai mare” nimeni altul decât tot d. Iorga? Dacă da, atunci ce atâtea floricele de stil? Înjură, dle Iorga, după pofta inimii, căci în țara românească presa este liberă și n-ai nevoie să-ți zici naționalist pentru așa lucru mic!

Tot ce s-a scris serios pentru cauza naționalismului în *Neamul Românesc*, nu vine de la d. N. Iorga, ci de la altii, obscurii corespondenți cari ne povestesc păsurile lor! De la d. Iorga ne vin numai frazele nebuloase și sibilice *, când este vorba de principii; și grosolăniile de mahala, când este vorba de persoane.

Naționalismul Partidului Național-Liberal și-a găsit cea mai potrivită sărbătorire în jubileul din zilele trecute a fabricii de hârtie de la Letea. Cu această ocazie acționarii partidului și-au numărat dividendele și s-a băut pentru fericirea poporului. Naționalismul dlui Iorga s-a sărbătorit ceva mai nainte: cu ocazia congresului studențesc de la Iași. Aci în loc de dividende s-au numărat declamațiile retorice... Încurajați industria națională, căci așa faceți fericirea poporului! ziceau liberalii la Letea; răspândiți învățăturile luate „din aceeași carte”, căci așa realizați unitatea culturală a neamului! ziceau studenții pe viață, adepții dlui Iorga, la Iași. Neapărat, unii subînțelegeau să se încurajeze industria care este proprietatea dlor naționali-liberali; iar ceilalți subînțelegeau să se răspândească învățăturile din cartea

* În genul profetismului ebraic, precum am arătat în articolele mele anterioare (*Profetismul în cultura noastră națională*, „Noua Revistă Română”, nr. 15 și 16. vol. 6).

dlui Iorga, carte care măgulește vanitatea profetului de la Văleni de Munte și a adepților săi! Și unii, și alții își zic naționaliști... sinceri! Mai încape vorbă?

III

Dacă aș avea un temperament de revoluționar, aș încheia acest articol cu o energică diatribă în contra societății românești de astăzi, care tolerează ca interesele personale și deșertăciunea unora să fie luate drept interese superioare ale neamului! Dar n-am temperament de revoluționar, ci sunt un simplu om de de știință, care dorește să-și dea seamă de toate cele ce-l înconjoară; și care față de semenii săi nu are decât o singură patimă, anume: aceea de a nu suferi să fie prostit...

Constatările făcute mai sus sunt departe de a mă îndemna să pornesc o diatribă în contra societății. Din potrivă, ele îmi sunt simpatice, fiindcă le înțeleg... *Felix qui potuit rerum cognoscere causas*[90]. Așa este mersul fatal al lumii; oamenii trebuie să trăiască; și ce sunt ei de vină, dacă natura se arată zgârcită în inventarea expresiunilor! Naționalismul guralivilor și poligrafilor de la noi? Desigur, o simplă etichetă, care acoperă egoismul și vanitatea lor. Dar ce-i cu asta? Egoismul și vanitatea, nu sunt ele oare cele mai adânci sentimente din cari pornesc, în genere, faptele omenești? Cum să le dai atunci la o parte, sau să le condamni? Ele au servit până acum ca pârghie pentru ridicarea culturii omenești, și probabil că tot ele au să servească și de acum înainte! Legea evoluțiunii este, așadar, fatală? Negreșit. Oamenii trebuie să trăiască! Trăiască Ion Brătianu! Trăiască Nicolae Iorga!

NAȚIONALISMUL, CUM TREBUIE SĂ SE ÎNȚELEAGĂ

I

Am cunoscut până acum, așadar, două înțelesuri diferite pe cari le are cuvântul naționalism: înțelesul din programul economic național-liberal și înțelesul din frazeologia dlui Iorga; unul avându-și rădăcinile în interesele unei clase, dacă nu chiar a unor familii, celălalt în temperamentul unui om, care întrunește în sine calitățile unui remarcabil stilist cu acelea ale unui îndrăzneț agitator. Negreșit însă că acestea nu sunt singurele înțelesuri, în curs mai sunt și altele, numai că aceste două, descrise mai sus, sunt cele mai răspândite și prin urmare cele mai tipice la noi. Toate celelalte sunt imitațiuni și variante ale acestora, după loc și ocazie. Domnul băcan din colțul stradei, bunioară, care face naționalism „la toartă", nu se ridică până la perspectiva la care se ridică un fruntaș național-liberal, dar în strâmta lui perspectivă, el împărtășește cu toate acestea tendința egocentrică a acestuia din urmă: fericirea neamului depinde de îmbogățirea lui... De asemenea, băietanul licean care sparge geamurile magazinelor evreiești, după fiecare manifestație, deși este departe de a suferi de ipertrofia eului, cum suferă d. Iorga, cu toate acestea în fond, sufletește, el este fiul acestuia din urmă: fericirea

neamului depinde de satisfacerea vanităţii sale copilăreşti. Schimbaţi rangurile, schimbaţi vârstele, şi diferenţele dispar.

Aceste înţelesuri nu sunt speciale limbii româneşti, ci sunt universale. În orişice limbă s-ar găsi cuvântul naţionalism, întrucât limba este vorbită de egoişti şi de vanitoşi, se vor găsi şi înţelesurile arătate mai sus. Dar în opunere cu toate aceste înţelesuri însă, mai este unul; acela pe care îl găsim în judecata oamenilor deprinşi să facă abstracţiune de interesele şi deşertăciunea personalităţii lor, înţelesul care ar trebui să fie ... Pentru a-l găsi pe acesta, în limba românească, trebuie să revenim la scrierile politice ale lui Mihail Eminescu.

Cuvântul de „naţionalism" îl întrebuinţează Mihail Eminescu rar, în comparaţie cu acei cari au venit după dânsul, dar la el cuvântul este cu un înţeles precis şi profund, cum ar trebui să fie. Toţi naţionaliştii de după Eminescu, în cazul cel mai bun, n-au făcut decât să repete aceea ce a scris Eminescu, şi în cazul când ei au vroit să depăşească pe Eminescu, cum a voit d. A. C. Cuza [91], n-au făcut decât să exagere concepţia lui. Inteligenţa extraordinar de originală şi de limpede a lui Eminescu a desprins din şirul fenomenelor sociale pe acelea cari au adus mizeria morală şi materială a poporului român; Eminescu a explicat înlănţuirea cauzală a suferinţelor noastre din prezent; şi tot el a formulat marea întrebare la care rămâne să răspundă viitorul. Mintea lui critică a găsit toţi termenii problemei; sufletul lui, bogat în însuşiri artistice, a dat şi cea mai strălucită formă, care se putea da, unei mişcări naţionaliste. Acei veniţi după dânsul sunt, şi în ceea ce priveşte fondul, şi în ceea ce priveşte forma cugetării, cu mult inferiori lui. De aceasta se poate convinge oricine comparând cele scrise de Eminescu cu cele scrise de cel mai de valoare epigon al lui Eminescu, d. A. C. Cuza.

Cât a văzut Eminescu atâta văd şi epigonii lui, naţionaliştii noştri de astăzi; cu deosebire numai că Eminescu vedea limpede şi avea măiestria formei în exprimarea celor văzute, pe când a-

ceștia de astăzi văd turbure, și când exprimă cele ce văd, bâjbâie numai cu fraze apocaliptice, iar nu vorbesc. Acolo unde n-a izbutit Eminescu, și anume în fața unei soluțiuni pozitive la problema naționalismului, acolo de fapt n-au izbutit nici epigonii lui; nimic nou, de valoare, nu întâlnim în mișcarea naționalistă de astăzi, care să iasă deasupra celor gândite, acum vreo 30 ani în urmă, de nemuritorul poet.

Înapoi la Eminescu dar, toți acei cari aveți dorința să știți cum se pune chinuitoarea problemă a durerilor neamului nostru!

Ideile naționaliste ale lui Mihail Eminescu au fost publicate între anii 1876 și 1881 prin *Curierul de Iași* [92] și prin *Timpul* [93], ziare cari apăreau pe acea vreme. Ideile acestea au avut de la început un mare răsunet, și ele au fost cunoscute de toată lumea care se interesa de progresul culturii românești, deși nu toată lumea știa că sunt ale lui Eminescu. La această mare răspândire au contribuit nu atât cele două ziare amintite, cât persoanele cu cari venea în contact Eminescu, și în special acelea cari făceau parte din societatea literară a *Junimei* [94], înființată de dnii Carp [95], Maiorescu [96], Negruzzi [97] și Pogor [98]. Această admirabilă societate făcea o întinsă propagandă pentru ideile nemuritorului poet. Întocmai cum servesc în laboratoarele de fizică instrumentele numite *rezonatoare* pentru a distinge și a întări tonurile muzicale, tot așa servea pe vremuri această admirabilă societate a *Junimei* pentru a distinge și a răspândi ideile originale pe cari câte unul dintre membrii săi le da la lumină. O frumoasă cugetare rostită sau scrisă într-o frază lapidară, cum era în obiceiul lui Eminescu să rostească și să scrie, era destul să fie auzită de membrii *Junimei*, pentru ca a doua zi să-și ia zborul în toate

cercurile societății românești. „Ați auzit ce-a spus Eminescu?" „Ați citit ce-a scris Eminescu?" și în trei zile cel mult nu mai era nimeni care să nu știe ce a spus și a scris marele cugetător! Admirabilă societate, — pe care unii, numai în necunoștință de bunele ei servicii, o numeau societate de admirație mutuală; — fără ea, cine știe, dacă ideile naționaliste ar fi găsit așa de curând un ecou în politica țării noastre!

Naționalismul eminescian consistă mai ales în o critică nemiloasă a stării de fapt în care se găsește societatea românească de astăzi. Mergem înspre pieire, ne zice Eminescu. Poporul român se stinge din viață, înaintea ochilor noștri indiferenți. „Un mic bulgăr de omăt căzând din vârful unui munte se face din ce în ce mai mare, rupe cu el copacii codrilor, strică ogoarele, astupă un sat. Un mic sâmbure greșit în organizația societății, în viața economică, crește și îngroapă o națiune. Ne mirăm cu toții de mulțimea crâșmelor în țara noastră, — de mulțimea jidanilor —, cauza e mulțimea rachiului, mulțimea velnițelor, dar oare această mulțime de unde vine? Supt domnia turcească a existat micul sâmbure, o dispoziție de export. Exportul grânelor era oprit. Prin urmare, grânele neconsumate trebuiau prefăcute în obiect exportabil, în vite. S-au combinat lucrurile. Velnița consumă prisosul, și dă hrană vitelor. Velnița producea rachiu, rachiul trebuia consumat și era mult. S-au făcut multe crâșme. Pentru acestea trebuiau crâșmari. S-au adus *mulți evrei* și proprietarul impunea fiecărui din supușii lui de a lua atâta rachiu pe an. Unele plăți pentru muncă se făceau în rachiu. S-a introdus exportul, în adevăr, *însă velnițele au rămas*, în locul grânelor s-au luat cartofii, căci rachiul devenise o trebuință, și această trebuință cerea împlinire. Care au fost rezultatele ei? O populație nesănătoasă, fără energie de caracter, fără energie economică, care își vinde munca pe băutură, o populație în care mortalitatea crește în mod înspăimântător, iar sudoarea mânilor ei se capitalizează în mâinile unui element fără patrie, fără limbă,

fără naționalitate. Nu este de mirat că influența austriacă «este mare»".

Așa își explică Eminescu la 1876[99] influența austriacă *. Problema nu se mărginește însă pentru el numai la rolul nefast al cârciumilor, ci el îmbrățișează întreaga noastră dezvoltare socială. Noi ne-am dat, zice dânsul, o constituție politică nepotrivită cu existența reală a claselor noastre sociale. „Corelatul constituțiilor statelor apusene este o clasă de mijloc, bogată, cultă, o clasă de patricieni, de fabricanți — industriași — cari văd în constituție mijlocul de a-și reprezenta interesele în mod adecvat cu însemnătatea lor, — la noi legea fundamentală nu însemnează decât egalitatea pentru toți scribii de a ajunge la funcțiile cele mai înalte ale Statului". Noi nu avem acele clase sociale pozitive pe care se sprijină organizația de stat în Apus. „Aristocrația istorică — și ea trebuie să fie totdeauna istorică pentru a fi importantă — a dispărut aproape, clasa de mijloc pozitivă nu există, golurile sunt împlinite de străini, clasa țăranilor e prea necultă și deși singura clasă pozitivă, nimeni n-o pricepe, nimeni n-o reprezintă, nimănui nu-i pasă de ea.

Ne mai rămâne o singură clasă pozitivă, pe al cărei spate trăim cu toții — țăranul român...

Cum am tratat noi pe acești țărani? Am clădit un aparat greoi și netrebnic pe spatele sale, aparat reprezentativ cum îl numim, și care nu-i decât pretextul de a crea din ce în ce mai multe posturi, plătite tot din punga lui, direct sau indirect. Într-o țară, care n-are export industrial, țăranul muncește pentru toți: sigur și necontestabil. Dantela de Bruxelles, galonul de pe chipiul generalului, condeiul de fier cu care scriem, chibritul cu care ne aprindem țigara, toate ne vin în schimbul grâului nostru, și acest grâu îl produce numai țăranul, grâul e productul muncii sale".

* M. Eminescu, *Scrieri politice și literare* (Ediția Minerva), I, p. 98.

„Cu cât mai mulți indivizi se sustrag de la producerea brută, cu atât mai mulți trăiesc pe seama aceleiași sume de oameni. Ce este consecvența? Este că acel om, sau nu va fi în stare să ne susție, sau va trebui ca cu același timp și cu aceleași puteri să producă mai mult. Va trebui sau să peară, sau să se cultiveze și să lucreze cu mașina. Care-i cazul nostru? El nu s-a cultivat. Țăranul nostru este același ca și înainte de acum 50 ani, dar sarcina ce-o poartă, înzecită. El poartă în spatele lui: câteva mii de proprietari (la începutul secolului câteva zeci), mii de amploiați (la începutul secolului câteva zeci), sute de mii de evrei (la începutul secolului câteva mii), zeci de mii de alți supuși străini (la începutul secolului câteva sute)".

Sâmburele greșit din organizația societății noastre a crescut și amenință să îngroape întreaga națiune. „Dacă nu ne vom trezi de cu vreme și nu vom arunca la naiba toți perceptorii, subperceptorii, sub-subperceptorii, dacă nu vom descărca pe țărani și nu-i vom asigura o desvoltare liniștită, dacă nu ne vom hotărî, să nu purtăm nici un product străin pe noi, precum au făcut ungurii în vremea absolutismului. . Nu dreptul public, ci păstrarea naționalității noastre e lucrul de căpetenie pentru noi și ar fi mai bine să nu alegem deputați decât să piară nația românească".

„Altfel am avea a alege între domnia austriacă și cea rusească. Supt cea dintâi, evreii ar intra în sate în număr mai mare decât astăzi, țăranii ar deveni servii lor, moșiile ar fi cumpărate de societăți și de capitaliști, colonizate cu nemți, iar nația redusă la proletariat. — În cazul al doilea, un ucaz ar șterge limba din biserică și stat, țăranul ar trăi mai bine, însă supt condiția ca să se rusifice; care din noi, cum ar scrie, acolo i-ar îngheța mucu condeiului; iară cei mai curajoși ar mări pohodul na Sibir, fără

judecată, prin ordin administrativ — *administratnym poriadkom*" *.

Aceste idei din 1876 revin sub condeiul lui Eminescu și câțiva ani mai în urmă, în 1880—1881, pe când Eminescu se găsea ca prim-redactor la ziarul conservator *Timpul*, cu deosebirea numai că influenței austriace i se dă acum un rol mai redus, și în locul acesteia vine pe primul plan teoria *păturei superpuse*. „Nu există, după a noastră părere, nici o deosebire între rasa română din Muntenia, Moldova, din cea mai considerabilă parte a Ardealului și a Țării ungurești. E absolut aceeași rasă, cu absolut aceleași înclinări și aptitudini".

„Dar în București și în orașele de pe marginea Dunării, s-a ivit un element etnic cu totul nou și hibrid care ne-a furnizat generația actuală de guvernanți. Aceștia sunt rămășițele haimanalelor de sub steagurile lui Pasvantoglu[100] și Ypsilant[101] și resturile numeroase ale cavalerilor de industrie din Fanar[102]... Toată spuma asta de fanarioți novisimi, cari s-au pripășit în țară de 50—60 de ani încoace, formează naturalmente elementul de disoluțiune, demagogia României.

Fizic și intelectual stârpituri, neavând nici tradiții, nici patrie, nici naționalitate hotărâtă, le vedem punându-se la discreția străinilor și votându-le când pe Strussberg[103], când rescumpărarea, ba le vedem aliându-se în Moldova cu evreii, ca să paralizeze lupta de emancipare națională de acolo. Aprinși de o instinctivă ură contra tuturor elementelor istorice și autoctone ale acestei țări, le-am văzut introducând în toate ramurile legi străine, neadaptate nici intereselor, nici naturei ei" **.

Și Eminescu adaugă: „Ceea ce sunt pentru Moldova evreii, sunt pentru Țara Românească aceste venituri cari, prin identi-

* M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, I, pag. 99—102.

** M. Eminescu, *Culegere de articole apărute în* „Timpul" (Ed. Gr. Peucescu), pag. 91.

tatea religiei, au ştiut să se strecoare printre români, să-i amăgească şi să ajungă a-i stăpâni; şi pentru ca lucrul să le succeadă şi mai bine au precupeţit tocmai instinctele noastre naţionale...".

„Avem de o parte rasa română, cu trecutul ei, identică în toate ţările pe cari le locuieşte; popor cinstit, inimos, capabil de adevăr şi patriotism. Avem apoi deasupra acestui popor o pătură superpusă, un fel de sediment de pungaşi şi de cocote, răsărită din amestecul scursăturilor orientale şi occidentale, incapabilă de adevăr şi de patriotism... pe care Moldovenii din eroare o numesc Munteni.

Această teorie am expus-o în mai multe rânduri..."

În alte articole Eminescu arăta apoi cum pieirea neamului nostru decurge din exploatarea nemiloasă a ţărănimei sub jugul ierarhiei sociale, pe care ne-am dat-o.

„Boalele fizice bântue populaţiile noastre din cauza regimului rău alimentar. Acest regim nu se poate schimba decât prin îmbunătăţirea soartei materiale a ţăranului şi această îmbunătăţire nu-i cu putinţă decât prin o reorganizare socială care să-l asigure în contra exploatării sub orice formă ar veni, fie sub forma datoriilor contractate pentru a plăti birul, fie sub aceea a prestaţiunilor exagerate, fie, în fine, sub aceea a datoriilor pentru băuturi" *.

Dar cum se explică faptul că ţărănimea noastră a început să piară d-abia acum, deşi regimul său alimentar a fost insuficient şi în trecut? În timpurile de dinainte de epoca de când s-a deschis comerţului ţării noastre drumul exportului european, nu era o mai mare bogăţie în ţară, dinpotrivă; şi cu toate acestea populaţiunea ţării noastre era în creştere, pe când acum este în descreştere! Cum se explică acest fapt paradoxal?

* M. Eminescu, *Culegere de articole*, pag. 92—93, 111.

Pentru a da această explicare, zice Eminescu: „Venim la principiul pe care l-am stabilit de mult în coloanele acestei foi (*Timpul*). Regimul vechiu ori câte defecte ar fi avut, capabile încă de îmbunătăţire, era ieftin. Pentru a susţinea un regim, pe care surâzând d. C.A. Rosetti [104] îl numea compus din zece boeri mari şi treizeci de boiernaşi mici, ţăranul plătea acel tradiţional galben pe an din prisosul lui. În fine, trebuinţele acelor patruzeci de oameni erau mici şi lesne de satisfăcut; astăzi o Carada [105] cheltuieşte mai mult decât Iordache Filipescu [106], care era putred de bogat, cum se zice. Sarcina socială era uşoară; era în raport cu puterile de producţiune ale poporului! Dacă ţăranul trăia rău ori bine, în belşug sau sărăcie, forţa musculară pe care avea a o pune la dispoziţia societăţii, a ţării era minimă; echilibrul între puterea musculară cheltuită şi între restituţia acestei puteri prin alimente era deplin. Acest echilibru e acum stricat. Sute de mii de greco-bulgari şi de jidani trăesc astăzi de pe spatele aceluiaş număr de muncitori; aceştia caută să-şi înzecească munca pentru ca să susţie noua sarcină socială şi cu toate acestea regimul alimentar, departe de a deveni mai bun, e mult mai rău decât înainte...” *.

Această explicare revine adeseaori în articolele lui Eminescu; ea era aproape subînţeleasă în toate afirmările susţinute de dânsul. „Populaţia, şi tocmai populaţia producătoare, scade de la 1864 încoace în proporţii înspăimântătoare, dar ceea ce e mai trist sunt cauzele acestei scăderi, cauze adânci economice şi sociale cari fac ca însuşi sâmburele naţionalităţii, *rasa*, să degenereze. S-a observat de către medicii de regimente că statura oamenilor scade, că aptitudinile lor fizice şi morale degenerează şi această din urmă împrejurare e mai tristă decât celelalte. Nu mai e nevoie a adăoga că aceste rezultate sunt a se atribui şi să-

* M. Eminescu, *Culegere de articole*, pag. 112.

răciei și urmărilor ei morale, decăderii vieții de familie, viciilor... Dar care e originea comună a acestor rele? Declasarea, zicem noi, înmulțirea peste măsură a oamenilor ce trăiesc din munca aceleiași sume de producători. În alte țări, clasele superioare compensează prin munca lor intelectuală, munca materială a celor de jos. Întrebăm dacă cele patru clase primare și cursul de violoncel a dlui Costinescu[107] compensează zecile de mii de franci ce acest consumator le ia pe an, evident din munca altora? Înaintarea pe scara societății române nu este dar datorită meritului, științei, activității, ci un leneș ignorant care învârtește șurupuri patriotice, ajunge prin intrigă și neadevăr ori unde poftește. Acești oameni declasați sunt totodată instrumentele cele mai bune, pentru că sunt cele mai coruptibile, cu cari se servesc străinii pentru a exploata țara, populațiile ei autoctone.

Iată nervul răului în contra căruia nu ajuta nici proclamarea independenței, nici coroana de oțel a regelui, nici ridicarea creditului visteriei, bogat pe cunoștința că Statul român are bunuri imobiliare de câteva miliarde de înstrăinat, nici frazele patriotice!" *.

Și după constatarea răului în altă parte asupra soluțiunei: „Chestiunea e, fără îndoială, socială: am fi socialiști numai atunci când am propune a *soluțiune* socialistă. Departe de noi asta. Din contra, soluțiunea ce o propunem nu poate fi decât conservatoare, reacționară chiar. Clasele muncitoare trebuesc scăpate de paraziți; paraziții înșiși trebuiesc, prin o riguroasă organizație, siliți la munca la care se pricep. La tăiat lemne Serurie[108], la cârciumărie Carada! Nu oameni mari cu abecedarul în mână; nu escroci și tâmpiți în demnitățile statului; nu cocoterie și pungășie în afacerile publice!

* M. Eminescu, *Culegere de articole*, pag. 83—84.

O reorganizare socială având de principiu apărarea și încurajarea muncei, înlăturarea feneanților și paraziților din viața publică, iată ceea ce e de neapărată trebuință!

Așa dar să ne înțelegem.

Nu cerem şi nu voim, precum insinua *Românul*[109], exterminarea cu sabia a elementelor hibride. Dar ceea ce pretindem pozitiv e ca asemenea elemente să nu fie *determinante, domnitoare* în Statul român. Nu ne opunem dacă ele se vor hrăni prin muncă proprie, dar nu exploatând munca altora. Nu avem nimic de zis dacă Serurie se va ocupa cu cinstita cismărie, Bosnagi cu zidăria. Dar în capul unui Stat român nu se cade să vedem aproape esclusiv numai oameni străini, incapabili de a pricepe geniul poporului nostru și, până la un grad oarecare, incapabil de a-l iubi și de a-l cruța.

Şi când vorbim de poporul român, ştim foarte bine de cine vorbim. Nu de amestecături, nu de oameni veniți de eri alaltăeri în una din provinciile Daciei lui Trajan, ci de acel element etnic eșit din încrucișarea Romînilor cu Dacii, de rasa romană. Aceasta a fost în trecutul țărilor noastre rasa plastică, rasa formatoare de stat, cea orânduitoare, cea istorică; aceasta trebuie să și rămâie de acum înainte. Cum că deosebirea între adâncimea rasei istorice şi superficialitatea celor superpuse e mare, o ştie oricine. În inima unui popă din Ardeal e mai mult sentiment naţional românesc decât într-o sută de mii de Caradale și în craniul unui singur Român încape de cinci ori pe atâția creeri pe cât s-ar constata cu cumpăna în titvele mutrelor de paiață ale patrioților" *.

Acestea sunt scrise de Eminescu cu vreo treizeci de ani în urmă, deşi sună aşa de cunoscut că par a fi scrise de ieri, alal-

* M. Eminescu, *Culegere de articole*, pag. 127.

tăieri. Societatea *Junimea* a avut, în păstrarea actualităţii lor, un rol frumos şi netăgăduit, după cum am mai spus-o.

De asemenea, d. A.C. Cuza a fost un aprig propagator al acestor idei până la o vreme. Scrierea sa din 1895, *Ţăranii şi clasele dirigente*, este un simplu rezumat al teoriilor lui Eminescu despre păturile superpuse; numai că d. A.C. Cuza evită această din urmă denumire şi se mulţumeşte cu denumirea de „paraziţi". Pentru unul ca şi pentru celălalt, procesul nenorocirii noastre naţionale se urmează în acelaşi chip: începe de la aceeaşi dată şi are aceleaşi faze. „După pacea de la Adrianopol s-au dărâmat, în sfârşit, şi cele din urmă fortificaţii pe cari Turcia le avea pe malul stâng al Dunării, şi de o dată cu acestea se ridicară una câte una piedicele de până atunci ale negoţului şi agriculturei şi astfel, începând a se desvolta bogăţiile pământului nostru şi căutându-şi schimbul pe producte apusene, am fost puşi în contact cu civilizaţia, cu ideile apusului, cari şi-au făcut drum, s-au răsădit la noi fără nici o greutate, fără nici o împotrivire din parte-ne", — ne spune Eminescu *. Aceeaşi constatare de dată o face şi A.C. Cuza **. Apoi, după ce libertatea comerţului fu proclamată prin tratatul de la Adrianopol, exploatarea muncii ţăranului şi parazitismul social urmează în aceeaşi înlănţuire cauzală. „Cauza morbidităţii ţăranului român este exploatarea neomenoasă la care este supus în linia întâia din partea statului, în linia doua de către mulţimea nenumărată de străini pe cari îi susţine cu munca lui. Cauza e demagogia, care se hrăneşte din spinarea lui, uzura roşie, administraţia roşie, sporirea bugetelor de cheltuieli ale statului... iar nu clima şi epidemiile. Sub aceeaşi climă poporul nostru era sănătos şi sporea până mai alaltăeri, sub Mihai Sturdza [110], sub Barbu Ştirbei [111], sub Grigore

* M. Eminescu, *Culegere de articole*, pag. 21.

** A.C. Cuza, *Ţăranii şi clasele dirigente*, pag. XVI—XVIII.

Ghica"[112], — ne spune Eminescu *. Aceeași logică și la d. Cuza. „În trecut era o potrivire perfectă între modul de trai, hrană, îmbrăcămintea și locuința țăranului nostru, și munca ce i se cerea; între formele înăuntru cărora era chemat să se miște, și starea sa de cultură; între foloasele ce le avea de la organizația puterii statului și mijloacele ce se luau de la dânsul pentru întreținerea sa. Puterile claselor noastre muncitoare fiind astfel crutate, poporația țării a putut să prospereze, după cum se vede din înmulțirea sa îmbucurătoare și din liniștea ce domnea atunci printre locuitori. Starea aceasta de lucruri a ținut până la anul 1829, când tractatul de Adrianopol a proclamat libertatea desăvârșită a comerțului în principate, care, modificând sistemul de schimb al productelor, a trebuit firește să transforme și întregul nostru sistem de producere... De unde odinioară munca țăranilor noștri era mărginită prin însuși sistemul economic în vigoare, atrași în piața universală, munca lor nu mai putea să aibă astăzi de normă decât trebuințele acestei piețe, cari sunt nemărginite. De unde altădată stăpânii mijloacelor de producere lăsau neîntrebuințate chiar zilele de clacă hotărâte prin lege, astăzi puterile claselor noastre muncitoare, încordate peste măsură, nu mai erau în stare să astâmpere setea nepotolită de câștig, care este în firea însăși a formei de producere capitalistă..." **. Întreg raționamentul pe care îl face Eminescu încă de la 1876, îl repeta și d. A.C. Cuza la 1895: „Era firesc dar ca clasele noastre dirigente să înmulțească funcționarii, peste nevoile reale ale țării, și să întrebuințeze întreaga putere a statului și mai toată munca luată de la cei de jos sub forma de impozit pentru satisfacerea propriilor trebuinți.

---

* M. Eminescu, *Culegere de articole*, pag. 117.

** A.C. Cuza, *Țăranii și clasele dirigente*, pag. XLVI.

Astăzi nu mai este nici un soiu de potrivire între modul de trai, hrană, îmbrăcăminte, locuința țăranului nostru și munca ce trebue să o facă; între formele înăuntrul cărora e chemat să se miște și starea sa de cultură, între foloasele ce le are de la organizarea puterei statului și mijloacele ce i se cer pentru întreținerea sa. Puterile claselor noastre muncitoare fiind astfel risipite fără folos pentru dânsele, poporația noastră își manifestă strâmtorarea în care trăește prin descreșterea sa și prin răscoalele periodice ale țăranilor" *.

În sfârșit, soluțiunea la care ajunge d. A.C. Cuza, în scrierea sa din anul 1895, este aceeași la care ajunsese și Eminescu cu vreo douăzeci de ani înainte, cu deosebire numai că Eminescu, mai modest, nu vedea necesitatea unei noi direcțiuni în politică, direcția cu tendințe naționale și democratice, ci se mulțumea cu direcția conservatoare pe care o împărtășeau și patronii ziarului *Timpul*, la care el colabora. Am văzut cum își expune Eminescu soluțiunea sa: „o reorganizare socială având de principiu apărarea și încurajarea muncei, înlăturarea feneanților și paraziților din viața publică, iată ceea ce e de neapărată trebuință"; d. A.C. Cuza ajunge la aceeași soluțiune, numai că dânsul pune printre paraziți, în prima linie, elementul evreiesc.

II

În fiecare teorie socialo-politică trebuiesc deosebite două părți: partea referitoare la faptele constatate și partea referitoare la explicarea acestor fapte. Pentru ca o teorie să fie numită adevărată, sau în tot cazul să fie numită științifică, trebuiesc ca ambele aceste părți să fie întemeiate. Nu este destul ca faptele să fie bine observate, ci se mai cere ca și explicarea faptelor să

* A.C. Cuza, *Țăranii și clasele dirigente*, pag. L.

fie la înălțimea științei timpului, și, de altă parte, nu este de nici un folos o bună logică în explicarea dată, dacă faptele nu au fost exact observate.

Teoria socialo-politică a lui Eminescu și a continuatorilor săi naționaliști de astăzi îndeplinește ea oare condițiunile ce se cer unei teorii științifice?

Iată ce ne propunem să examinăm în paginile următoare.

Întru ce privește faptele, Eminescu are în general dreptate. Poporațiunea noastră, dacă nu degenerează tocmai, este departe de a avea procentul de creștere pe care ar trebui să-l aibă, dat fiind pământul așa de roditor al țării. De altmintreli. d. A.C. Cuza n-a pierdut nici o ocazie ca să dovedească acest fapt prin ajutorul statisticilor făcute după Eminescu. Tot așa de adevărat este apoi spusa lui Eminescu, că, în organizația societății noastre, parazitismul este foarte întins. Și iarăși tot d. Cuza a complectat pe Eminescu printr-o formulare și mai fericită pe care o găsim în discursul său de la 29 noiembrie 1894, pronunțat în Cameră: „în organismul nostru social s-a stabilit ceea ce se numește în sociologie și în biologie o stare de *parazitism*, în loc de o stare de *symbioză*, adică de împreună viețuire, bazată pe reciprocitatea serviciilor. Eu susțin, în adevăr, că pătura conducătoare în țara românească trăește pentru sine și din acest trai nu rezultă nici un folos pentru nevoile adevărate ale poporului român".

Întru ce privește elementele cari constituiesc parazitismul, nici Eminescu, nici continuatorii săi, naționaliștii de astăzi, nu dau o enumerare precisă. Eminescu, în primele timpuri, când scria la *Curierul de Iași*, înclină să vadă în poporațiunea de origine *austriacă*, adică în evrei[113], elementul parazitar; dar în urmă, când trece în București ca redactor la *Timpul*, el lasă pe evrei pe al doilea plan și pune pe primul plan „rămășițele haimanalelor de sub steagurile lui Pasvantoglu și Ypsilant, resturile numeroase ale cavalerilor de industrie din Fanar"; și pe aceste

rămășițe și resturi, cari nu au nici tradiții, nici patrie, nici naționalitate hotărâtă, el le consideră ca pe acelea cari mijlocesc venirea străinilor în țară. Naționaliștii, de după Eminescu, au revenit din nou la evrei; poate și din cauză că d. Cuza locuiește la Iași. Apoi, în afară de evrei și rămășițele de care vorbește Eminescu, între elementele parazitare mai trebuie să punem și elemente de origine curat românească, căci altfel nici Eminescu, nici continuatorii săi n-ar fi putut identifica pe paraziți cu clasele dirigente![114] Oricâtă xenofobie am admite noi pe seama naționaliștilor, este cu neputință să credem însă că ei au putut afirma cum că toate elementele ce intră în clasele dirigente de astăzi sunt de origine evreiască sau sunt rămășițe din Fanar! Clasele dirigente de astăzi cuprind elemente românești, și ele totuși sunt, atât pentru Eminescu, cât și pentru d. Cuza, acelea cari sug din vlaga poporului și-l aduc pe acesta la nenorocire, în așa fel că studenții naționaliști ai d-lui Cuza s-au crezut îndreptățiți ca într-un congres public să respingă orice colaborare cu clasele dirigente, pentru motivul că ei, domnii studenți, voiesc cu adevărat ridicarea poporului!

La aceste două fapte, cari sunt în fond adevărate, — lăsând la o parte, bineînțeles, exagerarea sub care le prezintă unii naționaliști — se adaogă un al treilea fapt, acesta nediscutabil, și anume: avântul economic și social pe care îl ia țara după tratatul de Adrianopol din 1829.

Țara românească, se îmbogățește după 1829, și, totuși, poporațiunea ei muncitoare descrește; descrește poporațiunea muncitoare și, totuși, elementele parazitare se înmulțesc; acestea sunt faptele cari au izbit mintea lui Eminescu, și pe care Eminescu a căutat să le explice.

Să vedem explicarea.

Eminescu are două explicări; amândouă nu pe deplin formulate, dar amândouă îndeajuns de schițate pentru a forma obiectul discuțiunii noastre. Pe una dintre aceste explicări o găsim

în conferința sa asupra *influenței austriace*, adică în prima perioadă a activității sale politice ca redactor la *Curierul de Iași*, pe cea de a doua o găsim în *Timpul*, adică în cea de a doua perioadă.

Aceste două explicări sunt mult diferite între ele, precum mult diferite între ele sunt și condițiunile în cari scrie Eminescu. Pe cea dintâi Eminescu o schițează la Iași: într-un mediu cu preocupări științifice; pe cea de a doua o schițează la București în calitate de redactor al unui ziar de partid. La Iași, Eminescu era mai mult în atmosfera cărților; la București, era mai mult în atmosfera pasiunilor politice. Începem cu aceea schițată în conferința asupra influenței austriece.

În timpul când scria Eminescu în *Curierul de Iași* în toată lumea cultă europeană făcea mare zgomot o scriere a istoricului englez H.T. Buckle[115], intitulată *Istoria civilizațiunii în Englitera* *. În această scriere, pentru prima oară, era făcută încercarea ca faptele istorice, în loc să fie numai descrise, să fie și explicate prin legi cauzale. Buckle, întemeiat pe ideile filozofice ale timpului său, încerca să-și explice progresul și decadența civilizațiunii din analiza condițiunilor de viață ale popoarelor. În special, explicarea dată de dânsul mizeriei în care trăiseră popoarele vechi orientale, cari avuseseră totuși sub picioarele lor un sol foarte fertil, a făcut o mare impresiune în lumea cultă de pe atunci. Explicarea lui Buckle era citată de toți scriitorii timpului, mai ales că ea se sprijinea și pe teoriile lui Malthus[116], un alt scriitor foarte răspândit pe acea vreme. Această scriere a lui Buckle pătrunsese și la Iași. D.l Titu Maiorescu, pe atunci profesor de filosofie la Universitatea din localitate, o comenta la curs și chiar în conferințe publice. Toți membrii *Junimei* o cunoșteau și cu atât mai mult o cunoștea Eminescu care avea o

---

* În traducere franceză, *Histoire de la civilisation en Angleterre*, apărură la 1865, în 5 volume. Volumul I este acela în care se găsesc considerațiunile generale.

mare preferință pentru scrieri de asemenea natură. Credința noastră este că Eminescu a împrumutat din scrierea lui Buckle cu ceva modificări metoda acestuia de argumentare în explicarea faptelor istorice, și că de această metodă el s-a servit pentru a-și explica starea de fapt în care se găsea țara noastră sub ochii lui.

Astăzi scrierea lui Buckle este socotită ca o scriere de valoare, judecată față de acelea din timpul său, dar ca o lucrare științifică incomplectă, față de cele contimporane nouă. Buckle n-a ținut seamă de toate datele problemei ce avea de rezolvat; el a trecut cu vederea câteva dintre cele principale, cum este influența caracterelor fixate în rasă, și influența eredității în genere; iar în schimb, a dat o prea mare importanță înfluenței mediului fizic asupra sufletului omenesc. În tendințele sale fundamentale, scrierea lui Buckle urmează filozofiei lui Locke[117], care este în deobște recunoscută astăzi ca unilaterală.

Modificările pe cari le aduce Eminescu argumentării lui Buckle sunt de un ordin secundar, așa că ele nu înlătură lipsurile fundamentale de cari s-a făcut vinovat marele istoric englez. Din această cauză și teoria politică-socială a lui Eminescu lasă mult de dorit din punctul de vedere științific.

Buckle stabilise în scrierea sa mai sus citată, o legătură cauzală între fertilitatea solului și mizeria popoarelor orientale din vechime prin mijlocul următorului raționament: un pământ prea fertil, zicea dânsul, are ca rezultat o sporire a populațiunii, fiindcă el dă un belșug de materii hrănitoare, — și teritoriile vechilor civilizațiuni orientale, India și Egiptul, erau tocmai fertile și dedeau un belșug de sâmburi de orez; sporul de populațiune aduce însă după sine o ofertă prea mare de brațe muncitoare și deci o concurență prea mare la muncă; o prea mare concurență la muncă aduce după sine scăderea salarului și cu aceasta mizeria claselor muncitoare! Dacă n-ar fi fost belșugul de materii hrănitoare, — sâmburele de orez „greșit în organizarea socie-

tăţii", cum ar zice Eminescu, — , n-ar fi venit nici mizeria claselor muncitoare pe care o întâlnim în vechile civilizaţiuni! Acum iată şi raţionamentul lui Eminescu din conferinţa sa asupra *influenţei austriece*, pe care l-am citat pe larg în articolul precedent. Ţara românească până la tratatul de la Adrianopol avea exportul oprit, zicea dânsul, şi din această cauză locuitorii ei rămâneau cu un prisos de grâne neconsumate, fiindcă preţul acestora era mic; acest prisos de grâne — „sâmburele nenorocit" pentru noi! — îşi găsi o întrebuinţare în cultura vitelor, fiindcă acestea se puteau vinde mai cu preţ; cultura vitelor aduse după sine necesitatea fabricaţiunii de rachiu; de aci: înmulţirea cârciumilor, înmulţirea evreilor şi degenerarea populaţiunii rurale. „Sâmburele nenorocit" care aduce mizeria claselor muncitoare, la Buckle, este sâmburele de orez, care, ieşind prea nutritiv din pământul fertil al Indiei şi al Egiptului, sporeşte populaţiunea, care apoi se îmbulzeşte la muncă şi scade salariul; iar la Eminescu, „sâmburele nenorocit" este prisosul recoltelor neconsumate, din cauza opririi exportului, şi care prisos a trebuit să fie prefăcut în rachiu pentru a-şi găsi un bun preţ. Asemănarea între amândoi este evidentă; nu avem identitatea termenilor, dar avem identitatea metodei. Paradoxul ce trebuia explicat era de altmintrelea acelaşi: în ţara noastră, ca şi în ţările vechii civilizaţiuni orientale, pe un pământ fertil, trăieşte o populaţiune muncitoare în cea mai neagră mizerie.

Ştiinţa mai nouă din timpul nostru ar avea însă multe obiecţiuni de făcut argumentării lui Buckle, şi prin urmare şi aceleia a lui Eminescu.

Populaţiunea, zice Bukcle, sporeşte, fiindcă găseşte o nutriţiune îmbelşugată! Dar oare orice populaţiune sporeşte când nutriţiunea este îmbelşugată ? Evident că nu, ci numai anumite populaţiuni sporesc, pe când altele rămân neinfluenţate în creşterea lor de faptul belşugului în nutriţiune. Dacă faptul afirmat de Buckle ar fi adevărat pentru toate popoarele, atunci nu s-ar

înțelege cum poporul francez, care, în comparație cu alte popoare, nu duce grija nutrițiunii, este totuși în descreștere, pe când alte popoare, cari n-au nici un belșug de nutrițiune, cresc! Trebuie ca populațiunea să fie de o *anumită natură* pentru ca belșugul de nutrițiune să determine în chip necesar creșterea ei, și această *anumită natură* este produsul eredității sufletești de care se bucură populațiunea. O populațiune fără multe însușiri dobândite prin ereditate este, desigur, mai pasivă față de influența nutrițiunii, decât o altă populațiune care are în sufletul său deprinderi proprii, fixate prin ereditate. Pentru aceasta din urmă, fenomenul creșterii sau a<l> descreșterii ei stă independent de faptul că pământul locuit este fertil sau nu. Cu cât o populațiune este mai cultă, cu atât se bucură de o mai mare libertate față de condițiunile imediate ale mediului cosmic, în care trăiește. Buckle are dreptate, cu argumentațiunea sa, numai în ce privește populațiunile inculte, adică în ce privește populațiunile influențabile în modul cel mai pasiv de mediu. De asemenea, nici raportul dintre sporul populațiunii și descreșterea salariului nu este exact pentru orișice populațiune. În Europa cultă, ca și în America, sunt multe popoare cari cresc în numărul locuitorilor și cari, în același timp, au din an în an salariile muncitorilor mai urcate. Și aci, știința mai nouă are aceeași observație de făcut lui Buckle: el face prea mult abstracțiune de dispozițiunile sufletești pe cari le aduc cu dânsele în viață diferitele popoare și admite, prea ușor, că sufletul omenesc ar fi ca un fel de ceară moale pe care se poate imprima orice. Cu un cuvânt, Buckle a primit prea pe de-a întregul filosofia unilaterală a compatriotului său John Locke.

Aceleași obiecțiuni se pot aduce și lui Eminescu. „Sâmburele greșit" s-a preschimbat, să zicem, în chip fatal în rachiu, fiindcă altmintreli el, ca sâmbure, n-avea voie să treacă granița, și rămânea fără valoare de schimb, dar ca rachiul produs din el să găsească imediat un debușeu sigur pe piața noastră internă,

adică să găsească muşterii care să-l consume cu atâta aviditate, aceasta nu se întâmplă totdeauna fatal. Numai o anumită populaţiune, cu anumite dispoziţiuni sufleteşti dă fabricaţiunii rachiului aşa debuşeu; alte populaţiuni însă nu. Eminescu a trecut cu vederea, întocmai ca şi Buckle, dispoziţiunile sufleteşti ale populaţiunii care avea să sufere influenţa sâmburelui greşit. Din cauza acestei treceri cu vederea, concluziunea argumentării păcătuieşte mult din punctul de vedere al ştiinţei obiective. Eminescu zice: înmulţindu-se crâşmele s-au adus mulţi evrei, apoi proprietarul impunând supuşilor săi de a consuma atâta rachiu, consumarea a devenit o trebuinţă şi a adus degenerarea populaţiunii. A cărei populaţiuni? Numai a populaţiunii muncitoare, afirmă Eminescu, căci populaţiunea evreiască şi a altor exploatatori n-a degenerat, ci, din potrivă, s-a înmulţit. Atunci nu rachiul singur a fost cauza degenerării, fiindcă rachiul sta la îndemâna tuturor, ci dispoziţiunea sufletească a acelora cari nu puteau să reziste consumării rachiului... Despre această latură a problemei a uitat să vorbească Eminescu, deşi el ar fi avut multe de spus. Populaţiunea rurală, masa cea numeroasă a muncitorilor se găsea înaintea rachiului ca un copil fără povăţuitor. Nici şcoala, nici biserica, nici obiceiurile nu ofereau acestei populaţiuni un adăpost sufletesc în contra ispitei. Populaţiunea aceasta a transformat îndată consumarea rachiului în trebuinţă şi din această cauză a degenerat. O altă populaţiune cu altă îngrădire morală ar fi rezistat: şi probă, a rezistat însuşi acela care avea rachiul pe mână, crâşmarul evreu.

Explicarea dată de Eminescu este, aşadar, unilaterală, întocmai ca şi a lui Buckle. Am fi nedrepţi însă cu dânsul dacă n-am adaoga că el a presimţit singur insuficienţa argumentării sale şi că în alte scrieri a încercat să se completeze tocmai în felul cum cere ştiinţa de astăzi, adică introducând şi factorul sufletesc. Dar această complectare nu ajunge niciodată până la o formulare definitivă. Reflexiuni şi crâmpeie de argumentare

presărate ici şi colo prin diferitele sale articole şi informaţiuni, cu deosebire în acele publicate în *Curierul de Iaşi*, şi atâta tot. Iată una din acestea, pe lângă cele reproduse mai sus.

Cu ocazia unui discurs ţinut de d. Ion Brătianu la desbaterea bugetului în 1876, Eminescu face următoarea reflexiune în *Curierul de Iaşi*: „Reproducem din discursul dlui Brătianu toate pasagele, care caracterizează vina cea mare a generaţiunii trecute, care, orbită de civilizaţia străină, a crezut că, introducând formele exterioare ale ei, i-a introdus totodată şi cuprinsul. Acest cuprins nu se realizează decât prin *muncă*. Nici ziare, nici legi, nici academii, nici o organizaţie asemănătoare cu cele mai înaintate nu sunt în stare de a înlocui *munca*, şi o stare de lucruri, care nu se întemeiază pe ea, e o fantasmagorie, care va dura mai mult sau mai puţin, dar se va preface în fum la suflarea recei realităţi'' *. Şi în genul acestei reflexiuni sunt încă multe altele.

Cuprinsul unei civilizaţii nu se realizează decât prin muncă : acesta este marele adevăr asupra căruia trebuia să stăruie Eminescu. Din nenorocire, el n-a făcut decât să-l enunţe, ca şi mulţi alţi, de altmintreli, după dânsul. Dacă ar fi stăruit asupra acestui adevăr, cu mintea cea limpede pe care el o avea, ajutat de cultura solidă pe care o primise din Universităţile germane, Eminescu ar fi ajuns, desigur, să formuleze pentru totdeauna cauza neajunsurilor în cari ne zbatem noi, Românii de astăzi; el ne-ar fi definit pentru totdeauna datoria celor ce voim să luptăm pentru binele neamului! Dar Eminescu a lunecat într-o altă direcţie, precum vom vedea îndată, şi adevărul enunţat de el a rămas fără o mai de aproape cercetare. Colegii săi din societatea *Junimea* l-au repetat după dânsul pe toate tonurile, când mai duios, când mai declamatoriu, aşa că astăzi toţi îl cunosc, dar nimeni încă nu l-a analizat în mod obiectiv şi n-a scos dintr-însul

* M. Eminescu, *Scrieri politice şi literare*, I, pag. 241.

toate consecinţele pe cari un om de ştiinţă le poate scoate. Şi cu toate acestea, toţi vorbim de naţionalism.

Adevăratul înţeles al naţionalismului — naţionalismul cum trebuie să se înţeleagă — are ca premisă majoră adevărul enunţat de Eminescu: *la civilizaţie nu se ajunge decât prin muncă!* Cum îţi este munca aşa îţi este şi civilizaţia! După cum este munca pozitivă pe care un popor o produce, aşa va fi şi civilizaţia lui! Orice altă credinţă, vorba tot a lui Eminescu, nu este decât o fantasmagorie.

Care este munca poporului nostru? Este ea la înălţimea civilizaţiei pe care ne-am apropiat-o? Este ea sub nivelul acestei civilizaţii? Aci stă cheia înţelesului pentru toate nenorocirile noastre. Dacă munca noastră este la înălţimea civilizaţiei pe care ne-am dat-o, şi, totuşi, populaţiunea noastră muncitoare degenerează, şi parazitismul se întinde în viaţa publică, şi nemulţumirea generală creşte... atunci singura explicare posibilă este că suntem înconjuraţi sau subminaţi de duşmani bine pregătiţi pentru distrugerea noastră şi care lucrează în contra noastră, după un plan bine stabilit! Dacă munca noastră însă nu este la înălţimea civilizaţiunii pe care ne-au dat-o, atunci explicarea se schimbă. Pentru a cădea în nenorocire, nu este nevoie de duşmani bine pregătiţi şi învoiţi între dânşii, ci sunt îndeajuns faptele noastre, noi ne suntem nouă cei mai mari duşmani! Viaţa noastră publică, în cazul acesta din urmă, pentru a fi viciată de parazitism, nu are nevoie să aştepte imigraţiunea străinilor, duşmanii noştri, ci se viciază ea singură prin deprinderile noastre neadaptate civilizaţiunii; paraziţii răsar din mijlocul neaoşilor Români, bunii noştri fraţi. Bunioară, legile noastre politice impun regimul parlamentar, adică regimul după care afacerile publice se decid prin discuţie publică, fiindcă discuţie publică se presupune că va produce adevărul, dacă noi însă, nepregătiţi pentru discuţie

cinstită, ne minţim chiar pe noi înşine cum voim atunci ca regimul parlamentar să ne aducă vreun folos ? Doi oameni de ştiinţă ajung prin discuţie la un adevăr durabil, fiindcă fiecare dintre dânşii şi-a impus anumite reguli de discuţie, şi, în primul rând, legea morală ca să afirme numai aceea ce crede obiectiv; dacă ei ar face altfel, dacă fiecare nu s-ar asculta decât pe sine, desigur că discuţia n-ar ajunge la nici un rezultat. Şi tocmai aşa facem noi în politică. În discuţiile publice nu ascultăm decât pe acela care vorbeşte cum cer interesele noastre personale, iar pe acela care nu vorbeşte cum cer interesele noastre personale îl hulim numindu-l ,,calomniator'' al ţării! Tot aşa procedăm şi în viaţa comercială şi peste tot. Comerţul ca să fie profitabil trebuie să fie făcut în anumite condiţiuni sufleteşti, care să împiedice risipa de timp şi de material: noi însă voim ca printr-o muncă ,,de mântuială'' să profităm din comerţ! Şi ne mirăm apoi că nu izbutim! Dar, ar trebui ca să ne mirăm când s-ar întâmpla contrariul! Munca noastră, a Românilor, faţă de obligaţiunile pe cari ni le impune civilizaţiunea pe care ne-am dat-o, este o muncă ,,de mântuială'', un *sabotage*, iar nu o muncă producătoare. În viaţa politică, nu facem politică, ci politicianism; în viaţa industrială şi agricolă, nu muncim, ci ne pripim spre ,,câştigul fără muncă'' — un ideal prea bine descris de Eminescu în satirele sale. Pentru a ajunge în situaţia în care am ajuns, nu era dar nevoie de mâna străinilor duşmani; am fi ajuns noi aci unde suntem, şi chiar dacă întreagă suprafaţa Ţării Româneşti ar fi fost locuită totdeauna de neaoşi Români! Căci duşmanii noştri nu sunt în afară de noi, ci sunt în noi înşine; şi ei nu se numesc nici evrei, nici greci, nici bulgăroi cu ceafa groasă, nici nemţi, ci se numesc: lenea, minciuna, lipsa de rezistenţă faţă de ispita viciului, orgoliul copilăresc, pe care nu-l ştim distinge de mândria cea nobilă, şi multe asemeni slăbiciuni, despre cari

vorbim adesea noi între noi, între patru ochi, dar pe cari le ascundem în public de teamă că ne va râde lumea *.

Există, prin urmare, un „sâmbure greșit" în organizarea societății noastre, — cum prea bine zice Eminescu — , dar acel sâmbure nu este de grâu sau de porumb, cum presupunea același Eminescu, imitând raționamentul lui Buckle, ci este un sâmbure de natură sufletească, și de la acesta ne vin toate neajunsurile! Dușmanii pe cari noi îi vedem în afară de noi, stând la pândă, nu au o existență mai reală decât o au întrupările pe cari le dă imaginațiunea poporului cauzelor ascunse și nepricepute. De ce este bolnav copilul tău, babă Ioană? L-a deochiat un străin, cumătră Stanco! Ai făcut rău că l-ai arătat străinului, babă Ioană! Și baba Ioana, pe viitor, își ferește copilul de ochii străinului, dar cu aceasta nu și-l ferește totuși de boală. Așa și cu boala poporului nostru. L-au deochiat străinii, fiindcă prea era muncitor? Să lăsăm știința babelor, și să venim odată la adevărata știință!

Eminescu, din nenorocire, cum am spus mai sus, nu a urmărit mai departe explicarea neajunsurilor societății românești pe baza adevărului pe care el însuși îl enunță așa de bine, ci cu vremea el ajunge la o nouă explicare, — aceea de a doua din ziarul *Timpul* — , care este cu mult inferioară, științificește, aceleia date sub influența lui Buckle.

În ziarul *Timpul*, între anii 1880—1881, el aruncă vina, după cum am văzut, pe elementele neistorice, rămășițele haimanalelor de sub steagul lui Pasvantoglu și Ypsilante; spuma tuturor resturilor din Fanar, și care s-a reconstituit într-un partid ... acela al roșilor! Aceste stârpituri la fizic și la inteligență, „nea-

* Asupra nepotrivirii dintre însușirile sufletești cerute de cultura apuseană și însușirile de fapt ale poporului nostru, a se vedea mai pe larg scrierea noastră: *Cultura română și politicianismul*, Librăria Socec, 1904.

vând nici tradiții, nici patrie, nici naționalitate hotărâtă, le vedem, zice Eminescu, punându-se la discreția străinilor și votându-le când pe Strusberg, când răscumpărarea, ba le vedem aliându-se în Moldova cu evreii, ca să paralizeze lupta de emancipare națională de acolo. Aprinși de o instinctivă ură contra tuturor elementelor istorice și autohtone ale acestei țări, le-a văzut introducând în toate ramurile legi străine, neadaptate nici intereselor ,nici naturei ei!'' Față de aceste stârpituri, — cari constituiesc, după Eminescu, să nu uităm, marea majoritate a partidului roșilor, adică a partidului liberal! — , poporul român stă plin de calități.

Poporul român n-are nici un defect, afară de acela că este prea blând și se lasă să fie jupuit ca oaia din biblie! Naționaliștii de astăzi din jurul redacției *Neamului Românesc*, în tot ce privește aceste idei, sunt servilii imitatori ai lui Mihail Eminescu. Schimbați numai câteva cuvinte: în loc de partidul roșilor, cum zicea Eminescu, ziceți partidul jidoviților, și în loc de Pasvantoglu, Ypsilante, Fanar... ziceți Mochi Fișer, Froim Fișer, Palestina... și atunci aveți articolele naționaliștilor redactori la *Neamul Românesc !* Ideile sunt aceleași, numai că, la aceștia din urmă, ideile sunt exprimate mai puțin plastic de cum știa să le exprime Eminescu. Dl. A.C. Cuza singur încearcă între acești naționaliști o notă originală, exagerând până la absurd campania contra evreilor. Dl A.C. Cuza nu vede înaintea ochilor decât pericolul jidovesc; după dânsul: presa este jidovită, magistratura este jidovită, țara întreagă este jidovită... Și Eminescu, de altmintreli, în multe din articolele sale din *Timpul*, fulgerase în contra... Caradalelor, Gianiilor, Ferekizilor etc., acuzându-i că ar fi pus stăpânire pe această țară! A exagerat el dar un Eminescu; de ce n-ar exagera în această direcție și un A.C. Cuza?

Însă această comparație să nu ne înșele.

„Comparaison n'est pas raison'', zice un proverb francez, și aci este locul să-l repetăm și noi. Din faptul că Eminescu a exa-

gerat nota naționalismului ieftin în articolele sale din *Timpul*, întocmai cum exagerează astăzi și d. A.C. Cuza, nu rezultă deloc că motivul care produce exagerarea dlui Cuza a fost și cauza exagerării lui Eminescu. Mihail Eminescu avea, ce-i drept între 1880—1881, calitatea de redactor la un ziar de partid, — și anume la un ziar adversar *roșilor* — , și aceasta explică întru câtva pasiunea sa, dar aceasta nu explică pe deplin abaterea sa de la direcțiunea pe care o începuse mai nainte, pe când se afla în Iași. Eminescu putea fi pătimaș în polemică, dar el nu era omul care să părăsească o metodă științifică, pentru a susține o convingere dictată de interesul unui partid, fie chiar când acel partid era compus din prietenii săi. Naționaliștii de astăzi pot face așa lucru, nu însă și Eminescu.

Pentru ca să se opereze o așa schimbare în judecata lui Eminescu, a trebuit ca în sufletul lui să se fi petrecut ceva de mare importanță, ceva care să-i fi schimbat cumpăna hotărârii și care să-l silească să arunce preocupările științifice pe al doilea plan și să pună pe primul plan interese de altă natură!

În adevăr, există, după părerea noastră, un motiv puternic care a putut să facă pe Eminescu să ia o altă direcție în explicarea stării sociale a țării noastre, și care l-a putut aduce de la raționamentul unui Buckle la tonul violent și adesea nedrept al articolelor sale din *Timpul*. Când vom cunoaște acest motiv, vom cunoaște și principala cauză pentru ce adevăratul înțeles al naționalismului își face cu atâta greutate un drum în conștiința compatrioților noștri...

De acest motiv rămâne să ne ocupăm în ultima parte a studiului nostru.

III

Călăuziţi de ideile lui Eminescu ne-am apropiat, aşadar, de adevăratul înţeles al cuvântului *naţionalism*, de naţionalismul cum trebuie să se înţeleagă.

Un popor întreg nu ajunge la o cultură viciată şi la degenerare din cauza a câtorva elemente parazitare cari s-au introdus în mijlocul său, ci cauza răului este mai adâncă: ea stă în dispoziţiunile sufleteşti ale poporului însuşi. Paraziţii nu pot pătrunde în corpul unei societăţi sănătoase, sau, când pătrund, ei sunt puşi în stare de *symbioză*, adică sunt obligaţi la o reciprocitate de servicii. Când corpul societăţii are însă într-însul ceva putred, atunci paraziţii sunt la largul lor, şi nu este nevoie ca imigraţiunea să-i înmulţească, ci se înmulţesc ei singuri din sământă curat autohtonă. Putrigai să fie că ies ciupercile în belşug! Şi în ţara noastră, din nenorocire, s-a adunat destul putrigai! Eminescu, cel d'intâi, de altfel, a spus-o cu curaj: „Drept că înmulţirea evreilor în ţările noastre a mers mână în mână cu reformele în sens liberal, că acestea au ajutat înmulţirea furnicarilor. Deja Regulamentul organic care a pus ciocoimea alături cu boerii vechi, dându-i o egalitate de drepturi, pe care n-o meritau, a făcut ca fiecare din aceşti noi artistocraţi, cari *fugeau de muncă* şi aspirau la slujbuşoare, să aibă câte un asociat jidan supt formă de orândariu pe peticuţele lor de moşii; tot acel Regulament a desfiinţat de jure breslele, aceste clase puternice şi bine constituite de meseriaşi. În urmă, alte reforme şi mai liberale au deschis uşa funcţiilor statului, înmulţite la infinit, tuturor feciorilor de popă şi de negustori, cari nu reprezintau nici avere, nici inteligenţă, şi cari găsiau mai comod a trăi din funcţii plătite de stat şi de comune decât din munca lor proprie, din îndeletnicirea

cu meșteșugul părinților lor. Astfel s-a înmulțit *rușinea de muncă* și proletariatul condeiului, această clasă veșnic nenorocită, condamnată la celibat și la mizerie, luptând prin ură, intrigi, calomnii și vicleșug pentru pânea amară a bugetului și înecând c-o rară obrăznicie orice muncă spirituală adevărată, orice merit adevărat". Și în același articol *: „Se va găsi că lenea este caracteristică Românului ridicat, pentru că s-a și ridicat din clasa leneșe, din privilegiații mici. Rămânea deci *o singură clasă muncitoare*, din a cărei exploatare trebuia să trăiască toată societatea română, țăranul. Dar chiar exploatarea directă era o muncă prea grea pentru aristocrația foștilor cafegii și ciubucii, de aceea s-au introdus pretutindenea câte-un asociat activ Kesaro-Kräesc — câte un evreu!" — O civilizație care se ridică pe munca numai a unei singure clase sociale ce sănătate poate ea să aibă ? Și ne mai întrebăm apoi de ce s-au înmulțit la noi elementele parazitare ?

În diferite rânduri **, am avut ocaziunea să arătăm răspunsurile pe cari le dau oamenii de știință la întrebarea „în ce consistă cultura și civilizația unui popor ". Comparând aceste răspunsuri vedem acum că ele se sprijină pe același adevăr fundamental pe care l-a enunțat și Eminescu. Cultura sau civilizația unui popor, ziceau oamenii de știință, nu consistă în transformările materiale externe, care înconjură sufletul poporului, ci ele consistă în dispozițiunile sufletești ale acestuia, în deprinderile morale și intelectuale pe cari poporul le cucerește și le adaogă deprinderilor sale animalice. Același lucru îl zice însă și Eminescu; căci *munca* pe care el o pune la baza culturii și a civilizațiunii nu este altceva decât *actualizarea* deprinderilor sufletești. Între mediul extern care trebuie transformat și deprinderile sufletului, cari sunt energia potențială din care are să vină cauza transformărilor externe, stă faptul muncii, adică faptul *actualizării* de-

* M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, I, pag. 112—113.

** *Cultura română și politicianismul* (1904); *Puterea Sufletească* (1909).

prinderilor sufletești. În cultura văzută a unui popor nu se găsește decât atât cât s-a putut *actualiza* din dispozițiunile sufletului său, adică atât cât s-a putut exterioriza prin *muncă*. De aceea vorbește și Eminescu așa de des de muncă, și numai de muncă. Nu există violență de limbagiu, — în marginile unui stil de scriitor superior, bineînțeles, — pe care el să nu o fi îndreptat în contra celor ce vânează „câștigul fără muncă"! În această pricepere adâncă pe care el o are despre importanța muncii stă, de bună seamă, și rațiunea pentru care Eminescu este și astăzi atât de admirat în toate cercurile intelectuale ale neamului nostru.

Cu toate acestea, adevărul enunțat așa de bine nu a continuat să formeze până la sfârșit baza pe care Eminescu și-a edificat teoria naționalismului său. În loc de a continua analiza întreprinsă asupra deprinderilor sufletești pe cari și le-a dobândit poporul nostru în urma atâtor vicisitudini istorice; în loc de a despărți între aceste deprinderi ce este bun și ce este rău, și a căuta apoi să sprijine, prin mijloace potrivite, elementele bune contra celor rele; în loc să ajungă la formularea unui program practic pe baza căruia munca pozitivă a poporului nostru să se garanteze în contra parazitismului, iar parazitismul, fără multe declamațiuni patriotice, să fie canalizat treptat spre ocupațiuni modeste și folositoare; în loc de o teorie acceptabilă de un om de stat, Eminescu, după câteva ezitări, termină cu teoria păturilor superpuse; o teorie prin care defectele sufletești ale neamului nostru sunt cu indulgență acoperite sub motivul că ele sunt istorice și autohtone, iar toată vina nenorocirii noastre sociale este aruncată în spinarea câtorva indivizi cari, în afară de numele lor de familie, nu aveau, poate, în ei ceva mai străin decât aveau și alți indivizi puși, totuși, în rândul autohtonilor! De ce populațiunea rurală degenerează; de ce suferim de boale sufletești și corporale; de ce ne înstrăinăm cu ușurință averile lăsate de părinți pentru a ne duce la Paris și la Nisa să petrecem; de ce litera cărții învățate nu se prinde de creierul nostru, și copilul de țăran

trecut prin școala primară, după doi-trei ani de la părăsirea școalei, este analfabet; iar copilul ciocoiului este încă și mai rău, fiindcă este amoral; de ce viciile de toate soiurile fac adevărate ravagii în sânul societății noastre, întocmai ca și în societățile sălbaticilor: de ce acestea și altele multe, pe cari este inutil să le mai înșirăm?... Fiindcă, zice Eminescu, „elementele de baltă", rămășițele Fanarului: Roseteștii, Gianii, Ferekizii, Costineștii, Caradalele etc., cu un cuvânt, demagogia roșie a pus stăpânire pe țară! Aceștia, o mână de oameni, abat din drumul lor de până acum, adică de la munca lor cinstită, pe cei șase milioane de Români neaoși și autohtoni, și aceștia ca niște oi blânde se lasă să fie abătuți! Poate fi așa ceva crezut? Și înainte de toate, cum a putut să creadă așa ceva o minte ca a lui Eminescu? Înțelegem să creadă așa ceva un bărbat cu fire de demagog, un N. Iorga bunioară, care pentru a cuceri aplausele mulțimei este în stare să facă toate lingușirile și să zică că neam mai nobil ca al nostru, al Românilor, nu mai există pe suprafața pământului; că virtuți mai dumnezeiești ca în sufletul nostru, traco-daco-roman, nu se mai găsesc nicăieri; dar la un Eminescu! la o minte așa de limpede și un temperament așa de puțin conciliant pentru demagogie! Să vedem pe scriitorul acesta, steaua literaturii române, încercând cu fantasia sa istorică, ca un Iorga oarecare, să reconstituie o rasă pură românească, autohtonă, și o altă rasă „a parveniților" și „a paraziților", pe cari apoi să le opuie față în față, făcând din cea dintâi o victimă, și din cea de a doua un călău! Așa ceva este de necrezut! Trebuie să fi fost un motiv mai puternic care să îndemne pe un Eminescu să pună talentul său în serviciul unei teorii, care, astăzi, s-a găsit așa de potrivită pentru capetele unor naționaliști de felul celor din jurul dlor Iorga și Cuza! Trebuie să fi fost un motiv mai presus de interesul științei, — interes pe care o minte ca a lui Eminescu știa să-l prețuiască — , trebuie să fi fost un motiv mai sfânt!

Şi a fost, în adevăr, un asemenea motiv sfânt.

Eminescu era cu mintea sa în ţara noastră, scria pentru noi Românii de aicea, pentru partidul care patrona *Timpul*, dar cu inima sa el era dincolo, în nenorocita ţară în care copilărise, în frumoasa lui Bucovină! Şi aci, vai! existau duşmani concertaţi pentru distrugerea populaţiunei băştinaşe române; aci existau, în adevăr, duşmanii cari pândeau fără milă pe fraţii săi Români! Eminescu scria în Bucureşti la un ziar de partid; el apăra aci o politică de partid, şi combătea o politică de partid; articolele sale erau pline de iubire sinceră pentru unii, şi pline de ură pentru alţii; dar numai în aparenţă; iubirea şi ura lui adevărată treceau graniţa ţării pentru a se revărsa dincolo în ţara alor săi! Aşa ne explicăm pentru ce frazele întrebuinţate de el în *Timpul* sunt aceleaşi cu cele întrebuinţate vorbind de Bucovina. Amărăciunea sa sufletească pentru cele ce văzuse dincolo îl pătrunsese până într-atât, încât el nu mai vedea alte condiţiuni de existenţă pentru neamul românesc întreg, decât pe acelea cari se desfăşurau în Bucovina. Din cauza nenorocirei acestei ţări a devenit el naţionalist, şi şi-a explicat şi mizeria populaţiunei noastre de dincoace, aşa cum a explicat-o. Fraza lui maiestră este, negreşit, pusă în serviciul cauzei naţionale a Românilor de aici, din Regat, dar ea nu exprimă adevărul, decât când o repunem în mediul ei natural, în Bucovina! Aci ea pierde orice exagerare; şi pentru Bucovina ea întrupează în sine arta desăvârşită, cu ştiinţa desăvârşită!

Să recitim, în adevăr, teoria naţionalistă a lui Eminescu în aplicaţiunea ei la starea Bucovinei, şi vom vedea de îndată deosebirea. Acum suntem înaintea originalului.

„Şi ce a devenit astăzi (la 1877, după o sută de ani de la răpire) obârşia Moldovei? Făgăduit-au fost Austria s-o ţie în vechile ei legi şi obiceiuri, bunurile mânăstireşti să le întrebuinţeze spre ridicarea poporului moldovean, răzăşii să rămâie întru ale lor, târgoveţii întru ale lor şi multe alte lucruri au făgăduit.

Și ce au făcut din țară? Mlaștina de scurgere a tuturor elementelor sale corupte, loc de adunătură a celor ce nu mai puteau trăi într-alte părți, vavilonul babilonicei împărății. Deși după dreptul vechiu, jidanii n-aveau voe nici sinagogi de piatră să aibă, astăzi ei au drept în mijlocul capitalei Lavra lor, iar asupra țării ei s-au svârlit ca un pâlc negru de corbi, expropriind palmă cu palmă pe țăranul încărcat de dări, sărăcit prin împrumuturi spre a-și plăti dările, nimicit prin dobânzile de judă, ce trebue să le plătească. Și asta, în jargonul gazetelor vieneze, se numește a duce *civilizația în Orient*. Oamenii, a căror unică știință stă în vânzarea cu cumpăna strâmbă și înșelăciune, au fost chemați să civilizeze cea mai frumoasă parte a Moldovei.

Poporul cel mai liber, și mai îngăduitor și-a plecat capul sub jugul celei mai mizerabile și mai slugarnice rase omenești. Pământul cel mai înflorit încape palmă ca palmă în mâinile cele mai murdare — raiul Moldovei se umple de neamul cel mai abject. Și fiindcă la toate aceste procese de expropriare, agenții de împlinire au tantiemele lor, de aceea jidovimea și judecătorii merg mână în mână subt pajura creștină cu două capete.

Fără a vărsa o picătură de sânge, fără muncă, fără inteligență, fără inimă, pune astăzi mâna pe un pământ sfânt, a căruia apărare ne-a costat pe noi râuri de sânge, veacuri de muncă, toată inteligența noastră trecută, toate mișcările cele mai sfinte ale inimei noastre.

Și e plină de străini,
Ca iarba de mărăcini;
Și e plină de dușmani,
Ca râul de bolovani.
Iar mila străinului

E ca umbra spinului:
Când vrei să te umbrești,
Mai tare te dogorești *.

Acesta este stilul care îți stoarce lacrămi, fiindcă este pornit dintr-o adâncă convingere și redă tristul adevăr așa cum el este în realitate. În *Timpul*, stilul rămâne acelaşi, dar el nu mişcă, fiindcă nu mai este haina curată a adevărului!

Aci în Bucovina teoria naționalistă a lui Eminescu se verifică pe deplin. „Rasa mizerabilă și slugarnică", compusă din „adunătura celor ce nu puteau trăi într-alte părți", formează un pericol serios, fiindcă această „adunătură" reprezintă un procent mare din întreaga populațiune a țării. În Bucovina, „pâlcul negru de corbi" expropriază, în adevăr, palmă cu palmă, pe țăranul încărcat de dări, fiindcă pâlcul de corbi are spijinul indirect al statului: „jidovimea și judecătorii merg mână în mână supt pajura creștină cu două capete". Dar noi, mulțumim lui Dumnezeu, n-am ajuns încă acolo! **. Noi, sănătoşi de am fi la suflet, n'-am avea să ne temem de pâlcurile de corbi; acestea s-ar duce atunci de unde au venit.

Durerea lui Eminescu pentru cele ce se petreceau în frumoasa lui Bucovină era aşa de adâncă, încât niciodată ea nu i s-a șters din suflet. Tipul poporului nefericit era pentru el poporul din Bucovina. Acest tip l-a purtat mintea lui peste tot; şi peste tot a adus aceeaşi explicare la nenorocirea popoarelor. Până și pe unguri îi plânge Eminescu, aplicând teoria care îi sta lui la inimă! Alianța cu elementul evreo-german, acel element parazitar care

* M. Eminescu, *Răpirea Bucovinei;* articol apărut încadrat în negru în „Curierul de Iaşi" de la 30 septemvre 1877. (V., *Scrieri politice și literare*, 1, pg. 209—210.)

** Numai d. Cuza crede că şi la noi magistratura este pusă în serviciul jidovimei (v. art. sale din „Neamul Românesc").

stăpâneşte din Viena, ar plăti-o poporul unguresc, după Eminescu, cu: „mortalitatea şi sărăcia ţăranului, cultura prădătoare şi estensivă a pământului, înmulţirea peste măsură a funcţionarilor, advocaţilor şi politicianilor de meserie, burlăcia claselor superioare...".*; adică cu mizeria care sugrumă şi pe poporul din Bucovina! Micluşeii de unguri, nimeni nu i-a compătimit mai sincer ca Eminescu! Şi ar fi compătimit Eminescu pe orice popor, care ar fi avut în starea sa, fie cât pe de departe, o asemănare cu starea Bucovinei! Căci să nu uităm, Eminescu era înainte de toate un artist! [118]

Un istoric renumit, de altfel, cum este neîntrecutul istoric german Mommsen [119], a amestecat adeseori în cercetările sale cele mai obiective asupra istoriei Romanilor şi preocupări subiective! Aşa se afirmă de către critici competenţi că ⟨lui⟩ Mommsen, în descrierea evenimentelor cari au adus formarea Imperiului roman, i-a fost mai mult gândul la formarea imperiului german din zilele noastre, decât la cel roman! Şi dacă un Mommsen, un istoric de meserie, a putut să facă acest amestec, cu atât mai uşor l-a putut face un artist ca Eminescu! Cine i-ar putea aduce acestuia o vină pentru aceasta? Cu atât mai mult, când Eminescu, venit din Bucovina, găsea şi aici la noi tot nenorocire şi mizerie! Îndemnul ca să dea aceeaşi explicare pentru starea socială de aici, ca şi pentru cea de dincolo, era la dânsul aproape irezistibil.

IV

Acesta este motivul acel sfânt care a făcut pe Eminescu să vadă în decăderea noastră socială efectul păturilor superpuse, când în realitate această decădere este numai rezultatul defec-

* M. Eminescu, *Scrieri politice şi literare* I., pag. 156.

telor noastre superpuse. Ţăranul de la baza edificiului social român aduce la consolidarea acestui edificiu o parte de muncă pozitivă, şi o parte de „lasă-mă să te las", curată marfă românească, care strică într-o largă măsură aceea ce rezultă din munca pozitivă; apoi deasupra ţăranului vine albăstrimea orăşenească de toate categoriile, care aduce cu cât este mai sus, cu atât şi mai puţină muncă pozitivă şi cu atât mai multă marfă din aceea curat românească: palavre, risipă, îmbulzeală la câştig fără muncă, minciună, şi altele, şi altele, până la supremul „ori, ori", adică ori mă faci ministru, ori sunt gata să dau cu piciorul la şandrama! Un aşa edificiu, clădit prin superpunerea unor aşa defecte sufleteşti, este greu să reziste la cea mai mică adiere de vânt; de ce dar am mai căuta noi să vedem, şi numele de botez pe care îl poartă aceia cari întrupează defectele?! Formăm o aceeaşi pastă; o pastă foarte autoctonă, căci nici un popor altul nu revendică dreptul de paternitate asupra defectelor noastre!

Negreşit, omul din fire este înclinat spre antropomorfism, adică este înclinat să-şi explice mersul lucrurilor prin ivirea unor cauze cari au formă de oameni. Este mai greu să se conceapă cauza decăderii noastre sociale ca o înlănţuire de defecte sufleteşti, decât ca efectul voinţei unor oameni în carne şi oase, cari stau înaintea ochilor. De aceea, întotdeauna se vor găsi destui cari să dea crezământ explicării că nouă, Românilor, ne merge rău, fiindcă avem duşmani cari ne-au jurat peirea. Dar de aceştia, deşi destui, n-avem să ne ocupăm. Ei sunt de bună-credinţă. Marele rău pe care îl fac aceştia este că ei dau posibilitate celor de rea-credinţă să se menţină în rolul de apostoli ai naţionalismului.

Şi la aceşti oameni simpli şi de bună-credinţă, trebuie să mai adăogăm şi pe aceia de „*aceeaşi suferinţă*" cu Eminescu; pe fraţii veniţi din Transilvania. Eminescu căzuse în eroarea de a crede că la noi sunt pături superpuse din cauză că văzuse, în

adevăr, în Bucovina o pătură superpusă despuind populațiunea românească de toate drepturile și bunurile sale. Frații noștri din Transilvania, cari vin și fac politică la noi, sunt ademeniți, din aceeași cauză ca și Eminescu, să cadă în aceeași eroare. Obișnuiți în patria lor cu lupta de rasă, ei transportă această luptă de rasă și la noi. Pe unguri, pe cari nu-i mai văd înaintea ochilor, îi înlocuiesc cu evreii, cu grecii, cu bulgarii etc., și devin din cauza acestei iluziuni un fel de profeți cari încep să plângă pe ruinele neamului nostru, întocmai cum plângeau profeții cei vechi ai evreilor pe ruinele Ierusalimului!

Acești frați, veniți din Transilvania, împreună cu oameni simpli și de bună-credință cari sunt din fire înclinați spre explicări antropomorfice, pregătesc o atmosferă prielnică pentru agitația antisemiților, antibulgarilor, antigrecilor și a tuturor anti posibili. Naționalismul lor sincer devine pârghia de ridicare pentru un vanitos ca Iorga și pentru un antisemit ca Cuza! Ei, frații noștri din Transilvania, mai ales, având inima plină de amărăciune din patria lor, nu mai caută să distingă condițiunile diferite în cari poporul românesc din Regat se dezvoltă, ci își pun punga și credința lor în serviciul unor naționaliști ca Iorga și Cuza, cari le aduc în schimb suprema consolare: că precum neamul românesc de dincolo de Carpați este nimicit de unguri, așa neamul românesc de dincoace de Carpați este nimicit de jidani! căci nimicit de cineva trebuie să fie neamul românesc, în tot cazul, pentru ca Iorga și Cuza să aibă un rol în această țară! Ce politiciani! Ce urâtă profesie! Când vor înțelege însă oamenii de bună-credință că le-a venit vremea să înceteze a mai sta ca instrumente în mâna tuturor ambițioșilor îndrăzneți? Când își vor aduce aminte, acești oameni de bună-credință, că unul dintre marele defecte ale Românului din trecut a fost tocmai acela de a se lăsa cu ușurință să fie pus drept coadă de topor la orișice lovire îndreptată în contra alor săi?

Oamenii de bună-credință, și cu deosebire frații transilvăneni, să-și deschidă ochii! Dincolo de Carpați există o rasă care dușmănește de moarte neamul românesc și care vrea pieirea lui; aceasta este rasa ungară. Reprezentanții acestei rase vor pieirea Românilor nu ca oameni, ci ca Români; căci ca oameni i-ar lăsa ei pe Români să trăiască și încă le-ar da și avantagii, numai să se facă unguri. Dincoace de Carpați însă nu este nici o rasă care să ne dușmănească pentru faptul că suntem Români, ci sunt indivizi de origine deosebită ca a noastră și cari nu cer altceva mai bine decât să fie socotiți ca Români. Cine ne dă nouă dreptul să respingem pe acești indivizi? Ideile ce ni le facem noi despre ei că sunt neasimilabili? După ce judecăm noi însă ce este asimilabil și ce este neasimilabil? Unde este criteriul nostru? Singurul criteriu pe care ni-l putem științificește permite este acela al liberei determinări. Aceia cari în deplină libertate de suflet se hotărăsc a fi cetățeni români, îndeplinesc prin aceasta și cea mai esențială condițiune a cetățeniei române! Căci cine ne dă nouă dreptul de a le scruta conștiința și de a le respinge hotărârea lor ca nesinceră? De ce cu același drept, n-ar bănui și ei sinceritatea noastră? În timpul în care trăim nu există alt criteriu decât acesta, sau cel puțin un alt criteriu care să se împace cu cultura europeană. Ungurii chiar, neîmpăcații noștri dușmani, practică și ei același criteriu. Te declari ungur, din Român ce ai fost, dușmănia lor a încetat; — cuvântul tău este îndeajuns. Și pentru noi, nimica nu este îndeajuns! Probabil că noi voim să rămânem la ce am fost, pe când ungurii voiesc să meargă înainte! Când zic „noi", înțeleg pe compatrioții noștri rătăciții din jurul dlor Iorga și Cuza. Pentru aceștia, Dumnezeu a împărțit lumea în două feluri de oameni: în Români și în oameni de ceilalți; oamenii ceilalți au facultatea de a se asimila între ei în toate felurile, pe când Românii nu; ei rămân veșnic aceiași, autohtoni. În vremurile noastre de luptă și cucerire «veșnic aceiași» înseamnează însă veșnic în urmă!

V

Interesele superioare ale neamului românesc, care bun Român nu vrea să le apere ? Intenția celor mai mulți, nici o îndoială nu este, că va fi bună ; dar de la intenție la faptă este o lungă cale. Mijloacele cari aduc săvârșirea faptei nu stau așa la întâmplare înaintea celui bine intenționat, ci ele trebuiesc alese, fiindcă între ele sunt unele bazate pe adevăr și altele bazate pe minciună. Şi minciuna, Doamne! de câte ori nu este îmbrăcată în vestmintele cele mai strălucitoare pentru a ademeni privirea; și de câte ori dar mijloacele bazate pe minciună, nu sunt alese!

Așa sunt în special pentru apărarea intereselor neamului nostru mijloacele alese de Iorga și Cuza ; minciuna stă la baza lor.

Neamul românesc, de astăzi, împărțit în diferite state, suferă din cauze multiple. De o parte, pentru a vorbi numai de trunchiul lui principal, în Bucovina și Transilvania, el este obiectul persecuțiunii nemiloase a unor popoare deosebite care vor să-şi mențină în contra lui supremația în Imperiul babsburgic; de altă parte, în Regat, el este în luptă cu sine însuși pentru a se dezbăra de deprinderile nepotrivite cu cultura timpului şi a-și apropia pe cele potrivite: naționaliștii trec cu vederea această diferență şi ne vorbesc peste tot locul de lupta de rasă. Întocmai cum șoviniștii unguri alarmează pe compatrioții lor cu spectrul iredentismului daco-român, tot așa și naționaliștii din România alarmează pe compatrioții lor cu spectrul alianței universale israelite. Vrea un şovinist în Ungaria să se facă indispensabil, atunci numaidecât ridică chestia iridentei; vrea un naționalist, ca Iorga și Cuza, să se găsească în treabă, apoi numaidecât începe să strige că le miroase a bani jidoveşti și că la noi partidele politice, profesorii, judecătorii, armata, presa, în sfârșit, toate instituțiunile țării sunt corupte cu banii alianței israelite!

Şi acum consecinţa: Vor asupriţii Români din Transilvania şi Bucovina să protesteze contra asupritorilor lor şi să facă apel la sentimentele Europei culte, atunci numaidecât le răspund ungurii că ei nu fac nici pe sfert din aceea ce predică naţionaliştii români din Regat, şi că acei ce protestează să se mulţumească că la ei, în Ungaria, nu s-a ajuns încă la sălbăticia care transpiră din publicaţia *Neamul Românesc!* (ce blasfemie, Dumnezeule! acest cuvânt pus pe pamfletul ce apare în Vălenii de Munte!). Vor, de cealaltă parte, bunii Români din Regat să întreprindă o operă trainică de regenerare a sufletului naţional; să desvălească putrigaiul şi să dea posibilitate corpului nostru social să se însănătoşeze, atunci încep ţipetele desperate ale naţionaliştilor autohtoni: că se calomniază ţara, că se strică bunele obiceiuri bătrâneşti, că bietul Român nu se mai recunoaşte într-atâta străinătate! La orice inovaţie dorită şi plănuită, se răspunde cu acelaşi gest de neîncredere: tot ce se plănuieşte este după îndemnul jidanilor!

Naţionaliştii români din jurul dlor Iorga şi Cuza nu pot concepe pe Români decât sub înfăţişarea de ţărani naivi, cari au veşnic nevoie de epitropie. Că neamul acesta, dacă este menit şi el să aibă un rol în Orientul Europei, este dator să lupte şi să cucerească, după cum fac şi alte neamuri, aceasta nu poate să intre în capul lor! Ei doresc pentru Români mijloace excepţionale. Românii să învingă sorbind din lulea, şi privind cum nourii se mişcă pe cer...

Şi în credinţa aceasta, naţionaliştii noştri au fixat şi un program de acţiune: un program de soluţiuni pozitive la durerile neamului! Acest program, opera dlui A.C. Cuza, este publicat în *Neamul Românesc* de la 30 ianuarie 1908.

Ce găsim în acest program?

În afară de câteva idei luate din programul partidelor democratice, găsim câteva naivităţi demagogice, bune numai pentru a

ademeni pe alegătorii de colegiul al II-lea şi al III-lea, şi o singură idee pozitivă, care însă este exprimată timid prin subînţelesuri.

Asupra ideilor democratice nu insistăm. Este evident că nici un om serios din această ţară nu va discuta cu dnii Iorga şi Cuza, când şi cum să se revizuiască opera de împroprietărire din 1864, „să se creeze şcoli de administraţie", „să se organizeze autonomia clerului", „să se organizeze şcoala", să se creeze un credit industrial şi alte câteva de acestea. Asemenea idei fac parte integrantă din programul partidelor serioase.

Trecem la naivităţile demagogice: Să se lichideze moşiile împovărate ale particularilor, pentru a fi împărţite ţăranilor. Să se hrănească capitalul Casei Rurale cu tot excedentul bugetului! Să se desfiinţeze capitaţia. Să se desfiinţeze prestaţiile. Să se îmbunătăţească situaţia materială a corpului didactic! (De ce numai a corpului didactic? A tuturor!) Să se înlăture străinii de la furnituri şi lucrări! Să se încurajeze mişcarea artistică naţională! Să se înmulţească numărul soldaţilor pentru ca armata noastră să fie cel puţin îndoită ca a oricărui stat balcanic! etc... Toate acestea, pentru a fi realizate, presupun mijloace bugetare. Ele sunt dar simple naivităţi pe cât timp nu se indică aceste mijloace. De unde bani pentru a plăti moşiile particularilor? pentru a avea un excedent în buget? pentru a te lipsi de capitaţie şi de prestaţii? pentru a îmbunătăţi soarta profesioniştilor? pentru a înlătura concurenţa de la darea furniturilor şi lucrărilor publice? pentru a îndoi numărul soldaţilor? Ah! uitasem. Statul, ce treabă are decât să plătească? Dacă este stat, să ia el bani de unde ştie! vorba personajului, care a anticipat mentalitatea dlui A.C. Cuza, în cunoscuta comedie a lui Caragiale.

O singură idee pozitivă găsim în program, dar aceea timid exprimată: alungarea străinilor din ţară! D.A.C. Cuza n-are curajul să o spună pe faţă, dar aceasta rezultă din programul său,

dacă este ca acest program să nu cuprindă dispoziţiuni contradictorii. D. Cuza voieşte, pe faţă, numai alungarea străinilor din sate. Dar unde să se ducă ei ? La oraşe ? Dar atunci ar urma că noi singuri îi împingem pe străini să ia locul Românilor în comerţul şi industria oraşelor ? Acesta nu poate fi gândul dlui Cuza. Ca străinii să rămână strânşi pe o piaţă şi să stea cu braţele încrucişate, aceasta iarăşi nu se poate. Prin urmare, o singură soluţie: să-i punem pe o corabie şi să-i înecăm în mare! Aceasta rezultă, de altmintreli, şi din alte dispoziţiuni ale programului. D. Cuza vrea o armată numeroasă, dar care să nu cuprindă străini! Armata se compune însă din soldaţi, şi soldaţii trebuiesc luaţi dintre muncitorii ţării. Dar atunci iarăşi, cum ? Noi ne plângem, pe de o parte, că străinii concurează la muncă pe conaţionalii noştri, şi apoi, de altă parte, noi singuri să le înlesnim străinilor reuşita, dispensându-i de armată ?

Singura idee pozitivă din programul dat naţionaliştilor de d. A. C. Cuza este, prin urmare, aceea care se subînţelege, şi *anume*: *gonirea străinilor din ţară !*

Pentru a găsi o asemenea idee însă nu era nevoie de o prea mare încordare cerebrală. Poporul chinezesc a găsit-o de mult, şi încă fără ajutorul oamenilor de ştiinţă!

O încordare cerebrală cere, din potrivă, ideea care se găseşte în programul lumii culte europene: nu să goneşti pe străini, ci să pui pe străini în serviciul intereselor naţionale! Ca să goneşti pe străini nu poţi, şi chiar dacă ai putea, la ce folos ? Prosperitatea popoarelor nu cade din cer, ca un fel de pomană dumnezeiască, aşa că singura ta grijă să fie să nu laşi şi pe străini alături de tine pe pământul pe care cade pomana; ci prosperitatea se cucereşte prin muncă! Cel ce munceşte prosperă; cel ce nu munceşte, sau *nu ştie munci*, acela nu prosperă. Oricâtă distanţă ar fi, de altfel, între poporul care nu munceşte, sau nu ştie munci, şi între poporul care munceşte, raportul între ele rămâne tot-

dcauna acelaşi: acela care munceşte prosperă în dauna celui ce nu munceşte sau nu ştie munci! Străinul din Germania sau străinul din America, care ştie munci mai bine decât autohtonul din România, este tot atâta de periculos pentru prosperitatea acestuia din urmă, cum este și străinul din Bucureşti. Nu distanța face atât pericolul, cât felul de muncă.

Dar pentru a înțelege acest nou punct de vedere, pentru a propaga naționalismul adevărat, iar nu pe acela al dlui A.C. Cuza, trebuie să ai încredere în puterea de muncă a poporului tău! Şi nu este dat oricui să aibă o asemenea încredere. Sunt oameni fricoşi şi oameni curagioşi; şi întocmai ca şi oamenii, sunt şi idealurile: unele isvorâte din frică, şi altele izvorâte din curaj.

Idealul naționalist al dlor Cuza şi Iorga nu este idealul care convine celor cari au încredere în puterea de muncă a poporului român. Idealul dlor Cuza şi Iorga este un ideal izvorât din descurajare, şi, ca atare, el nu poate face aderenți decât punând la contribuție patimile cele mai puțin nobile ale sufletului românesc. România piere! Sunt însă gata dnii Iorga şi Cuza să o scape!!!... Ce, la noi simțul ridicolului s-a tocit cu desăvârşire?

NOTE

1. *Platon (Plato)* (427—347 a. Hr), filosof grec. A întemeiat la Atena şcoala filosofică Academia. A fost elevul lui Socrate şi profesorul lui Aristotel. Elaborează teoria ideilor sau formelor prin care afirmă existenţa formelor eterne şi imuabile. Cea mai cunoscută lucrare a sa, *Republica*, discută problema dreptăţii, importanţa ei în statul ideal, calităţile cerute conducătorilor şi cetăţenilor acestui stat. Alte scrieri: *Banchetul, Fedru, Fedon, Parmenide, Sofistul.*
2. *Immanuel Kant* (1724—1804), filosof german, profesor la Universitatea din Könisberg .A realizat o sinteză între gândirea raţională şi experienţa senzorială. Realitatea poate fi cunoscută prin categoriile apriorice ale intelectului şi prin formele apriorice ale sensibilităţii. Scrieri principale: *Critica raţiunii pure* (1781), *Critica raţiunii practice* (1788), *Critica puterii de judecată* (1790).
3. *Max Scheler* (1874—1928), filosof şi teolog catolic german, reprezentant de seamă al fenomenologiei pe care a aplicat-o la studiul eticii şi al filosofiei valorilor. Scrieri: *Zur Phänomenologie und Theorie der Sympathiegefühle* (1913), *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik* (1916) *Wesen und Formen der Sympathie* (1923).
4. *Nicolai Hartmann* (1882—1950), filosof german. Este autorul unor lucrări despre ontologie. Opere: *Bazele ontologiei, Estetica, Etica.*

5. *Eugenie:* acțiunea de ameliorare a indivizilor ce aparțin unei rase umane, atât fizic, cât și mental. Ideologia nazistă a deformat sensul real al eugeniei prin susținerea tezei inegalității între rasele umane, ceea ce în practică s-a concretizat în folosirea unor tehnici de intervenție în actele de reproducere a indivizilor de rasă „inferioară''. C. Rădulescu-Motru discută teoretic problema eugeniei fără a se opri la consecințele ei în politica statului nazist.

6. *Ion Antonescu* (1882—1946), mareșal, conducător al statului român (1940—1944). Arestat la 23 august 1944, va fi judecat de Tribunalul poporului, care-l condamnă la moarte; a fost executat prin împușcare în iunie 1946.

7. *I.F. Buricescu* (1880—1944), profesor și publicist, colaborator apropiat al lui C. Rădulescu-Motru. A fost prefect de Ialomița, deputat. A scris, printre altele , *„Scrisori către Terțius* (1926), *Sufletul românesc* (1944). C.R.-M. se referă la articolul acestuia, intitulat *Rasa și sufletul românesc,* în „Revista de filosofie'', nr. 1—2, 1941.

8. *D. Macrea* în *Probleme de lingvistică română* (1961) prezintă următoarea structură a originii cuvintelor românești: latine — 36,50%, dar 62,46% în circulație; slave vechi — 4,91% și 3,92% în circulație; franceze— 33,70%, dar numai 1,9% în circulație; latine savante — 4,52% și 3,20% în circulație; germane — 1,10% și 1,02% în circulație; diverse — 3,21% și 2,13 în circulație. Elementele latine și romanice sunt folosite în proporție de 75,92% în vocabular și 85,13% în circulație. (Gheorghe Bulgăr, *Limba română,* Editura Vox, 1995, p. 25.)

9. *Dimitrie Gusti* (1880—1955), sociolog, profesor la universitățile din Iași (1910), București (1921), membru al Academiei Române, președinte al Academiei Române(1944—1946),

ministru al învăţământului, director al Institutului Social Român. Concepe realitatea socială ca un ansamblu de manifestări (economice, spirituale, juridice şi politice) în cadrul unor unităţi sociale (sat, oraş, familie). A elaborat principiile metodei monografice. A iniţiat şi a coordonat cercetarea monografică a satelor din România. Este creatorul Muzeului Satului. Opere: *Sociologia războiului* (1915), *Comunism, socialism, anarhism, sindicalism, bolşevism* (1920), *Sociologia militans* (1935), *Cunoaştere şi acţiune în serviciul naţiunii* (2 vol, 1939), *Problema sociologiei* (1940).

10. *Willy Hellpach* (1877—?), psiholog german, profesor la Universitatea din Heidelberg. A studiat psihologia popoarelor. Dintre lucrări menţionăm: *Die geistigen Epidemien* (1907), *Einführung in die Völkerpsychologie* (1937), *Grundriss der Religionpsychologie* (1951).

11. *Martin Heidegger* (1889—1976), filosof german. A aplicat fenomenologia la studiul fiinţei umane, elaborând o ontologie a umanului. Pentru H. fiinţa umană nu există efectiv, ea devine ceea ce nu este dar trebuie să fie. A exista înseamnă a transcede către o posibilitate viitoare. Scrieri: *Fiinţă şi timp* (1927), *Introducere în metafizică* (1953), *Originea operei de artă* (1956).

12. *Wilhelm Mühlmann* (1904), etnolog şi sociolog german, profesor de etnosociologie la Universitatea din Heidelberg. Subliniază rolul factorilor psihici în formarea etniilor: conştiinţa comunitară, voinţa creatoare colectivă, autodelimitarea de alte grupuri. Face distincţia între etnic şi comunitatea lingvistică, numai existenţa acesteia din urmă nefiind suficientă în constituirea etnicului. Lucrări: *Methodik der Völkerkunde* (1938), *Geschichte der Anthropologie* (1948), *Rassen, Ethnien, Kulturen* (1964).

13. *Bronislaw Malinowski* (1884—1942), etnolog englez de origine poloneză. A întreprins expediţii etnologice în Noua Guinee şi în Melanezia. Fundamentează metoda funcţionalistă în etnologie. Are contribuţii importante în antropologia economică. Scrieri: *Magic, Science and Religion* (1926), *A Scientific Theory of Culture and other Essays* 1944), *The Dynamics of Culture Change* (1945).

14. *Williams H. Rivers* (1864—1922), antropolog şi etnolog englez; a fost director al Laboratorului britanic pentru studiul psihologiei experimentale; a întreprins expediţii antropologice în Melanezia şi India. Scrieri: *The History of Melanesian Society* (1914), *Kinship and social organization* (1914), *Conflict and dream* (1923), *The growth of civilization* (1924).

15. *S. M. Shirokogoroff* (1887—1939), etnolog rus (în text este transcris greşit: Sbirokogoroff). A fost director al Muzeului de Antropologie şi Etnografie al Academiei de Ştiinţe din Petersburg, profesor de etnologie la universităţile din Vladivostok (1918—1922) şi Beijing (1926). Defineşte etnia ca grup de persoane cu limbă, obiceiuri şi organizare socială comune, având conştiinţa originii comune, grup care oferă cadrul distinct pentru procesele biologice şi culturale cunoscute de membrii săi. Distinge cinci tipuri de omogenitate în cadrul etniei: culturală, psihomentală, lingvistică, continuitate istorică şi autocunoaşterea. Scrieri: *Organizarea socială a tunguşilor nordici* (1930), *Complexul psihomental al tunguşilor* (1935), *Investigaţia etnologică a Chinei* (1942).

16. *S. R. Steinmetz*, etnolog olandez, profesor la Universitatea din Amsterdam. A studiat populaţii din Africa şi Oceania, (*Rechts Verhaltnisse von eingeborenen Völkern in Afrika und Ozeanien*, 1903).

17. *Richard Thurnwald* (1869—1954), etnolog şi sociolog austriac; profesor de etnologie la Universităţile din Halle, Berlin şi în SUA. A fondat Institutul de Cercetări Etnologice din Berlin (1946). A demonstrat rolul monedei în realizarea schimburilor economice, a studiat fenomenele de împrumut cultural. Scrieri: *Psihologia totemismului* (1917), *Psihologia oamenilor primitivi* (1922), *Cercetări asupra psihologiei popoarelor şi a sociologiei* (14 vol., 1925—1936).

18. *Formulare* nu suficient de riguroasă. C.R.-M. nu a pledat în nici o lucrare pentru o politică a diferenţelor rasiale. Dimpotrivă, a luptat contra manifestărilor rasiale (de pildă, antisemitismul).

19. *Latinismul* este un curent cultural şi naţional care accentuează rolul şi importanţa ideilor latinităţii în structura limbii şi a etnicului românesc. A continuat, în secolul al XIX-lea, idei ale Şcolii Ardelene, aducând noi argumente privind originea latină a limbii române şi contribuind la generalizarea scrierii cu caractere latine. A deformat unele dintre sensurile conferite de Şcoala Ardeleană latinităţii, cu deosebire prin pledoaria pentru un purism lingvistic (limba noastră să fie curăţată de toate elementele nelatine) şi exagerarea importanţei moştenirii romane (poporul român s-ar trage direct din romani), impunerea ortografiei etimologice. Dintre reprezentanţii latinismului amintim: Timotei Cipariu, August Treboniu Laurian, I. Massim.

20. *Grigore Ureche* (c. 1590—1647), cronicar; mare spătar (1634—1643), mare vornic (1643—1646). Afirmă pentru prima dată în istoriografia noastră ideea originii romane a românilor. Scrierea sa, *Letopiseţul Ţării Moldovii*, este cea mai veche scriere în limba română din Moldova.

21. *Miron Costin* (1633—1691), cronicar, istoriograf, poet. Ca mare boier, a deţinut funcţii importante: paharnic, pârcălab, mare comis, mare vornic, mare logofăt. Dintre scrieri menţionăm: *De neamul moldovenilor, din ce ţară au ieşit strămoşii lor, Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aaron Vodă de unde este părăsit de Urechi vornicul de Ţeara de Gios.*

22. *Dimitrie Cantemir* (1673—1723), filosof, scriitor, om politic, domn al Moldovei (1693, 1710—1711), membru al Academiei din Berlin. El tratează critic şi sistematic istoria poporului român de la origini până la formarea statelor româneşti; argumentează continuitatea poporului român în Dacia; dezvoltă teza originii romane a poporului român. A susţinul teza existenţei unui stat românesc independent din care s-ar fi despărţit apoi Ţara Românească, Moldova şi Transilvania. Dintre scrierile sale citâm: *Divanul sau gâlceava înţeleptului cu lumea sau Giudeţul sufletului cu trupul* (1968), *Descrierea Moldovei* (1825), *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor* (vol. I-II, 1835—1836), *Istoria ieroglifică* (1965), *Istoria creşterii şi descreşterii curţii otomane* (1714—1716).

23. *Stolnicul C. Cantacuzino* (c. 1640—1716), istoric, diplomat, geograf, mare stolnic (sub acest cognomen va rămâne cunoscut în istorie). A sprijinit şi a realizat filologic *Biblia de la Bucureşti* (1688). A întocmit o hartă a Ţării Româneşti. Este iniţiatorul a numeroase proiecte culturale. A argumentat şi a susţinut romanitatea poporului român. Opera principală: *Istoria Ţării Româneşti întru care se cuprinde numele ei cel dintâi şi cine au fost locuitorii de atunci* .

24. *Constantin Brâncoveanu*, domn al Ţării Româneşti (1688—1714). A luptat pentru menţinerea autonomiei ţării între cele trei imperii (otoman, ţarist şi habsburgic). A fost ucis, împreună cu cei patru fii ai săi, de către turci.

25. *Ienăchiță Văcărescu* (c. 1740–1797), poet, filolog, istoric, descendent al uneia din cele mai vechi familii boierești. A fost mare spătar, caimacam, a îndeplinit misiuni diplomatice. Lucrarea sa principală: *Observații sau băgări de seamă asupra regulelor și orânduielilor gramaticii rumânești* (1787).

26. *Radu Tempea* (1768–1824), filolog. A fost director al școlilor naționale ortodoxe din Transilvania (1796–1808). Lucrarea sa de bază este *Gramatica românească* (1797), elaborată sub influența ideilor corifeilor Școlii Ardelene, care a contribuit la constituirea unei terminologii autohtone. A fost un etimologist moderat.

27. *Samuil Micu Clain* (1745–1806), filolog, istoric, teolog, unul din reprezentanții Școlii Ardelene. Coautor la *Supplex Libellus Valachorum*. A tradus Biblia, împreună cu Gh. Șincai și P. Maior, tipărește *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Alte lucrări: *Scurtă cunoștință a istoriei românilor ; Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*.

28. *Gheorghe Șincai* (1754–1816), istoric și filolog, reprezentant al Școlii Ardelene, organizator al învățământului românesc din Transilvania în calitate de director al școlilor primare. A luptat pentru emanciparea națională a românilor din Transilvania pe calea reformelor și a culturalizării. Autor al unor importante scrieri despre istoria românilor și al unor manuale. Opera principală: *Hronica românilor și a mai multor neamuri* (3. vol).

29. *Petru Maior* (1760–1821), teolog, istoric, reprezentant al Școlii Ardelene. A luptat pentru emanciparea românilor din Transilvania. Spre deosebire de S. Micu și Gh. Șincai, a subliniat ideea continuării de către limba română a latinei populare. Dintre scrierile sale cităm: *Istoria pentru începutul românilor în Dachia ; Istoria bisericii românilor ; Lexiconul de la Buda* (colaborare), *Dialog pentru începutul limbei române între nepot și unchi*.

30. *La 25 februarie* 1856, Eforia Instrucțiunii Publice din Țara Românească a stabilit scrierea cu caractere latine („hotărăște

ca de acum înainte să se adopte literele latine, atât în cărţile didactice, cât şi în scriere"). Cf. Emil Vârtosu, *Note despre introducerea oficială a alfabetului latin în Principatele Române* 1856—1859 în „Arhiva românească", VIII (1942). Definitiv, grafia latină s-a impus după înfăptuirea Unirii Principatelor în anul 1859. În Transilvania scrierea latină se generalizase mai devreme.

31. *Titu Maiorescu* (1840—1917), filosof, estetician, critic şi om politic, profesor la universităţile din Iaşi şi Bucureşti, membru al Academiei Române. A înfiinţat Societatea culturală „Junimea". A fost ministru de mai multe ori, iar în anii 1912—1914 a fost prim-ministru. A prezidat Congresul de pace de la Bucureşti (1913). Este editorul primei ediţii a *Poeziilor* lui Eminescu (1883). Autor al celebrei teorii a formelor fără fond, a impus spiritul critic în cultura română. Scrieri mai importante: *Critice* (I—III, 1908), *Discursuri parlamentare* (I—V, 1897—1915).

32. *Simion Bărnuţiu* (1808—1864), om politic, estetician, profesor la Facultatea de Drept din Iaşi (1858), conducător al revoluţiei de la 1848 din Transilvania; susţinător al latinismului. Scrieri mai importante: *Raportul românilor cu ungurii şi principiile libertăţii naţionale* (1848), *Dreptul public al românilor* (1867), *Pedagogia* (1870).

33. *Afirmaţie exagerată.* Eminescu nu a susţinut în scrierile sale teza preponderenţei dacismului în structura etnicului românesc.

34. *Previziune neîmplinită.* În anul 1944 C.R.-M. se alătură intelectualilor români, semnând scrisoarea adresată lui Antonescu pentru scoaterea ţării din război.

35. *Romulus Vuia* (1887—1963), folclorist şi etnograf, profesor de etnografie la Universitatea din Cluj. A fost director al Muzeului Etnografic al Transilvaniei (1923). Dezvoltă teza caracterului unitar organic al vieţii rurale. Din cunoaşterea legendelor, credinţelor şi practicilor rituale aduce argumente în dovedirea continuităţii istorice în Transilvania. Lucrări: *La Transylvanie* (1933), *Tipurile de păstorit la români* (1968), *Studii de etnografie şi folclor* (I, 1975).

36. *Simion Mehedinți* (1869—1962), geograf și etnolog, profesor de geografie la universitățile din Iași (1910) și București (1911—1938), membru al Academiei Române. Conform concepției sale, un popor se diferențiază etnografic prin munca și uneltele sale. Opere: *Caracterizarea unui popor prin munca și uneltele sale* (1920), *Vechimea poporului român și legătura sa cu elementele alogene* (1925), *Coordonate etnografice. Civilizație și cultură* (1930).

37. *Vintilă Mihăilescu* (1890—1978), geograf, profesor de geografie la Universitatea București, membru al Academiei Române. A elaborat bazele geografiei așezărilor urbane și rurale în România. Lucrări: *Geografia fizică a României* (1936), *Carpații sud-estici* (1963).

38. *F. Tönnies* (1855—1936), filosof și sociolog german, profesor la Universitatea din Kiel. Autor al faimoasei teorii a comunității. Lucrarea de bază: *Gemeinschaft und Gesellschaft* (1887).

39. *Emile Durkheim* (1858—1917), filosof, fondatorul școlii sociologice franceze. A fost profesor la universitățile din Bordeaux și Paris. A editat din anul 1898 „l'Année sociologique". A studiat structurile elementare ale societăților umane. Lucrări: *Règles de la méthodologie sociologique* (1894), *Le Suicide* (1897), *Les Formes élémentaires de la vie religieuse* (1912), *Education et sociologie* (1922).

40. *George Vâlsan* (1885—1935), geograf și etnograf, profesor la universitățile din Iași, Cluj și București, membru al Academiei Române. A întreprins expediții etnografice în Serbia. A adus contribuții importante la delimitarea etnografiei de geografie. Scrieri: *De la românii din Serbia* (1913), *Menirea etnografiei în România* (1924).

41. *Traian Brăileanu* (1882—1947), sociolog, profesor la universitățile din Cernăuți și București. A editat și a condus mai multe reviste („Însemnări sociologice", „Cugetări", „Po-

porul" etc). Lucrări: *Despre condițiunile conștiinței și ale cunoștinței* (1918), *Sociologie generală* (1926), *Statul și comunitatea morală* (1937), *Sociologia și arta guvernării* (1937), *Teoria comunității omenești* (1941).

42. *Lucien Lévy-Bruhl* (1857—1939), sociolog și etnolog francez, profesor la Sorbona. A analizat mentalitățile arhaice, primitive pe care le consideră analogice, mistice și prelogice. Scrieri: *Les Fonctions mentales dans les sociétés inférieures* (1910). *La Mentalité primitive* (1922).

43. *Sigmund Freud* (1856—1939), psihiatru, psiholog austriac, întemeietorul psihanalizei, din perspectiva căreia studiază religia, arta și creația științifică. Lucrări: *Totem și Tabu* (1913), *Moise și religia monoteistică* (1934), *Psihopatologia vieții cotidiene*.

44. *Johann Jacob Bachofen* (1815—1887), jurist, istoric elvețian; unul dintre fondatorii sociologiei juridice. Lucrarea fundamentală: *Das Mutterrecht* (1861).

45. *William James* (1842—1910), psiholog și filosof american. A dezvoltat filosofia pragmatismului. Scrieri principale: *The Principles of Psychology* (1890), *Pragmatism : A New Name for Some Old Ways of Thinking* (1907).

46. *C.R.-M.* se referă la dezbaterile din perioada anilor '20—'30 cu privire la prezența elementelor tracice și dacice în etnicul românesc. Amintim doar pe L. Blaga, care a publicat în „Gândirea" (sept. 1921) articolul *Revolta fondului nostru nelatin*. În epocă s-au manifestat tendințe din partea unor publiciști de exacerbare a rolului tracilor în constituirea neamului românesc, ceea ce a determinat pe Șerban Cioculescu să vorbească de tracomanie și tracomani. Cât privește pe C.R.-M., gruparea revistei „Saeculum", condusă de Blaga, va reacționa la atitudinile sale referitoare la tracism și dacism.

47. *Tiberius Sempronius Grachus, Caius Sempronius Grachus (frații Grachi)*, senatori romani. Numele lor este asociat cu reformele agrare susținute de ei în scopul înlăturării con-

diţiilor sociale precare de la sfârşitul secolului al II-lea a. Hr. din Imperiul roman.

48. *Iuliu Moldovan* (1882—1966), medic, profesor universitar, directorul Institutului de Igienă şi Sănătate Publică din Cluj, deputat, senator, preşedintele Astrei.

49 *Homer (Omer)* (probabil, între sec. X şi VIII a.Hr), poet grec. Opera: *Iliada, Odiseea*

50. *Aristotel* (384—322 a.Hr.), filosof grec. Delimitându-se de filosofia lui Platon, a creat un sistem original întemeiat pe principiile materiei, formei şi substanţei. Opera: *Fizica, Metafizica, Etica Nicomachică, Poetica, Organon.*

51. C.R.-M. se referă la utilizarea de către guvernele maghiare a unor hărţi etnografice falsificate privind compoziţia etnică a populaţiei din România. Psihologul român citează lucrarea lui Vintilă Mihăilescu, *Uber die etnographischer Kàrte des Grafen i. Teleki* (publicată şi în româneşte în „Revista Geografică Română", 2—3, 1940). În această scriere, cunoscutul geograf analizează cu argumente ştiinţifice falsificarea de către cercetătorii maghiari a structurii etnice a României pe seama hărţilor etnice. V. Mihăilescu se opreşte la lucrarea *Carte ethnographique de la Hongrie en acordance avec la densité de la population*, Budapest, 1919, semnată de Paul Teleki, unde se utilizează o metodă de întocmire a hărţilor etnice ce ar dovedi prezenţa compactă a maghiarilor de la Vest (din Ungaria) spre Est (în România). P. Teleki scoate populaţia din spaţiile relativ nepopulate şi o transferă în părţile mai bine locuite, creând astfel spaţii fictive cu o densitate de 100 locuitori pe km^2. Spre a evita indicii reali de densitate pentru oraşe, autorul maghiar extinde populaţia acestora peste teritoriul rural până la obţinerea aceleiaşi densităţi de 100 de locuitori pe km^2.

Scopul procedeului lui Teleki a fost acreditarea ideii despre crearea densităţii uniforme de 100 de locuitori pe km^2 şi întinderea populaţiei oraşelor, maghiarizate, peste teritoriul rural românesc, până la obţinerea aceleiaşi densităţi de locuitori pe km^2. În acest fel, se creează, subliniază V. Mihăilescu, goluri inexistente şi arii maghiare de întindere

fictivă care dau observatorului neavizat sau grăbit impresia unei continuităţi a punţii maghiare dintre Vest şi Est. Geograful român apreciază că singura metodă obiectivă şi ştiinţifică constă în reprezentarea pe aceeaşi hartă sau pe hărţi suprapuse (dintre care una tipărită pe hârtie transparentă) a neamurilor şi a densităţii populaţiei. El aminteşte, în acest context, de Emm. de Martonne, cel ce a elaborat o hartă etnică a Transilvaniei pe baza recensământului maghiar din anul 1910: *Carte de la densité et la répartition des nationalités en Roumanie*, în „Annales des geographie", XXIX, 1920. Metoda profesorului francez constă în prezentarea pe aceeaşi hartă în tonuri deosebite a neamurilor şi densităţii populaţiei în România. Drept urmare, savantul francez a transpus pe hartă aceleaşi date ca şi contele Teleki, contrazicându-i rezultatele şi a condamnat procedeul cercetătorului ungur ca fiind subiectiv şi interesat, deci neştiinţific.

În afara articolului tradus şi publicat în limba germană, V. Mihăilescu a tipărit în anul 1941 lucrarea *Harta etnică a României transcarpatice*, cu anexe ce cuprind hărţile etnice elaborate de Emm. de Martonne, de Tiberiu Moraru şi de el însuşi, pe principii ştiinţifice, hărţi ce dovedesc falsitatea tezelor şi concluziilor autorilor maghiari.

52. *Artur Gorovei* (1864—1951), folclorist. Editează prima revistă românească de folclor, „Şezătoarea". A întreprins un studiu al demonologiei realizând o tipologie a incantaţiilor populare. Lucrări: *Cimiliturile românilor* (1898), *Credinţi şi superstiţii ale poporului roman* (1915), *Descântecele românilor* (1931).

53. *Nicolae Cartojan* (1883—1944), istoric literar, profesor la universitatea Bucureşti, membru al Academiei Române; specialist în studiul cărţilor populare. Scrieri: *Cărţile populare în literatura românească* (1938), *Istoria literaturii române vechi* (I—III, 1940—1945).

54. *Traian Herseni* (1907—1980), sociolog, profesor la universităţile Bucureşti şi Cluj, cercetător ştiinţific la institute ale Academiei Române, unul din reprezentanţii de seamă ai

Şcolii sociologice de la Bucureşti. Lucrări: *Teoria monografiei sociologice* (1934), *Probleme de sociologie pastorală* (1941), *Forme străvechi de cultură poporană* (1977), *Sociologie* (1982).

55. *Simion Ştefan* (?—1656) mitropolit al Ardealului (1643—1652). A tradus, împreună cu alţi cărturari, *Noul Testament sau Împăcarea cu legea noao a lui Isus Hristos domnului nostru*, cunoscut şi ca *Noul Testament de la Bălgrad* (Alba Iulia).

56. *Noul Testament*, tradus şi tipărit în anul 1648 la Alba Iulia, a contribuit la unitatea lingvistică şi culturală a românilor. A fost model pentru traducătorii, de mai târziu, ai *Bibliei*.

57. *Boierii Goleşti*, familie renumită din Ţara Românească, cu rol politic şi cultural important în secolul al XIX-lea. Cei mai cunoscuţi sunt: Iordache, Dinicu, Ştefan, Nicolae, Alexandru.

58. *Fraţii Brătianu*. În secolul al XIX-lea I.C. Brătianu şi Dumitru C. Brătianu, iar în secolul al XX-lea I.I.C. Brătianu, Vintilă Brătianu, Constantin Brătianu, toţi au avut un rol excepţional în viaţa politică, socială şi economică a ţării.

59. *George Fotino* (1896—1969), jurist român, profesor de istoria dreptului la Universitatea din Bucureşti; ministru (4 noiembrie 1944—5 martie 1945); membru al Academiei Române; director al Aşezământului cultural „I.C.Brătianu”.

60. *P.P. Panaitescu* (1900—1967), istoric, profesor la Universitatea Bucureşti, membru al Academiei Române. Lucrări principale: *Dimitrie Cantemir*, (1958), *Interpretări româneşti* (1947), *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova* (1964), *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română* (1965), *Introducere la istoria culturii româneşti* (1969).

61. *Explicaţia dată de C.R.-M.* este simplistă, lipsită de adevăr. Conducătorii României din anii primului război mondial nu au neglijat puterea Imperiului ţarist şi mai ales aspiraţia acestuia de a câştiga influenţă şi chiar teritorii cât mai spre

vest. Încheierea alianțelor cu Rusia a avut alte motivații și calcule politice decât acelea invocate de către autor. Vezi: Anastasie Iordache, *Ion I.C. Brătianu*, București, 1994.

62. *Ion Chelcea* (1902—1991), etnograf și sociolog, profesor la universitățile din Cluj și Iași. A întemeiat Muzeul Etnografic al Moldovei, al cărui director a fost între anii 1951—1957. A studiat sistematic etnii din arealul românesc, a realizat numeroase cercetări în aproape toate zonele țării. Lucrări: *Neam și țară. Pagini de etnografie și folclor* (1940), *Etnografia, obiect, concepție, metodă* (1943), *Rudarii. Contribuție la o monografie etnografică* (1944), *Țiganii din România. Monografie etnografică* (1944).

63. *Dietrich Westermann* (1875—1956), etnolog german; specialist în studiul problemelor etnologice ale Africii. Lucrări: *Afrikaner erzählen ihr Leben* (1938), *Geschichte Afrikas* (1952).

64. *Dahomey* denumire până în anul 1975 a R.P. Benin.

65. *Iahve* (cel ce este), numele lui Dumnezeu în Vechiul Testament. Este interzisă pronunțarea lui în religia mozaică.

66. *Ernst Troeltsch* (1865—1923), filosof german, profesor de filosofie la universitatea din Berlin. Concepția sa este o încercare de depășire a istoricismului german prin analiza interdependențelor dintre condițiile socio-economice și curentele ideologice. Lucrarea principală: *Der Historismus und seine uberwindung* (1924).

67. *I.M. Nestor* (1901— ?), psiholog, colaborator apropiat al lui C.R.-M.; a efectuat numeroase cercetări de psihologie experimentală; a fost redactor, cu rol esențial în editarea unor reviste de psihologie: „Revista de psihologie experimentală" (1931), „Analele de psihologie" (1934—1943), „Jurnalul de pirotehnică" (1937—1941); a condus laboratorul experimental al catedrei de psihologie din cadrul Universității București. Lucrări: *Profesiogramele psihologice* (1939), *Orientarea profesionlă* (1939).

68. *Max Rumpf* (1878—1953), sociolog german, specialist în sociologia națiunii. Lucrarea de bază: *Deutsche Volkssoziologie im Rahmen einer sozialen Lebenslehre* (1931).

69. *A. Comte* (1798—1857), filosof și sociolog francez, întemeietor al pozitivismului și creator al termenului de sociologie. Ideea sa fundamentală: evoluția istoriei cunoaște dezvoltarea de la faza teologică la cea metafizică și apoi la cea pozitivă. Lucrări: *Curs de filosofie pozitivă* (6 vol., 1830—1842), *Catehism pozitiv* (1852).

70. *Ștefan Zeletin* (1882—1934), sociolog și economist, profesor la Universitatea din Iași. A studiat procesul de edificare a civilizației române moderne, argumentând evoluția României spre capitalismul de tip industrial, ca urmare a necesității proprii de dezvoltare economică. Lucrări: *Burghezia română ; Originea și rolul ei istoric* (1925), *Neoliberalismul* (1927).

71. *Nicolae Iorga* (1871—1940), istoric, scriitor, om politic, profesor la Universitatea București, membru al Academiei Române, doctor honoris causa al mai multor universități străine, membru al unor academii din străinătate, deputat, senator, prim-ministru. A înființat Universitatea populară de la Vălenii de Munte (1908); a întemeiat reviste culturale; a înființat și a condus Partidul Naționalist-Democrat. Din vasta sa operă amintim: *Istoria românilor* (I—X) 1936—1939, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea* (I—III, 1907—1910), *Contribuții la istoria literaturii românești în veacul al XVIII-lea* (1906).

72. *Apostol D. Culea* (1882—1949), pedagog. A elaborat lucrări referitoare la dezvoltarea instrucției și culturii populare: *Școala unitară a satului* (1938), *Datini și muncă* (1945), *Școli și cursuri țărănești* (în colaborare, 4. vol.).

73. *Heraclit* (c. 540—c. 475 a. Hr.), filosof grec. Lumea n-a fost creată, ci ea este într-o veșnică devenire, este ideea de bază a lui Heraclit.

74. *Herodot* (485—425 a. Hr.), istoric și geograf grec, supranumit „părintele istoriei". A realizat pentru prima oară reunirea datelor istorice și geografice conform unui principiu diriguitor. Opera: *Istorii* (nouă cărți).

75. *Gabriel Hanotaux* (1853—1944), istoric și om politic francez. A fost ministru al Afacerilor Externe. Lucrări: *Histoire*

de la France contemporaine (1903), *Histoire illustrée de la guerre de* 1914 (17 volume, 1915—1926).

76. *C.R.-M.* a discutat la modul general chestiunea statului național-socialist german, neanalizând ideile doctrinei naziste. Național-socialismul a preluat și a deformat teza lui Fichte despre oportunitatea autarhiei în situația când statul german s-ar afla în primejdie. S-a teoretizat dar s-a și acționat în temeiul tezei despre imperativul dominației mondiale de către Germania, prin desființarea de state suverane și independente, prin folosirea forței și dictatului în relațiile internaționale: „Proiectul național-socialist depășește de altfel cu mult perspectivele unei simple revanșe, care ar repara urmările unui război pierdut pe nedrept și ale unui tratat de pace îngust. Nici măcar nu poate fi înscris în pangermanismul tradițional" (Francois Chatelet, Evelyne Pisier, Concepțiile politice ale secolului XX", Ed. Humanitas, 1994 ,p. 307); vezi și Hannah Arendt, „Originele totalitarismului", Ed. Humanitas, 1994.

77. *Adolf Hitler* (1889—1945), om politic german. Șeful partidului nazist; cancelar și conducător al celui de al treilea Reich (1933—1945). Și-a expus doctrina în lucrarea *Mein Kampf.*

78. *C.R.-M.* nu a înfățișat consecințele practice ale aplicării ideilor lui Hitler. Or, selecția devenită exemplară, așa cum a susținut autorul, a fost un principiu și un mijloc de exterminare a unor popoare, considerate inferioare („neamurile neaeriene"). În *Revizuiri și Adăogiri* filosoful român formulează judecăți critice despre regimul lui Hitler. Oferim numai un exemplu: în anul 1944 vorbește despre conducătorul german acuzându-l că „a omorât în România libertatea democrației *(Revizuiri*... caiet 6, p. 803).

79. *Frederich Ratzel* (1844—1904), geograf și etnolog german, creator al școlii de antropogeografie și al geopoliticii. Se înscrie în curentul determinist cu privire la procesele de formare a etniilor: *Antropogeographie* (1899), *Völkerkunde* (1885).

80. *Comentariile lui C.R.-M.* despre spațiul vital se disting de concepția nazistă. El a sugerat ideea unui spațiu european, edificat ca urmare a afirmării conștiinței comunității de destin, care să stea la baza unei structuri organizaționale necesare pentru conservarea identității naționale a fiecărui popor. Viziunea lui C.R.-M. este o alternativă la tezele rasismului și ale imperialismului de orice nuanță susținute de promotorii ideologiei totalitare. Filosoful nu a argumentat prin ideea spațiului vital cucerirea teritoriilor altor state, dimpotrivă, a exprimat un imperativ: reunirea în același spațiu vital a națiunilor care sunt amenințate să fie distruse. În acest sens pledează pentru crearea unei organizații juridice supranaționale, neidentificată cu o anumită națiune.

81. *C.R.-M. exprimă* și în această lucrare poziția lui cunoscută despre revoluția de la 1848, pe linia viziunii junimiste asupra modalităților de edificare a civilizației române moderne. Studii asupra revoluției au demonstrat oportunitatea idealurilor și obiectivelor proclamate, precum și aderența la acestea a unor boieri.

82. Este vorba de *Alexandru Candiano-Popescu* (1841—1901), unul dintre inițiatorii mișcării antidinastice de la Ploiești (august 1870). A fost general.

83. Fabrica de hârtie „Letea'' de la Bacău.

84. *Ion C. Brătianu* (1821—1891), om politic, a fost ministru și prim-ministru (1876—1888), fondator și lider al Partidului Național Liberal. A avut un rol important în revoluția din Țara Românească din anul 1848 în unirea din 1859 și în cucerirea independenței de stat (1877—1878).

85. Vezi nota 71.

86. *J. de Maistre* (1783—1821), diplomat italian și publicist francez, adversar al Revoluției Franceze din 1789. Dintre lucrările sale menționăm *Considérations sur la France* (1975).

87. *Neamul românesc*, ziar editat de către N. Iorga între anii 1906—1940 (cu unele întreruperi).

88. *Aprecierea* poartă amprenta stilului pamfletar. În anul 1940 în cuvântul rostit la Academia Română, C.R.-M. sublinia

exact ceea ce ironizase cu 31 de ani în urmă: „Asupra țării au mers sentimentele nobile naționaliste (pe care le-a propăvăduit Iorga-*n.n.*) pregătind înarmarea morală a generației care a făcut războiul de întregire a neamului; asupra lui a mers ura" (*N. Iorga*, în C. Rădulescu-Motru, *Mărturisiri*, Editura Minerva, 1990, ediție Valeriu Râpeanu, Sanda Râpeanu, p. 191).

89. *Liga Culturală*, de fapt, Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor. A fost înființată în anul 1890 la București, în scopul susținerii luptei pentru realizarea unității politice a românilor. A existat până în anul 1940. Din anul 1908 activitatea acestei asociații a fost condusă de N. Iorga.

90. „Fericit cel care poate cunoaște cauza lucrurilor".

91. *A.C. Cuza* (1857—1947), om politic și publicist, profesor la Universitatea din Iași. A înființat Liga Apărării Naționale Creştine (1923), din care s-a desprins, apoi, Garda de Fier. Fuzionând cu partidul lui O. Goga, s-a format Partidul Național Creştin (1935). A scris versuri în stil eminescian.

92. *Curierul de Iași*, ziar ieşean editat din anul 1868. Din aprilie 1874 are subtitlul: *Foaea publicațiunilor oficiale din resortul Curții Apelative din Iași*. În anul 1876, Eminescu a lucrat la acest ziar, fiind responsabil de partea literară, dar şi de revista internă. El a lucrat la acest ziar până în toamna anului 1877, când s-a mutat la Bucureşti, la ziarul „Timpul".

93. *Timpul*, cotidian bucureştean, întemeiat în anul 1876, organ de presă al Partidului Conservator de sub conducerea lui Lascăr Catargi. Eminescu colaborează la acest ziar de la începutul lui noiembrie 1877 până la sfârșitul lui iunie 1883.

94. *Junimea*, societate literară, înființată în Iaşi în anul 1863 de către P.P. Carp, T. Maiorescu, I. Negruzzi, V. Pogor, Th. Rosetti. Sub egida ei s-au organizat întruniri (vestitele prelecțiuni populare), s-au editat reviste şi ziare, s-au creat instituții de învățământ. La şedințele „Junimii" au citit din scrierile lor Eminescu, Creangă, Caragiale, Slavici etc.

95. *P.P. Carp* (1837–1918), om politic, fruntaş al Partidului Conservator. Membru fondator al societății „Junimea"; ministru în mai multe guverne conservatoare, prim-ministru (1910–1912).

96. Vezi nota 31.

97. *Iacob Negruzzi* (1842–1932), scriitor, fiul lui Costache Negruzzi. A fost profesor de drept comercial la universitățile din Iaşi (1863–1884) și din București (1884–1896), membru al Academiei Române, fondator al Societății „Junimea"; redactor răspunzător și, apoi, director al revistei „Convorbiri literare" (1867–1895); deputat și senator. Scrieri: *Amintiri de la Junimea* (1923).

98. *Vasile Pogor* (1833–1906), scriitor, om politic, întemeietor al Societății „Junimea".

99. C.R.-M. se referă la conferința lui Eminescu ținută la Junimea şi publicată în „Convorbiri literare", sub titlul „Influența austriacă asupra românilor din Principate", în numărul din 1 august 1876.

100. *Pasvantoglu* (Pasvanoglu Osman) (?–1807), vestitul pașă din Vidin, organizator a numeroase acțiuni de jaf în Muntenia şi Oltenia. A incendiat oraşul Craiova. A rămas în memoria colectivă ca un personaj ce trezeşte groază, dar și ca un răzvrătit față de sultan, reușind să-și consolideze autoritatea de-a lungul Dunării de la Vidin la Rusciuk.

101. *Alexandru Ipsilanti* (Ypsilant) (1792–1828), conducător al Eteriei greceşti, fiul lui Constantin Ipsilanti, domn, succesiv, în cele două Principate. A fost general în armata rusă și aghiotant al țarului Alexandru I. În anul 1820 este numit şef suprem al Eteriei şi generalissim al războiului de eliberare a creştinilor din Imperiul otoman. Formează o armată de voluntari în Rusia, cu care străbate Moldova şi Țara Românească în anul 1821. Intrând în conflict cu Tudor Vladimirescu, l-a prins, prin trădare, şi l-a ucis.

102. *Fanar* (Fener), suburbie a Constantinopolului, numită astfel după farul (fanar) situat pe Cornul de Aur, locuită de greci. De aici, în perioada 1711–1821, s-au desemnat

domnii pentru Principatele Române, de unde şi denumirea de „epoca fanariotă".

103. *Henry B. Strousberg* (1823—1884), mare industriaş german. În anul 1870 ia în concesiune construirea şi exploatarea căilor ferate Bucureşti-Vârciorova, Bucureşti-Iaşi, concesiune ce a dat naştere la mari procese. Ea a fost răscumpărată de către statul român.

104. *C.A. Rosetti* (1816—1885), om politic, scriitor, editor. A participat la revoluţia de la 1848 în Ţara Românească. A fondat şi a condus ziarul „Românul" (1857). Lider al Partidului Naţional Liberal şi colaborator al lui I.C. Brătinau, a fost ministru, deputat, primar al capitalei.

105. *Eugeniu Carada* (1836—1910), economist, om politic, publicist. A contribuit la înfiinţarea Băncii Naţionale a României (1880).

106. *Iordache Filipescu* (1765—1855), vornic şi mare ban, ministru (1847, 1849—1854).

107. *Emil Costinescu* (1844—1921), om politic, membru marcant al PNL, deputat, senator, ministru; unul dintre fondatorii Băncii Naţionale a României.

108. *Grigore Serrurie* (1821—1893), publicist, poet şi traducător, om politic.

109. *Românul*, ziar apărut la Bucureşti între anii 1857—1915.

110. *Mihai Sturdza* (1795—1884), domn al Moldovei (1834—1849). A organizat administraţia oraşelor, a creat poliţia. În anul 1835 a deschis Academia Mihăileană din Iaşi. În anul 1844 dezrobeşte pe ţiganii domneşti şi mănăstireşti.

111. *Barbu Stirbei* (1799—1869), domn al Ţării Româneşti (1849—1856), cunoscut ca un bun administrator al ţării, cu deosebire în ce priveşte finanţele şi învăţământul. A organizat armata.

112. *Grigore Ghica*, domn al Moldovei, (1849—1856). A dus o politică liberală, a modernizat instituţiile de stat şi a reorganizat armata. A sprijinit mişcarea unionistă.

113. *Afirmaţie* falsă. Eminescu nu a identificat nicăieri influenţa austriacă exclusiv cu evreii din această ţară.

114. *Eminescu* nu a discutat parazitismul numai în raport de originea etnică. Există în publicistica lui o galerie de români cărora poetul le dezvăluie comportamentul parazitar.

115. *Thomas H. Buckle* (1821–1862), istoric englez. Concepţia sa despre civilizaţie se înscrie în doctrina evoluţionistă, istoria fiind în viziunea lui, o dezvoltare continuă şi lineară. A fost unul dintre autorii cu mare audienţă printre membrii „Junimei". Principala sa lucrare: *The History of Civilisation in England* (I, 1857, II, 1861).

116. *Thomas R. Malthus* (1766–1834), economist, demograf. În opera de bază *Essay on Population* (1798), susţine ideea că există un decalaj între creşterea economică şi creşterea populaţiei, prima făcându-se în progresie numerică, cea de a doua în progresie geometrică. Creşterea excesivă a populaţiei ar conduce la apariţia de crize în evoluţia societăţii.

117. *John Locke* (1632–1704), filosof englez. În lucrarea sa *Essay concerning Human Understanding* (1690) formulează teza după care mintea umană, la naştere, este o *tabula rasa*, numai experienţa imprimă toate cunoştinţele despre realitatea exterioară, fiind generate de datele simţurilor.

118. *Afirmaţie* evident exagerată. S-a argumentat, iar ediţia integrală a operei eminesciene o dovedeşte că Eminescu nu este doar un mare poet, ci şi un profund gânditor, poezia însăşi fiind influenţată de gândirea sa politică.

119. *Theodor Mommsen* (1817–1903), istoric şi arheolog german, unul dintre cei mai renumiţi specialişti în istoria Imperiului roman. A primit premiul Nobel (1902). Lucrări principale: *Istoria Romei* (5 volume), *Manual de antichităţi* (20 de volume).

CUPRINSUL

CAPITOLUL I

CAPITOLUL II

NAŢIONALISMUL

Cum se înţelege
Cum trebuie să se înţeleagă

Lector: SIMION ELISABETA
Tehnoredactor: NANU DOINA

Bun de tipar: 25. III. 1996. Apărut 1996.
Coli tipar: 16,25. Comanda nr. 3275.

S. C. „UNIVERSUL" S. A. c.—415

„Prin obiectivele pe care şi le-a ales, cartea răspunde prompt şi copios exigenţelor timpului de azi, – de aceea e, cum şi trebuie să fie, un document al timpului său. Totuşi, ea rămâne pentru oricând o contribuţie de mare valoare, fie că cetitorul de azi i-ar adopta toate părerile, fie chiar dacă se îndoieşte asupra unora dintre ele. De ce? Pentru că chiar şi dacă unele concluzii pot comporta discuţii, premisele desprinse din vasta erudiţie a autorului rămân punct de plecare de care trebuie să se ţină seama. Materialul acesta, departe de a fi o îngrămădire amorfă în spaţiile sub-paginale, e prezentat cu mare însufleţire într-un text atractiv, plin de naturaleţă. O puzderie de gânduri, de ipoteze, de sugestii fecunde fac din *Etnicul românesc* cea mai dinamică dintre scrierile d-lui prof. Rădulescu-Motru."

Eugeniu Speranţia
ianuarie 1943

ISBN 973-24-0389-6 **Lei 7000**